

פנחס סירקיס

ספר הב'ח

רבנו יואל סירקיש זצ"ל

תולדותיו, משנתו, פעלו

פרקי הספר

- פתח דבר ה
- א. תולדותיו וקורות חייו ז
- ב. בניו ויוצאי חלציו כה
- ג. משיב נפש מה
- ד. בית חדש נה
- ה. המשיב
1. תשובות הב"ח הישנות (או : הראשונות) עז
2. תשובות הב"ח החדשות קכא
3. גאוני בתראי קמב
- ו. המגיה קמט
- ז. העסקן קנח
- ח. המחנך קעד
- ט. המחדש (חדש) קפ
- י. הגדול מאחיו (או: כך דרכה של תורה) רד
- יא. הגט מווינה רכח
- יב. אימת מפגיע על האר"י (או: הרב והחזן) ערה

פתח דבר

בהקדמתו לפירושו של רבנו יואל לטור „אורח חיים“, שנדפס לאחר פטירתו, מספר בנו ר' שמואל צבי הירץ, שאביו השביע אותו לפני שהתכוון לעלות לארץ ישראל (ולא זכה) בשבועה חמורה, שלא יגע בהונו אף כחוט השערה עד אשר ידפיס את פירושו עד גמירא. רבנו יואל זכה לראות בחייו רק את פירושו לשלושת הטורים האחרים – מלבד ספרו „משיב נפש“ – אולם הפירוש על טו"ח נתעכב מכמה סיבות והוא, כנראה, היה חביב עליו ביותר. ברי היה לו שה„אורח חיים“ יהיה בשימוש יותר משאר החלקים, שהם מקובלים על הלומדים בלבד, ולכן לחץ על בנו למהר ולהביאו לדפוס, שלא יחמיץ את השעה וגורלו יהיה דומה כיתר כתביו: השאלות ותשובות וההגהות, שאותן לא הזכיר כלל בצואתו.

רצונו היה גם שבל ישכחוהו ושפתיו תהיינה דובבות בקבר. כמאמר הירושלמי (שקלים פ"ב מ"ה): „תני: רבן שמעון בן גמליאל אומר: אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהן הן הן זכרון“. ומאמר שני (שם ט' ב') אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע, אזכה שיהו דברי נאמרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. שמעון בן נזירא בשם ר' יצחק אומר: כל תלמיד חכם שאומרין דבר הלכה מפיו בעולם הזה, שפתיו רוחשות עמו בקבר, שנאמר: וחכך כיון הטוב וגו' דובב שפתי ישנים (שיר השירים), מה כומר של ענבים זה, כיון שמוניח אדם אצבע עליו מיד דובב, אף שפתותיהם של צדיקים, כיון שאומרים דבר הלכה מפיהם של צדיקים שפתותיהן מרחשות עמהן בקבר.

והוא גם זכה לכך שבעולם התורה שמו נזכר לא רק בהגהותיו
בספרי הש"ס ומפרשיו, אלא גם כפוסק לצדם של בעל שולחן
הערוך, הרמ"א וכו'.

רבנו יואל נזכר גם בכל ספרי ההיסטוריה, אחד המרבה ואחד
הממעט. הרחיב עליו את הדיבור במיוחד: ש. ק. מירסקי (מערב
ועד בוקר, בקובץ חורב ו' תש"ב). הקטינה לעשות האנציקלופדיה
העברית (חלק כ"ו, עמ' 598/599), שהואילה להקדיש לשמו עשרים
וחמש שורות בלבד. ספר המיוחד לו ולתורתו טרם הופיע.

כאחד מיוצאי חלציו הרבים ראיתי לי לחובה (ולזכות) לקבץ את
כל החומר הנוגע לאישיותו, למסור בקצרה על רוב תשובותיו
בשלושת הספרים: שו"ת הראשונות, שו"ת האחרונות ושו"ת גאוני
בתראי; על פעולתו הצבורית בועד ד' ארצות ועל מספר נושאים
שנאבק עליהם עם גדולי דורו.

ואסיים בדברי הקדמתו לחלק חושן המשפט: „הנה נא זקנתי
וגם שבתי, לא ידעתי יום מותי ומתי גם אנכי אעשה לביתי... ובכן
אשאל מאתו יתברך, יעזורני על דבר כבוד שמו ויתמוך ידי ויחזק
כוחי לגמור זה החיבור...”

דברי הכותב והמוציא לאור

תל-אביב, מוצש"ק יתרו

פנחס אליהו בהרה"ח אליעזר ז"ל סירקיס

י"ז בשבט, תשד"ם

תולדותיו וקורות חייו

בין גדולי וחכמי ישראל שחיו ופעלו במאה הרביעית לאלף הששי – מהר"י קאר"ן, בעל הש"ע, רבי משה איסרליש (הרמ"א), רבי שלמה לוריא (מהרש"ל), רבי ליואי מפראג (מהר"ל), רבי מאיר מלובלין (מהר"ם), רבי יהושע ולק הכהן (הסמ"ע), רבי שמואל איידליש (מהרש"א) כו' – תופס מקום מכובד רבנו יואל סירקיש בעל הב"ח (בית חדש).

שנת לידתו המדויקת אינה ברורה. גדולי ישראל מאז ומעולם לא הקפידו לרשום את תאריך לידתם (תאריך פטירתם נרשם ע"י הבאים אחריהם). לפי המשוער נולד רבנו יואל בין השנים ש"ך – שכ"ד. אנו למדים זאת מאחת מתשובותיו (ב"ח הישנות סי' קנ"ח), בה הוא כותב בין השאר: „ומעיד אני עלי, שאדוני אבי מורי קנה לי ההפטרה בדמים יקרים במועד אחרון של פסח בהיותי קטן, וקראתי בעצמי בפרק מוספין בביהכ"נ של הגאון מהר"ש לוריא, וכדומה לי שהרב היה אז בביהכ"נ ולא מיחה בדבר". המהרש"ל נפטר בשנת של"ד ורבנו יואל יכול אז להיות כבן 9–12 ולא יותר.

אביו רבי שמואל יפה, מוצאו ממשפחת רבנים, גין ונכד להרב הגאון רבי משה יפה, שרבנו יואל מזכירו בב"ח על יורה דעה סי' כ"ד. שמו נזכר גם ב„ים של שלמה" למהרש"ל, גיטין פ"ב סי' ל"ב, וגם בתוספות לספר יוחסין להרמ"א.

רבי שמואל יפה מחשובי עיר לובלין היה, חסיד וחכם. מפיו קיבל בנו תורה בילדותו. רבנו יואל מזכירו לא פעם בספריו ואת תורתו שלמד ממנו (ב"ח או"ח סי' תמ"ב, תפ"ז ועוד). הוא קורא לו „הרב החסיד מורי"

(ב"ח ישנות סי' קנ"ח), וברוב תשובותיו הוא חותם,,הק' יואל בן לא"א מוהר"ר שמואל זלה"ה". על מצבו הכללי, יש אומרים שהיה איש אמיד, והראיה, שיכול להרשות לעצמו לקנות בדמים יקרים את ההפטרה לבנו הקטן, כדי לחנכו במצוות; אחרים אומרים שהעני וירד מנכסיו, ובכ"ז לא חסך בדמים יקרים בכדי לרכוש את ההפטרה. האחרונים מסתמכים בדברי בנו רבי הירץ בהקדמתו לב"ח או"ח, שם הוא כותב,,מתוך דחק ועוני למד בנערותו".

על אמו סירקה (שרה) אין פרטים. היא היתה, כנראה, אשת חיל, שהשפיעה הרבה על בנה, משום שהוסיף שמה לשם משפחתו (סירקה – סירקש). ברוב תשובותיו ומכתביו אינו מחמיץ מלהוסיף את שמה ואף אינו משתמש בשם יפה, שהוא שם משפחתו. ואפשר גם לומר, שסירקה היתה חמותו ולא אמו (כמו המהרש"א – רבי שמואל אידליש, שנקרא ע"ש חמותו), משום שלא מקובל לאדם להקרא בשם אביו ואמו (עיין בב"ח יו"ד סי' ר"מ, שגם את חמותו צריך אדם לכבד).

בשמונה ערים ועיירות כיהן רבנו יואל ברבנות במשך ימי חייו, עליהן ידוע לנו ממקומות שמהם הריץ את דברי תשובותיו, וגם נחרתו על מצבתו בקראקא, ואלו הן: פרוז'ני, לוקבה (לוקוב), לובומלא (לומוביל), מז'יבוז', בעלזא (בלז), שידלוב, בריסק – דליטא וקראקא. פרוז'אני (בגליל סלונים בליטא) היתה תחנתו הראשונה. נראה שנתקבל בה כרבה של העיירה בשחרית ימיו. היא אף אינה נזכרת בתשובותיו. כמה שנים כיהן בה – לא ידוע.

לוקבא. אף לה אין זכר בתשובותיו. אף על השנים בהן כיהן בה, אין לדעת. בפירושו ב"ח חושן – משפט סי' כ"ה הוא מזכיר את שם החכם מוהר"ר שמואל אשכנזי ז"ל מלוקבא, בקשר לשאלה שנשאל.

לובומלא (או לובומיל בגליל חלם-בלז) היתה תחנתו השלישית. הוא נתקבל בה כראב"ד בשנת ש"ס/א. ממנה הריץ תשובתו הראשונה (או אחת מהראשונות), בקשר לגזירה שקיבלו על עצמם אנשי העיר בלובומלא בשנת שי"ח שלא לרכוש קרקע מגוי, או דירה בתחום החומה (גיטו); שאם הגויים לא יגורו בין היהודים יש לחוש לשריפה (הצתת) הבתים על ידם (ידי הגויים), או לגרוש היהודים (מתוך הגיטו). ולכן הכריזו אנשי הקהל חרם על הקונים היהודים, ואלה שעברו על התקנה נאלצו לחזור ולמכור לגויים את הקרקע או הבנין שקנו מהם, ולא ליהנות

מהעיסקה. והנה קם ר' משה פירשט וקנה מיורשים את הקרקע וטוען שלא עבר על האיסור. רבנו יואל הוציא את פסקו לקולא. התשובה היא מחודש אייר שס"א (ב"ח ישנות סי' ד'). התשובה ניתנה, כאמור, בשנת שס"א, ומזה הסיקו החוקרים, שרבנו יואל התחיל בשנה זו את כהונתו בלובומיל.

על עזיבתו את לובומיל מספר הרב י. ל. מימון (,שרי המאה", חלק ג' עמודים 15/16): עוד קודם שהיה רבה של מז'בוז' היה ר' יואל סירקיס רב העיר בעיר לובמילה (פלך ווהלין), אבל מתוך גודל ענוונותו וצדקתו עזב את העיר הזאת ואת רבנותה, ומעשה שהיה כך היה: תלמיד חכם צנוע אחד היה בלובומלה, שהיה יושב בבית המדרש יומם ולילה ועוסק בתורה, ואיש לא ידע עד היכן חכמתו מגעת; פעם אחת נכנס אותו תלמיד חכם לביתו של רבי יואל, הרב דמתא, מסר לו ספר כתב־יד ומתוך יראת הכבוד אמר לו: „רבי, אלה הם חידושי על הש"ס מה שרשמתי לעצמי מזמן לזמן אגב לימודי, ורוצה הייתי, כי כבוד תורתו יעיין בהם ויחווה את דעתו עליהם". לקח ממנו רבי יואל את כתב היד ובערב התחיל לעיין בו. קרא בו כשתי שעות – והשתומם. הוא ראה כי תלמיד חכם זה שהיה תמיד „נחבא אל הכלים", הוא באמת סיני עוקר הרים, חריף ובקי בכל מקצעות התורה, ויחד עם זה גם בעל סברא ישרה ועמוקה. כל הלילה לא נתן הרב תנומה לעיניו ובלבו אמר: „אכן יש אדם גדול כמותו בעירי ואנכי לא ידעתי!" למחרת הזמין לאספה את ראשי הקהלה ואמר להם: „דעו שיש לנו כאן, בעיר זו, תלמיד חכם מובהק שהוא גדול ממני בתלמוד ובהלכה, ומשום כך מוצא אני לחובה להתפטר מן הרבנות, כי הוא ראוי והגון יותר ממני להיות רב בעירכם". וכך עזב רבי יואל בעל הב"ח את הרבנות של לובמלה, נדד ממקום למקום עד שנתקבל לרב בעיר מז'בוז'.

במז'בוז', תחנתו הרביעית, הוא כותב את תשובתו (ב"ח ישנות סי' פ"ב) בעניני עגונות, ותאריך מתן התשובה הוא יום כ' טבת שס"ה. תשובה אחרת להגאון מהור"ר ולק הכהן (שו"ת גאוני בתראי סי' ד') חתומה: הק' יואל סירקש בלא"א מהור"ר שמואל ז"ל, פה ק"ק מזבוש. תאריך מתן התשובה – חסר. מזיבוז' נמנתה על אחת הקהלות הוותיקות באוקראינה, ועד שנות ת"ח ות"ט – גם אחת מהגדולות. תחנה נוספת של רבנו יואל, בין מז'בוז' לבלזה, חלוקים בדעותיהם

חוקרי תולדותיו. אלה המוסיפים מקום רבנות מסתמכים בדברי ר' יוסף שמואל מקרקא, שלימים נתקבל להיות רבה של פרנקפורט ענ"מ, אשר בהסכמתו לתשובות הב"ח הישנות (או הראשונות) שהופיעו בשנת תנ"ו (ראה להלן) הוא כותב: "...ובימי חורפו של רבנו ז"ל היה ר"מ ואב"ד בגליל קראקא ובגליל חלם, והיו כל גדולי הדור מריצים אליו אגרותיהם בתשובותיהם, ואז נתקבל רוב התשובות. ואח"כ כאשר נתקבל לר"מ ואב"ד בק"ק קראקא והגליל היה טרוד בחיבור ספרי הארבע בית חדש, אשר חיבר בקיבוץ גדול ועצום וכו' ". ר' יוסף שמואל הנ"ל היה תלמידו ובן עירו של רבנו יואל, והוא מוסיף שם: "...הכול גלוי וידוע לפני ע"פ השמועה מאנשי אמת זקנים שהיו באותו הדור...". ראה נוספת ישנה מתשובה שנדפסה בשו"ת גאוני בתראי (סי' י"ב) וחתומה ע"י: "יואל סירקש, ד' י"ח טבת ש"ע לפ"ק פה ק"ק קראקא", והתאריך י"ח טבת מתאים ליום ד' שבאותה שנה (,בין שקיעה לזריחה" לש. ק. מירסקי).

לעומת זאת מחזיקים אחרים בדעה (בעל "עיר הצדק" ואחרים), שנפלה כאן טעות הדפוס, ובמקום שנת ש"ע צריך להיות שנת ש"פ, ובאותה שנה כיהן רבנו יואל אליבא לכל הדעות כרבה של קראקא. הדבר לא הוכרע. אולם יש לציין, כי התאריך, יום ד' י"ח טבת, זהה לגבי שתי הגירסאות, לשנת ש"ע ולשנת ש"פ.

בבלזה (בלז) אנו מוצאים אותו בשנים שע"ב–שע"ד. שתי תשובות נשתמרו ממנו מאותה תקופה: האחת, בענין צמוקים שקוראים אותם רוזיני ושמים אותם בעופות או בפלאדין". תאריך התשובה: "במועד חג הסוכות שע"ב מק"ק בעלזה" (ב"ח החדשות סי' כ"ג). השניה (ב"ח ישנות סי' ע"ח) נשלחה לרבי יהושע ולק כהן צדק, בענין חליצה, ובחתימה: "הכותב על הלחץ ביום א' ב' שבט, בסדר החודש הזה לכם, ה' שע"ד בק"ק בעלזא. שתי תשובות נוספות בקשר ל"גט מוינה" (ראה להלן) נכתבו כנראה אף הן בבעלזה בשנת שע"ב (ב"ח חדשות סי' צ' וצ"א).

בתשובות אלה חסרים התאריכים ומקום משלוחם.

בעלזא היתה עיר פלך ואחת מהעתיקות בפולניה. רבנו יואל נפרד ממנה בלב כבד, אחרי שלא הרבה לשבת בה על כסא הרבנות, לפי אגדה, אף גורש ממנה (עליה – ראה להלן).

מבעלזא הלך רבנו יואל לכהן ברבנות שידלוב, אף היא עתיקה בימים, ובה הרביצו תורה גאונים מפורסמים. הוא בא במקומו של הגאון

ר' משה ר' מענדליש, שנבחר לאב"ד בפפד"מ. תשובה אחת נשתמרה משידלוב (ב"ח חדשות סי' ד'), „על ההיתר שנהגו בק"ק שידלוב לטלטל בכל העיר בשבת ובבתי הגויים וסמכו על מורה שלהם בשנת שס"ב".

גם בשידלוב לא עשה הרבה, וכנראה היא היתה בשבילו תחנת מעבר בלבד. לא עברה שנה מיום הגיעו לשידלוב ואנו מוצאים אותו כרבה של בריסק דליטא, כממלא מקומו של הגאון רבי אפרים זלמן שור, בעל „תבואות שור" על הטורים (ובנו של הגאון רבי צבי הירש שור, רבו של רבנו יואל, שכיהן אף הוא בשעתו כרבה של בריסק דליטא). מבריסק הריץ הרבה תשובות לדורשיו, רובן ללא תאריך, אחת התשובות היא התשובה המפורסמת לקהלת אמשטרדם, על אותו רופא המחזיק בספרי פילוסופיה ולועג לתורת הקבלה (ב"ח ישנות סי' ד'), והוא חותם: „אני הקטן יואל, פה קהלה קדושה בריסק דליטא". תשובה אחרת הנושאת תאריך היא בתקנת עגונות (ב"ח ישנות סי' צ"ב) והוא חותם: „א"ך לחודש חשון שע"ח מק"ק בריסק דליטא". מאותה שנה היא גם תשובתו בענין קידושין (שם סי' צ"ו).

בימי שהותו בבריסק הוא מוציא לאור את ספרו הראשון „משיב נפש" על מגילת רות (נדפס בלובלין בשנת שנה טובה, בגימ' שע"ז). בשנת שע"ט הוא מתקבל לעיר קראקא, לכהן בה כרב דמתא וגם כריש מתיבתא. בב"ח הישנות הוא מזכיר את שנת בואו לקראקא (סי' צ"ח) וכותב: „מעשה שהיה בבואי לק"ק קראקא בסוף שנת שע"ט". ישיבתו בקראקא היתה מן המפורסמות בפולין, ורבים מתלמידיו הגיעו מארצות אירופה. הם אף אכלו מזונות מקופת הישיבה ולא היו טרודים בחיפוש אחרי „ימים" אצל בעלי-הבתים בעיר.

בקראקא התחיל לעבוד בחיבור ספרו המונומנטאלי „בית חדש" על ארבעה חלקי הטורים שנתקבל בכל תפוצות ישראל ונדפס בספרי הטורים לצד ה„בית יוסף" לרבי יוסף קארו. בקראקא גם כתב רובי תשובותיו, שהופיעו בדפוס הרבה שנים אחרי פטירתו בשלשה ספרים: תשובות הב"ח הישנות, תשובות הב"ח החדשות ותשובות גאוני בתראי. גם הגהותיו על ספרי התלמוד, הרי"ף וכו', המכילות תקונים בגירסאותיו השונות של התלמוד וחיידושים ואמרות שונים — נרשמו על ידו בשולי העמודים של ש"ס ויניציאה. למעלה ממאה ושמונים שנה לא ידעו עליהם, עד שבשנת תקפ"ד נמצא להם גואל. את תשובותיו שטרם נתפרסמו עדיין

הוא מזכיר לעתים בפירושו על הטורים בלשון: „וכבר הארכתי בזה בתשובה“ וכד'. גם בהגהותיו הוא מזכיר את תשובותיו.

למרות טרדותיו המרובות הוא אינו מפסיק בקראקא את פעולותיו הצבוריות שהתחיל בהן עוד בגיל צעיר בשנת שנ"א, בטרם מלאו לו שלשים שנה. הוא לוקח חלק ב„ירידים“ של ועד ארבע ארצות שהתקיימו ביערוסלאב, לובלין וגראמניץ. וכך הוא כותב בתשובתו (ב"ח ישנות, סי' ע"ב, מיום ד' אסרו חג סוכות שפ"ו לפ"ק, פה ק"ק קראקא) לקהלת לבוב: „די לי עול ומשא כבד הקהל שלי קק"ק, עיר גדולה לאלקי, ומה אני להוסיף עלי עוד משא מקהלה מפוארה מלאה חכמים וסופרים ומשנים ק"ק לבוב שם מקור החכמים ומעין התבונה“.

שלשה חלקים מספרו הב"ח על הטורים הספיק להוציא בחייו (ספרו הרביעי על „אורח חיים“ יצא לאור אחרי פטירתו). בסוף ימיו התכונן לעלות לארץ ישראל והוא השביע בשבועה חמורה את בנו ר' שמואל צבי הירץ „שלא יגע בהונו אפילו כחוט השערה עד אשר ידפיסו את הספר עד גמירה“ (מתוך הקדמת בן המחבר לב"ח אורח חיים).

על מצבו הכלכלי נחלקו חוקרי תולדותיו: ר' בירך ב"ר אליקים גודל מתלונן בספרו „זרע בירך שליש“ (פרנקפורט דאדר תצ"ח) על רבני דורו המתעשרים „ממתנות ושחדים ושכר דיינים הרבה“ ומציג לקראתם את הרבנים הקדמונים וכותב: „...לא כן התנהגו הרבנים הקדמונים ז"ל ה"ה בעל הב"ח, בעל תוספות יו"ט וט"ז וש"ך ובית שמואל, שמתו ולא הניחו אפילו כדי חוב כתובת אשתו ובקשו מחילה למחול להם כתובתם, כי כל מחשבותיהם לקבל הרבנות להחזיק ישיבות ולהרביץ תורה בישראל ולהעמיד תלמידים...“

לעומתם נמצאים חוקרים המוכיחים את ההיפך וכותבים „כי לרבנו יואל היו הון וממון בידי אחרים בתורת הלואה בעיסקא. בפנקס צדקה ישן נושן נרשמו חשבונות מהרווחים שהגיעו לרבנו יואל על הרבה מאות זהובים פויליש, שהלווה להאלופים הגבאים על שטרי ממרני מיום ט' שבט שצ"ט לפ"ק, ועוד סך חמש מאות זהובים פויליש מחודש תשרי ת' לפ"ק, ועוד שלוש מאות זהובים פויליש מחודש כסלו ת' לפ"ק. וזה עוד היה בחיי הגאון ז"ל. וכן נמצא חשבון על סך חמש מאות זהובים פויליש בקרן על מה שחייבים הגבאים להרבנית אלמנת הגאון מו"ה יואל זצ"ל, ונתנו לה חמשים זהובים פויליש מן ד' חשון ת"א עד ז' דאיר ת"א. גם בית

אבנים רכש לו. בפנקס הקהל דפה של הרב מו"ה מתתיה דלאקרוט ספרא דמתא פה נמצא שהגאון ר' הירצקי בן רבינו בעל הב"ח ז"ל, שהיה אב"ד בק"ק פינטשוב, רגיל היה לבוא בין הזמנים מעירו לקראקא להשכיר כמה חדרים לאנשי העיר פה בבית אבנים שלו אשר נפל לו לנחלה מאביו הגאון ז"ל פה קראקא. והיו שם דרי מעלה ודרי מטה. וגם לאמו הרבנית חלק לה שם חדר בפ"ע לפי כבודה, וגם התנה עם השוכרים דרי הבית שם שבכל עת אשר יעלה ברצונו לעזוב את העיר פינטשוב ולקבוע דירתו בקראקא אז מחוייבים הם לעקור דירתם מביתו" (כלילת יופי ח"ב).

שיטתו של רבנו יואל היתה, שמותר לראש ישיבה לקבל מתנות (תמיכה) מגורמי חוץ, להתפרנס מהן בהרחבה ואף לבוא לידי עשירות (ב"ח יו"ד סי' רמ"ט). קציני הקהל מהרבה קהלות אספו ושלחו לו ממון רב, כדי שיוכל לנהג את ישיבתו מתוך רחבות ולא מתוך דחקות. רבים מתלמידיו שנהרו אליו ממקומות קרובים וגם רחוקים היו מאוכלי שולחנו. על מצבתו חרתו המלים, „הון לתת בזבו בק"ק מזיבוז", שלא נכתבו לתורת המליצה והחרוז בלבד, אלא לבזבז ממון לישיבת מזיבוז, ואחריה לישיבות בריסק וקראקא. כי כל מקום שהלך אליו רבנו יואל לכהן שם ברבנות, כיהן גם כריש מתיבתא, ואחד התנאים שהתנה עם ראשי הקהל עם הבחרו לאב"ד ור"מ היתה הקמת ישיבה והחזקתה. וגם על ספריו שהדפיס הוציא ממון רב. ולכן אין לבוא אליו בטענה, שנהג ביד רחבה, ואף השאיר ירושה אחריו והאמת היא שבביתו נהג חסכון וכשביקר בק"ק פאטליטשע אצל חתנו רבי דוד סגל (בעל „טורי זהב") ונוכח בעניו ודחקותו הריץ אליו מכתב ובו הוא כותב „...אקוה כי ירחיב ה' את גבולי ואשלח לך מתנה" (ראה להלן).

ראיה נוספת לדחקותו של רבנו יואל אף בהגיעו לכהן ברבנות קראקא, אנו מוצאים בסיפורו של ר' יוסף ביעליצר, תלמיד ישיבת וולוז'ין וז"ל: „פעם ישב רבי חיים לפני תלמידיו וסיפר להם, כי תחת ידו נמצא מכתב מהגאון ר' יואל סירקיש (בעל הב"ח) לחתנו הגאון ר' דוד הלוי (בעל הט"ז): „זכני השי"ת לעשות בגד חדש של קייטי על יום טוב, ונחסר לי לגמר מלאכתו איזה סך; וידוע לך שיש לי אצלך ארבעה זהובים והמה נצרכים לי כעת. ולכן אבקשך שתשלחם לי ומהארבעה זהובים תתן ששה גדולים' לזוגתך היא בתי תחיה לקנות אגוזים על יום

טוב לשמח לבבה". וסיפר ר' יוסף הנ"ל, שהגאון ר' חיים ז"ל בעת שהיה קורא המכתב הנ"ל לפרקים בחג האסיף, היו עיניו זולגות דמעות והיה אומר: „מזה יש להתבונן איך למדו תורה מתוך עוני ודוחק והיו מספיקים עצמם ושמחים בחלקם". („המודיע" כ"א מרחשון תרע"ד-1913. מובא ע"י ר' משה צינוביץ' בספרו „עץ חיים", דף 46).

קרוב לעשרים ושנים שנה ישב רבנו יואל על כסא הרבנות בקראקא. גדולתו ותקיפותו הסבו לו אוהבים רבים וגם אויבים לא מעטים. וכה יאמר בנו ר' שמואל צבי הירץ בהקדמתו לספר ב"ח אורח חיים: „...איך כל תאוות ומגמת אבי ז"ל ושאלתו כל הימים, שינוח לו משונאיו אשר עליו קמים". בקראקא כתב גם רובי חיבוריו וחידושי שחידש יום יום בלימוד הטורים בישיבתו עם תלמידיו. לעת זקנתו העביר מסמכויותיו, כרבה של קראקא וגם כריש מתיבתא – לרבי יהושע, בעל מגיני שלמה ושו"ת פני יהושע (שמילא את מקומו של רבנו יואל כרבה של קראקא אחרי פטירתו עד שנת ת"ח) והוא הקדיש את זמנו לסידור כתביו והדפסת ספריהם.

רבנו יואל נסתלק ועלה לישיבה של מעלה בעירו קראקא ביום ב' אדר שנת ת' וכבוד גדול עשו לו במותו.
על מצבתו בקראקא נחרתו המלים הללו:

כתר תורה בעל ומחבר ספר בית חדש, התחלת חכמתו בחוץ תרינה בק"ק פרוזנה חזק ואמץ בישיבה בק"ק לוקבא, אור תורתו על כלה בק"ק לובומלא, הון לתת בזבו בק"ק מעזיבזו, עדיף מחוזה מים חיים חזה בק"ק בלזא, מלא אחרי ד' ככלב בק"ק שידלוב, הודיע חקת התורה והמשפט בק"ק בריסק דליטא, נפוצו מעינותיו כבן יקחו בק"ק קראקא, צעקה עד לב השמים, אי חסיד ועניו היה מאיר עינים, לנו ולבית ישראל שבק חיים, ומאיר לעולם כלו בכבודו, זיו הדרו והודו. תורה יקר מפז מכל אבני יקרה, אכסניה של תורה, בעונותינו נעדרה לארץ ולדרה זרח...

בהקדמתו של ר' שמואל צבי הירץ לספר „בית חדש" על או"ח הוא מוסיף בסוף: „...ויהי בעלות בסערה השמימה ארון האלקים עטרת תפארת ראשנו והגולה, ושודד מעוזנו ויהי השמש באה חשכה נפלה עלי, צרה ויגון מצאתני ואעט כמעיל קינה, נאנח בשברון לב מתנים, להשמיע

קול בראשי הבכאים ולהניף גשם דמעות, לספוד לצר"ה ולבכותה כי מי יסך, או מי יגן כחורש מצל לנו, ואשא קולי בקול מר ומדאגה מדבר ואומר".

במקום זה הוא מביא שיר בן שני טורים בחרוזים, ומסיים:

„תהי נא מנוחת מורינו ורבינו הגאון כמוהר"ר יואל זצ"ל כבוד לאור כאור החיים כי תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצאת בשפתיו, בשלום ובמישור ובענוה הלך ורבים הוכיח והשיב מעון. יהי רצון שבחבורתו ירופא לנו, יבולע המות לנצח והוא ינהגנו על מות.

„אמר המחוקק מנחם נחום בן לא"א מורי החסיד מוהר"ר משה שליט"א מייזלש, אף על פי שמקבלין תנחומין על המת אין מקבלין תנחומין על הח"י איש חי רב פעלים ראש הבנאים חריפות למו, הלא הוא גאון עוזינו מאור עינינו נ"י מוהר"ר יואל ז"ל הע"ה ר"מ ואב"ד הישראלי אשר מנוחתו כבוד במבחר קברינו ק"ק קראקא, לכן קם מן קאמי"א, ראש המדברים, והעיר קינה ומרוב ענותנותו לא רצה להעלות שמו על שפתיו, והצבנוהו על דלתי פתח הבי"ת חדש, למען יראה כל יוצא ובא, כי אין אלהי בביתו וישים אל לבו אם אחזה אש בלחיים מה יעשו עצים כסוחים, ואם ארון אלהים נלקחה מה יעשה ליחה סרוחה, אולי ישוב ונחם אל שדי ויאמר לצרותינו די".

אגדות רבות נרקמו מסביב לאישיותו של רבנו יואל.

בספר „חסד לאברהם" לר' אברהם זוסמן, מסופר: „ואני מעיד שבשנת ה' תקצ"ח הייתי רב בבלז ושמעתי שם שהב"ח היה אצלם לרב והיתה לו מחלוקת, עד שגברה ידם של בעלי מחלוקת והעבירו אותו מהרבנות. הוא היה עני גדול וחי בדחקות. בעש"ק עמד בחצרו וראה צפרים עפות מעל ראשו ומצפצפות. נכנס לביתו ואמר לרבנית: הצפרים מבשרות לי שנתקבלתי לרב בקראקא ושלשה אנשים יבואו לש"ק, על כן מהרי להכין בשבילם סעודה. אמרה לו אשתו, שאין לה מעות. אמר לה: קחי על משכון, וכן עשתה. ובערב באו שלשה אנשים מכובדים מקראקא עם כתב רבנות".

המביא את הסיפור לא דק בפרטים. האמת היא, שמבלז הוא עבר לשידלוב ומשידלוב לבריסק ומבריסק לקראקא. אבל, אין משיבין על דברי אגדה.

אגדה אחרת שנשמרה על גירושו מבלז היא כזו:

„רבנו יואל ישב בה כדרכו על התורה ועל העבודה יומם ולילה, ונר דולק על שולחנו כל הלילה עד אור הבוקר. פעם כבה הנר ולא היה בביתו נר אחר להדלקה. ישב רבנו יואל וחזר על לימודו בחושך. באותו לילה כרעה אשתו של אחד מבעלי הבתים בעיר ללדת וגם אצלו אזלו הנרות. נזכר הוא שאצל הרב דולק הנר עד אור הבוקר, ופנה לדירת הרב. לתמהונו הרב לא ראה את אור הנר בביתו, ובטוח היה שהרב ישן את שנתו. למחרת בבוקר (זה היה ביום הששי) הזעיק בעל הבית את פרנסי העיר חבריו לבית הועד לטכס עצה, כדת מה לעשות לרב העיר, שאינו יושב ולומד כלילות וישן את שנתו כשאר תושבי העיר. כנראה שהיו לפרנסי העיר וראש הקהל בראשם חשבונות קודמים עם הרב, משום שהחליטו לפטר אותו מיד, מבלי לשמוע את התנצלותו. הם הריצו לו מכתב פיטורין ומסרוהו ליד שמש בית הכנסת שיעביר לו אותו עוד היום, בערב שבת לפני הדלקת הנרות. השמש שהיה ירא שמים לא רצה לצער את הרב בערב שבת ודחה את מסירת המכתב למוצאי שבת, בבקשו תחילה את סליחתו על שהיה אנוס למלא את שליחותו בענין מביש כזה.”

והאגדה מסיימת: „אחרי שהרב קרא את המכתב לא עצר ברוחו וקילל את בעלי הבתים בעיר ובראשם ראש הקהל שעצמותיהם לא ימצאו מנוח אחרי מותם בקברם, כשם שזממו להטריד את מנוחתו בשבת. לעומת זאת בירך את השמש, שיהיה לו בן שיאיר את העולם. הברכה נתקיימה באחד מצאצאיו של השמש, רבי אהרן משיח, שכיהן כרבה של בלז לפני הצדיק רבי שלום רוקח זצ"ל, שהיה צדיק תמים. וכן נתקיימה קללתו של רבנו יואל בעצמותיהם של הפרנסים שהחליטו על גירושו, לאחר מאתים שנה (ראה להלן). גם שתי קללות נוספות מפיו של רבנו יואל נתקיימו: שהמים יהיו מרים ושתפרוצנה שריפות מפעם לפעם...

גם בבריסק לא שבע רבנו יואל נחת. פרנסי העיר התנגדו לו והיו אנשי ריבו. כאשר קיבל כתב־רבנות מקראקא המעטירה לא התחשק לו לעזוב את בריסק ובלי חמדה עזב אותה. לפי האגדה הלכו יהודי בריסק ופרנסיהם בראשם ללותו עם עזיבתו את עירם מספר קילומטרים מחוץ לתחומי העיר. רבנו יואל הפציר בהם שיחזרו הביתה והם סירבו והמשיכו בליווי. אז פנה להם הרב בבת צחוק על פניו: „בואו וראו מה ביני לבינכם. אתם התעקשתם ואינכם רגצים לקבל את מרותי, ואילו אני

ממתין רק שתאמרו לי מילה אחת, הישאר אתנו' ואני שומע בקולכם". ובעל האגדה הוסיף לסיפור זה: מזה אנו רואים, שאף שהעתיק הב"ח למקום גבוה, כרכא דכולא בה, בכ"ז חשק יותר לשכון בעירנו. כפי המסופר טפלו עליו בבריסק אותו עון, שלא היה נר דולק בביתו אחר חצות לילה...

רבנו יואל ביקר פעם באחת העיירות הסמוכות בגליל קראקא, וכמובן ביקר אצל הרב, משיחתו אתו בדברי תורה השתכנע, שהרב אינו יודע הרבה בתורה. מדיבור לדיבור הציע לו חליפין, היינו, הוא יבוא במקומו של הרב בעירתו ואילו הרב יכהן במקומו כאב"ד בקראקא. לתמהונו הגדול של הרב הסביר לו רבנו יואל: בעיר קראקא, עיר שכולה בה, אין מחסור בגאונים ולומדים, ואם הוא יתפטר ויעזוב אותה – לא יהא היזקו ניכר; מה שאינה כן העיירה הזאת, היא זקוקה לרב ת"ח ולמדן, ולכן הוא דרוש כאן יותר מאשר בקראקא.

בספר „תולדות הנפלאות" מסופר, שהצדיק רבי חיים מאיר יחיאל ממגלניצה אמר, כי חולה שהיה בא בתוך ד' אמות של הלכה, שעה שהב"ח היה לומד – מיד נתרפא ברפואה שלימה. הצדיק הנ"ל היה מדבר תמיד על גודל קדושתו של הב"ח; הוא אף הוסיף בשם רבו „היהודי הקדוש" מפשיסחה, שעקב גודל דבקתו של הב"ח בזמן כתיבת חידושו – קשים דבריו לפעמים להבינם.

בספר „פרדס יוסף" לר' יוסף פצנובסקי פ' אמור, דף רע"ד, מסופר: „וזקני הג' מלאסק ז"ל הביא בספרו „גין דוד" על איכה (ג' ל"ט), שהב"ח ז"ל לא היה דרכו לקונן על חורבן ביהמ"ק באשמורת; לכן נגזר עליו שלא יודפסו ספריו ולא יוצאו לאור.

„פעם אחת עלה על לבו ישוב נכון ואמת על דברי הטור, ובכה מאד על שלא יתפשטו דבריו לאור לזכות הרבים, כי לא ידע את הסיבה שבגללה לא יצאו ספריו לאור. וכאשר בכה, חשב: אחרי שבכיתי על צערי, טוב לי שאבכה על גלות השכינה. ואז מיד הותר לו מן השמים. ונמסר הדבר להגה"ק בעל „מגלה עמוקות" ז"ל והדפיס ספריו."

על הדפסת פירושו לאו"ח ישנן כמה גירסאות. האחת הקשורה עם בעל „מגלה עמוקות" היא זו:

כשהתכוון רבנו יואל להדפיס את פירושו האחרון „אורח חיים" מתוך ד' חלקי הטורים, הוא פנה לאחד הנגידים בקראקא, שהשתתף בקביעות

בהוצאות הישיבה וגם בהדפסת חידושי הב"ח, וביקש ממנו את תרומתו להוצאת הספר הנ"ל, לתמהונו הגדול סירב הנגיד להשתתף בהוצאות מתוך נימוקים שונים. הבין הרב שהנגיד אינו דובר אמת והתחיל ללחוץ עליו לגלות את נימוקיו. הנגיד הודיע לו, שסוד בדבר. הפציר בו הרב לגלות לו סודו, ולאחר שהעלה חרס, גזר עליו מכוח הרב דמתא לגלות לו את הסוד. אז סח לו הלה, שרבי נתן שפירא בעל „מגלה עמוקות" בא אליו בחלום הלילה והודיע לו כי הדפסת הספר עלול לעלות בחייו של הב"ח... אולם רבנו יואל עמד בעקשנותו והמשיך בהדפסתו. אולם טרם שיצא לאור נח נפשו של רבנו יואל, ובניו השלימו את העבודה לאחר פטירתו.

גירסה אחרת: שעה שרבנו יואל סיים כתיבת ועריכת פירושו על או"ח, התקשה למצוא מדפיס לספרו בקרקא, משום שבעל החלומות בא בחלום לכל המדפיסים בקראקא והזהירם לבל ידפיסו את הספר, כי בנפשו של הרב היא. הם נמנעו מקבלת כתב היד מתוך אמתלא, שהם עסוקים בהוצאת ספרים אחרים. רבנו יואל שאצה לו השעה לראות את ספרו האחרון בדפוס, פנה למדפיס בלובלין, שקיבל עליו את הדפסתו. באמצע העבודה שבק רבנו יואל חיים לכל חי כדברי בעל החלום.

החיד"א בספרו „שם הגדולים" (סי' פ"ה) מביא בשם הר"ר רפאל בספרו „תורת אמת", „שרוח אחד נתגלה באיש אחד והרוח בתוך דבריו היה מסיח לפי תומו ואומר, שכאשר עלה הב"ח השמימה יצא קול והכריז: פנו מקום לר' יואל מקרקא".

בהקדמה לספר „שער הגלגולים" נאמר, שהצדיק רבי דוד מללוב סיפר לחסידיו, שבשעה שהב"ח נפטר לעולמו ועלה לשמים, כיבדו אותו בבי"ד של מעלה בדרשה. הוא השיב שיאמר את הדרשה רק אם יצננו את הגיהנם שלשים יום, כדי שהרשעים יהנו במקצת. ומילאו למעלה את בקשתו (סיפור דומה מובא בשם הבעש"ט. ראה להלן בפרק „חדש").

בספר „אדמו"רי בלז" (המתיחסים על צאצאי הב"ח) מובא הסיפור על גירושו של הב"ח מבלז וז"ל: „סיפר אלימלך משמשו של מהר"ש מבלז, שבאחד הלילות, אחר שנפרדו החסידים מהרבי, ציווה גם עליו לצאת. הוא עשה עצמו כישן ואינו שומע את דרישותיו של הרבי. כעבור שעה קלה הוא שמע נשמות באות וטוענות לפני הרבי: רבנו הקדוש! חלפו כבר מאתיים שנה ומעלה מאז נפטרנו מן העולם, וכבר עברנו כל מדורי

גיהנם, ואין לנו מנוח!". השיב להם הרבי: "איני יכול לעזור לכם, משום ששורה עליכם קללת רבכם, הגאון ר' יואל סירקיש, אב"ד עירכם. אחד הנפטרים התבטא בחוצפה כלפי האב"ד רבי יואל. אז הרעים עליו הרבי בקולו: דרך ארץ בפני הצדיק, שהיה גדול ויחיד בדורו, וכולנו יראים וחרדים לזכר שמו הקדוש. לכן אין לכם ברירה אלא לבקש ממנו שימחול לכם. סיפרו לו הנפטרים, שביקשו את סליחת רבנו יואל, והוא סלח להם. שאל אותם הרבי: „ומה אני יכול לעשות עבורכם?". השיבו לו הנפטרים: „אנו נשתדל למעלה וכבודו ישתדל למטה". הבטיח להם הרבי, ולמחרת נסע למושל המחוז וביקש ממנו לבטל את הגזירה ליישור בית העלמין. אבל המושל לא נענה לו. לפתע חלה ומת. ומושל אחר בא תחתיו. היהודים שיחדו אותו בדורון נאה והוא הסכים לבטל את הגזירה".

גירסא אחרת מוסיפה: עצמותיהם של בעלי הבתים הוצאו לאחר מאתים שנה מקבריהם לפי פקודתו של שר הפלך. האנשים שטיפלו בהוצאת העצמות באו אח"כ להאדמו"ר ר' שלום מבלז וסיפרו לו שהרגישו בעצמות כאילו נעו וזעו והתכווננו לתבוע את רבנו יואל לדין תורה. מיד ציווה הרבי מבלז לאסוף את העצמות ולהכניסן לעזרת נשים שליד בית הכנסת. הוא הגיע בעצמו לשם וקרא אליהן בוז הלשון: „עזי פנים הייתם בחייכם ונשאתם ככה גם לאחרי מותכם! הירגענה והשקטנה!" ומיד הן נרגעו...

בספר „אדמו"רי בלז" הנזכר מובא סיפור נוסף הקשור לבעל הב"ח: „לר' העניך, חתנו של הצדיק מבלז, נולד בן זכר וחותנו הצדיק ציווה עליו לקרוא לילד בשם יואל. הוא הסביר לו טעמו: כי אנו נכדי הב"ח ולכן תקרא לו בשמו הקדוש. כשגדל הילד ונעשה בן שלוש התחיל ללמוד אל"ף בי"ת, ותוך זמן קצר למד חומש וגמרא והלך מחיל אל חיל. בהיותו בן שבע ידע וזכר כמה מסכתות בעל פה וכולם ניבאו לו שיהיה גדול בישראל. אולם הילד לא האריך ימים ונפטר בגיל רך. ביום השלישי לאבלם הגיע אליהם הצדיק מבלז לנחמם. כשאמו של הילד (בתו של הצדיק) מרת פריידה בכתה לפניו בדמעות שליש על אבידתם הגדולה, ניחם אותה אביה ואמר: „בתי, האם לא טוב לך, שהב"ח הקדוש נמצא אצלך שבע שנים?" ... (סיפור דומה מובא גם בשם הבעש"ט).

רבותיו

מלבד אביו, ר' שמואל יפה, השפיעו עליו ועל לימודיו שלשה מרבوتיו, ואלה הם: א. הגאון ר' שלמה ר' ליבוש'ם, שניהן כאב"ד ור"מ בלובלין, רבנו יואל מזכיר את שמו בב"ח או"ח סי' א', ומביא דברי תורה,,מפי מורי הרב הגדול החסיד מהר"ר שלמה ר' לייבש מלובלין" ובמקומות נוספים. אחד מתלמידיו המובהקים של ר"ש הנ"ל היה הגאון המקובל ר' ישעיהו הלוי בעל שני לוחות הברית (השל"ה).

ר' שלמה היה מראשי החותמים על הכרוז שיצא מטעם,,ועד ארבע הארצות" בלובלין, בנוגע להשגת משרת הרבנות דרך שיחוד בכסף. וזו לשונו של הכרוז:,,יצאה התקנה בשנת שמ"ז ביריד גראמניץ בלובלין, שלא ישתדל שום רב להשיג משרת רבנות ע"י הלואה או מתנה, הן ע"י עצמו והן ע"י אחרים; ולא יחזיק ברבנות לא ע"י כסף וזהב ולא ע"י ממון מוקדם או מאוחר, או ע"י ענינים אחרים, קרובים ורחוקים, המביאים הנאת ממון, וכל איש אשר יקשיח לבו ויאטם אזניו משמוע בקול התקנה הזאת — לא יאבה ד' סלוח לו, מהיות כי באים אנחנו בברית ובאלה, ומקבלים עלינו בקשר חזק ואמיץ לצאת במערכה נגד המסרב, לרדפו עד חרמה, לדחותו בשתי ידים, ולהבדילו מכל קהל הגולה ומכל קדושת ישראל, כי יהי' מנודה משני עולמות, גם נפרסם קלונו ברבים, זולת שאר עונשין קשים ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב, והתקנה תקום לדור דורים, עד עמוד הכהן המורים בהסכם גדולי ארץ, גודרי הפרץ. בשנת ש"ן נתחזקה התקנה בדבר הרבנות, שלא לקנות הרבנות משר העיר כאשר נעשה מאז ומקדם, בימים ההם, בימי כה"ג בימי בית שני; לזאת עשינו קללות וקנסים וסוגים וגזירות על הדבר הרע הזה. ובאנו עה"ח ובכל עת בחירת רב מוכרחים החזן והשמש לקרות הכרוז: הק' שלמה מלובלין, הק' יושע ולק כ"ץ, הק' מאיר מלובלין — — — הק' שמואל איידליש, הק' שרגא פייוויש מקרקא".

בשו"ת ב"ח הישנות סי' פ' מזכיר רבנו יואל את רבו במלים:,,מורי החסיד הגאון מהור"ר שלמה ר' לייבש מלובלין", שהיה נוהג לקדש את הלבנה ג' ימים אחרי המולד, ולא חיכה ז' ימים שלמים, כמקובל. וכן שם בסי' פ"ו בענין היתר עגונה על יסוד טביעת-עין בבגדי ההרוג. הוא כותב שם:,,בימי חורפי שמעתי שאירע מעשה כזה בק"ק פוזנא, זה קרוב לחמשים שנה, והגאון מהור"ר ליב ז"ל מפראג התירה וסמך על דעתו

לפסוק, דלא תיישינן לשאלה, אבל מורי ורבי הגאון מהור"ר שלמה החסיד מלובלין, שהיה אב"ד בק"ק פוזנן – אסרה". כן הוא מזכירו בב"ח או"ח סי' ז' בענין נטילת ידים; בסי' כ"ה, הלכות תפלין; סי' ס"א הלכות ק"ש; סי' תנ"א, הלכות פסח; ביורה דעה סי' קפ"א, הלכות הקפת הראש והזקן, ועוד.

ר' שלמה ר' לייבש'ס נפטר בשנת שנ"א.

ב. ר' צבי הירש שור, רבו השני של רבנו יואל, נמנה על תלמידיו של הרמ"א (והוא נזכר בשו"ת הרמ"א סי' ל"ט, מ', צ"ה, ק"א, קל"א). הוא נקרא גם בשם ר' צבי עלזשיר, כלומר יוצא אלזס בצרפת, מיוצאי אשכנז. רבה של בריסק דליטא. וחתנו של הגאון ר' ישראל, ר"מ בלובלין (בנו של הגאון שלום שכנא, רבה של לובלין); אביהם של הגאונים: ר' אפרים זלמן שור, (מחבר הספר „תבואות שור" הראשון), ור' אברהם חיים שור (מחבר „תורת חיים", „צאן קדשים" ועוד).

את רבו הנ"ל מזכיר רבנו יואל מספר פעמים: באו"ח סי' קע"ד, בענין ברכות שבסעודה (וכן ראיתי ממורי הרב הגדול מהר"ר הירש שור ז"ל, שכך קיבל מרבותיו, וכן אנכי נוהג); שם סי' תל"א – הלכות פסח (,,וכך פירש מורי מהר"ר הירש שור ז"ל); שם סי' תמ"ז (,,וכן קיבלתי ממורי מהר"ר הירש שור ז"ל"); שם סי' תצ"ח – הלכות יו"ט (,,גם שמעתי ממורי הרב מהר"ר הירש שור ז"ל"); שם תנ"א, הלכות פסח (,,וכך הורו וכו' מורי מהר"ר הירש שור זצ"ל"); וכן ביו"ד הלכות מליחה (,,וכן קיבלתי ממורי הרב הגדול מהור"ר הירש שור ז"ל").

הנ"ל נפטר בשנת שמ"ז.

ג. הגאון ר' משולם פייביש, רבה של קראקא. היה רבו השלישי של רבנו יואל. הוא מזכירו באו"ח סי' י"ב – הלכות תפלין (,,וראיתי מעשה ממורי החסיד ר' וויש ז"ל"); בסי' רע"ו – הלכות שבת (,,וכן קבלתי ממורי החסיד מהר"ר וויש ז"ל").

בשו"ת ב"ח הישנות סי' ק"ב ישנה תשובה מרבנו יואל לרבו ר' משולם פייביש בענין גט של משומד שנשלח בידי שליח, המתחילה בזה"ל: „עץ הדעת ועץ החיים השותל על פלגי מים, מימיו נאמנים ומתוקים, פריו מתוק וצלו נאה לברך עליו, הוא אדוני רוזני מ"ו הגאון נ"י ור"ג, אב"ד ור"מ, שאירי והדרי, כמהור"ר לייבש, יצהיר עד ביאת הגואל אכ"י". גם בב"ח החדשות סי' פ"ז נמצאת תשובת הגאון מ"ו וייבש

מקראקא לתלמידו רבנו יואל, והוא חותם: „דברי אהובו ש"ב משלם המכונה לייבש (וייבש) בלא"א ישראל שמואל ז"ל". מחליפת המכתבים נראה שאף הם היו קרובי משפחה ביניהם. גם בסי' ל"ד שם (ב"ח החדשות) נמצאת תשובה בעניני נדה, מהרב וייבש מקראקא להרב מוהר"ר ולק כץ מלבוב.

רבנו יואל מלא את מקום רבו פעמיים: בבריסק דליטא, אחרי שר' וייבש נבחר לרבה של קרקא, ובקרקא, אחרי שר' וייבש הלך לעולמו בשנת שע"ט.

תלמידיו

מבית מדרשו של רבנו יואל יצאו תלמידי חכמים למאות ולאלפים, מהם הפכו לגאוני עולם וממשיכים בדרכי רבם הדגול.

מלבד חתניו לוקחי בנותיו הר"ר דוד הלוי בעל ה„טורי זהב" (ט"ז), ור' זלקיל מזיא אשכנזי, ובניו ר' יהודה אריה לייב ור' שמואל צבי הירץ, שעליהם נרחיב את הדיבור בעמודים הבאים – ידועים לנו על מועטים מגדולי תלמידיו, שנתפרסמו בזכות עצמם.

א. הר"ר מנחם מנדיל קרוכמל, מגדולי תלמידיו, נולד בקרקא בשנת ש"ס לערך, ועם הגיעו של רבנו יואל לכהן כרבה של קראקא – היה הוא מראשוני תלמידיו ושומעי לקחו. בספרו „שו"ת צמח צדק" סי' קי"ז הוא כותב על רבו בעל הב"ח : „...כי אינני אלא צעיר שבתלמידי-תלמידיו, והמעט תבונה שיש בי איננו אלא ממנו... והייתי נושא ונותן לפניו כתלמיד לפני הרב... בצלו ישבתי ומימיו שתיתי...". הוא הלך בעקבות רבו גם בעיסוקו בעניני צבור, ומשתתף היה בישיבות „ועד ד' ארצות" בירידי לובלין ויערסלב. נבחר לרבה של פרוסטיץ, ובשנת ת"י – לרבה של ניקלסבורג, בה נפטר בשנת תכ"א.

ב. הר"ר גרשון אשכנזי, בעל „עבודת הגרשוני" ו„חידושי הגרשוני" ועוד. אחרי פטירת רבו בעל הב"ח, לקח תורה מפיו של ר' מנחם מנדיל קרוכמל הנ"ל ואף נשא את בתו. את רבנו יואל הוא קורא „מורי ורבי חמי זקני" (שהיה דודו זקנו מאשתו הראשונה). אחרי עזיבת חותנו את עירו פרוסטיץ שבמורביה בשנת ת"י, נתמנה הוא במקומו (צמח צדק סי' מ"ה). בשנת תי"ז נבחר לרבה של הענע ובשנת תכ"א – בניקלסבורג. בשנת תכ"ד נבחר לרבה של ווינה ולרב המדינה באוסטריה. אחרי גירוש

היהודים מאוסטריה (בשנת ת"ל) נתקבל לרבה של מיץ וכיהן בה עד שנת פטירתו (תנ"ד).

ג. הר"ר מנחם מנדיל אוירבעך, דיין בקרוטושין, בפירושו „עטרת זקנים" על שו"ע או"ח (על יתר החלקים אבדו ספריו) הוא מזכיר לעתים תכופות את פסקיו של „מורי ורבי הב"ח".

ד. הרב צבי הירש קלויזנר, הנקרא ר' הירש מנדלי'ש, אב"ד ור"מ בלבוב והגליל.

ה. הרב צבי הירש טוך, המחבר הספר „נחלת צבי", ביאור על שו"ע או"ח ואה"ע.

ו. הרב מנדיל באס אב"ד בפפר"מ. הוא נזכר בהקדמה של שו"ת ב"ח הישנות כתלמידו של הב"ח.

אלה הם מקצת מן המקצת ששימשו כרבנים וחיברו ספרים. הרבה גדולים אחרים, ששימשו אף הם ברבנות והרביצו תורה ברבים, לא זכו אף להזכרת נשמותיהם.

לא מעטים מהם נספו שמונה שנים לאחר פטירת רבם בשואה שפקדה את יהדות המזרח בשנות ת"ח-ת"ט.

ספריו

1. משיב נפש, פירוש על מגילת רות.
2. בית חדש, על ארבעה טורי „שולחן ערוך".
3. תשובות הב"ח הישנות.
4. תשובות הב"ח החדשות.
5. תשובותיו ב„שו"ת גאוני בתראי".
6. הגהות הב"ח על ספרי הש"ס וכו'.

נשארו בכתב"יד או אבדו:

7. פירוש התפלה ע"פ קבלה — (בבליותיקה וואלף ח"א 467 ונמצא קצתו בכ"י רד"א סי 1142) (תולדות הפוסקים).
8. באור על פרדס רימונים, הנזכר בבליותיקה הנ"ל ח"ג 349 ובכ"י הנ"ל סי 927 (תולדות הפוסקים).

9. חיבור על השלחן ערוך של ר"י קארו. לא נודע אם השלימו. הוא מזכירו בהקדמתו לב"ח אורח חיים, וז"ל שם: ..., ואם יגזור השם בחיים... בחיבור שהתחלתי בו על ספר הש"ע."
10. חידושים על התלמוד. הוא מזכירם בכמה מקומות, כמו ביו"ד סי' מ"א; בב"ח הישנות סי' קי"ט (,,ובחידושי הארכתי ע"ז בס"ד").
11. פירוש על התורה. הוא מזכירו באו"ח סי' קל"ג בד"ה פיטום, וז"ל: ,,ועוד כתבתי בזה בחיבורי פרשת כי תשא בס"ד".
- לדברי בעל ,,תולדות הפוסקים" (דף צ"ד) נשארו עוד הרבה תשובות בידי יוצאי חלציו בוילנא, שלא זכו לראות פני הדפוס.

בניו ויוצאי חלציו

בתזוגתו של רבנו יואל היתה הרבנית ביילה. היא נולדה לאביה רבי אברהם הרצקיס, פרנס ומרביץ תורה בלבוב („סדר הדורות” צ”א, א). לפני מותו ביקש, שאיש בלתי טהור לא יגע במצבתו (נפטר שס”ב). אביו היה ר’ נפתלי הירץ, המכונה ר’ הרצקי. ראש ישיבה בבריסק, ואח”כ ראש ישיבה בלבוב. חיבר פירוש קצר למדרש רבה. (נפטר שמ”ב). אבי ר’ נפתלי הירץ היה ר’ מנחם מנדל קראקוביץ, ראש ישיבת לבוב, שעלה לארץ ונפטר בירושלים. הרבנית ביילה זכתה אף היא לאריכות ימים ונפטרה ביום א’ שבועות תי”ב (לפי הרישום בפנקסי החברא קדישא בקראקא והובא ב„שם הגדולים” חלק ב’ ע’ מ’). לדברי אחרים נפטרה בשנת שצ”ח. (פנקס ועד ד’ ארצות ע’ 27). אולם לדברי בעל „כלילת יופי” (ח”ב) היא חיה אחרי פטירת בעלה ובנה ר’ שמואל הירץ חלק לה חדר בביתה לפי כבודה.

לפי הנתונים בידינו נולדו לרבנו יואל חמשה ילדים: שני בנים ושלוש בנות. יתכן שהיו לו עוד ילדים שנפטרו בקטנותם. משום שאלה שנותרו התחתנו בשנות השבעים (ש”ע ומעלה), אחרי שמלאו לו לרבנו יואל חמשים שנה; ובאותן השנים התחתנו בגיל צעיר. שמות הבנים: ר’ יהודה אריה לייב ור’ שמואל צבי הירץ (או הירש). שמות הבנות: אסתר, רבקה ובת שלא פורש שמה.

ר’ יהודה אריה לייב היה דיין בקראקא ואב”ד ור”מ בק”ק חנטשין. נפטר כנראה סמוך לפטירת אביו, משום שאחיו, ר’ שמואל הירץ, מזכירו בהקדמתו לב”ח או”ח, שיצא לאור מיד לאחר פטירת הב”ח, ובה הוא כותב: „והנה סבבו אותו (את אביו) תלמידיו הגדולים והחשובים וילדיו

הנאהבים והחביבים, ובפרט אחי הגדול החסיד מו"ה לייב זצ"ל, והפצירו בו". שהוא לא נפטר בחיי אביו רואים מתוך תשובתו ב,,גאוני בתראי" (סי' ל"א) ושם הוא חותם: ארי' יהודה לייב בן לא"א... מוהר"ר יואל זצ"ל". וכן שם בסי' מ"ג.

בב"ח הישנות נדפסו שתי תשובות מאביו אליו בענין מכירת הטשאפאוי: בסי' ס"א פונה אליו אביו במלים ,,לבני החסיד האב"ד ור"מ כמהור"ר ליב נר"ו" ובסי' ס"ב (על הזורקים דברי זכוכית בחתונה מחמת שמחה וגורמים נזקים). בב"ח חדשות ישנן שלש תשובות: בסי' ט"ז — בבועה בשיפולי הריאה; בסי' י"ח וי"ט — בדרוסת הזאב בגסה; ובסי' ל"ח — בענין גדה. בסי' ט"ז משיב האב לבנו; בסי' י"ח וי"ט — שואל רי"ל ומשיב רבנו יואל. גם בגאוני בתראי ישנן שלוש תשובות: בסי' י"ד — בענין סירכא — שאלה ותשובה; סי' ל"א אף היא בענין סירכא — נכתבה ע"י הרי"ל אחרי פטירת אביו; וסי' מ"ג — בענין משא ומתן — אף היא ע"י רי"ל, אחרי פטירת אביו.

מבין בניו של ר' יהודה לייב נודע לנו על בן אחד, ר' שמואל גרשון איש ירושלים. למה נקרא בשם זה? יתכן שעלה לירושלים ונשאר לגור בה. ויתכן שחזר. הוא לא כיהן כאב"ד ולא חיבר ספרים. יתכן שנזכר בגלל בנו ר' יהודה אריה לייב, רב בסקאהל וזלקווא (נפטר בזלקווא כ"ג אדר תפ"ט) חיבר ספר בשם ,,לוית חן ואור יקרות" — חידושים על התורה — ביחד עם בנו ר' יוסף בנימין זאב אב"ד בשינאווי וזלקווא (ת"פ).

בנו השני של הב"ח ר' שמואל צבי הירץ היה כנראה בן הזקונים. עליו נודעו במקרה פרטיים אישיים, שנתגלו ונדפסו ע"י ד"ר א. לנדוי וד"ר ב. ווכשטיין בשם ,,יודישע פריוואט בריעפּע אאוס דעם יאהרע 1619. וויען 1911" (מכתבים פרטיים יהודיים משנת 1619 שע"ט-פ). מכתבים אלה, חמשים במספר, נשלחו בט"ז בכסלו שנת ש"פ, ע"י שליח מיוחד מפראג לווינה, אבל לא נמסרו לתעודתם, ונתגלגלו לארכיון הממלכתי בווינה. המכתבים כתובים בידיש — אשכנזית ומקצתם בעברית.

אחד המכתבים נכתב ע"י חנוך ב"ר ישראל האמרשלאג מפראג לבנו אהרון שנמצא אותה שעה בבית חותנו בווינה, ובו הוא מודיעו שבת אחיו זנוויל, ריקלא, נתארסה לבן הגאון ר' יואל, הרב דקראקא. וכן הוא

מודיעו ששלח מתנה לאשתו, והוא מביע את התמרמרותו על כלתו זו, שלא כתבה אליו אף פעם אחרי חתונתה... חתנו יצחק היה כותב אליו ברצון, אולם הרב ר' ישעיה (הוא בעל השל"ה, שהתגורר אז בפראג) נותן לו שעור לחזור עליו, ועליו ללמוד... החתונה של ריקל צריכה להתקיים בטבת שפ"א... המכתב נכתב בנחיצות רבה...

להלן קטעים מהמכתב:

..., אויך זיי ווישן, דז ריקל בת אחי הר"ר זנוויל איז במ"ט (במזל טוב) איין כלה מיט אב"ד מהר"ר יואל מקראקא זוהן. געבן אים ר"ה מאות... ר' יוסף ר' מיכל האט איין כח שוין גישיקט. האט אים זעלין געבין ג' אלפים און אום ב' אלפים שטר חצי זכר און אייביג דירה און איין מקום ב"ה (בית הכנסת). זא האב איך עש גיוואר ווארדן, דש ער האט כח געשיקט ... האב אחי משה זעלבשט קען קראקא גישיקט, און בין אים פארקומן; אבר מחותני כהר"ר יצחק ונתן חתן ר' משה יעקלש האבן דערצו גיהאלפן ... דען בת ר' נתן חתן ר' משה יעקלש נעמט בן ר' נתן הילדסס... ריקלש חתונה זאל אי"ה זיין טבת שפ"א... פרהאפן האבן וואויל גיהאנדלט. דער בחור זאל איין חידוש לערנין... אחי מהר"ר משה האט אין פאר גיפרופט... האט אים זער וואל גיפאלן".

(בעברית: ...גם עליך לדעת, שריקל בת אחי הר"ר זנוויל התארסה במזל טוב לבנו של האב"ד ר' יואל מקראקא. נותנים לו כ"ה מאות... ר' יוסף בן ר' מיכל שלח לו כבר כח (יפויכוח, או שטר). הוא נתן לו ג' אלפים ועל ב' אלפים שטר חצי זכר ודירה עולמית ומקום בבית הכנסת. כשנודע לי שהוא שלח לו יפויכח... שלחתי את אחי משה גופא והקדמתי אותו. אולם מחותני כהר"ר יצחק ונתן חתנו של ר' משה יעקלש עזרו בזה... כי בתו של ר' נתן חתנו של ר' משה יעקלש נשאת לבנו של ר' נתן הילדסס... חתונתה של ריקל תתקיים אי"ה טבת שפ"א... אני תקווה כי פעלנו היטב. הבחור ילמד חידוש... אחי מהר"ר משה ניסה אותו... הוא מצא חן בעיניו).

האחות רייזל בת חנוך הוסיפה עוד: „און מיר ביטן פיל מזל צו דיין קרובה ריקל, דיא איז במז"ט איין כלה... נעמט ר' יואלש זין פון קראקא" (בעברית: ואנו מאחלים הרבה מזל לקרובתך ריקל, שהתארסה במז"ט... נישאת לבנו של ר' יואלש מקראקא...).

חוקרים אחרים מיחסים את השידוך עם ריקל המרשלג לא לר' שמואל

הירץ, אלא לאחיו הגדול ר' יהודה אריה לייב. הוכחות ברורות אינם לא לכאן ולא לכאן.

ר' שמואל הירץ כיהן כרבה הראשון של פינטשוב כשנת שפ"ט (לדברי פרידברג בספרו „לוחות זכרון"). הוא שהוציא וכתב ההקדמה לב"ח או"ח, אחרי פטירת אביו.

אמנם בב"ח הישנות אין ממנו ואליו תשובות מרבינו יואל, אולם בב"ח החדשות נמצאות 3 תשובות: 1. בסי' ט"ז – בענין טריפות – השאלה מופנית מרצ"ה לאביו בעל הב"ח, וצויין גם לבסוף תאריך א' טבת שצ"ז; 2. בסי' כ"ב – בהלכות מליחה – מרבינו יואל אל רצ"ה; 3. בסי' מ"ד – בענין נדר ושבועה – מרצ"ה לאביו. בגאוני בתראי נמצאות שתי תשובות ממנו לאביו: 1. בסי' כ"ח – בענין אשה מניקה – התאריך: יום ב' ג' אדר שפ"ט; 2. בסי' ל' – בענין יבום – והוא חותם: כ"ד בנו שמואל צבי המכונה הרץ, פה ק"ק פינטשוב, יום ד' ט"ו שבט שצ"ח לפ"ק. הוא נזכר גם בהגהות הב"ח על הש"ס, כמו בברכות מ"ז ע"ב א' מגיה הב"ח: מצוה דרבים שאני ובני ר' הירץ השיב וכו'.

מעניין שבנוגע לרבנותו כפינטשוב מופיע באותם הזמנים גם ר' מנחם מענדיל שטאנגי (תלמידו של הב"ח) שחותם בתשובותיו גאוני בתראי בסי' כ"ט – „חונה פ"ק פינטשוב בשנת השמים לפ"ק" (שצ"ה), ובסי' מ"ז „חונה בק"ק פינטשוב".

וכן הוא מופיע בב"ח החדשות בסי' ס"ד וחותם: נאום מנחם מענדיל שטאנגי חונה בק"ק פינטשוב הקדושה וגם בסימן פ'.

אפשר לומר שר' מנדיל שטאנגי שימש רק כמו"ץ, משום שאינו חותם עצמו כאב"ד ואילו ר' שמואל הרץ, אף שגם הוא אינו חותם כאב"ד, מ"מ בהקדמתו לאו"ח מופיע כר"מ ואב"ד דק"ק פינטשוב.

לדברי בעל „לוחות זכרון" לא האריך ר' שמואל צבי הירץ שנים אחרי אביו הב"ח (נפטר בשנת ת"י). אשתו ריקלה נישאה לאחר מותו לגיסה רבינו דוד סגל בעל הט"ז. נאמר שהוא נשא אותה לעת זקנתו, כלומר, בשנת ת"י או לאחר מכן, אחרי שמתה עליו אשתו רבקה בת הב"ח. (שנת פטירתה אינה ידועה).

מילדיו של ר' שמואל צבי ידוע רק אחד ר' אריה לייב שחונך בבית דודו ואביו חורגו בעל הט"ז הוא, כנראה, נולד אחרי פטירת דודו, ר' יהודה אריה לייב (ונקרא על שמו) אחרי שנת ת'.

בשנת תכ"ו נשלח ע"י אביו חורגו הט"ז (או נבחר ע"י מנהיגי פולין) הוא ואחיו-חורגו ר' ישעיה סגל (בן הט"ז) לשבתי צבי (משיח השקר), לתהות על קנקנו ולהתחקות על מעשיו, אחרי שהידיעות עליו הלהיבו את יהדות פולין, שנמצאה עדיין בדכאון אחרי השואה בשנת ת"ח ות"ט. שבתי צבי, שנעצר ע"י אנשי השולטן והובא למבצר, חשש מאד שלא יצליח לעמוד במבחן התורה והקבלה של שני תלמידי חכמים אלה, ולכן שלח אליהם תחלה את תלמידו אברהם היכני, שהיה נוכל גדול וגם בר-אוריין ובעל השפעה, להכין אותם לקראת פגישתם עם רבו. הם הגיעו למבצר אבידוס שבגאליפולי הסמוכה בכ"ג בתמוז, באותו היום שנהפך ע"י שבתי צבי, "לשבט הגדול" (והוא היה יום חול). בקושי הצליחו לקבל מזון כשר, מאחר שכל החנויות היהודיות היו נעולות. קבלו את פניהם שמואל פרימו, מזכירו של ש"צ, ואברהם היכני, נביאו, והם הרבו להלל את "המשיח" ולספר בכבודו. אחרי הכנה זו ב"מגדל עוז" הוכנסו למעונו של שבתי צבי, שקיבל אותם בפנים זועפות, על חילול השבת (זה היה ביום ב'). אחרי שהצטדקו לפניו באידיעה – חזר וקבלם בסבר פנים יפות. משאמרו לספר לו על הגזירות וההריגות שהיו באוקראינה ובפולין, שיסע אותם בדברים וקרא: "אין אתם צריכים לספר לי דבר, הרי מונח לפני ספר, צוק העתים" ובו הגזירות מכל הקהילות". אחרי זה הוא התפרץ בבכי וזעק בקול: "זכור עניי ומרודי", וגם השליחים הצטרפו אליו בבכיים. משנודע לו שבנו הקטן של בעל הט"ז נרצח בצורה אכזרית על קידוש השם, התאנח מרות ומסר בידי השליחים דברי ניחומים ודרישת שלום לאביהם הישיש, ואף שלח לו במתנה כתונת (או מטפחת) רקומה זהב לאביהם כרוך על צווארו, "שתהיה לו לגדולה, לכבוד ולתפארת". בזמן פרידתם מסר להם מכתב לאביהם ובו נאמר: "יום ו' ליום תחית רוחי ואורי, הוא כ"ב תמוז, מנחה שלוחה ממני לאיש אמונה במהרה אנקום נקמתכם ונחם אנחמכם, כאיש אשר אמו תנחמו. יום נקם בלבי ושנת גאולי באה. נאום דוד בן ישי, עליון למלכי הארץ, אריה רבי עילאי, שבתאי צבי". הוא הוסיף: "הנביא רבי נחמיה נר"ו ימהר לבוא לפני בצהלה ורינה" (נחמיה הנביא הוא המקובל נחמיה כהן מפולין, שבישר כי הגאולה קרובה לבוא, וש"צ מינה אותו לנביאו בפולין). שני השליחים חזרו דרך גרמניה וסיפוריהם על שבתי צבי עשו להם כנפיים. כידוע התאכזב נחמיה מהר, אחרי ויכוח עז ונוקב שפרץ בינו לבין ש"צ,

עזב את המשיח והכריז עליו כעל עוכר-ישראל. יתר הדברים והשתלשלותם ידועים. בי"ג באלול תכ"ו הובא שבתי צבי למשפט לאדריאנופול ומרוב פחד המיר את דתו. עד שהגיעו השליחים הביתה נפוצה הידיעה בכל הארץ, ואכזבתם של יהודי פולין היתה רבה.

ר' אריה לייב כיהן כרב אב"ד בשבע קהילות: בצעירותו נתקבל כרב בסבירז, בה שמש עד שנת תכ"ג (שאגת אריה סי' ג'); משם עבר לקומרנו (שם סי' ט'), משם לסטובניץ בשנים תל"ז-תל"ח (שם סי' ז' וכ"ח); בשנת תל"ט עבר לכהן כאב"ד בזאמושט (שם סי' כ"ד); בשנים תנ"ג, תנ"ה אנו מוצאים אותו בטיקטין (שם סי' י"ג, וה'); בקראקא כיהן כרב בשנים תנ"ח-תס"א (סי' א', י"ח); ובחודש אדר שנת תס"א נבחר לרבה של בריסק (סי' ח' כ"א) ונתמנה לראב"ד לכל מדינות ליטא.

כזקנו הב"ח עסק גם בצרכי צבור והשתתף במספר ישיבות בועד ארבע ארצות. הוא נותן הסברתו לספר „צפנת פענח" בישיבת הועד בשנת תמ"ט... וחותם: ונא' אריה לייב החונה בק"ק זאמושט ולע"ע החונה בק"ק טיקטין". הסכמתו על הספר „אהל יעקב" ניתנה ביום ב' ח' תשרי תנ"ח... וחותם: „נא' הקטן אריה יהודה לייב, חונה ק"ק קראקא". ושם גם הסכים לס' „שמנה לחמו"... „יום ג' כ"ח חשון תנ"ח לפ"ק ביומא דשוקא בהתועדות קודש פה יערסלב", וגם על ספר „כבוד חכמים" וחותם: „הקטן אריה יהודה לייב בלא"א מוהר"ר שמואל הירץ זצל"ה חונה ק"ק קראקא יע"א, יום ג' ט' תשרי תנ"ח לפ"ק ביומא דשוקא יערסלב".

בתשובות הב"ח, הישנות והחדשות, אין תשובות ממנו לסבו הב"ח ולא מהב"ח אליו. כנראה שרי"ל היה צעיר לימים בזמן פטירתו של סבו (ויתכן, שנולד לאחר פטירתו, אם נקרא אחרי דודו ריא"ל בן הב"ח). אולם בגאוני בתראי נדפסו ממנו שלש התשובות האחרונות סי' נ"ז, נ"ח ונ"ט.

את ספרו שו"ת „שאגת אריה" הביא לבית הדפוס נינו ר' אברהם נתן מייזליש (ניאוויט תצ"ו, ומהדורה שניה - בתוספת תשובות רבות - שאלוניקי תק"ו) והוא הוסיף אליו תשובותיו וקרא אותן קול שחל. העמודים מחולקים לשנים, מצד אחד „שאגת אריה" (כ"ח תשובות) ומצד שני - „קול שחל" - (כ"ב סימנים). בתשובה ב' - בנדון עגונות - הוא כותב... כמדומה לי בשו"ת אדוני אבי חורגי הרב הגדול עטרת

תפארת ישראל. מ"ו מהר"ר דוד הלוי, בעל מחבר טורי זהב". ובסוף: „כל הנ"ל כו' להלכה, אבל לא למעשה, עד שיסכים עמי אדוני אבי חורגי הרב הגאון מוהר"ר דוד הלוי, בעל המחבר ט"ז. נאום הקטן אריה יהודא לייב בק"ק סבירה לע"ע". וע"ז השיב בעל הט"ז שם: „יפה כוון להלכה בני חורגי. נאם דוד הוא הקטן הלוי". השאלה היא בענין עגונה, ובין השאר הוא כותב: „מיהא דא מלתא חדתא היא וצריכה עיונים הרבה, ואנכי ח"מ צעיר לימים, אך באשר התלול והתלל קרובי לעירי, אשר אשה הנ"ל יושבת בעיר עגונה שפכה שיח כחנה, לנקש על דלתי גאוננו וחכמים, אולי ימצאו איזה היתר, ע"כ באתי לסדר דברי לפני אדוני אבי חורגי הרב הגדול מ"ו מאיר הגולה נשיא אלהים נ"י פ"ה ע"ה ר"מ ור"ג כמוהר"ר דוד הלוי אב"ד דק"ק לבוב והגליל, בעל המחבר ספר טורי זהב, שהוא זקן ובעל הוראה, כי הכל צריכים למאריה דחטים, דאין לפסוק מלתא חדתא בהלכה למעשה, ואת פיו לא שאל ח"ו לעשות בימיו להורות הלכה לפני רבו, על כן אסדר דברי לפניו כתלמיד לפני רבו, והוא יראה ויבין ומפיו יצא הדבר על בוריו לפנות ימין ושמאל, רק אחוה דעתי מה שחנני אלקים בזה. איתא ביבמות דף ק"ב, דלא סמכינן אסימונים כלום, משם דחיישינן לשאלה. וכן פסק ב"י ז"ל סי' י"ז, וכן פסק אחריו אדוני אבי זקני הרב הנשר הגדול השר וטפסר בישראל בית חדש מ"ו מוהר"ר יואל סירקיש ז"ל בספרו. וכן האריך בתשובה לא כמו שפסקו גאוני ארץ מ"ו הרב הג' מוהר"ר לייב מפראג, והרב הגדול מוהר"ר ליפמן מקראקא, והרה"ג החרیف מוהר"ר יהושע מקראקא, דפסקו דלא חיישינן לשאלה. וכן מביא אדוני אבי זקני בשם רבו מור"ש מלובלין". ובשאלה ג' – אף היא בעניני עגונות – הוא מסיים שם: „...חלילה לי להקל – ...ולהורות הלכה לפני... כמהור"ר דוד סגל ר"מ ואב"ד דק"ק לבוב והגליל, בעל המחבר טורי זהב... כ"ד החותם בר"ח כסלו תכ"ג לפ"ק הקטן אריה יהודה ליב בן לא"א הגה"ג מהור"ר שמואל צבי הירץ החונה פה ק"ק סווירו".

על תשובה זו הוסיף הט"ז: „יפה כיוון להלכה בני חורגי. נאם דוד הוא הקטן הלוי".

מעניין שבשאלה י"ז – בענין הריגה בשוגג – „מעשה פה ק"ק קראקא... הוא חותם, הקטן אריה יהודה ליב מלובלין". יתכן שזוהי טעות סופר וצ"ל מקראקא.

בסי' ד' הביא מקצת באורים לש"ע אה"ע סי' קכ"ט, וגם דין השמות על סדר אלף-בית. על זה העיר ר' זלמן מרגלית בספרו „טיב גטין" דף ט' ע"ב, שהבאורים הללו אינם של ר' אריה ליב, אלא של אביו חורגו ר' דוד סגל בעל הט"ז, משום שהם זהים לדברים הנאמרים בט"ז אה"ע. והסיבה: נכדו של בעל „שאגת אריה", ר' אברהם נתן נטע, שמצא אותם בין כתבי אביזקנו, לא טרח לבדקם וקבעם בשמו, ואף שינה מספר פעמים את דברי הט"ז, בהזכירו את חותנו הב"ח בשם מו"ח כרגיל, וכתב במקומם: אא"ז (אדוני אבי זקני).

ר' אריה יהודה לייב עשה גם מלאכה חשובה אחרת: הוא אסף תשובות מתשובות שונות של זקנו הב"ח, אביו חורגו הט"ז, של הגאון ר' יו"ט ליפמן הלר, בעל „תוספת יום טוב", של ר' יהושע בעל „מגיני שלמה" ו„פני יהושע", ושל הגאון ר' העשיל מלובלין שלא נדפסו, ואת כל אלה אסף בחפניו וצרר כשמלה ברורה כבוד... ר' אריה ליב, שהיה אב"ד דק"ק קראקא והגליל ובכוחו ועוצם ידו עשה את כל הכבוד והכרך הנורא הזה בחידודו קודם ללימודו בירר וליבן השו"ת עד מקום שידו מגעת, ובכמה מקומות חתם שמו הקדוש למען ידעון כי גה"ה, גזה"ה – הוא בעצמו והג"ה מפיו יצאו" כדברי המו"ל של ספר שאלות ותשובות הגאונים בתראי (פראג תקע"ו). והוא מסיים את הספר בשלש תשובותיו. הוא נחשב לתלמידם של אביו חורגו הט"ז, הרב בעל תוספות יום טוב ור' יושע. הוא נזכר בתשובות „שבות יעקב" חלק אה"ע שאלה ק"ז כראש המדברים ובספר „נובלות צבי" על שליחותו ממדינת פולין לאיש הידוע (שבתי צבי שר"י).

ר' אריה יהודה לייב נפטר, כנראה, בבריסק בשנת תע"ד (הערות ב„עיר הצדק"). תאריך פטירתו אינו ידוע.

אנו יודעים על ארבעת בניו: ר' נתן נטע, ר' יואל מבריסק, ר' דוד מזמושץ' ור' שמואל צבי הירץ, וגם על בת בשם בריינדל. על שני בניו הראשונים אין פרטים (נזכרים בשם „הגאונים"); ר' דוד מזמושץ' חותם בענין דיינות בטורין ודנציק בישיבת ועד ארבע ארצות ביערסלב ביום ה' כ"ז תשרי תע"ג „ונא' דוד בהגאון אב"ד בק"ק בריסק דליטא" (פנקס ועד ד' ארצות ע' 238).

הרביעי ר' שמואל צבי הירץ כיהן כרבה של בריסק אחרי פטירת אביו בשנת תע"ד שמו נזכר בין רבני בריסק ב„עיר תהלה" לפיינשטיין

בתוס' הג"ה; „כן מובא בשם הגדולים החדש, אולם רבים חולקים על זה והמסורה שלנו הגיעה עד ר' נחמן ולא קודם".

הראשון שנקרא בשם משפחה סירקין היה ר' נחמן סירקין, בנו של ר' שמואל צבי הירץ, שכיהן כאב"ד בזמושץ ובריסק. הסכמותיו נמצאות בספר עיר דוד ובספר ברית שלום בשנת תע"ח, כרבה של זמושץ. אף הוא איש צבור היה ונוכחותו נזכרת בישיבת ועד ד' ארצות ביערסלב בשנת תקי"ד. ר' יעקב עמרן מדבר בשבחו בספריו תורת הקנאות ועדות ליעקב ומספר, שהצד שכנגד (חסידי ר' יונתן אייבשיץ) הציע לו 30 אדומים אם יחתום על הקמיעות של ר"י אייבשיץ, אולם ר' נחמן סירב לקבל את השוחד ונמנע מלהתערב במחלוקת המפורסמת שבין הגדולים הללו.

ר' חיים כהן מספיד אותו בספרו „דרושי ר' חיים כהן" ומפליג בשבחו ובשבח תורתו, ובין השאר הוא כותב שהיה יחד אתו בועד ליטא בשנת ת"פ, ושמע אותו חוזר בע"פ על ד' מסכתות. ר' נחמן נפטר, כנראה, בשנת תקי"ז בבריסק (לדברי ר' דוד טעבלי מויטבסק). בניו: (1) ר' משה מרדכי סירקין, אשר ירש מקום רבנותו בבריסק, מחבר ספר מים עמוקים בפלפול. נפטר כ"ד שבט תקכ"ה. (2) ר' יהושע העשיל סירקין, רב בשקלוב. נפטר ב' דשבועות תקס"א. חתנו של ר' משה מרדכי היה ר' יקותיאל זלמן הלוי, אב"ד בדרוהוביץ. בנו של ר' יקותיאל זלמן היה ר' יעקב יצחק אב"ד בדיקלא, צילץ ופרסבורג. בנו של ר' משה מרדכי היה ר' ישראל סירקין, אב"ד בפשבורסק, שנפטר בשנת תק"ם. בנו — ר' יוסף קאזים, רב בחלמה ולברטוב (תק"פ).

אחד מנכדי ר' נחמן סירקין היה ר' שמחה טיקטינר. בנו של ר' שמחה היה ר' יהודה לייב. אב"ד בזאגורי, מחבר ספר בשם „שלמי שמחה". בתו של ר' שמואל צבי הירץ השני, בריינדיל, נישאה לר' משה מייזליש. שנים מבניו נודעו בגלל ספריהם. אחד מהם הוא ר' אברהם נתן נטע מייזליש. אב"ד דק"ק וויסטנץ, שהוציא לאור ספרו של סבו, ר' יהודה לייב, שאגת אריה והוסיף אליו חידושויו בשם קול שחל. השני הוא ר' מאיר מייזליש, מחבר ספר הלכות עולם. אחד מניני ר' משה מייזליש היה ר' רפאל מייזליש, ראב"ד בפוריץק, מחברם של תוספות שבת וספר היקר (לבוב תקנ"ד). ממשפחת מייזליש יצאו רבנים וגאונים, אחד מהם — ר' דוב בר מייזליש, רבה של וורשה, (נפטר בשנת תר"ל).

בתו הבכירה של רבנו יואל, מרת אסתר (נפטרה בקראקא ה' ניסן ת"ח), היתה אשתו של ר' יהודה זעלקיל מזי"א אשכנזי, מזרע אנוסי ספרד, דיין בקראקא בחיי חותנו, ואחרי כן לצדם של ר' יהושע, בעל מגיני שלמה, ור' יו"ט ליפמן הלר, בעל תוספות יום טוב. היה גאון ובעל מקובל. הסכמותיו בספרים עמק הלכה ונחלת צבי (על מס' אבות).

בנם היה הרב נפתלי הירץ, אב"ד דק"ק לבוב – בתוך העיר – משנת ת"ט עד תכ"ט (נפטר זאת חנוכה תכ"ט) ומספר שנים כיהן ביחד עם דודו, בעל הטורי זהב, באותה עיר לבוב (האחרון – כרבה של חוץ לעיר לבוב). הוא החליף תשובות עם סבו, רבנו יואל, אחת היא בב"ח חדשות סי' נ', בענין בכור שנדחתה מילתו לאחר ל' אם צריך לפדותו, כשיגיע לל' יום או להמתין עד אחרי הברית, בין יתר דבריו משיב לו סבו: „תמה אני עליך כמה רעיונות וסברות שכתבת לבנות ולסתור ואין להם שורש ועיקר בתלמוד, ולא כן אלפינך כשהיית במחיצתי, וע"כ אם תשאל ממני איזה הוראה תקצר בשאלתך, אם לא שיש לך איזו הוכחה מקובלת מן התלמוד או מן הפוסקים תעלה על הספר...". החשובה היא מיום ג' ח' שבט שצ"ו. מתשובה זו נראה, שר' נפתלי הירץ היה לומד בצעירותו בישיבתו של אביו זקנו, בעודו בבית אביו בקראקא.

אחד מבניו היה ר' יוסף יאסקה, שניהן כאב"ד בוידסלב ובשידלוב. איש צבור שהשתתף בישיבות ועד ד' ארצות, בשנים תמ"ג, תמ"ז, תמ"ח (פנקס ועד ד' ארצות ע' 183, 205, 208).

הבת השניה היתה רבקה אשתו של הרב דוד הלוי סגל בעל הט"ז. רבי דוד נולד בערך בשנת שמ"ו בלודמיר (וולינסק) לאביו ר' שמואל (חתנו של הגאון ר' יצחק בצלאלש) רבה של לודמיר, בנעוריו קבל תורה מפיו של אחיו הבכור ר' יצחק הלוי, מחבר ס', „חידושי מהר"י הלוי ושו"ת מהר"י הלוי". אחרי שנשא לאשה את רבקה, בתו השניה של רבינו יואל, (שו"ת מהר"י הלוי סי' ס"ח) עבר לגור בבית חותנו, אכל מזונות על שולחנו ולמד בישיבתו. הוא המשיך להתכתב עם אחיו הבכור, ובאחת משאלותיו (סי' מ"ה) הוא חותם: „דוד הוא הקטן, בן לא"א החסיד מו"ה שמואל הלוי ז"ל, חתן הגאון מופת הדור כמו"ה יואל" ותשובת אחיו: „דוד הוא הקטן בעיניו וגדול הוא בכל עיניו, חסיד ועניו ה"ה אדוני אחי חביבי ידידי רדידי, צמידי חמידי, נאווה תהלה לאמרי פניניו, אב בחכמה ורך בשניו, האלוף הנעלה לשם ולתהלה, קנקן מלא בעיון

ובפלפולא, כמו"ה דוד שיחי, ומסיים: „נאם יצחק לוי יושב אהל פה ק"ק חעלם".

אחרי שסיים מזונותיו בבית חמיו (וחתן אחר בא במקומו) עבר לגור בקראקא והוא מזכיר ישיבתו בעיר זו בט"ז או"ח סי' קנ"א וז"ל שם: „ואני בילדותי הייתי דר בק"ק קראקא עם ביתי ובית מדרשי שהיה למעלה מבית הכנסת, ונענשתי הרבה במיתת בנים, ותליתי בזה". ממה התפרנס שם? לא ידוע, כנראה, שחותנו תמך בו והוא חי חיי דחקות ושם מתו בניו.

בשנת שע"ח לערך נתקבל לאב"ד ולר"מ בק"ק פאטליטשע (הסמוכה לעיר ראווה), ומשכורתו היתה זעומה, כי העיר היתה קטנה ודלת אוכלסים. כאשר נתקבל רבינו יואל בשנת שע"ט לאב"ד ורבה של קראקא, עבר דרך פאטאליטשע והתאכסן בבית חתנו ונוכח בחייו הדחוקים. כשבא לקראקא הריץ אליו מכתב ובין השאר הוא כותב: „עת הייתי אצלך בק"ק פאטליטשע ראיתי את עניך ומאד צר לי כי לא תוכל לשבת על התורה במנוחה, אך אקוה כי ירחיב ה' את גבולי ואשלח לך מתנה".

בשנת ש"פ לערך עבר לכהן כאב"ד בעיר פוזנן (ב"ח הישנות סי' קי"ג) וישב שם עד שנת ת' לערך, ואחרי פטירת חותנו הוא נתקבל לאב"ד ור"מ באוסטרהא. בעירם של המהרש"ל והמהרש"א. שם הקים ישיבה גדולה ונהרו אליה תלמידים רבים מכל קצוי פולין. שמונה שנים ישב במנוחה והנה קפצו עליו שנות ת"ח ות"ט והעיר אוסטרהא נכבשה ונחרבה ע"י חמיל הרשע ימ"ש. רבי דוד נמלט עם שאר הגולים למבצר אוליק שהיה מוגן ע"י הפולנים. שם כתב סליחתו ליום כ"ו סיון, יום הצלתם של היהודים במבצר... משם עבר ללובלין (בשנת ת"ו) ושם הוא כותב את תשובתו בענין עגונות ובין השאר: „...ולא יכולתי לעיין בהם (בספרים), כי בעו"ה אני חונה ע"פ השדה, כי נתבטלו כמעט כל ספרי הקודש בגזירה... ומחמת שאין בידי ספרים בעו"ה זולתי גמרא וטור אקצר" (ב"ח החדשות סי' ע"ח). מלובלין נדד למורביה (מעהרן) ובכל הקהילות שעבר עליהן שאלו את פיו בדברי הלכה. בעיר העלישוי התיר לאיש לישא אשה אחרת על אשתו הראשונה שנשבתה ועדים באו והעידו שהתנצרה מאונס, ואף לא הצריך לזכות בגט לאשתו הראשונה ע"י אחר.

הרבנים במדינה חלקו עליו ובראשם נעמד הגאון בעל „צמח צדק“, אב"ד בניקלשברג והמדינה, והם פסקו, שאף ע"י אחר אי אפשר לזכותה בגט. לעזרת ר' דוד בא ר' גרשון מח"ס „עבודת הגרשוני" חתנו של בעל ה„צמח צדק“, ואב"ד בפרוסטיץ (במוראביה), שהכריע כדעת הט"ז, אלא שיש לזכותה ע"י אחר („עבודת הגרשוני" סי' ל"ו, ושו"ת צמח צדק סי' ע').

מששקטו המאורעות בפולין חזר ר' דוד לארצו והגיע ללבוב. באותו זמן כיהנו שני רבני העיר: ר' יוסף ב"ר אליקום גץ, חתנו של המהר"ם מלובלין, והרב מאיר ב"ר אברהם ז"ק. כשהגיע ר' דוד ללבוב (בשנת תי"ד-ט"ו) נתמנה לרב מנקר ובזה קיים בעצמו: פשוט נבלה בשוק וכו'. ואירעה בבית המטבחים שאלת כשרות והובאה לפני ר' דוד והוא הכשיר את הבהמה. המנקרים האחרים, שעינם היתה צרה באיש שהועמד בראשם, הביאו את הענין שנית לפני הג"מ ר' מאיר ז"ק והוא פסק שהבהמה טריפה וציווה על ר"ד לבוא לפניו, כששאלו על סמך מה הכשיר את הבהמה, הוכיח ר' דוד שהדין אתו, אולם המרא דאתרא לא הסכים לדעתו ואף ציווה להענישו ולהעמידו במקום ה„קונע" (כעין סד) ולאסרו באזיקים, כמנהג הימים ההם למי שעבר על חוקי הקהלה והרבנות, וכל העובר לפני המקום היה יורק בפני הנאשם. בעמדו שם עבר במקרה אחד הנערים עם תרנגולת שחוטה, התעניין בו הרב דוד ושאלו למעשהו. ואז סיפר לו הנער כי הוא בא עתה מביתו של הרב דמתא, שהטריף את התרנגולת עקב שאלה. ביקש הר"ד לבדוק את העוף ומצא אותו שהוא כשר. הוא פנה לנער ואמר לו, שיחזור להרב ויודיע לו שהעוף כשר והדין נמצא במקום פלוני. חזר הנער אל הרב וביקשו לעיין בסימן הנ"ל. הוא חקר שנית ומצא כי הדין עם רבי דוד. מיד נתן צו לשחררו ולהביאו לפניו. אחרי שנכנס אתו בשיחה ביקש ממנו סליחה על העלבון שהסב לו.

אגדה זו מופרכת מכמה וכמה טעמים: א. רבי דוד סגל, ששמו יצא כאחד הגאונים בארץ ומחוצה לה (במוראביה), היה יכול לקבל מקום רבנות בעיר גדולה בפולין ולא להזדקק לפרנסה של מנקר בית מטבחים בלבוב. ובפרט שהגיע כבר אז לימי זקנה ושיבה (כבן שבעים היה); ב. בלבוב העיר כיהן באותו זמן כאב"ד בן גיסו ר' זעלקיל מזיי"א, הרב נפתלי הירץ (ראה לעיל), ויש להניח שהוא הביא את דודו ר' דוד ללבוב,

לכהן כרבה של לבוב מחוץ לעיר; ג. ולא יתכן שהרב מאיר ז"ק לא שמע על שמו של רבי דוד, ואף הכניס אותו בסד (קונע) כפושע וחוטא. לאחר היבחרו לרבה של לבוב הוא מתחיל להיות פעיל בחיים הצבוריים. מפעם לפעם הוא משתתף באסיפות „ועד ארבע ארצות“ המתקיימות בירידים וחתימתו מופיעה על פסקי הדין וגם בהסכמות על ספרים חדשים.

גם בלבוב לא נתמלאה סאת צרותיו. בפרעות ביהודי לבוב (ח' אייר תכ"ד) נרצחים שני בניו ר' מרדכי ור' שלמה ע"י פורעים פולניים, בין מאה יהודי העיר שנהרגים על קידוש השם.

בשנותיו האחרונות הוא שולח את בנו ר' ישעיה ובנו החורג לתהות על קנקנו של שבתי צבי ה„משיח“ בתוגרמה (ראה לעיל). הוא נפטר בשנת תכ"ז בגיל השמונים ונטמן בלבוב. וכה נוסח מצבתו: „ביום כ"ו שבט שנת תכ"ז לפ"ק נטמן הגאון הגדול מאיר הגולה הרב הגדול בעל טורי זהב, מורנו ורבינו מו"ה דוד בן מו"ה שמואל הלוי מחבר חיבורים יקרים, באור תורתו האיר לדור דורים על כל השלחן ערוך וארבעה טורים, הן בעודנו בחיים כבר זכה כי נפסקה כמותו הלכה, הוראותו שלמה, זכה וערוכה, תנצב"ה“.

מבין ספריו החשוב ביותר הוא ספר „טורי זהב“ על כל ארבעת חלקי שלחן הערוך, מלוקט מכל הפוסקים, וגם מדברי קבלה. את פירושו על יו"ד זכה ר' דוד לראותו בחיים, בהביאו אותו בעצמו לדפוס (לובלין ת"ו) ובסופו גם הגהות על „שפתי כהן“ של הש"ך (יו"ד), שגם הוא הופיע באותה שנה (בעל הש"ך גמל לו ב„נקודות הכסף“, השגותיו על הט"ז ביו"ד). בהקדמתו לספרו „שפתי כהן“ הוא אומר: „...אל יעל על דעת הקורא... הלא נודע כי נתקיים בנו, ואת זהב בסופה' שנעשיתי אכסניה לבעל ט"ז והיה אצלי שלשה ימים וכבדתיו כבוד גדול... עד כי נשקני על ראשי ושמח בי ממש כשמחת בית השואבה...“). עקב הגזירות של שנות ת"ח ות"ט ומצוקתו הכספית של ר' דוד, לא זכה להוציא את יתר פירושו בחיים. מהדורה שניה נדפסה בוילהרמסדורף תל"ז. הט"ז על חושן משפט עד סי' רמ"ו נדפס בהאמבורג בשנת תנ"ב; לאורח חיים – בדיהרנפורט תנ"ב (בדפוסו של ר' שבתי משורר באס, בעל „שפתי חכמים“ על רש"י) ועל אבן העזר – זולקווא תקי"ד ועל כל או"ח – ברלין תקכ"ו.

ספרו השני דברי דוד, פירוש על רש"י בתורה, ראה אור בדיהרנפורט (בבית דפוסו של ר' שבתי באס הנ"ל) בשנת תמ"ט. הביאו לדפוס הרב משה אב"ד דק"ק שינאווי וחתנו של הר"ר ישעיהו סגל, בנו של בעל הט"ז, שהוסיף אליו גם פירושו הקצר ויקהל משה (אף הוא על התורה). בספרו זה הוא משיג בעיקר על פירושו של הרא"ם (ר' אליהו מזרחי), ובמיוחד רבה בקורתו בסדר משפטים (הסדרות אחרי-קדושים נעדרות מן הספר, עקב אבדן).

בפרשת תולדות הוא מביא פירוש מרבינו יואל, ואלה דבריו: „ואלה תולדות יצחק, ...ויש מקשים, מה העדות מכח קלסתר פניו, דכל אשה דמזנה היא מהרהרת בבעלה בשעת זנות ואימתו עליה, ע"כ הולד הנוצר בעת ההיא קלסתר פניו דומה לבעלה? ותירץ חותני הגאון מהר"ר יואל ז"ל (הב"ח), שבגמרא בפרק הפועלים איתא, שבשעת הסעודה שעשה אברהם אחרי לידת יצחק, והיו שם רבים והיו בהם לצים שאמרו כן (מאבימלך נתעברה שרה). מה עשה הקב"ה? הפך קלסתר פניו של יצחק ונדמה לאברהם, ממילא קודם לזה היו הכל רואים שלא היה ליצחק תחילה אותו קלסתר, עד שנהפך בשעת הסעודה. וזהו העדות הגדול שהעידו".

ונביא גם חידוש אחד מתוך הספר, שיש לו קשר לימינו אלה. על הפסוק ומחדרים אימה (פ' האזינו, ל"ב, כ"ח) אומר רבי דוד: „כשבורח ונמלט מן החרב, חדרי לבו נוקפים; ואין לומר כפשוטו, שיהיה פחד ליושבי חדרים מן החרב, דאם כן היה להפך ולומר מחדרים אימה ומחוץ תשכל חרב, כי הפחד הוא תחילה ואח"כ בורח לחוץ. אלא דהאימה היא אחר הברייחה ונמצא חדרי הלב נקפים, כמו שהיה בעו"ה במלכות פולין וליטא ושאר ארצות משנת ת"ח ואילך, שהיתה הרעה של הריגה כמעט לרוב ישראל שבאותו דור, ואותן שנמלטו אחורי הנהר ווייסיל מתו עם רב מאוד מישראל מתוך חולי שבאת מחדרי לבם הרבה והרבה בעו"ה, כנזכר כאן: וכפר אדמתו עמו".

ספרו השלישי הוא ספר זהב מזוקק המכיל השמטות מספרו „טורי זהב" על שו"ע אורח חיים, נדפס בדיהרנפורט בשנת תפ"ח (ובזאלקווא בשנת ת"צ) ע"י הר' יהודה לייב ברוך וואל. במהדורות האחרונות של הט"ז נכללו גם ההשמטות מספר זהב מזוקק והיו לספר אחד. כמה מתשובותיו נדפסו בתשובות הב"ח ובגאוני בתראי. אולם רובן

אבדו בשנות החורבן והשוואה (ת"ח ות"ט). אוסף של שאלות ותשובות היה בידי הדור שלאחריו, שלא הגיע לידינו.

רבינו יואל חיבב וכיבד מאד את חתנו בעל הט"ז. בתשובתו (ב"ח ישנות סימן קי"ג) הוא פונה אליו בזה"ל: „עוקר הרים וטוחנן זו בזו בפלפולו, בהיכלו אומר כולו, קול לו קול אליו, קדוש יאמר לוצ הוא חתני ר"מ ואב"ד האלוף כמהור"ר דוד סגל". הוא מזכירו בתשובותיו (ישנות סי' צ"ד, גאוני בתראי סי' י"ד) ועוד.

ואילו יחסו של רבי דוד לחותנו רבינו יואל היה, מצד אחד הוא מזכירו בפירושו הט"ז על כל צעד ושעל: „וכן כתב מו"ח ז"ל", „וכן פירש מו"ח ז"ל", „וכבר הצעתי כן בפני מו"ח ז"ל וקבע כן להלכה בשמ"י" (יו"ד סי' קמ"ז ב'), או „והגדתי זה לפני מו"ח ז"ל וקלסיה" (חו"מ סי' ת"ל א') ובהרבה הרבה מקומות.

ומאידך הוא מתווכח אתו ועומד על דעתו, כמו: „כבר השבתי ע"ז, וחמי הגאון מהור"ר יואל השיג עלי בתשובתו ואני במקומי עומד ואשיב על דבריו" (גאוני בתראי סי' ט"ו) וכן בתשובת רבינו יואל לבנו ר' יהודה לייב (גאוני בתראי סי' י"ד) „...ועיין בתשובתי שנשאתי ונתתי עם חתני הגאון מוהר"ר דוד הלוי".

הוא אף מתיחס בבקורת לדבריו שאינם נראים לו ומגיב עליהם בחריפות. אמנם אינו משתמש בביטוי „ושרי ליה מאריה" המקובל על חותנו, אבל מרבה להשתמש במילה „לא דק", „ומו"ח לא דק" וכד'. ובמלים יותר חריפות, כמו: „ומו"ח ז"ל כתב כאן... ואין הבנה לדברים אלה" (או"ח סי' ח ו'); „ומו"ח כתב על זה שהוא תורת אמת ואני אשתומם על מראה זאת" (שם, קל"ג ב'); „והנה מו"ח ז"ל כתב... ולא ידעתי מי הכניסו להוסיף בטריפות" (יו"ד מ"ד י"ד); „ומו"ח ז"ל כתב... והנה הוא סותר דברי עצמו (שם ק"ע ז) ועוד רבים כאלה הפזורים על פני הט"ז בכל חלקי השו"ע.

ומעניין שדווקא בעל הש"ך ב„נקודות הכסף" שלו יוצא לא פעם להגנתו של רבינו יואל מפני חתנו מבקרו, כמו ביו"ד סי' קכ"ד י"ב כותב הט"ז: „ומו"ח ז"ל כתב... ולא דק בזה", ומעיר על כך בעל נה"כ: „...והוא (הט"ז) לא דק, שמה ב"ח מפרש... ושם בסי' י"ח כותב הט"ז: „באמת דברי הבי"ב בזה אינם בדקדוק" ומוסיף עליו הנה"כ: „... כבר קדמו הבי"ח „וכן בסי' קצ"ה ו' – אומר הט"ז: „...ומו"ח ז"ל כתב דטעות סופר

בגירסא... ושיבוש הוא", מעיר הש"ך בנה"כ: "...השיב על הב"ח שלא כדת"; ובסי' קצ"א ס"א כותב הט"ז: "...ומו"ח ז"ל כתב... ודבריו תמוהים" מוסיף עליהם נה"כ: "...עיינ שפתי כהן דלא קשה מידי". וכן הוא מכבד מאד את הב"י והרמ"א וראשונים אחרים ויוצא להגנתם משבט בקרתו של רבינו יואל חותנו. כמו: ,,ומו"ח ז"ל רוצה לפרש זה... ועיקם הדבר מפשרו וכתב על הב"י, ושרי ליה מאריה' והוא שלא כמשפט, כי הוא גברא דמאריה סייעיה" (או"ח תקנ"ו, ג); ,,ומכח קושיא זאת כתב מו"ח ז"ל ששאל מהר"ש מלובלין, ואמר על זה הפסק לא שמיע לי, כלומר, לא סבירא לי, וע"כ פסק... ותמהתי מאד, היאך ראה לחלוק על גאון, והא כתב הטח"מ סי' כ"ה שאין לחלוק על גאון, ובפרט שרבינו הגדול מהרי"א הביאו בשם א"ח (ארחות חיים) והב"י קבעו בש"ע (שם ז' ב); ,,ויותר מזה אני תמה על מו"ח ז"ל שחלק כאן על פסק הש"ע וב"י... ופסק הש"ע ברור וקיים... (שם כ"א א'); ומו"ח ז"ל חלק בחנם על ש"ע ורמ"א (ק"ד ב'); ,,מו"ח ז"ל הקשה על הרמ"א... אני אומר משה אמת ותורתו אמת" (סי' צ"ט א'); ,,... אלא שמו"ח ז"ל כתב והפריז על המידה ואמר שעל מנהג זה פורץ גדר ישכנו נחש. ולא ידעתי מי הכניסו כך לחזק אותו המנהג ולהטיל עונש ח"ו, כיון שהרמב"ם ראה המנהג וכתב לבטלו, והמגיד משנה והמרדכי והב"י ומהרי"ק הסכימו לזה... (קצ"ד ב').

ולפעמים הוא תולה את הטעות בדברי חמיו באיזה תלמיד טועה, כמו: ,,...וכתב מו"ח ז"ל: ולענין הלכה נראה דבתפלין פסול בנגיעה אות לאות וכו'. ... ופשוט שאיזה תלמיד טועה כתבו, כי בהדיא אי' לקמן וכו' וכ"כ הוא עצמו לקמן. ע"כ אין להשגיח בזה, וודאי לא יצאו מפיו" (או"ח סי' ל"ב ב'); ,,ובדברי מו"ח ז"ל נשמט כאן טעות בקולמסו" (יו"ד ש"א י"ב).

כללו של דבר, הוא רואה בבעל שו"ע פוסק אחרון. וכה הוא יאמר ביו"ד סי' שצ"ו ס"ק ג' בענין קטן שהגדיל (נעשה ברמצוה) בתוך ימי השבעה אחרי הוריו, שלדברי השו"ע בטל ממנו כל דין אבילות, וע"ז מעיר שם בט"ז (סי' ב'): ,,דין זה הוא במחלוקת בין מהר"ם להרא"ש תלמידו בסוף מועד קטן, דמהר"ם ס"ל חייב להתאבל אחר שיגדיל שבעה ושלושים מיום שנעשה גדול... והרא"ש חולק ואומר תופס אני אותה סברא... וכשלא ידע תקנו שיש לו תשלומין כל שלשים יום, והיכא ידע ולא נתחייב לא שייך ביה תשלומין... וכתב רבינו ירוחם, שיש לפסוק כמהר"ם שהוא רבו של הרא"ש, והב"י הכריע כהרא"ש, דהלכה כדברי המיקל באבל, וכך פסק כאן

בש"ע דפטור. ובימי חורפי בא מעשה זה לידי בקטן שהגדיל תוך ז' ועיינתי בו והוקשה לי בדברי הרא"ש... והרציתי הדברים הללו לפני מו"ח ז"ל, והשיב לי שבלא"ה סותרים דברי הש"ע זה את זה... וע"כ פסק הוא בכל מקום כמהר"ם, שהוא רבו של הרא"ש, וגם כאן חייב בז' ושלשים, ולא כפסק הש"ע, וכן קבע הוא בחיבורו על היורה דעה כאן. ואני בעניי תמחתי ונפלאתי על פסק זה, שנחלקו בו אבות העולם מהר"ם והרא"ש ומתיירא אני להכניס ראשי החלש בין הרים גדולים מאורי ישראל, ומי"מ עצור במילין לא אוכל כי תלמוד ערוך הוא פסק זה לפע"ד שלא כדברי מהר"ם ולא כדברי הרא"ש כמחילה מכבודם, וע"פ זה יתבאר שפסקי הש"ע הם דברי אלהים חיים".

(הבאנו למעלה רק את הדברים שבין רבינו יואל לחתנו רבי דוד, ולכן לא עמדנו על יחסו של בעל הט"ז לפוסקים האחרים, כמו להמהרש"ל, לבעל הלבוש, לבעל הסמ"ע ולאחרים, שהוא ענין בפני עצמו).

תאריך פטירתה של רבקה אשתו לא ידוע, וכנראה בשנות הדמים הללו. לעת זקנתו נשא ר' דוד לאשה את ריקלה אשת גיסו ר' שמואל הירץ (ראה לעיל).

מלבד הבנים או הבן, שרבי דוד מזכירם באו"ח סי' קנ"א שהוא תולה את סיבת מותם במגוריו בקראקא על גבי בית הכנסת (ראה לעיל) – נודע על שלשה בנים ובת שנולדו לו לרבי דוד, כולם גאונים וגדולי תורה: (1) הרב מרדכי סגל הי"ד; (2) הרב שלמה סגל הי"ד – שניהם נהרגו בפרעות לבוב בש"ק ח' אייר תכ"ד, שנמשכו מיום ח' אייר עד כ' סיון תכ"ד, ובהם נרצחו למעלה ממאה יהודים; (3) הרב ישעיה סגל שנשלח ע"י אביו רבי דוד לגאליפולי לתהות על קנקנו של משיח השקר שבתי צבי, ביחד עם אחיו חורגו הרב אריה לייב (בנו של הרב שמואל הירץ – ראה לעיל). על משפחותיהם לא נודע דבר.

הבת (ששמה אינו נזכר) היתה אשתו של הרב גד. בניהם היה הרב יואל אב"ד בשברשין שכתב ספר בשם מגיני זהב ובא להגן על סבו מפני בקורתו של בעל הש"ך ב, נקודות הכסף" שלו. בנו של הרב יואל היה הרב משה גד ובנו של הרב משה גד היה הרב יואל (השני) שעמל ויגע להוציא ספרו של זקנו מגיני זהב (נדפס בפראג בשנת ת"פ, בפורמט קטן בעל כ"ב דפים) בהסכמות הרבנים של אותו זמן: הרב דוד אופנהיים, רבה של פרג והגליל, הרב יחזקאל קצנלבויגען, רבה של אה"ו, הרב יהודה לייב, אב"ד דק"ק

גלוגא רבתי; והרב ישראל מיכל, חונה בק"ק ברלין. מלבדן ישנן הסכמות משנת תמ"ג שניתנו ע"י רבני לבוב, לויצק ושידלוב ב,,התוועדות ביריד גראמניץ". הדפסת הספר נדחתה עד שנת ת"פ, כדברי ר' יואל השני בהסכמתו: "...והנה זה כמה שנים אשר היתה מונחת בקרן זווית, ולא היה שום אדם שיתעסק במצוה זו להוציא תעלומה לאורה כדי שיהיה לבם של בעלי תורה הוראות כחמה ברה... אך אחרי שראיתי אחרי מות אדוני אמ"ו הרב המאה"ג ז"ל, שלא נשאר מהחיבור של אמ"ו זקני הגאון ז"ל הנ"ל רק מעט מזער, ואמרתי פן ואולי אם יאריך הדבר הזה עוד לא ישאר מאומה, כי איידי דזוטרי מירכס ולא יהיה הסרחון תלוי אלא בי, בכך אמרתי להדפיס מה שמצאתי בדסקיא של אבי אמ"ו... ושם הספר הלזה מגיני זהב קרא לו אדוני מ"ו זקני הנ"ל, והדעת נותנת, שכן הוא נאה לשמו, כי מגין הוא על הזהב מחמת ההשגות נקודות הכסף".

הרב יואל חיבר גם ספר בשם חידושי הלכות על סדר נזקין. נדפס באלטונא בשנת תצ"ח. בהקדמתו לספרו הוא מספר, שברשותו נמצא הכת"י של זקנו בעל הט"ז בשם תשובות דוד על הד' טורים ולשונות התלמוד, שהוא רקוב כבר בחלקו. חלק מהתשובות נכנסו בספרו של אחיו בס' תשובות ר"י הלוי, בב"ח החדשות ובגאוני בתראי.

ולבסוף נביא גם דברים מס' אור החיים על הט"ז. וכה הוא כותב (עמודים 351 – 353): "...ובעת הגזירה היה הט"ז אב"ד באליק אשר במדינה ליטא, ובאו החיילים עד העיר ההיא ונפל פחד פתאום וחזרו. ומקובל שם שבא (פסוק) לגדול א' בחלום, וגנותי על העיר הזאת למען דוד עבדי (וכן העיד החכם מו"ה ליזר ריעסער ששמע מפי חמיו הרב מו"ה רפאל הכהן אב"ד דק"ק אה"ו ושהפליג ממנו מגודל חסידותו ושלמד תורה מתוך עוני עד שבע"ש א' לא היה לו מזון סעודה אחת ונעשה לו נס. ופעם באה אשה נעצבת ובקשה במר נפשה להמציא תרופה לבתה היחידה המסוכנת למות, והשיב לה אינני רופא לא בעל שם, אך הנה תירצתי היום קושית תוספות אחת, הנני נותן לך התירוץ במתנה להגן בעדה, וחיתה מאותה שעה). ואחר הגזירה כאשר שקטה ארץ פולין היה אב"ד בלבוב וכל הגליל וכו'".

בתו השלישית של רבינו יואל בעל הב"ח ששמה לא נודע, היתה אשתו של ר' יעקב שנפטר בגיל צעיר. על נשואיהם אנו למדים מתשובתו (ב"ח ישנות סי' ע"ח) לרבי יושע ולק, בעל הסמ"ע, בה הוא מודיעו כי,,כעת אני טרוד תהלה ושבח לאל ית' שזכני לנשואי בתי תחי' עם ת"ת, יהי רצון

מלפני אבינו שבשמים שזיווגם יעלה יפה", והוא חותם: „הכותב על הלחץ, היום יום א' ב' שבט בסדר החודש הזה לכם, ה' שע"ד, בק"ק בעלזא". בפנקס הח"ק בקראקא נרשם: „בר חכים כהר"ר יעקב איש תם ואיש חלק בלי חתימת זקן, בהראש ומנהיג כמו"ה אלחנן י"צ וחתן המלך הגאון החסיד ר"מ ואב"ד כמו"ה יואל י"צ. כ"ג אלול שפ"א" (סיבת מותו בנפילה, שגרמה לשבירת מפרקתו).

על בעלה השני לא ידוע. יש אומרים (בעל „תולדות הפוסקים") שהיא נישאה בזווג שני לגיסה ר' יהודה זעלקיל. אבל אין זה מתקבל על הדעת, משום שאסתר אשתו של ר' יהודה זעלקיל נפטרה, כאמור למעלה. בשנת ת"ח, ואין להניח שאחותה המתונה כ"ז שנה ונישאה אח"כ לגיסה הנ"ל (ויתכן שהיא נישאה לאדם אחר, ור' יהודה זעלקיל נישאה אחרי ששניהם התאלמנו).

על בניה ובנותיה לא נודע דבר. אולם לדברי בעל „מליצי אש" (ח"ב עמוד נ"ו) שמו של חתן הב"ח לא היה ר' יעקב אלא ר' אלחנן. ונולד להם בן בשם שמואל זינוויל, שהוליד בת. למידע זה יש להתייחס בהסתייגות.

יוצאי־ירכו של רבנו יואל מגיעים היום לאלפים, ואולי אף לרבעות. אלמלא השטן האשמדאי הנאצי ימ"ש וזכרו – היו מגיעים היום למאות אלפים. הם נמצאים אתנו בארץ ובכל תפוצות הגולה. ישנם שיודעים על מוצאם הב"חי, רובם אינם יודעים על מקור מחצבתם.

איננו מתימרים בספרנו זה למנות כרוכל את כל המשפחות המסתעפות מרבנו יואל ואילך. אולי על ידי מחשב אפשר להגיע לפירוט יתר של כל המשפחות הישירות לבעל הב"ח, ולאלו שהגיעו אליו דרך התקשרות וחיתון.

נתחיל באלו שנקראים בשם המשפחה שרבנו יואל בחר לעצמו: סירקש, והוא הקפיד לחתום את כל תשובותיו בשם־משפחה זה. בשם זה לא משתמשים בני המשפחה אחריו. הוא הפך לכמה ניואנסים, כמו: סירקיס, סירקוס, סירקין וכד'.

הראשון מבני משפחתו שקיבל את שם המשפחה היה ר' אריה לייב נכדו, בעל ה„שאגת אריה". נכד אחר ששינה את השם לשם סירקין הוא רבי נחמן סירקין, רבה של בריסק, ובניו ובני בניו המשיכו להשתמש בו (ר' יהושע סירקין, ר' מרדכי סירקין, עד דורנו אנו). השם סירקוש מופיע הרבה

בשו"ת הב"ח וגאוני בתראי. גם השם סירקיס מופיע בשו"ת ב"ח החדשות סי' פ"ט (התשובה היא מרבנו יואל לר' חנוך העניך נ"י, בענין שני יוסף בן שמעון והיא בלי תאריך ומקום, רק חתומה ע"י: הק' יואל סירקיס).

על אחד מבני המשפחה נמנה, כנראה, ר' אליעזר סירקיס, שחי בשנים ת"פ-ת"ק, בימיו של הגר"א מווילנא ז"ל. וככה כותב הסופר אייזיק מאיר דיק בספרו „גר הצדק" על הגר הרוזן פוטוצקי, שנהרג בוויילנא על קידוש השם: „...רק איש אחד ושמו ר' אליעזר סירקיש, שלא היתה לו חתימת זקן ולבש בגדי הגויים שלא יכירוהו, הגיע עד התליין ויתן לו שוחד שיתן לו אבר מאבריי-הגר להביא לקבר ישראל. ויתן לו התליין מעט אפר ואצבע אחת וכל שאר הגוף נשרף לאפר ויעל העשן השמימה". זה היה בשנת תק"ט (1749). ר' אליעזר הנ"ל היה כנראה, נכדו או נינו של בעל „שאגת אריה" וממנו יצאה משפחת סירקיס בוואהלין, פולין ורומניה עד ארץ ישראל וארצות הברית.

על משפחת הב"ח נמנים גם גדולי אדמו"רי פולין: האדמו"ר רבי שמחה בונם מפשיסחה (מצד אמו שרה) שנולד בשנת תקכ"ה (1765) ונפטר בשנת תקפ"ז (1827); אדמו"רי בלז ואדמו"רי גור (אחד מאבות אבותיו של האדמו"ר מגור – רבי משה רוטנברג, רבה של ולודבה – כותב בספרו „שו"ת מהר"ם מרוטנברג האחרונים", שכיוון לדעתו של אא"ז הב"ח ז"ל). אמנם שם משפחת אדמו"רי גור הוא אלתר, אולם כידוע שינה בעל ה„חידושי הרי"ם" את שם המשפחה מרוטנברג לאלתר.

משיב נפש

ראשון ספריו של רבנו יואל שזכה לראות פני אור הדפוס הוא הספר „משיב נפש“ על מגילת רות „חבור כולל פירושים וחידושים נפלאים בדרך פשט, רמז, דרוש, סוד, וגם ביאור על פירוש רש"י, נקרא „באר מים חיים“. נדפס בעיר לובלין בשנת שנה טובה (שע"ז), בחייו של המחבר, שכיהן אותה שעה כרבה של בריסק דליטא. רבינו יואל כבר יצא שמעו בעולם התלמודי והצבורי, ורבים היו פונים אליו בשאלותיהם.

בספרו זה הוא מרבה להביא דבריו של הראב"ע (אבן עזרא) ומסתמך עליהם, שלא כבני דורו שהתייחסו לבעל אבן עזרא בספקנות, עקב דבריו הנועזים בפירושו על התורה, ואף הטילו ספק בלמדנותו (המהרש"ל בהקדמתו הידועה בספרו יש"ש [ים של שלמה] על מסכת חולין).

וכה יאמר רבינו יואל בהקדמתו:

„אמר הקטן יואל בן לאבי אדוני מורי מוהר"ר שמואל נשמתו עדן תנוח, הנקרא בפי כל יואל סירקיש: הנה כבר כתבו רוב מפרשי מגלת רות הסכמתם שכתבה שמואל הנביא ע"ה למגלה זו דרך פסק דין, לאחר שערער דואג על דוד ע"ה ובא לפסלו מלבוא בקהל ובעי לאכרוזי עלה, לולא עמשא שחגר חרבו כישמעאל ואמר: כל מי שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב, כך מקובלני מב"ד של שמואל הרמתי: עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית, כדאיתא בפ' הערל; שאז שלחו אל שמואל ושאלו את פיו, וכתב הספר לפסק דין כמו שקיבל שהמואבית כשרה. כי שמואל היה עדיין קיים, כדאיתא התם דפריך עלה דההוא עובדא דעמשא: ומי מהימן? והאמר רבי אבא אמר ר' כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה – שומעין לו, ואם

לאו — אין שומעין לזו? ופריקו: שאני הכא דהא שמואל ובית-דינו קיים וכו'. ומאי רבותיה דב"ד של שמואל הרמתי טפי משאר ב"ד שבישראל בדורות שקדמו לשמואל, שהיתה הקבלה בידם עמוני ולא עמונית כו' ומהם היתה נמשכת גם הקבלה לשמואל הרמתי".

„ונראה בעיני דכך היא ההצעה, דמאחר דקשיא הני קושייתא דלית ליה פירוקא, הוה ס"ל דשריותא דעמונית ומואבית לאו מעמוני ולא עמונית כו' אתינן אלה, אלא מדאיצטריך למיכתב גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ד' עד עולם, וכמו ששנינו בספרי: גמר עשירי עשירי, מה עשירי האמור בעמוני — עד עולם, אף עשירי האמור בממזר — עד עולם. והשתא אי אמרת דאחד זכרים ואחד נקבות אסורין איסור עולם בין בממזר בין בעמון ומואב, אם כן קשיא: לא ליכתוב עשירי כל עיקר, לא בממזר ולא בעמון ומואב, אלא ליכתוב עד עולם הכא והכא? אלא ודאי דנקבות מותרות לאחר עשרה דורות, וכדריש לקיש פ' הערל, שממזרת לאחר עשרה דורות — מותרת, ומשום הכי סתם רחמנא עשירי; וכיון דגמרינן עשירי, א"כ אף בעמון ומואב מותרין הנקבות לאחר עשרה דורות. ואיצטריך עשירי עשירי ואיצטריך עד עולם; איצטריך עשירי להתיר הנקבות אחר עשרה דורות, ואיצטריך עד עולם לאסור הזכרים לעולם. וגמרינן בג"ש דעשירי עשירי דממזר נמי אסור עד עולם — הזכרים לבד וכו'. דאין זה אלא גילוי מילתא בעלמא, ומשום הכי בעי לאכרוזי עליה דדוד, דאיהו לא הוה כי אם דור רביעי מרות המואביה, והולד הולך אחר הפגום שבשניהם, ושמואל הנביא ע"ה ובית דינו גילו להם אמיתות הקבלה, שהעמונית מותרת מיד וכו'".

ובסוף:

„ולפי שיעלה על לב האדם לחוש לעצמו פן ימוך, או יחלש לעת זקנתו, או להשאיר ממונו לבניו הקטנים אחריו, ומתוך כך ירע לבבו מלתת לעניים — ע"כ אמר לא ידאג מכל אלה, כי לעולם לא ימוט הוא עצמו, כי ברית כרותה שאין אדם מעני מן הצדקה, וגם לא יחוש לזרעו כי לזכר עולם יהיה צדיק, שאף לאחר מותו יזכור הוא יתברך צדקתו לבניו שלא יחסר להם דבר, וכמאמר שר העולם: לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. ואמר עוד, שלא יעלה בדעתו להחזיק ממונו לצורך כל צרה שלא תבא ממלך ושרים שמתגוללין ומתנפלין על שונאי

ישראל, כי משמועה רעה לא יירא, כלומר, בזה יהיה נכון לבו ובוטח בד' שכאשר יפזר ממונו לעניים, לא תבא שום שמועה רעה ממלך ושרים וכו'. ולא לבד שלא יירא משמועה רעה, אלא גם כשרואה בעת צרים מצירים שעת צרה היא ליעקב – עם כל זה סמוך לבו לא יירא ליתן לעניים ויתחזר ויתן עד אשר יראה בצריו, שתתהפך הצרה ועל ראש רשעים יחול וכו'".

„פזר נתן לאביונים גו' אמר הנה, כל האומר טוב איש גו' הוא הנותן צדקה גרידא; אבל אם יצטרפו שתי המעלות גם יחד, והוא אחד, שפיזר נתן לאביונים, בו, צדקתו עומדת לעד, שזהו בלומד תורה ומלמדה, או כותב תנ"ך ומשאלין לאחרים שיתקיים על ידו הקול קול יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. וז"א פיזר נתן, כלומר, שמפזר ממונו ביתר שאת לתלמידים שבאים ללמוד לפניו, ליתן כדי סיפוקן. ולזה כתב כבר נתן לאביונים בילדותו ועוד ידו פתוחה ליתן ולחזור וליתן בזקנתו וללמוד תורה וללמדה כל ימי חייו. וז"א צדקתו עומדת לעד, הנה שכרו אתו, שלא לבד שיראה בצריו שירדו עד עפר, אלא גם צדקתו עומדת לעד וקרנו (תרום) בכבוד שיהיה זוכה לימות המשיח ולחיי העולם הבא וכו'".

„והנה הפצירו בי תלמידי זה ימים ושנים לבאר להם איזה ספר. ונשא לבבי לבאר ראשונה מגלת רות, שהיא מתיחסת לקבלת התורה, כאשר כתבו המפרשים. וראשונה אתנצל לפני הקורא, אם ימצא בו פירוש שקדמני בו אחר; יאמין באמת ובתמים שלא שמעתי ולא ידעתי. וגם לאחר שחברתי, אם מצאתי וראיתי דבר בחבור אחר, אמרתי בלהגי דלית בזה שפיסולו בקודש, כיון שעלה לא ירד. וקראתי לחבורי זה בשם משיב נפש, כי הוא משיב נפשי ונפש בני ותלמידי הקוראים בו ואקווה אליו יתברך שלא אכשל בדברי ויהא לרצון אמרי פי גו'".

מתוך ההקדמה הארוכה הבאנו רק תחילת דברים וסוף דברים, ועיקרה מסתובב סביב הבעיה „עמוני ולא עמונית“, השזורה על פני כל הפירוש „משיב נפש“.

כמובן שהשם שבחר לו רבנו יואל נקרא על סופו: „והיה לך למשיב נפש“ (רות ד' ט"ו). בפירושו זה עומד רבינו יואל על כל תיבה ותיבה (המלבי"ם, בפירושו על התנ"ך, הולך בעקבותיו). לדוגמה: על הפסוק (א' י"ט) „ותלכנה שתיהם עד בואנה בית לחם וכו'“ הוא שואל: א. מה היתור

במלה שתיהן? ב. למה נאמר שתיהם ב"ם לבסוף ולא בנו'ן? ג. המלה „בואנה" מיותרת, היה לו לומר „עד בית לחם"?; ד. המלים אחריהן: „ויהי כבאנה בית לחם" – מיותרות לגמרי. וכן הלאה.

וכך הוא הולך ודורש על כל תיבה ותיבה כפשוטן, כרמזן, כדרושן וכסודן. מביא את כל המקורות, מן התלמוד, המדרש (והרבה מה„מדרש הנעלם") עד האלשי"ך, ר"מ קורדובירו, הר"ש אלקובץ והאר"י. הרעיון של „עמוני ולא עמונית" עובר כחוט השני על כל פירושו, החל מההקדמה עד סוף הספר.

הואיל והספר נדפס רק שלוש פעמים נביא ממנו מספר רעיונות וחידושים.

על „ויהי בימי שפוט השופטים" שחז"ל דורשים: „אוי לדור ששופט את שופטיו".... „והנה על מה שהיו עובדי ע"ז, שהיו ראויים כליון כמ"ש בעגל „ואכלם" – אמר: לכלותם אי אפשר, להחזירם למצרים – אי אפשר, להחליפם באומה אחרת – איני יכול – הריני מיסרם ביסורים ומצרפם ברעבון בימי שפוט השופטים". ומוסיף רבינו יואל: „...ועל מה שמקצת הדיינים היו מקולקלים, שהיו בעלי עבירות, ועונשם הראוי הוא שיחזרו למצרים, כי שם היו בעלי עבירות, הללו מגלי עריות וכו', הללו מגדלי בלורית כו', כדברי חז"ל, אמר להחזירם למצרים – א"א; ועל מה שהיו גם הדיינים מעוותים הדין, שהיו ראויים לעונש חרב שבא על עינוי הדין... כי בזמן הרעב באים אל השופט, אשר יהיה בימים ההם, זה בקופתו וזה בכפיפו, לנהלם בלחם לפי הטף, כי אליו עיניהם של כל ישראל תלויות, אם כבנים אם כעבדים, לומר לו עמך ישראל צריכים לפרנסה, ואז ילמדו מוסר ויחזרו מדרכם הרעה וינהגו כבוד ומורא בשופט, לקיים משפטיו ודיניו, ככל אשר יאמר להם יעשו, כי כולם הם כבנים הסמוכים על שולחן אביהם וכעבדים לאדוניהם, ולא ימרו את דבריו וגזירותיו, כי יבינו, כי אין לך אלא שופט שבימך. ...גם השופט בראותו עניי עמו באים לפניו, צועקים לו לאמור: הושיעה אדוני, כי לא נשאר לנו בלתי אם גויתינו ואדמותינו, למה נמות לעיניך ואין לאל ידו למלאות משאלות לבם, כי גם אליו נגעה הרעה בחטאותיו אשר חטא, נשבר לבו בקרבו ויצר לו ויתחרט על מעשיו וישוב אל ד' ויצעק ויתפלל אליו ית' בעד עמו, גם המה בית ישראל ישובו מדרכיהם ומעלליהם אשר לא טובים ויטו שכם שכם לסבול עול השופט לקיים עונשיו ודינו בראותם, כי גם הוא נתקשט במעשים הגונים ומידות ישרות..."

(כנראה שרבינו יואל התכווין בדברים אלה גם לדורו, לכבד את הרבנים – שהם ממלאי מקומם של השופטים מימי קדם – ולקיים דיניו וקנסיו (ראה ב"ח החדשות סי' מ"ג).

על „לגור בשדי מואב“ (א' א') – הוא כותב: „...להודיע שלא הלך משום רעב בעיר פזר רגלך, שאם כן לא היה לו לקבוע אהלו בסוף גבול שבין ישראל למואב ולילך למואב לקנות שם בר ומזון ולחם ולשוב לאהלו, אלא – דעתו לגור שם. וכונתו היתה שלא לדור בכרך חשוב ומסויים, פן יצא להם שם על פני חוץ ויבואו העניים אחריהם. ולכך אמר „בשדי מואב“, הן עיירות פתוחות מאין חומה שעל שדי הארץ יחשב באופן שלא יהיה מפורסם ונודע מקומו... שאם יהיה נודע מקומו אז בנקל ימצאוהו, אולם אם יהיה נסגר בעיר דלתיים ובריח לא ידעו ממנו. וזה שאמר: בשדי, ולא בשדה בה"א, שכוונתו מלכתחילה היתה להשתמט... ואין ספק שלקח עמו לפחות כל משפחת בני יהודה אחיו העניים ושאר חכמים וצדיקים וחשובים שהלכו לרגליו לפרנסם ברעב, אלא שאין דרך הכתוב להזכיר בהליכתו, כי אם גדול הבית, לכך נאמר: „כי אם הוא ואשתו ושני בניו“... אלא שיצא מפני צרות העין...“.

בפירושו מסביר רבינו יואל כל דבר לכאן ולכאן, ולפעמים פירוש אחד סותר את השני. כנראה, שבפירושו התכוון גם לזמנו, שגם אז היה רעב לעתים, והעשירים עברו מעיר לעיר או הסתתרו והתחמקו מלעזור לאחיהם (האביונים).

„על אלימלך ובניו מחלון וכליון אומר רשב"י: מגדולי הדור היו ופרנסי הדור היו. ומפני מה נענשו? על שיצאו מארץ לחו"ל. ושואל רבינו יואל: אם היו גדולים בתורה, היאך יצאו מארץ לחו"ל? ונראה קרוב לומר, שאלימלך שהיה גדול בתורה, ראה ברוח קדשו שממשפחתו תצא המלכות, שהיא קיימת לעד, כי לא על חנם אמר: אלי תבוא מלכות. אלא שראה ברוח הקודש שלשלת גדולה יוצאה ממשפחתו: דוד, חזקיה ומשיח... ועל כן כאשר ראה קלוקל הדורות ע"י השופטים ושענשם ברעב וצריך הוא לפזר את רגליו, נשא את רגליו לילך אל ארץ מואב, אולי יוציא משם הפרידה הטובה אשר חפץ ד' בה. והיתה דעתו, כי בעיירות שהן פרוצות בעבירות ובערוה, שם יהיה נודע אליו בבירור אותה שתהיה צנועה וכשרה, מה שאינו כן בכרכים שאינם פרוצים, שצנועה היא באיסור. וזה שנאמר: לגור בשדי מואב, שכונת הליכתו לא היתה אלא לגייר את הצנועה והכשירה שתמצא באחת

מעירות מואב, כי אותה תהיה הגונה שתצא ממנה אדר מלכות. ולכן אמר: לגור, להורות על גירות, לגייר אותה. וזה טעם המסורת: וילך איש – תרין; וילך איש מבית לוי, וילך איש מבית לחם, נראה שדעתו לדרוש לשבח. וכ"כ בעל הטורים בסדר שמות: ע"י הליכת עמרם בא גואל ראשון, ע"י הליכת אלימלך יבא גואל אחרון... ואלימלך הצדיק ראה שמלכות בית ישראל יצא משבט יהודה מבנות עמון ומואב, לכן הלך בישוב הדעת ובעצה עמוקה בגזירת עתיק יומין לקרב מה שהרחיקו ישראל, שנהגו סלסול בעצמם להרחיק את הנקבות... אלא מכל מקום נענש, שלא היה לו לקבוע דירתו בח"ל. שהרי אם היה קובע אהלו בגבול א"י, סמוך לארץ מואב, והיה יוצא ובא כדי להוציא משם פרידה טובה – היה מוציא לפועל מחשבתו הטובה, כי הבא ליטהר מסייעין לו מן השמים...

„וכן שני בניו, שוים בגדולה, אפרתים מבית לחם, פלטיאני אבגוניסטי, חכמים גדולים שלא היו צריכים לקחת עצה לא מאביהם ולא זה מזה... אולם נענשו על כ"י, ויבואו שדי מואב ויהיו שם' (פסוק ב'), כלומר, קבעו שם דירתם, ולזה גרם להם העונש... והמדרש מוסיף: שנענשו לפי שהפילו את לבם של ישראל... במה שראו שגדולי הדור יצאו מא"י לח"ל וקבעו דירתם שם שפטו בצדק שאין ספק שלגדולי הדור, שאלולי לא היה ברור להם, שה' עזב את הארץ והארץ נכרתת ברעב, לא היו יוצאים לח"ל וקובעים דירתם שם. וע"ז היה דוח לבם ונשברה רוחם בקרבם... וכך אמרו בפ' הספינה: ולמה נקרא שמם יואש ושרף (כלומר, מחלון וכליון) שנתייאשו מן הגאולה, פירוש, שה' יגאלם מן הרעב... ואין ספק שצדיקים הללו, אילו היו מבקשים רחמים – היו נענים; אלא שנתייאשו מן הגאולה, בחשבם כי לא יפקדם ה' ולכן נענשו...”.

„עוד אפשר לפרש שתחלה הלך האיש אלימלך לבד, וסיפר בפני יושבי עירו כי לא ילך כ"א לעסקיו, לגור בשדי מואב ועוד מעט ישוב לביתו; והראיה, כי הלך הוא, אשתו ושני בניו והניח שאר בני-ביתו, עבדיו ושפחותיו על הנלווים עליהם. והודיע הכתוב שגנב לבבם, כדי שיניחוהו, וכאשר בא לשדי מואב נשאר שם בקביעות ויצאו אחריו עבדיו וכל אשר לו...”.

„וימת אלימלך איש נעמי (פסוק ג') – למה מת אלימלך ולא אשתו ובניו אתו? והרי כולם היו בעצה אחת, לצאת מבית לחם מפני צרת העין? מפני שהיה איש נעמי, פי' אדון נעמי ולא שמע בקולה, שלא לילך לחו"ל, כדרך

האדון שמושל על אשר תחתיו, שישמעו הם לקולם ולא הוא לקולם. לכן, ותשאר האשה ושני בניה – ייחס את הבנים אליה, לומר לך שכשם שהאשה היתה מחבבת את הארץ כך הבנים היו מחבבים את הארץ, ומיחו באביהם ולא אבו שמוע, ולכן מת הוא לבדו על עון הליכתו לחו"ל, וכדאשכחן בסוף כתובות, כי על עון הליכה מא"י לח"ל חייב מיתה, כי על כן נאמר שם: כל הדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז וכו'".

„וישאו להם נשים מואביות (פסוק ד')". מצינו במדרש: תניא בשם ר"מ: לא גיירון ולא הטבילון וכו' וכן תרגם המתרגם. אכן ב„מדרש הנעלם" מוכח שגיירון... אכן לא היה מחלוצ צדיק יותר משמשון ששפט את ישראל, או שלמה המלך ירד ה', שנשאו נשים נכריות, וחלילה שישאו נשים בגיותן. אלא שצריך לבדוק אחריהן שמא עיניהן נתנו בבחורי ישראל, או בשביל דבר אחר. ושלמה שמשון גיירו נשים ונשאו לעצמם, והדבר היה ידוע שלא חזרו נשים אלו אלא בשביל דבר, ולא עפ"י בית דין גיירון – מעלה עליהן הכתוב כאילו הן גויות ובאיסורן עומדות... וכן בנשואי ערפה ורות, הם גיירו אותן כדי להינשא להן והדבר היה ידוע, שלא נתגיירו אלא בשביל דבר... אע"פ שלפי ההלכה הן גיורות לכל דבר, וכמ"ש הרמב"ם... מ"מ מחלון וכליון עברו חוק התורה במזיד לכתחילה, כמו שלמה שמשון, ונענשו כמוהם...".

„וישבו שם כעשר שנים (שם). הודיע מספר השנים, ללמדך שהמתין להם ד' בישיבתם עשר שנים בחו"ל, ואז עלתה להם כישיבה גמורה, כמ"ש רז"ל על „מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען"... והם נענשו במיתה על ישיבתם בחו"ל, כפי שנענש אביהם על הליכתו לחו"ל, ולא בשביל שנשאו מואביות... ונענשם היה על שנתייאשו מא"י לגמרי, וסבורים היו שה' לא יפקדם ולא יגאלם מן הרעב".

„יתן ה' לכם ומצאון מנוחה אשה בית אישה וכו' (פסוק ט')... לדבר שגרמתן מנוחה ושלוש לבעליכן, שטפלתם בקבורתם ובתכריכיהם – תמצאנה גם אתן מנוחה אשה בית אישה... והוא בספר הזהר: האלמנה הנישאת לאחר, לא תנוח דעתה עם בעלה השני, לפי שהרוח מבעלה הראשון מכשכש במעיה והוא נזכרת תמיד בו ובוכה עליו וכו'".

„ותאמר נעמי: שבנה בנותי וכו' (פסוק ט')". למה לא הוסיפה, שבנה אשה לבית אמה? ולמה קראה להן בנותי ולא כלותי? נראה לי, שחזרה ודחתה אותן כדין תורה, ששלש פעמים דוחים את הגר, והפירוש: שבנה,

שתשבנה אשה לאומתה. ורמזה להן על מה שענו לה: כי אתך – בדומין לך נשוב לעמך בצדק ואמת ולא נתגייר בשביל דבר. וע"ז השיבה נעמי: שבנה בנותי – אי אפשר שתשובו לעמי בצדק, אם לא תעשו תשובה על מה שעברתן תחלה שחזרתן לסורכן בסתר אחרי שנתגיירתן. ושבנה היא מלשון קבלת תשובה, ולכן קראה אותן: בנותי, כי אם יעשו עתה תשובה על העבר, חשובות הן כבנותיה. שבמקום שבעלי תשובה עומדים וכו'... ואמרה: שבנה בנותי, היא דחית הגר. ולפי הרמז, שישובו בתשובה תחלה על העבר ואח"כ לכנה לארץ יהודה להתגייר, להוציא מלבן שלא יספיק להן לעשות תשובה לאחר שילכו שמה, כי הדרך ההיא לא תצלח כל זמן שלא עשיתן תשובה על מה שעברתן...".

ותאמר רות אל תפגעי בי... עמך עמי (שם ט"ז). ...שש בחינות שקונה הישראלי יתרון ומעלה בהיותו באדמת הקודש, ובייחוד כשישראל שרויים על אדמתם, מה שאינו בהיותם בחו"ל".

„א. כמ"ש באלשי"ך, כי איכות האדם בחו"ל אינה דומה כאיכות האדם בא"י; כי שורש נפשות בית ישראל למעלה תחת כנפי השכינה, עולם האחדות נשאר למעלה עם ה' ונמשך ומתפשט משרשו והולך אל נפשו למטה, וע"י כך דבק הוא באלוקיו ויקרא: חי. והנה בהיותו שוכן בא"י, שהיא לעומת ארץ העליונה דבק בשורשו וכו' – מה שאינו כן בהיותו בחו"ל, שאויר ארץ העמים טמא ומפסיק, ואיזו הדרך תמשך שורש נפשו הקדושה דרך האויר הטמא אל נפש קרב אש... וזה שאמרה רות: אל אשר תלכי אלך – לעצמך ולשורשך להתקדש ולהשתלם בהליכה זו – גם אני אלך ואתקדש ואשתלם עמך... אגיע לשורש נפשות ישראל. וזהו שאמר בועז: אשר באת לחסות תחת כנפיו...".

„ב. שכל חשוכו בא"י לא לו מעולם וכידו עון, אפילו הרהור עבירה, שאין אדם ניצול ממנו בכל יום, ואבק לשון הרע וכיוצא. מפני שהתמיד היה מכפר על סתם עון כדברי חז"ל. וזה שאמרה רות: ובאשר תליני אלין. כשם שכוונתך ללין בא"י בלי עון – אני כמוך".

„ג. שאין אדם מישראל נחשב מעם ה' בעודו בחו"ל, וכמ"ש: באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו, לפי שחו"ל הוא תחת השדים והחיצונים... והנה ההולך מח"ל לא"י נחשב אותה שעה מעם ה' לכשתשרה עליו השכינה בכלל עמו ישראל... וזה אמרה רות: עמך – עמי, כשם שכוונתך לחזור לעמך, כדי שתהיי נכללת בתוכם, כן אני כוונתי לדבר זה".

„ד. כי כל הדר בח"ל כמי שאין לו אלוה, וזה שאמרה רות: ואלהיך – אלהי!"

„ה. עפ"י דברי חז"ל במדרש, על הצדיקים המתים בח"ל ונקברים בא"י – אמרו: אינו דומה פולטתו בידי אמה לפולטתו ביד צרתה; כי חלל ארץ העמים טמא, ובצאת הנפש הקדושה החוצה הלא תצטער עד עלותה השמימה דרך אויר ארץ העמים ומשם תטה אל חלק השמים שכנגד א"י, כי יבקשו הכוחות החיצונים לידבק בה בצאתה בח"ל, מה שאינו כן כשתצא הנפש בא"י, שהיא מושב השכינה, כי אמה היא. ולזאת התכוונה רות באמרה: באשר תמותי – אמות. כוונתה שתמות בארץ הקדושה, מושב השכינה, ופליטתה בידי אמה."

„ו. ע"פ דברי חז"ל בסוף כתובות: א"ר ענן: כל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח... וזה שאמרה רות: ושם אקבר – ידעתי שאת מפחדת פן תיקברי בח"ל; גם אני בדעתי להקבר בא"י. אל תפגעי בי – רות הזכירה את נעמי שלא תחטא בדחותה אותה יותר מג' פעמים ותגרום לעזיבתה ולשובה לעמה ואלוהיה. ואין ספק שתפגע ע"י ה' (בדבר או בחרב)".

הבאנו מספר קטעים מן הפרק הראשון במגילת רות, שיש להם השלכות למאורעות ימינו אלה. חיבת הארץ שהצטיין בה רבינו יואל שהשתוקק בחייו להגיע לארץ ולא זכה, והרבה בשכחה עד הגיעו לידי מסקנה, שענשן של מחלון וכליון שמתו בגיל צעיר בארץ מואב, לא בא להם בגלל שנשאו נשים נכריות, אלא עקב עזיבתם את הארץ והשתקעותם בחו"ל; וענין הגיור, שאמנם לא העסיק את רבינו יואל וחבריו בשנים הללו (בכל השאלות שכתב עליהן תשובות לפונים אליו, לא נמצא אף ענין של גיור), אולם הפך לענין בוער בזמננו אנו.

בספרו „משיב נפש" הוא כותב בנפרד פירוש על רש"י במגילת אסתר בשם „באר מים חיים".

יש להצטער על שרבינו יואל לא המשיך לפרש את יתר המגילות ואולי גם את כל ספרי התנ"ך. יתכן, שעסק כבר אז בפירושו על הטורים, מלבד החשובות שהשיב לשואליו. „משיב נפש" הופיע שלש פעמים בדפוס: 1. בשנת שע"ז בלובלין; 2. בשנת תקע"ז – בקארעץ; 3. בשנת תרל"ו – בלבוב. בהוצאה האחרונה ישנה הסכמה אחת מהר"ר צבי הירש אורגנשטיין. אב"ד דק"ק לבוב והגליל ובה הוא כותב:

„הן בא אלי המדפיס המעולה הנודע לתהלה, מו"ה אברהם יצחק מענקיש נ"י עם עלים לתרופה, חיבור נחמד מאת אבי התעודה הגאון הב"ח ז"ל על מגילת רות, בקראו שמו משיב נפש, וראיתי כי כשמו כן הוא, משיב ומשמח נפש בפירושים נפלאים ונחמדים ע"ד פרד"ס. והנה להלל גוף המחברת הנכבדה אין מן הצורך, כי מי חרש אשר לא שמע פרשת גדולת חכמתו של מעלת מחברה הגאון זצ"ל, בישראל גדול שמו עם ביתו בית חדש על הטורים, ונודע ביהודה בתשובותיו הנכבדות, הישנות והחדשות; גדול מרבן שמו בין כל גאוני דורו ז"ל בנגלות גם בנסתרות, ולא באתי איפוא רק לשבח ולפאר תפארת מעשי המדפיס וכו'".

„לבוב, יום ב' כ"ז טבת תרל"ו".

ברשימת אוצרות חיים לר' חיים מיכל (מס. 2848) נמצאו הגהותיו של הגאון הר"ר יעקב עמדין בכתב־יד לספר משיב נפש. החיד"א בספרו „שם הגדולים" מוסיף שהספר נכתב בדרכו של האלשי"ך.

בית חדש

בהקדמתו לחלק חושן משפט כותב רבינו יעקב בעל הטורים בין השאר:
...וע"כ עוררתי ועלתה במחשבתי לחבר ספרי במשפטי הדינין על דרך
פסקי א"א / אדוני אבי / הרא"ש ז"ל, אשר הם בנויים על יסוד / ספרי /
הרב הגדול הר"י אלפסי זצ"ל, אשר סילת ובירר התלמוד בנפה ברורה
והוציא לאור כל תעלומה ובמעט מקומות אשר אין דעתו משווה עם שאר
המחברים, כמו הרמב"ם וזולתו, אני כותב דעתם ודעת א"א הרא"ש
והסכמתו למען ירוץ הקורא בו ויעשה ככל אשר ימצא במקום ההוא ולא
יסור ממנו ימין ושמאל..."

רבי יוסף קאר"ו, בעל שולחן הערוך ומגדולי מפרשי הטורים, הסביר
בפירושו „בית יוסף“, כל הלכה והלכה על בוריה והאריך במובאות מתוך
סוגיות התלמוד, הפוסקים הראשונים והתשובות. אולם מתוך אריכותו
במקורות, קיצר בפירוש דברי הטור גופם. ואת העבודה הזאת לקח על עצמו
רבינו יואל בפירושו בית חדש. מתעמק הוא בכל הלכה, יורד לעומקה
ומבררה כשמלה. הוא אף מסביר ומפרש דברי הפוסקים המובאים בטור.
מגיה הוא את דברי הטור, כשם שהוא עושה בכל מקום שידו מגעת: בתלמוד
גופא, בתוספתא, ברי"ף, ברא"ש ובשאר מקומות, ומצביע על הטעויות
שנפלו בהם. הוא עומד כסלע איתן לצדו של הטור ודוחה כל פרכותיו של
בעל ה„בית יוסף“. מאידך לא נמנע לפעמים להביע את דברי בקורתו
ולסתור את דברי הטור.

במקומות שבהם כיהן רבינו יואל כמרא דאתרא וריש מתיבתא, הקים או
המשיך לקיים ישיבות בעלי משקל, שמהם יצאו גדולי ישראל. על דברי
הטורים עבר עשרות פעמים עם תלמידיו וחידש חידושי הרבים. והנה קמו
בניו ותלמידיו והפצירו בו להוציא ביאוריו וחידושי אשר חידש על

הטורים. הוא עבר עליהם,, במהדורא בתרא ובתרא דבתרא", זיככם וצירפם עשרות מונים, והעלה על הכתב רק את הצורך לפסק הלכה (ראה להלן בהקדמה לספר או"ח).

פירושו זה קרא בשם בית חדש, לעומת פירושו של מהרי"ק בית יוסף, וגם משום שהוא מביא בו רק חידושי שחידש בעצמו. באותו זמן שהוא מסר לדפוס את ספרו, הופיעו ספריו של הר"ר פלק הכהן (בעל הסמ"ע) על הטורים בשם,, דרישה ופרישה". רבינו יואל ביקש להביא לפניו את הקונטרסים שנדפסו, ואחרי שעיין בהם היה בדעתו להכניס בפירושו בית חדש את דברי ביקורתו עליהם; אולם המדפיסים סירבו לשנות את פנים הספר, ולכן הוסיף בסוף קונטרס אחרון ובו השגותיו על המהרו"ך.

החלק הראשון של בית חדש על הטורים נדפס לראשונה בקראקא בשנת שצ"א והוא על חלק חושן משפט. למה בחר רבינו יואל את החלק הרביעי לטורים לראשון הנדפסים? אפשר לומר שהוא הלך בעקבות רבינו יעקב בעל הטורים, שהדפיס אף הוא לראשונה את פירושו על חלק חושן המשפט. בהקדמתו כותב רבינו יואל:

„הנה נא זקנתי גם שבתי, לא ידעתי יום מותי, ומתי אעשה גם אנכי לביתי בנה בניתי, ולילדי ותלמידי אשר חנן אלהים אותי, גדלתים ורוממתים קחם על זרועותי, באמור להם עם ה' אלה ומארצו ומתורתו יצאו, ללחום לחם סובין יבואו, נסתמו עיניהם ולבם שמו שמיר ואבן, תורת אמת מהבין. לא כן הגברים הגבורים בתורה ועוקרי הרים, לכו נא לחמו בלחמי ושתו בין מסכי, ואל תפנו אל רהבים ולחם כזבים, דלא אהנו להו שטותייהו, לא בעלמא הדין ולא בעלמא דאתי, כי המה מעשה חדודים, לשון למודים ציורים וכיורים, והבל פיהם שבושים, תש כוחם כנשים. אם לא תדעי לך היפה בנשים, צאי לך בעקבי הצאן קדשי קדשים, ורעי את גדיותיך על יובל ישלח שרשים, הלא המה בעלי התוספות ויתר מפרשים, כרמון מלאים חדושים, ירדו לעמקי ים התלמוד והעלו בידם מרגליות מאירים ומזהירים כאבני תרשישים. הלא תראה בחבורים שעל ספר הטורים שחיבר הרב הגדול הגאון כמהור"ר יוסף קאר"ו זצ"ל, כמה היה גדול כוחו בכל התלמוד ובכל הפוסקים הראשונים והאחרונים ובכל התשובות, וכמה זכותו גדול שעל ידי חבוריו התחזקו, התאספו והתקבצו החכמים ותלמידיהם, כתות-כתות, חבורות, פניהם מאירות ומנהירות בפסקי הלכות ערוכות ושמורות".

„אמנם לאשר הרב ז"ל החכם עיניו בראשו ואל התכלית עיקרו ושרשו לברר כל הלכה על בוריה, שלא יהא בה עוד ספק בהוראת הלכה למעשה, היה הכרח להאריך בסוגיית התלמוד ובכל הפוסקים והתשובות, ונמשך מזה האריכות לקצר בפירוש וביאור דברי הטור בעצמו, גם במקום דצריך נגר ובר-נגר להולמו; וגם כשמפרש דברי הטור במקצת מקומות יש להשיב תשובות רמות, ולברר האמת לעיני הרואה ומעיין בסוגיות, ולא הגיע דבר זה להרב אלא מצד גדולתו הרמה, ששם עיניו ולבו כל הימים, וכל מעיינו על התכלית בפסק הלכה בשלחן הערוך, הקצר והארוך, אבל במה שנוגע בביאור ופירוש דברי הטור, בעצמו היה מקצר ועולה, כי ממילא היה מובן לאנשי המעלה כמוהו בגדולה. ועל כן להפיק רצון הלומדים המובהקים אשר בארץ המה, סבוני גם סבוני, הלחיצוני, להוציא לאור עולם הדברים וההויות ששמעו מפי במשא ומתן של הלכה, בלמדי עמהם ספרי הטורים באסיפת החברים, פה ק"ק קראקא עיר ואם בישראל, עד ביאת הגואל, א"ס".

„קמתי לחבר ביאור ופירוש לדברי הטורים בעצמן וגם לבאר דברי המחברים שהביא הרב בחבורו במקומות שצריך ביאור רחב, והכל ע"פ סוגיית התלמוד ופירש"י ויתר מפרשים ופוסקים; גם ליישב מה שקשה על פסקיו ולפרשן בראיה ברורה כיד ה' הטובה עלי; גם להביא בקצת מקומות מה שפי' הרב ב"י ולבאר דבריו; ומה שקשה על פירושו בין מה שפי' על דברי הטורים בעצמו, ובין מה שפי' בדברי הרמב"ם ויתר פוסקים, ולפרש בדרך אחר כי קרוב הוא, כאשר יראה המעיין. ומתוך הביאור והמשא והמתן ימשך התכלית בפסק הלכה בס"ד".

„ובהיות שבזמנינו זה עמד הרב הגדול החסיד כמוהר"ר ולק הכהן ז"ל וחיבר ביאור ארוך על ספר שלחן הערוך, ומתוך פירושו וביאוריו לפעמים נמשכו דינים מדינים שונים, לא שערום הראשונים, על כן הביאני ההכרח לעורר ולהזכיר למעיין בהלכה למעשה להורות כשורה. אבל עתה באנו על דבריו בקצרה, ואם יגזור השם בחיים, אבא בארוכה בתוכחת מגולה בחבור שהתחלתי בו על ספר הש"ע".

„וקראתי לחבורי זה בשם בית חדש, כי לא האספתי בביתי ובחבורי זה לא הבאתי דברי הגדולים שמעולם, כי אם דבר שנתחדש בהם או

קושיא ופירוקא או פירוש חדש, או פסק דין, כאשר יראה המעיין. ואקווה לשמו יתברך, שחבורי זה יעלה לרצון לפני הגדולים שבדור ויערב להם טרחי ומשאי ומתני כימי עולם וכשנים קדמוניות. ובכן אשאל מאתו יתברך, יעזורני על דבר כבוד שמו ויתמוך ידי ויחזק כחי לגמור כל החבור על כל הארבעה טורים; גם יתר חבורים שעדיין לא נגמרו, יגמור ה' בעדי ויקוים בנו: ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, אכ"ר / אמן כן יהי רצון //.

החלק השני של בית חדש על יורה דעה, יצא לאור בקראקא בשנת שצ"ה. את סיבת האיחור תולה רבנו יואל בהשגחה פרטית, שהקדימו מדפיסי לובלין להוציא לאור את חבורו של הר"ר ולק כ"ץ ז"ל – בעל „דרישה ופרישה” – וניתנה לו האפשרות לעיין בו ולהשיב על דבריו בקונטרס מיוחד.

וכך הוא כותב בהקדמתו:

„בהיות כי חבורי בית חדש הלז על יורה דעה הוא בית גדול ביתר שאת וביתר כמה וכמה מעלות טובות, כי ארוכה מארץ מדת כללי ופרטי, איסור והיתר, ורחבה מני ים מלא דעת ותבונה, כמים למים מכסים, איש תבונות ידלנה – על כן באתי לעורר ולהזכיר לתלמידי ולילדי, שלא ימהרו להשיב על דברי המנופים בנפה וכברה, ע"פ שורש ההלכה ועיקרה, וידמו הכל גם כי היה עולה על הדעת איזה פירוש, יישוב וקושיא מתוק לחיך התלמיד, לא הכנסתיו לביתי זה, יען שאיננו אמת לפי העולה מסוגיית התלמוד. הלא כל תפלתנו ובקשתנו יתן בלבנו להבין, להשכיל, ללמוד וללמד תורת אמת, כדי לשמור ולקיים את כל דברי תלמוד תורתו באהבה; ואם נותן רשות לראש ישיבה לחדד התלמידים ולהלהיב הלבבות ע"ד, ורבה לחדודי לאביי הוא דבעי, אין זה אלא בעל פה דישיבה ובדרכים הקרובים ופונים אל האמת, ויש להם פנים מאירות ומנהירות, אבל דברים כאלו לא ניתנו ליכתב בספר ובדיו, וכל שכן להדפיסם; כי נודעו דברי חכמינו ז"ל: ראיתי בני עליה והנם מועטים. ומי שאין לו חיד לטעום המטעמים, יתלה עצמו באילן גדול ויחנק וכשיל את הרבים”.

„והנה היתה סבה ממנו ית', שנתאחר חיבור זה מהדפסתו שנה תמימה לאחר שהתחילו להדפיסו. ועתה ראיתי דממכון שבתו השגחה בהשגחה פרטית שנתאחר, והוא, כי הקדימו המדפיסים לובלין

להדפיס החבור על הורה דעה שחיבר הרב החסיד הגדול כמוהר"ר ולק כ"ץ ז"ל; וכאשר נודע אלי שלחתי להביא לידי הקונטרסים שנדפסו, ובתחילה לא הובאו לידי אלא מקצתם, ועברתי עיוני עליהם. ולפע"ד, שנטרפה השעה להרב ונתבקש בישיבה של מעלה מקמי מהדורא בתרא, ומקצת דברים אין ספק אלי, שלא אמרם הרב אלא אחד מתלמידיו, ובתחלה היה דעתי להכניס בתוך חבורי כל מה שראוין להשיב על חבורו זה; אמנם אחרי רואי, כי זה אי אפשר מצד המדפיסים שאצים במלאכתם, ולא נתנו להשיב רוחי להכניס התשובות בתוך ההעתק – הסכמתי לחבר קונטרס מיוחד בכל מה שנראה לפי עניות דעתי, להשיב על פירושי, במה שוגה בפסק הלכה. גם תמצא בו חידושים מה שהוספתי ונתחדש אלי לאחר ההדפסה."

„והנה הקדמתי לקונטרס זה האחרון בזמן, להיותו ראשון במעלה, ולהציבו מיד אחר ההקדמה, להיותו לפניו לעיין בו בכל סימן וסימן בהגיע עדיו. ובכן אשאל מאתו יתעלה יעזרני על דבר כבוד שמו ויסמוך ידי, ויחזיק כחי לגמור כל החבור על הד' טורים, גם יתר חבורים שעדיין לא נגמרו יגמור ה' בעדי ויקויים בנו ומלאה הארץ דעה, כמים לים מכסים. אכ"ר."

ואכן בסוף חלק יו"ד נדפס קונטרס אחרון, שהוא בעיקר, דברי פולמוס עם מהר"ך, וגם עם אחרים. אמנם המדפיסים לא קיימו דבריו ולא הדפיסו אותו אחרי ההקדמה.

ויתכן שבדפוסים הראשונים נדפס הקונטרס האחרון מיד לאחר ההקדמה.

החלק השלישי של בית חדש, על אבן העזר, נדפס אף הוא בקראקא בשנת שצ"ט, שנה אחת לפני פטירת רבינו. בהקדמתו הוא מתקיף קשות את בעלי הפלפול, המטחרים את השרץ (כלשוננו). דבריו הבוטים גרמו אולי לכך, שבמהדורות עם פירוש הב"ח שהופיעו בשנים האחרונות, הושמטה ההקדמה הזאת מתוכן בכוונה.

ואלה דבריו בהקדמתו:

„אמר הקטן והצעיר יואל סירקש בן לא"א מורי הרב כמהור"ר שמואל זלה"ה. במה אקדם לה' אכף לאלהי מרום, אשר עד כה עזרני ברחמי וברוב חסדיו להחל ולגמור חיבורי על האבן העזר, ביפיו ובטובו משמח אלהים ואנשים, אנשי מדע ובינה יגילו ביופי בנייננו,

וישתעשעו ברומ, ובחוזק קיומו. בית חדש נקרא שמו, יסודו ומכונו על שרשי ים התלמוד והפוסקים אדניו הטבעו והועמדו, ובאמתה של תורה חותמו, וה' עמו לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, על כנו ועל מקומו. לא כדברי הקצינים בקצה המחנה להראות אומנות פלפולם כמגדל הפורח באויר בין השמים ובין הארץ לטהר את השרץ. והעטופים ברעב לשמוע דבר ה' זו הלכה. בקשו לחמם ואין. ואפריון נמטייה להגאון הרב הגדול מהר"ק ז"ל, כי האיר עיני כל ישראל בפאר בנינו וחיבורו בית יוסף, ופתח לנו שערים, שערי צדק ואמת ופתחים רחבים יכנסו בו הרעבים והצמאים, ויהנו לשובע נפשם בשר שמן אפתורא דדהבא להבין דרכי הגדולים המחברים הראשונים והאחרונים, ואחריו כל ישרי לב החזיקו בלימודם בספריו, בקיבוץ חברים חכמים, בעלי אסופות, זכותם יעמוד לנו ולכל ישראל עד ביאת הגואל א"ס".

„והנה בזמנינו זה קם הרב החסיד מהור"ר ולק הכהן זלה"ה, ועשה חיבורים על דברי הטורים, וניתנו בדפוס שלא כדת; כי הרב ז"ל לא חזר ועבר על חיבוריו ליתנם בדפוס באותו מצב שהודפסו אחרי מותו, כי רובי תורותיו בפלפולו לפרק הקושיות והדקדוקים בלשונות, גם כי אינו אמת, כי אם ע"ד ורבה לחדודי לאביי הוא דבעי, ולא זו הדרך והעיר שהחזיקו בו הגדולים שלפנינו בחיבור ספריהם, שתצא מהם הוראה לכל ישראל. ועל כן להרים מכשול קמתי להעיר בלמודיו על קצת דבריו, ולפני מלכים נתייצבתי, לא מהיר במלאכתי, כי אם מתון מתון עמי אתי, וקראו בגרון בקונטרס אחרון, להראות האמת לעיני המעיין, שלא יכשל ח"ו בהוראה על פי פירושו, וה' יכפר בעדי. והדן אותי לכף זכות, המקום ידון אותו לכף זכות, ויזכה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, אמן סלה".

בחלק הרביעי, הוא האחרון, של ספר בית חדש על אורח חיים טיפל עוד רבינו יואל, אבל לא זכה לראותו בדפוס. הוא יצא לאור בשנת ת', זמן קצר לאחר פטירתו. אף הוא נדפס בקראקא.

ההקדמה לחלק זה כתב בנו „האלוף המרומם אברך מוהר"ר הירץ שי", ר"מ ואב"ד דק"ק פינטשוב". וזו לשונה:

„הביטו וראו התמימים ישרי אל, ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל. אגידה ואדברה קצת מגדולת מפעלות רב פעלים מקבציאל, למען ידעו

דור אחרון אשר צדקתם כהררי אל, דרכי־למוד של מ"ו (מורי ורבי) אדוני אבי רכב ישראל, הגאון הגדול מאור הגולה, רבן של כל בני הגולה, ר"מ ואב"ד דק"ק עיר ואם בישראל, החסיד העניו מוהר"ר יואל בן כבוד אדוני אבי־זקני החסיד מוהר"ר שמואל ז"ל, אשר כל ימיו לא נתן שינה לעיניו ותנומה לעפעפותיו, הוצק חן בשפתיו, מקהיל קהלות גדולות להודיע להם חוקי אלהים ותורותיו, למען ילכו באורחותיו. מתוך דוחק ועוני למד בנערותו, וכפיו היו פרושות השמים, יפוצו חוצה מעיינותיו. ובחורי־חמד תמיד היו מאוכלי שלחנותיו ולנים בחדרי משכיותיו, ועמהם היו כל משעשועותיו. ומה שהעלה מתוך עומק ההלכה בחריפותו ובקיאותו שהיה מלא על כל גדותיו, העלה תמיד בכתב להיות חתום באוצרותיו, עד שאסף וקיבץ אמרות טהורות צרופות בארמנותיו".

„ובבואו לעיר הגדולה כרכ"א זכולא ביה, עיר ואם בישראל ק"ק קראקא, את שאהבה נפשו ביקש ומצא, תלמידים חשובים מופלגים מקדרים בהרים, הררי נמרים, מאירים כספירים, עוקרי מורי"ם, ורובם נעשו ראשי־ישיבות הורים ומורים; המה מטיבי ארץ, העומדים בפרץ, גודרי גדרים, מאירים לארץ ולדריים, והתאספו כולם עדרים עדרים, לשתות בצמא דבריו הישרים, כמסיני נמסרים; כי תורת אמת בפיו, כנודע בשערים, ולא מעשה חידודים וכיורים, כי אם דברי אלהים חיים, אדיר באדירים, והוא גם הוא כאשר ראה אותם, פני להבים פניהם, הסביר להם פנים מאירות, והנעים להם אמרים טהורים, וראה ושמח לבו והתחדש כנשר נעורים. ולמד עמהם בחדרי חדרים, כל הארבעה טורים, לא פעם אחת ושתיים כ"א הרבה פעמים, עד שנעשו בפיהם שגורים, ואז חיבר החיבורים".

„והנה סבבו אותו תלמידיו הגדולים והחשובים וילדיו הנאהבים והחביבים ובפרט אחי הגדול החסיד מוהר"ר לייב זצ"ל, והפצירו בו להשפיע לדורות האחרונים מרוב טובו, להטעים אותם מצוף דבשו וחלבו. ואני הקטן והצעיר באשר הייתי משתעשע תמיד לפניו ונפשי היתה קשורה בנפשו וקרבו ונצמדתי בקירות לבו, מדי דברי עמו הפצרתי בו, ולא נחתי ולא שקטתי עד אשר נענע לי את ראשו הקדוש והטהור, וקיבל על עצמו האור ישראל וקדושיו, רכב ישראל ופרשיו, להוציא לאור ביאוריו וחידושיו, אשר חיבר על הטורים וחזר ולימד

בהדורים, במהדורא בתרא ובתרא דבתרא, בשבת תחכמונים, כמה ימים ושנים, וזיכר וצירף עשרת מזנים, ולא העלה על הסדר כ"א הצורך לפסק הלכה, שהעמיד על בוריו, שמורה בכל וערוכה".

„וכל מגמתו ושאלתו מאתו ית' וית' היה כל הימים, שיניח לו משונאיו, אשר עליו קמים, יחזקו ויחיהו בנעימים, עד אשר יגמור להדפיס ספריו הרבים והעצומים, להראות לפני העמים והשרים את הדרך הישר והתמים, כי בו יתבארו כל דברים, סתומים ונעלמים. וזכוהו מן השמים שנדפסו בחייו שלשה חלקים יפים ונהדרים, וגם התחילו בחלק רביעי בעזרת יוצר הרים. ובעוננו בא השמש בצהרים, ויציאנו מן העולם עשה רושם גדול בשערים, ופנה זיוו והדרו והודו, שהיה מאיר לעולם כולו בכבודו, באור תורתו ולמודו. וכשראיתי מעשה נזכרתי מה שעלי ציווה והורה, כשהיה בדעתו לילד לארץ הקדושה והטהורה, השביע אותי שבועה חמורה, שלא לנגוע מהונו אפילו כחוט השערה, עד אשר ידפיסו הספר עד גמירא. וקיימתי בעצמי הגזירה, ואזרתי חלצי בגבורה, ולא נתתי ולא שקטתי עד אשר נגמר הספר יפה וברה. ובכן צאינה וראינה בנות ציון המצוינים בהלכה את הבנין המפואר אשר בנה א"א מ"ו הגאון הגדול החסיד נ"י והדרו, המופלג בדורו. ישמחו הרואים ויגילו התלמידים המשכילים ביושר וכושר מפעלים, וכפינו פרושות השמים, שיזכנו הוא ית' להוציא לאורה גם שאר ספריו הקדושים הכמוסים אתנו באוצרותינו, וזכותו זכות הרבים יגן בעדינו ולא תמוש התורה מזרעינו וזרע זרעינו, עד יבוא משיחנו במהרה בימינו, אמן כ"ר".

„נאום המדבר בן המחבר,

שמואל צבי המכונה הירץ,

החונה פק"ק פינטשוב".

בפירושו על הטורים אינו נושא פנים לאיש. הוא, אמנם, נוהג כבוד בגדולי הפוסקים שקדמו לו, אלא שלא נמנע מלבקרם, שעה שהוא משוכנע שהצדק אתו. הלא אלו הם דבריו על בעל הטורים (או"ח סי' תט"ו): „ואין זה דרכו של רבינו לחלוק על הגדולים הראשונים בלא טעם". את דברי הרמב"ם הוא מעלה על נס, אלא שלפעמים מרשה לעצמו לחלוק עליו, כמו באו"ח סי' רנ"ז, על דברי הטור: „ואלו דברים המוסיפים הבל" מעיר הוא: „ושגגה יצאה מתחת קולמסו דהרב רבינו משה בר מימון"; וכן באו"ח סי'

תקנ"ד: „והמנהג עכשיו כדעת רוב הגאונים ולא כהרמב"ם" ועוד מקומות כאלה. גם את הרא"ש, הפוסק המקובל על הכל, הוא אומר עליו באו"ח סי' ע"א: „...ושרי ליה להרא"ש, שכתב על ר"ת, המאיר לכל ישראל באור תורתו, לומר עליו, וסברא חלושה וקלושה בידו, אלא סברא אמתית היא..."; ובמקום אחר (או"ח סי' תע"א) הוא פוסק „ודלא כהרא"ש"; ובמקום אחר (או"ח סי' תק"ט) מסיים הב"ח: „ונדחק הרא"ש להסכים לדברי הרי"ף וכו'". ועל המהרא"י (ר' איסרלין) הוא מעיר (או"ח סי' קנ"ט): „ומדברי מהרא"י נראה שהיתה דעתו להחמיר, מ"מ כיון דטעמו לא היה אלא מפני שלא מצא בפסקי גאון אחר להדיא להתיר. וזהו לפני שלא ראה דברי הרשב"א ז"ל, אבל אנו זכינו לראות דבריו בפירוש להתיר, אזלינן לקולא וכו', וכן פסק בש"ע".

גם כלפי בני דורו, כלומר, בכל הדור שחי בשנת המאה הרביעית (שי"ן), בעוד שהוא מכבד את המהרש"ל (נפטר של"ד) מצטטו לעתים קרובות ומבכר את פסקיו על אלה של הב"י כדבריו: „וכל דבריו (נגד הב"י) ברורים וישרים ונכונים למוצאי דעת" (יו"ד סי' קפ"ט) אינו נמנע מלחלוק עליו, כמו „והרש"ל תמה על הרמב"ם... ולפענ"ד אין כאן מקום תימה" (או"ח תרנ"ד); „ודלא כמהרש"ל" (שם תקנ"א), „ולא נהירא" (שם, תקנ"ג); או: „והרב מהר"ש לוריא בתשובה הבין שר"ת חולק על הרמב"ן, ובדין זה פסק להחמיר. וכבר השבתי עליו בתשובה בס"ד, דמן הדין אין איסור כלל" (שם תרנ"ד). את המהר"ל מפראג, הקשיש ממנו בחמשים שנה לפחות, הוא מוקיר מאד, ובאו"ח סי' קצ"ו כותב עליו: „וע"כ עמד הרב הגדול מהר"ר ליב ב"ר בצלאל מפראג וביטל מנהג העולם... וגזר על הכול... ונתפשטה גזירתו בכל המדינות", ואילו (שם סי' תע"ג) אומר: „...ומהר"ל מפראג ז"ל הביא ראיה אחרת... ואינה ראיה"; ובמקום אחר (שם סי' תע"א): „ומהר"ל מפראג חילק... ולא נהירא".

בבואו לכתוב את פירושו „בית חדש" על משנתו של רבינו יעקב בעל הטורים, מצא רבינו יואל שלשה מפרשים לפניו: את רבי יוסף קארו עם ה„בית יוסף"; את ה„דרכי משה" לרבי משה איסרליש; את ה„דרישה ופרישה" של רבי יהושע ולק הכהן; ובמידה מסוימת גם הר"י אבוהב. עליו היה למצוא מקורות חדשים שהניחו לו קודמיו כדי להתגדר בהם.

ראשית דרכו היתה לצאת להגנת הטור נגד מבקריו, ובעיקר בעל הב"י. אין לומר עליו, שהוא מסכים לכל פסקי הטור, אדרבא, לא פעם הוא מבקר

קשות, כמו באו"ח סי' ס"א: „ודלא כרבינו והש"ע שנמשך אחריו; ובסי' קע"ד אומר הב"ח: „וזהו דעת הרא"ש ורבינו... כי תופסים עיקר בפירוש רש"י ורבינו תם והפוסקים שאנו שותים מימיהם..."; ובסימן קס"ח מציין: „ושגגה יצאה מלפני השליט רבינו"; ולפעמים אף מכריע כדברי הב"י: „וכן פסק ב"י, והדין עמו, דלא כדברי רבינו בזה" (סי' של"א); ובסימן תל"ז: „ואיכא לתמוה על רבינו, שפסק כדברי התוספות, היפך כל הדברים שקדמו אליו ולא הזכיר דבריהם, כמנהגו...\" ועוד ועוד. אלא שבדרך כלל הוא משתדל להכריע כמותו, כמו: „והב"י כתב סי' זה ודחה אותו. ולפענ"ד, פי' זה כדברי רבינו הוא ואין זה דיוחיו" (סי' ש"ח); ובמקום אחר (סי' שע"ז): „...אבל דברי רבינו ישרים ונכונים למוצא דעת, אלא שדבריו קצת סתומים... ולפי שלא פירש נבוכו רבים וגם שלמים, ולא ידעו מיהו, וטעו לפרש פירושים זרים ולהגיה בדבריו...\"; „דרך רבינו יש לו פנים בהלכה" (סי' ר"ה); „והרב"י כתב עליו, שאילו היה יורד לעומק הדברים, לא היה כותב... והנה עיניכם הרואות שרבינו ירד לעמקי התהום והעלה בידו מרגליות" (סי' קפ"ב).

את המהרי"ק (רבי יוסף קארו) הוא מוקיר מאד ומרעיף עליו תשבחות הן בפירושו והן בהקדמותיו. בהקדמתו לחו"מ הוא כותב עליו בין השאר: „...כמה גדול היה כוחו (של המהרי"ק) בכל התלמוד ובכל הפוסקים הראשונים והאחרונים וכו'\". וכן בהקדמתו לספר אהע"ז: „...ואפיריון נמטי להגאון הגדול מהרי"ק ז"ל, כי האיר עיני כל ישראל בפאר בנינו וחיבורו „בית יוסף\", ופתח לנו שערים, שערי צדק ואמת, ופתחים רחבים... ואחריו כל ישרי לב החזיקו בלימודם בספריו...\".

עם שלא ראה עצמו כבר-פלוגתא של מרן הב"י, אלא כממלא אחריו (בהקדמתו לספר או"ח), ועם הכבוד הרב שרחש לו, לא נמנע מלחלוק עליו ולסתור את דבריו. בביטוי „ושרי ליה מאריה" הוא משתמש נגדו בהרבה מקומות (או"ח סי' נ"ב, סי' ס"ז, סי' ס"ח), „ושארי ליה מאריה לפרש הסוגיא, כדרך שמקצת תופשי ישיבה מפרשים, כדי לחדד בהם תלמידים קטנים" (סי' ע"ב, סי' צ') וכו' וכו'; ודבריו דחוקים" (סי' פ"ט); „אבל מהר"י אבוהב וב"י חתרו אל הישובים הרחוקים ופירשו הלכה זו בדרכים דחוקות (סי' ק"ט); „כשגגה יצאה מלפני השליט רבינו יוסף המשביר לכל עם הארץ" (רע"ג); „בב"י אמר דאין לשון רבינו נוח לו. ולי

הוא נוח בלי גמגום; לפעמים תולה הדבר בתלמיד טועה, כמו: „ותמה אני
„על דבריו אלו דמהפך הקערה על פיה... ולפענ"ד, דאיזה תלמיד טועה כתב
כך בשמו" (סי' שע"ו); או: „...ונוסחא מוטעת נזדמנה לה להרב ז"ל (סי'
תרי"ב וסי' תרי"ד).

הוא חולק על המסתמכים בשולחן הערוך, כמו באר"ח סי' קמ"ג: „כתב
בש"ע תורה חדשה", או (יו"ד סי' רע"ט): „ולכן נראה לבטל הוראה זו
במקומות שנהגו כך עפ"י השר"ע". ובתשובות ב"ח הישנות סי' פ' הוא
מרחיק לכת וכותב: „...כבר ידעת שאותם שנמשכים להורות הוראות ע"פ
שולחן ערוך הם המורים בתורה שלא כהלכה, כי לא ידעו שורש של הלכה,
מבטן מי יצאו הפסקים טעמים מלבם וע"י כך מרבים מחלוקת בישראל".
וביו"ד (סי' קפ"ז וגם רצ"ג) הוא אומר: „...אין לנו אלא מה שמוצאים
בתלמוד... ואין לחדש גזירה ואיסור שלא נאמרו בתלמוד...".

ספר „דרכי משה" למהר"ם איסרל"ש מצוטט על ידו לעתים נדירות:
(אר"ח סי' קפ"ג) „וכתב מהר"ם איסרל"ש בספרו „דרכי משה"; ובסי'
קצ"ג: „ומהר"ם איסרל"ש בספר „דרכי משה" השיג עליו... ואין טעמו
מתקבל". ובחור"מ סי' קל"ו: „וכן דעתו של מהר"ם איסרל"ש בספר דרכי
משה וההגהות", ועוד מספר פעמים. נראה שהספר דרכי משה לא היה בידו,
אלא הסתמך על כתב-יד (כידוע, נדפס ה„דרכי משה" לראשונה בברלין
בשנת תס"ב, כמאה ושלשים שנה אחרי פטירתו של המחבר. והואיל וספרו
זה נזכר בספרי הב"ח, דרישה ופרישה, הט"ז והש"ך, שהלכו לעולמם לפני
תס"ב – מניחים סופרי הדורות, שבידיהם של הנ"ל נמצא רק הכת"י, דבר
שמתקבל על הדעת בקושי. לעומת זאת נדפסו ההגהות על שר"ע בשנות
של"א – של"ח).

ההגהות על השו"ע היו כבר לנגד עיני רבינו יואל, והוא מבקרם לא פעם
בחרifות, כמו: „ודלא כהרב בהגהת ש"ע שנמשך אחר ב"י" (אר"ח סי'
פ"ט); „ודלא כהרב בהגהת ש"ע" (סי' צ'), „ושרא ליה מאריה"... (סי'
קע"ה, רע"ט, תרע"ג וכו'); „ויש מקום לתלמיד לטעות בלשונו..."
(קנ"ב); „ושגגה יצאה מתחת קולמסו שקיצר דברי הר"ן ועירבב את דברי
הרמב"ם ורבינו... (חור"מ ק"צ). לפעמים הוא תולה את הטעות באיזה
תלמיד טועה, כמו: „ולכן אני אומר, דאיזה תלמיד טועה כתב הגהה זו
בגליון. ובספרי רבינו הישנים לא נמצא זה בשם רש"י... (אר"ח סי'
שפ"א).

אמנם ר' מרדכי יפה,, בעל הלבושים" לא השתייך על מפרשי הטורים, וחיבר שלחן ערוך משלו, אלא שרבינו יואל נתקל בפירושו ובפסקיו ומתח בקורתו עליהם.

גם ממנו אינו חוסך את ביטויו,, ושרי ליה מאריה" (או"ח סי' קע"ה); וביו"ד סי' שע"ד אף מוסיף:,,... ושרי ליה מאריה לבעל הלבוש שעשה פי' על מה שנדפס בטעות והגיע להוראת טעות...." וכשבעל הלבוש רוצה לתקן טעות בדברי ה,,מרדכי", הוא כותב:,,... ודלא כבעל הלבוש שכתב, דטעות נפלה בדברי המרדכי ובספרי המנהגים, כי מי יש לו לדבר הזה לשנות מנהג אבותינו ולהטות הספרים עפ"י אומד הדעת, כשלא מצא היפך זה בספרי הקדמונים" (או"ח סי' תכ"ח). ובמקום אחר (סי' רס"ח) כותב:,,שוב ראיתי שבעל הלבוש כתב ליישב מנהג טעות זה. ואין דעתי נוחה מדבריו". גם לשונו החלקה של מהר"ם יפה אינה לטעמו, ובאו"ח סי' רצ"ד הוא מעיר:,,וראיתי לבעל הלבוש שכתב... והאריך ביפי לשונו... ולפענ"ד אין דבריו נכונים... אבל עיקר ושורש הדבר... כמו שכתבתי בקצרה, בלי יפוי לשונות...".

יחס מעורב הוא מראה לרבי יהושע ולק (או: פלק) כ"ץ (מהר"ך), בן דורו (גדול ממנו בעשרים שנה לערך), עסקן צבור כמוהו, המשתתף אתו בכנוסי ועד ארבע הארצות, ואף מתכתב אתו לפרקים. מצד אחר הוא מתיחס אליו בהערכה ובהערצה, ויוצא ללחום את מלחמתו בענין ה,,גט מוינה" (ב"ח החדשות סי' צ' וצ"א), ובתשובתו פונה אליו בכינוי ה,,הרב הגדול בדורו וכו'"; ומאידך כל חצי בקורתו מופנים כלפיו, לגבי ביאוריו וחידושי בדברי הטורים.

רבי יהושע ולק הכהן זכה לראות בחייו רק את פירושו,, ספר מאירת עינים" (בקיצור: סמ"ע), שנדפס בשנת שס"ו בפראג. פירושו על הטורים בשם,, דרישה ופרישה" ראה אור הדפוס שנים רבות לאחר פטירתו, בשנת שע"ד. ,,דרישה ופרישה" על יו"ד נדפסו בשנת שצ"ה, עשרים שנה אחרי פטירתו; על אבן העזר – בשנת שצ"ח, ואילו על אורח חיים וחושן משפט בשנים תע"ו/תע"ז בפפד"מ.

שעה שהדפיס רבינו יואל את פירושו (,,בית חדש") על חו"מ (שצ"א) היה נגד עיניו רק,, ספר מאירת עינים" (הסמ"ע) על שו"ע חו"מ. למרות שעיקר פירושו של רבינו יואל היה על הטורים, לא נמנע גם מלבקר את השו"ע של ר' יוסף קארו ואת ההגהות של הרמ"א, ולכן גם התנגש עם

פירושו של הסמ"ע על השו"ע, שמבוסס על הטור. כדי לא לחזור על דברי המהר"ך, עבר עליו רבינו יואל בקפדנות מרובה, הוציא מפירושו הרבה רעיונות שהשתוו לאלה של הסמ"ע, והעביר תחת שבט בקורתו דברים שלא נראו בעיניו. אמנם לא פעם מגיע לידי החלטה, שהדין עם המהר"ך: „ודבריו נכונים“ (חו"מ סי' קל"א), ולפעמים הוא נותן את זכות ההחלטה בידי הקורא, כמו: „...כבר ראיתי מה שהאריך בזה מהר"ך, אבל הנלפע"ד מה שכתבתי הוא הנכון, והמעין – יבחר“ (חו"מ סי' פ"ד); אלא שבדרך כלל מבקרו בחריפות לשון, כמו: „ומ"ש מהר"ך ע"ז הם דברים סותרים זה את זה. אולי ט"ס הוא בדבריו“ (שם סי' פ"ג); „אבל המהר"ך שדא ביה נרגא, עיין עליו ואין מתקבל לענ"ד (שם סי' קכ"ו)“.

בביטויים יותר חריפים משתמש רבינו יואל בבואו לבקר את ה„דרישה ופרישה“ על טור יו"ד בספרו „בית חדש“ שנדפס בשנת שצ"ה (באותה שנת ההדפסה של ה„דרישה ופרישה“) ובפירושו על טור אהע"ז שנדפס בשנת שצ"ט. לשני אלה הקדיש – נוסף לדברי בקורתו ב„בית חדש“ – „קונטרס אחרון“ המיוחד לביקורת על דברי „דרישה ופרישה“. הוא התקשה להאמין שהדברים נכתבו ע"י המהר"ך ותלה את הקולר באחד מתלמידיו. „אחרי שנטרפה השעה להרב ונתבקש לישיבה של מעלה מקמי מהדורא בתרא“ (הקדמת בנו לספר או"ח), כלומר לפני שהמהר"ך עבר עליו פעם שניה, כפי שהוא, רבינו יואל, נהג לעשות.

בשעה שרבינו יואל מסר לדפוס את פירושו על אהע"ז נודע לו על ה„דרישה ופרישה“ שהולכים ונדפסים בלובלין. הוא עיכב את הדפסת פירושו וביקש שיביאו לפניו את הקונטרסים הטריים של הדו"פ והוסיף על פירושו „בית חדש“ קונטרס בסופו בשם „קונטרס אחרון“.

נביא רק מקצת מן המקצת מתוך ביטויו החריפים על הדרישה ופרישה של מהר"ך המופיעים ביו"ד בקונטרס אחרון:

„ושגגה יצאה מתחת קולמסו“ (סי' א'); „והאריך בדברים שלא היה לו לרב כמוהו לאמרם“ (סי' ה'); „...ומהר"ך האריך והבין... ופלפל על זה פלפולים... ושרי ליה מאריה לינתן דברים כאלו בכתב, דאף בעל פה אי אתה רשאי לאמרן, כ"ש לחברן בספר... ומהר"ך כתב על קושיא זו דהוא מפרש פי' אחר בהלכה. ולא הבנתי פירושו, או איכא טעות סופר בלשונו“ (סי' מ"ח וסי' נ"ב); „...וכתב מהר"ך דהרמב"ם היה גורס גירסא אחרת בגמרא. ותימה היא לבדות מלבנו גירסא אחרת דלא רמיזא לא בדברי הראשונים ולא

בדברי האחרונים (סי' פ"א). ועיין בחיבורי שכתבתי לענ"ד דרך נכון ביישוב זה".

...ומהרו"ך פי' פירוש חדש והוציא לשון המשנה מפשרו לדעת רבינו, והעיר בעצמו שפירושו דחוק. ואיכא לתמוה עליו דלאיזה צורך כתבו, כיוון שהוא דחוק ורחוק ואינו אמת. ועיין בחיבורי, התיישבו כל קושיותיו... (סי' קכ"ט); ...ותמה אני על פירושו הזרים שכתבם בספר. ועיין בחבורי במ"ש ביישוב קושיות ב"י ותמצא נחת" (סי' רכ"ו).

יש להניח, כי בביטויי החריפים לא התכווין רבינו יואל נגד המהרו"ך גופא, אלא כנגד אלה שהוסיפו מדבריהם על דברי,,הדרישה ופרישה", כאילו נכתבו על ידו, כפי שהוא מתבטא בהקדמתו לטיו"ד: ,,ומקצת דברים אין ספק אלי שלא אמרם הרב, אלא אחד מתלמידיו".

בנו של המהרו"ך, ר' יוסף יוזפא, שהוציא לאור את,,הדרישה ופרישה" יוצא נגד רבינו יואל וגדולים אחרים בהקדמתו בספר טור יורה דעה. הוא מוכן להשלים עם דברי בקורתו של רבינו יואל, אם הוא מסתמך על המקורות בתלמוד או בראשונים. אבל אין הוא מוכן לקבל דבריו, בלי הוכחה וראיה, אלא במלים,,ודלא כוותיה", או,,ואין דבריו נראים לפע"ד" (יו"ד סי' א');,,ומהרו"ך פי' בענין אחר" (סי' ו'),,,ומהרו"ך כתב ליישב לשון... בדרכים דחוקים. ולא נהירא" (סי' כ"ד) וכו'.

וכה יאמר בהקדמתו הנ"ל: ...ומפני גודל הטורח ועול הקשה והכבד היה קשה עלי להעמיד כל דבר על בוריו ולדקדק על כל תיבה ותיבה ועל כל אות ואות... לכן אנכו המודיע בזה שלא יעלה על שום אדם לתלות ח"ו בוקי סריקי לומר שאמ"ו ז"ל טעה בכתיבתו, רק יתלה בטעות הסופרים המעתיקים והמדפיסים, או אני שגיתי בדבר הזה ושגיאות מי יבין... עדיין אני צריך עוד למודעי, מה שנצטויתי מפי רבים וכן שלמים וגם גאונים ואלופי הדור הזה, אשר הם מרננין על אנשים החכמים המדברים גבוה בלשון מדברת גדולות במשיח ה', לא ע"פ האמת, רק לסתור דברי אמ"ו ז"ל בלי שום ראיה מהגמרא או מפוסקים מפורסמים, רק בסברת דקות ורעות, ומי זה אשר יערב לבו לגשת להוסיף טענות וראיות, ואיזהו אשר ימלאהו לבו להכניס ראשו בין הררי אל להכריע ולסתור את דבריו, מה שכבר בירר וליבן וסילת זה כמה וכמה שנים הוא עם תלמידיו..."

,,ואין ראוי לשום חכם לסתור דבריו, אם לא שהוא שקול לו בחכמה וביראת שמים ובגדולה ובשנים וששימש ת"ח גדולים הרבה והעמיד כמו

עצמו תלמידים הרבה, והרביץ תורה בישראל כמוהו... ואף שא"א לשום אדם להיות צדיק בארץ, אשר יעשה טוב ולא יחטא (מלשון קולע אל השער ולא יחטא), הוא שבר קושיות ופירוקים לא ננעלו... ומי שרוצה לסתור דבריו ולהעלות על הספר ולכתוב טעמו וראייתו אצלו, כפי השומע והרואה, יכול לראות ולהבחין לשקול בשקול הדעת, ואת הטוב יבחר ירצה ויקרב; אלא לכתוב עליו „דלא כוותיה“ בלי טעם וראיה, כאילו דבריו נתנו מסיני...”

נוסף על פסקיו וחידושי המפוזרים על פני אלפי דפי הטורים והמובאים ע"י בעלי הט"ז, המגן-אברהם ושפתי כהן (הש"ך) – ולא פעם הם אף חולקים על דבריו – מכיל גם חיבורו (כפי שנקרא בפיו) „בית חדש“ חידושי תורה, אמרות חכמים, תקוני דפוס ולשון ומנהגים, שהונהגו ע"י הקדמונים.

כדרכו בתלמוד, הרי"ף והרא"ש וכו' הוא ממשיך להגיה ולתקן טעויות בדברי בעל הטורים, שנפלו בהם באשמת מדפיסים ומגיהים. וכשהוא מתקשה בדברי בעל הטורים, אין הוא נוהג לחפש אחרי פירושים דחוקים או לתקן טעויות, אלא טורח לחטט בכתבי-יד ישנים, שעברו באותן השנים (מאה שנה אחרי הדפוסים הראשונים) מיד ליד, או בדפוסים ראשונים גופא, עד שהוא מוצא אסמכתא כדבריו: „...וראיתי ויש מגיהים... ואין נראה להגיה הספרים בכדי מטעם סברא, אם לא מצא כך הנוסחא בספרים ישנים. וכבר החרים ר"ת על זה...“ (אור"ח סי' רפ"ו); „...שוב ראיתי בספרי הרמב"ם שנדפסו בוניציא שנת ש"ו ועם כל זה נראה עיקר בספרים ישנים...“ (תקכ"ב); „...והסופר טעה וכתב... וכן נמצא בדפוס קרימונא שנת ש"ח...“ (תרכ"א); „...ובספרי רבינו כת"י ישן ראיתי כתב איפכא“ (ר"ב); „...ודע דבנוסחאות המדויקות בספרי רבינו כתוב... אבל הב"י נזדמנה לו נוסחא מוטעת בספרי רבינו...“ (תפ"א); „...אין זה בספרי הרי"ף, אלא איזה תלמיד טועה הגיה כך בגליון והכניסו במקום...“ (תרכ"ח); „...מיהו כבר נודע שהרבה לשונות מגומגמין נמצאו בספר זה (הסמ"ג) כאשר מועתק מלפנים כמה שנים, זה מאריך וזה מקצר...“ (תרפ"ב); „...נוסחא מוטעת נזדמנה לו להרב ז"ל...“ (שכ"ה, שנ"ח, תרי"ב, תרל"ט, תרנ"ו ועוד).

לפעמים הוא מוצא תיבות הפוכות, כמו : „ואנכי תמה על המאורות הגדולים שנדחקו ליישב לשון זו, ואין ספק לענ"ד שטעות נפלה בדפוס

והתיבות התהפכו... " (קס"ב); ..., ונראה דט"ס היא בדברי רבינו והתיבות מהופכות... " (שע"ח). או: ..., ודברים אלה סותרים זה את זה תוך כדי דיבור, ונראה דט"ס היא, וצ"ל... " (קע"ט); ..., אלא המדפיס השמיט שתי תיבות... " (רע"ט); ..., אין כאן מקום עיון, דפשוט הוא דט"ס הוא וצריך להגיה... " (ש"ח); ..., והיא טעות סופר ממדפיסים... " (שס"ב); ..., ולכן אני אומר, דאיזה טועה כתב הגהה זו בגליון והכניסוה הסופרים בפנים. ובספרי רבינו הישנים לא נמצא זה בשם רש"י, וזו עדות נאמנה דטעות היא... " (שפ"א). הוא מוצא שגם הב"י נכשל לא פעם בטעויות, כמו: ..., הב"י הביא לשון הסמ"ק ואינם מובנים, לפי שהעתיקן בטעות. אבל כאשר העתקתי מסמ"ק ישן מדויק כך היא האמת ואין בו ספק. ובספרי דפוס שבידינו השמיטו הגהה זו והיא יתד בל תמוט... " (ש"כ); ..., וכך היתה הנוסחא לפני ב"י... אבל אין תפיסה על רבינו, אלא על הסופר והמדפיסים שמהפכים השורות ומחסרים תיבות... " (שפ"א); ..., ולא הבנתי מי דחקו לב"י שמהפך לשון הרמב"ם (של"ו). וכך הולך רבנו יואל ומתקן טעויות ונוסחאות בכל מקום שידו מגעת, וע"י כך יורדות מן הפרק הרבה פירכות ותירוצים דחוקים, שהוקשו ונפרקו ע"י הב"י, הרמ"א ואחרים.

הוא יוצא באזהרה נגד אלה המרשים לעצמם לשנות בסדורים ההולכים ומודפסים, כפי ראות עיניהם ואומר: (סי' מ"ו): ..., וע"כ אין לשנות מהסידורים הקדושים שבידינו. ועכשיו נהגו לשנות עפ"י הסדורים הנדפסים מחדש, כל אחד לפי רצונו, ולא שאלו פי הגדולים אשר בארץ ועתידיהם לתת עליהם את הדין... ". וכן (בסי' תקפ"ה): ..., ועכשיו ע"י המדפיסים נשתבש המנהג, איש הישר בעיניו ידפיס לו, זה אומר ככה וזה אומר ככה... ". ונגד אלה המכניסים בסדורים של מתפללי נוסח אשכנז גם מנוסח ספרד, הוא אומר: ..., וחדשים מקרוב באו להגיה סדורים... ושרי להו מאריהו, כי אע"פ שכך הוא בסדורי הספרדים, אנו אין לנו אלא סדורי קדמונינו הצרפתים והאשכנזים... אבל אנו בני אשכנז קבלנו ברכה זו (הנותן ליעף כח) מאבותינו, וגם הסמ"ג כתבה. אין ספק שהיו גורסים כך בתלמוד, ומי שיבוא לחלוק על קבלת הראשונים, דקטנם עבה ממתנינו... ואין רשות לשום גדול בדורו לגעור בשום אדם שלא לאומרה, משום שאין לשנות הסדורים... ומי שעבר והסירה עתיד ליתן את הדין. מיהו מי הירא את דברי ה' ומוחזק בחסידות ואינו רוצה להכניס עצמו בספק ברכה לבטלה... רשאי ומקבל שכר על כוונתו הטובה, אבל לא יורה כן לאחרים... " (סי' מ"ו). ועל

המחזורים הוא אומר: "...וכן מצאתי בכל המחזורים הישנים הנכתבים בעט סופר והנדפסים... ומקרוב הגיהו מקצת מחזורים בדפוסים... ולא נהירא" (סי' תרי"ד).

מקום נכבד בחיבורו הוא מקדיש למנהגים שנשתרשו ונתקדשו בעם ומקומם בהלכה כיתר הדינים שיש להם יסוד ושורש בתלמוד (יתר על כן: מנהג שובר (מבטל) לפעמים אף הלכה). כיוצא יהדות אשכנז הוא פוסק, כמובן, כגדולי אשכנז, וכה יאמר: "...אבל מנהג העולם כר"ת ור"י, המרדכי והגהות מימוני, ומנהג הרא"ש, ואין לשנות ולבטל המנהג, כי אנו מבני בניהם ושותים מימיהם" (או"ח סי' רע"א); "...ואין להקל נגד ר"י ור"ת, דמימיהם אנו שותים..." (סי' תמ"ג). הוא בעד הפרדה גמורה בין מנהגי אשכנז לבין מנהגי ספרד, אנו בדידן ואינהו בדידהו, כפי שהוא מוסיף על דברי הטור (סי' נ"א): "...ובאשכנז נוהגין..." – "...ושינוי מנהגים בדבר זה הלא האריך בהם הבית יוסף בסוף סימן הקודם, ואין להאריך עוד בדבר הזה, אלא כל מקום ומקום לפי מנהג אבותיו..." ; או: "...וכן נהגו גדולי עולם שלפנינו האשכנזים, דלא כמ"ש ב"י שלא נהגו כן, דטובא איכא בין מנהגינו למנהגם..." (קמ"ז). הוא מדגיש לא פעם: "...ומנהג הגון הוא מהגדולים הקדמונים..." (רס"ג); "...וכן הוא מנהגנו מפי אבותינו הקדושים..." ; "...וכן קבלנו מרבותינו, שכך נהגו כל הקדמונים, שלא להחמיץ את המצוה..." (תכ"ו); הוא יוצא נגד אלה שאומרים לשנות או לבטל מנהג וכותב (תכ"ח): "...וכ"כ במנהגים... וכך נוהגים היום... כי מי יש לו לדבר הזה לשנות מנהג אבותינו... כשלא מצא היפך זה בספרי הקדמונים שבידינו..." ; ובמקום אחר (ר"פ): "...ואין להורות לבטל המנהג..." ; או: "...וע"כ נראה דאין כח לשום מורה לבטל מנהג זה שנהגו להקל לפני כמה גדולים..." (ש"ז). או: "...הלכך אין לבטל המנהג. ועד היום נוהגין כך מקצת פרושים..." (תקנ"א). הוא אף מתנגד לדברי בעל הטורים (סי' ס"א), באמרו: "...ודלא כרבינו והשו"ע שנמשך אחריו... וע"כ אין לשום חכם וגדול לבטל המנהג במקומות ובמדינות שנהגו כן, ודלא כמ"ש ב"י כאן ופסק כך בש"ע, ללמוד אותם שלא לאמרו..." ; ולא פעם הוא מבטל את דברי בעל ש"ע, כמו: "...וכן אני נוהג, ודלא כהש"ע" (סי' ס"ה). אלא שקיימים מנהגים שהוא רואה צורך לבטלם, כפי שהוא אומר (בסי' ס"א): "...וכן היה מנהג ישראל בילדותי עפ"י הסדורים שבידינו מאבותינו... ועכשיו נתבטלו ע"י ספר התיקונים שבזהר..." ; ובסימן אחר (קצ"ב):

...ואיכא לתמוה על מנהג שלנו בכל הארצות שבמלכות פולין, ופיהם ואשכנז והנוהגים מנהגם... ומאיזה צד באו הדורות שלפנינו לשנות הנוסח בדבר שאין לו יד ולא רגל ולא סמך... אבל קשה מאד לקיים מנהג שלא נזכר בשום חיבור מן החיבורים..."; ובסימן אחר (תרע"ד) אומר בקיצור: "...ומנהג זה טעות היא...". במקום אחר הוא תולה את הקולר בחזנים שאינם מהוגנים ואומר שם: "...וכך נהגו קדמונינו מעולם כפי מה ששמענו וקבלנו מרבותינו. אבל בדורות האלו נוהגין לאמרו, ולא ידענו מאין הגיע לנהוג היפך דברי רבינו והמנהגים. ולבי אומר לי, כי דבר זה וכיוצא בו הגיע אלינו מהש"ץ שאינם מהוגנים, שמקבלין בכל הקהלות בשביל שהם משוררים להם בקול נעים, אע"פ שאינם בקיאים ואינם יודעים הלכות תפלה, ויד העשירים תקפה על חכמי הדור גם בזה. אבל הגון הוא להחזיר המנהג על כנו הראשון... (סי' רס"ו). על הצורך בריסון החזנים הוא מגיב במקום אחר (סי' ק"א) באמרו: "...ולכן יש לגעור בחזנים, שמגביהים קולם ביותר ממה שצריך לציבור.. כסבורים דשפיר עבדי והיא עבירה חמורה".

הוא מתריע במיוחד על מנהגים מקובלים בחתונות ובפורים הנוגדים את דיני התורה (או"ח סי' תרצ"ו): "...ומה שנוהגים בפורים ללבוש פרצופים, וגבר לובש שמלת אשה וכו', כתב הר"י מינץ טעם לדבר. ובהגהת ש"ס מביאו כאן. ואינו נכון לע"ד. וכבר הארכתי בזה ביר"ד סוף סימן קפ"ב, ע"ש". וביר"ד שם הוא כותב: "...ויש לתת לב על מה שנוהגים בפורים לשנות בגדיהם מאיש לאשה ומאשה לאיש ואין מוחה. ולפי מ"ש בדברים העשויים לנוי ולקישוט אסור לד"ה להתכווין כדי להתדמות. וכבר השיב הר"ר יהודה מינץ ז"ל ע"ז כמבואר בתשובתו ואמר דכיון שאינו עושה כן אלא משום שמחת פורים, אין בו איסור. ונראה לפענ"ד דבריו בזה דחויים המה ממ"ש הר"א ממיץ להדיא, דאף במשתאות של חתן וכלה איכא איסורא, אלמא דאף מה שעושה משום שמחת מצוה אינו דומה לעושה כדי להינצל מן הצער, וכן בדין דלינצל מצער אי אפשר בענין אחר, אבל לשמח חתן וכלה ולשמח בפורים כבר אפשר בהרבה מיני שמחה ולא לעבור על לאו דלא ילבש... אבל כל ירא שמים יזהיר לאנשי ביתו ולנשמעים בקולו, שלא יעברו על איסור לאו, לא בפורים ולא בשמחת חתן וכלה ותבא עליו ברכה להרים מכשולות מדרך עמנו ומנהגים לא הגונים לא ינהגו עוד". גם בתשובותיו (ישנות סי' ס"ב) הוא מרים קולו נגד הנוהג הנפסד של שבירת כלי זכוכית בזמן שמחת נשואין, בזריקתם לעבר הקירות ולניפוצם, ואין זה

מנהג ותיקין אלא מנהג גרועים גזלנים עתיקים... (על התשובה גופא ראה להלן בפרק „המשיב“).

מעריך היה רבינו יואל את תורת הקבלה. מלבד פירושו על התפלה ברוח הקבלה וביאורו על ספר פרדס רימונים (שניהם נעלמו מן העין ונזכרים בביבליוטקת וולף ח"א עמודים 764 ו-349) הוא לוחם את מלחמתה בתשובתו לחכמי אמשטרדם (הישנות סי' ה') בענין הרופא האפיקורס, וכה יאמר עליו שם: „...גם בחכמת הקבלה שולח יד לשונו ומתלוצץ על החכמה, חכמת האמת...“. וגם בחיבורו הוא מזכיר לעתים את המנהגים לפי הקבלה, כמו: „...וכן היה מנהג כל ישראל בילדותי עפ"י הסדורים שבידינו מאבותינו... ועכשיו נתבטל ע"י ספר התיקונים מהזוהר...“; וכן: „...המנהג אינו כן... ואיכא טעם נכון ע"פ הקבלה“; ובסימן אחר (תכ"ו): „...וכתב ב"י בסוף סימן זה מר' יוסף גיקטטיליא שע"פ הקבלה...“. אולם במה דברים אמורים, כשהמנהג על פי הקבלה אינו עומד בסתירה לדין ההלכה, אבל אם הוא נגד ההלכה אז: „...ואע"פ שבהגהת ש"ע הביא וכתב: ומנהג נכון זה ע"ד הקבלה – מ"מ קשה לנהוג כן... א"כ אין לנו לנהוג מנהגינו ע"ד הקבלה, כל שהוא נגד מסקנת התלמוד...“ (קפ"ב); או: „...כתב ב"י... וכן נכון לעשות ע"פ הקבלה ואני תמה, היאך יהיו עוברים על דין התלמוד... ואין עוברים על דין התלמוד, מפני שהוא כן ע"פ הקבלה, דכי היכי אנו מניחין תפלין בחולו של מועד ע"פ תלמוד ירושלמי ולדברי הזוהר הוא חייב מיתה? (סי' רע"ד); וגם בתשובה (הישנות סי' פ') הוא כותב: „...וכבר אין אנו נוהגים ע"פ הקבלה, כל שהוא נגד הדין...“.

ולפעמים אף יוצא מגדרו, בהתנגדותו לדברי בעל הטורים ואחרים, כמו בענין אמירת קרוב"ץ. על דברי הטור (או"ח סי' ס"ח): „אמנם נוהגים בכל המקומות לומר בהם קרוב"ץ וכו'“ שואל רבינו יואל: „...תימה, דכיון דאמר דגדולי עולם תקנו, וגם הראב"ד ור"ת הסכימו שאין בו איסור, היאך כתב אח"כ, ומ"מ טוב ויפה הדבר לבטלה... הלא אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברו, אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמניין? ומי לנו גדול כהראב"ד ור"ת, וכל שכן ר"א הקליר, דהוא ר"א בר"ש בר יוחאי, דאיתא בויקרא רבה פרק ל', כד דמיך ר"א בר"ש בר יוחאי היה דורו קורא עליו, מי זאת עולה וגו' מהו כל אבקת רוכל אלא דהוה קריי ותניי ופיטן ודרשן; ובמדרש חזית סוף פסוק מי זאת עולה, גריס קרובוי ופייטוי והתוספות פרק אין דורשין (דף י"ג) הביאו להם מדרש וכתבו שהוא היה תנא ובימיו היו מקדשין עפ"י

הראייה, שמעולם לא יסד רק קרוב"ץ מיום ראשון. וכ"כ הרא"ש ס"פ אין עומדין, וא"כ מי יבוא לבטל אחריו מה שתיקן ויסד לכל ישראל ונהגו אחריו? אם כן לא היה רבינו רשאי לומר טוב ויפה לבטלה וכו'. ונראה לישב דברי רבינו הוא, דאף ר"א הקליר וחבריו לא יסדוהו אלא לאנשי דורו והנהג מנהגם, שנותנים עיניהם ולבם לומר הקרוב"ץ ופיוטים בכוונה; אבל מיום שנתקלקלו הדורות, שמפסיקין בשיחה בטלה ובדברי הבאי, אף ר"א הקליר ודאי מסכים לבטלה. זה נראה לישב דעת רבינו, אבל חלילה לנו לשמוע ולקבל דברי רבינו בזה. ואחד היה בזמננו, שהתחיל לבטל לומר קרוב"ץ בקהלתו ולא הוציא שנתו. וכ"כ שבלי הלקט, וז"ל: , אבל ר"ע (רבינו עמרם) ורב כהן צדק ורב פלטוי גאון והרב רבינו יונה ורבינו קלונימוס ור"י ט"ע (ר' יוסף טוב עין) ור"ש הגדול ורבינו סעדיה גאון וכל גאוני לות"ר כתבו כולם, שיש לומר פיוטים. וכ"כ בהגהת אשר"י מא"ז (אור זרוע) בפ"ק דברכות, וז"ל: , וכבר נחלקו בהם ר"י ט"ע ורבינו אליהו ועלתה בידם דמותר ומצוה מן המובחר... ובאותו סימן (ס"ח) על דברי הרא"ש: ,...ומטעם זה נהגו לומר קרוב"ץ בג' ראשונות, וכן ר"א הקליר, שהיה מא"י מקרית ספר, ובימיו היו מקדשין ע"פ הראייה... והוא תיקן קרוב"ץ לאומרה בג' ראשונות... מעיר רבינו יואל: ,...מדהפליג בשבחו משמע דס"ל, דראוי לסמוך עליו לומר צרכי צבור בג' ראשונות, וא"כ היאך כתב רבינו (הטור) להשיב על ר"א הקליר שתיקן קרוב"ץ ולהאריך בברכה שאמרו לקצרה מטעם שלא ישר בעיני הרא"ש פירושו של ר"ת, שכתב לקיים המנהג? וזה אינו, אדרבא, הרא"ש מחזיק ביד המנהג ולסמוך על ר"א הקליר, שתיקן קרוב"ץ בג' ראשונות... ולכן נראה אפילו אמר כן הרא"ש, דלא ישר בעיניו פירוש ר"ת, מ"מ על עיקר הדין לא נחלק. ועוד ודאי דחזר בו בפסקא שהם אחרונים והחזיק המנהג לומר קרוב"ץ. ורבינו, מתוך שהיתה דעתו נוטה לבטל הקרוב"ץ, השיב אל לבו מה שאמר הרא"ש בע"פ, דלא ישר בעיניו פירושו של ר"ת לקיים המנהג ולא שת לבו למ"ש הרא"ש בפסקא בפ' אין עומדין, שהם העיקר, ושרא ליה מאריה... גם רבינו עצמו כתב כך לקמן בסי' קי"ב...".

סודות קבלה מתוצרת עצמו הוא מגלה לנו בהלכות ברכות המוציא, סי' קס"ז. על דברי הטור, ויתן שתי ידיו על הפת, שיש בהן עשר אצבעות וכו' הוא מוסיף: ,כ"כ מקצת מפרשים ע"ש הירושלמי פרק קמא דחלק מדרש ויכולו. ב"י, ונראה, דטעמו ע"ש הפסוק, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב

מן השמים לתת מטר ארצך בעתו'. וכבר ידעת מאמר חז"ל בכתובות, גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאילו במעשה שמים וארץ כתיב, 'אף ידי יסדה הארץ וימינו טפחה שמים' אבל במעשה צדיקים כתיב: 'מקדש ה' כוננו ידיך. וזהו אומרו: פותח את ידיך, שתי ידיים ביד ימין בה' אצבעות מן השמים יפתח את אוצרו הטוב לתת מטר ארצך היא היד השמאל בה' אצבעות; יסדה ארץ – שאין טפה יורדת מן השמים, שאין התהום עולה כנגדו טפחיים. הנה א"כ בפתיחת שתי ידיו יתעלה בעשר אצבעות אלו שיוריד גשמי ברכה ורצון כמו ששאל חוני המעגל; ומשביע לכל חי רצון – במזון הנמשך ממקור קדושת שמו וממקור הרצון מקדושת עשר הספירות, וזהו ומשביע לכל חי רצון. ובפתיחת קדושה זו עתידה א"י שתוציא גלוסקאות כו'. ולכוונה זו יתן שתי ידיו על הפת, שיש בה עשר אצבעות כנגד עשר מצוות התלויות בפת, להמשיך קדושת עשר ספירות למטה מאוצרו הטוב את השמים לתתו בארץ ולתתו בפת להשביעו מן הקדושה ומן הרצון. ולכך יש עשרה תיבות בברכת המוציא, שיכוין על לשעבר ועל להבא לעתיד שתוציא את גלוסקאות כמו שאמרנו, כי אז תתגלה הקדושה ותתפרסם לעיני כל. ועשרה תיבות בפסוק, מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם להוציא לחם מן הארץ' שהוא מבואר, דיאמר הכתוב כשם שהוא ית' מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם, חציר ועשב ממש, כך יוציא לחם ממש מן הארץ, והן הגלוסקאות שתוציא א"י לעתיד, והכל נמשך מקדושת עשר ספירות; וכן עשר תיבות שבפסוק עיני כל ובפסוק ארץ חסה ובפסוק ויתן לך – כולם מכוונים על לעתיד שתוציא א"י גלוסקאות ממקור קדושת עשר ספירות, להשביע לכל חיי רב פעלים מקדושת מקור הרצון, אם כל זה יכווין בהנחת שתי ידיו בעשר אצבעות על הפת, כשיברך המוציא."

ולסיום דברינו נביא דברי רבינו יואל על דברי הטור: „האומר שמע שמע משתקין אותו" (סי' ס"א): „...מיהו נראה דוקא באומר שמע שמע בקול רם, משום דנראה לשומעים כשתי רשויות, אבל בלחש יכול לומר פעם שניה, אם לא כיון דעתיה בראשונה, ואף חייב לחזור ולומר פסוק ראשון בכוונה, כיוון דאינו יוצא ידי חובת ק"ש בראשונה... וכך כתוב בספר חסידים סי' י"ח... א"כ כשמתפלל ביחיד דליכא שומעים, אפילו בקול רם יכול לומר שמע שמע, אי לא כיון דעתיה... והכי נקטינן, ודלא כרבינו והש"ע שנמשך אחריו ולא כתב החילוק בין יחיד לצבור, ולא כתב גם החילוק בין אמרו בקול רם לאמרו בלחש... ומה שנהגו לומר במקצת

מדינות וקהילות שמע שמע בסליחות באשמורת הבוקר וכן בנעילה ביוה"כ – התוספות שם וכן הרכה גדולים כתבו דלא יפה הם עושים. ורבינו בשם ר"י כתב דצריך לשתק אותו, שהיא תימה גדולה... דדוקא ביחיד האומר לבדו בפני רבים שמע שמע משתיקין אותו, דמיחזי כב' רשויות... אבל כשכל הציבור אומרים שמע שמע לעורר כל ישראל על יחוד שמו יתעלה, ואומרים אותו ג' פעמים, באם לא כוין דעתיה בראשונה כוין דעתיה בשנייה, ואי לא כוין בשניה כוין בפעם שלישית. אי נמי אומרים אותו ג' פעמים להראות דתלתא זימני הוי חזקה, שאנו מוחזקין בייחוד שמו ית', שלזאת הכוונה אנו אומרים אותו ביוה"כ בנעילה ובאשמורת הבוקר, ג"כ תקנוהו בסליחה על הגזירות והשמדות שהיו מקדשים השם ואומרים בקול רם שמע ישראל וכו'. ומזכירין אותן הגזירות בסליחות לתקוע בלב כל ישראל, שימסור נפשו על קדושת שמו יתעלה – טוב מאד הדבר, ועל זה וכיוצא בזה לא אמרו חכמים, שלא לומר שמע שמע. ועל כן אין לשום חכם וגדול לבטל המנהג במקומות ובמדינות שנהגו כן, ודלא כמ"ש ב"י כאן ופסק כך בש"ע, ללמוד אותם שלא יאמרוהו...".

שאלות ותשובות „בית חדש“ הראשונות

(או הישנות)

רבנו יואל שטרח כל כך להדפיס בחייו את פירושו „בית חדש“ על הטורים – לא שם לבו לאסוף את כל תשובותיו ולהכנין לדפוס. הוא, אמנם, מזכירן לא פעם בפירושו הנ"ל וגם בהגהותיו במלים: „וכבר הארכתי על כך בתשובתי“ וכו'. גם בניו וחתניו אינם טורחים להביאן לדפוס. ר' דוד סגל בעל הט"ז, חתנו, המסתמך לפעמים בפירושו על הש"ע על תשובותיהם של מחברים אחרים, שנדפסו בימי הב"ח (כמו שו"ת משאת בנימין, ראה בפרק „הגט מווינא“) אינו מביא דבריו שבתשובותיו. כנראה, לא היו אלה נגד עיניו, אלא מפוזרות בין מקבליהן. גם נכדו ר' יהודה אריה, בעל שו"ת שאגת אריה וקול שחל, אינו מטפל בהן. לולא שקם להן גואל, הלא הוא ר' שלמה זלמן דעלם מתושבי ק"ק פרנקפורט, שביזמת חמותו, אלמנתו של ר' מאיר שטערען – הוציא את הספר לאור – היו התשובות אובדות ושני הזמן היו אוכלות בהן.

התשובות נדפסו לראשונה בק"ק פרנקפורט דמיין בשנת בנתה (תנ"ז) ביתה, ובפעם השניה באוסטרהא בשנת תקצ"ד על ידי ר' אליעזר פייבל אייזין בארג.

ואלה הם דברי ר' שלמה זלמן דעלם בהקדמתו:

„אמר הכותב, כאשר הקרה ה' לפני זה ספר נכבד, שאלות ותשובות מהרב המפורסם, עטרת תפארת חכמים הגאון הגדול מאור הגולה מורינו ורבינו הרב מוהר"ר יואל סירקש זצ"ל רב המחבר בית חדש מק"ק קראקא, אשר הכין תבל בחכמתו הפליא לעשות, ממנו יצאה תורה לכל הגולה בבנין המפורסם אשר בנה באמת הבנין בית חדש מכתב ידו כאשר מסהיד על זה גברא רבא אדונינו גאונינו מופת הדור אב"ד ור"מ דקהלתנו נר"ו בהסכמתו הנ"ל. והיה נעלם מעיני כל חי ומונח צפון וטמון באוצרות הספרים של חמי

זקני, הרב הגאון המפורסם המאור הגדול כמהור"ר מענדלן בס זצ"ל, והמאורים הגדולים הנ"ל ישבו רוב ימיהם על כסאות הוראות למשפט הרבנות; והניח חמי הגאון הנ"ל אחריו זרע בירך, פרי קודש, בן יחיד בקראו שמו כמוה"ר מאיר שטערען, ובקוצר ימים יגע בתורה כתלמיד ותיק מבן מאה שנים, ועלה למעלות התורה שהיה גם כן מופלג בתורה, רך בשנים ואב בחכמה, מושלם בכל מעלות ומדות תרומיות, ולא האריך ימים על האדמה, ונתבקש לישיבה של מעלה קודם שהגיע לכלל עשרים וחמש שנים, וחבל על דאבדין ולא משתכחין. ואחרי מות קדושים הנ"ל בא הספר ליד חמותי, החסידה הרבנית בת הרב מוהר"ר מענדלן, אלמנת מוהר"ר מאיר שטערען זצ"ל, ועל שיד ה' נגע בה ותרד פלאים מטה מטה אמרה לנפשי, להעלות על לבי, להוציא עבורה ספרו הנכבד הזה לאורו לזכות הרבים למלאות הארץ דעה מדברי צוף דבש אמרי נועם מהמחבר זצ"ל, כי קשה עליה להתעסק בעסקים כאלו, ועיקור חסר מן הסיפור, שאין בידה להוציא הוצאה מרובה, ששעתה דחיקה לה, ונענעתי לה ראשי וקרבתי אל המלאכה באמץ כחי להביא לידי מעשה, והבא לטהר מסייעין לו, כי כוונתי לשמים ולכבוד הרב המחבר מנוחתו כבוד ששפתותיו דובכות בקבר. וקראתי למאהבי נדיבי עם רודפי צדק, מחזיקי תורה, והמה הרימוני ונתנו סך מסוים לסיועת הדפוס, יזכרם ה' לטובה וישלם להם כפעלם ושכרם יהיה כפול. ומה לי להאריך ולהעלות בשיר המעלות גדולות ותהלות שבח ספר הנכבד הזה ותועלתו, לכו וחזו מפעלות הרב המחבר זצ"ל בספרו בית חדש, שכבר יצא טבעו בכל הגולה, ושם הזכיר כמה וכמה פעמים בזה הלשון: וכבר ביארתי והארכתי בתשובתי, ועי' נתמלא כל הבית אורו. אבל מפני כי קלני מזרועי קלני מראשי מידעת התורה, וצריך הגהות מטעות בעלי הדפוס, על שלא חמה מבני עמנו; גם הספר בכתיבת יד היה כרוך ונתקלקל באיזה מקומות, שנחתך מאיזה דפוס מבלתי כיון הלשון גם בקצת מקומות הגהות ומחקים ודברים מטושטשים, וצריך נגר בר נגר להולמן, ואשא עיני אל ההורים ומורים, ויגעתי ומצאתי מגיהן מומחין גדולים בישראל בקיאים בכל חדרי התורה, לתקן כראוי, להוציא לאורה, ומכל מקום באיזה מקומן הנחתי מקום חלוק ע"פ דעתן ועצתן של הרבנים המגיהן, אולי יכשר בעיני המעיין להגיה באופן אחר הטוב והישר בעיניהם, כפי העולה על דעתו ורוב תבונתו; גם הצגתי סמנים לאורייתא, איפה הם רואים כל מבוקש למצוא בקל, ומן השמים יסייעוני להביא לגמר טוב בתכלית היופי, ואברך את ה' בתוך קהל

ועדה בקול תודה וחסד אשר עשה עמדי לגמור על ידי, ואליו יתברך אתחנן, יחיני ויזכיני להוציא לאור ולהדפיס עוד כמה קבוצים וספרים אשר בידי ממאורים גדולים הנ"ל, ספיר גזרתם, רשימת בכתב ידם, וזכותם תורתם יגינו עלי ועל זרעי עד עולם".

„כה דברי שכל אנשים הקטן שלמה זלמן דעלם בא"א כמר שמעון זצ"ל מתושבי ק"ק פרנקפורט חתן הרב הגדול מוהר"ר מאיר שטערען זצ"ל".
 „ולמען שלא יחסר כל בו העתקתי לכבוד חכמי ספרדים י"ץ ללשון הקודש מה שנמצא בגביות עדות באיזה שאלות ותשובות לשון לע"ז אשכנזי שלא יבינו אותו והצבתי דף מיוחד בסוף הספר, כדי שיכולין להבין כראוי".
 שתי הסכמות ניתנו לספר הנ"ל: של הגאון מוהר"ר יעקב ששפורט נר"ו, אב"ד ור"מ דק"ק ספרדים באמשטרדם, ושל הגאון אב"ד ור"מ וכו' כמהור"ר שמואל נר"ו, מורנו ורבנו פה קהלתנו ק"ק פרנקפורט, וכך כותב האחרון בהסכמתו:

„המפורסמות אין צריכין ראייה מהנסתרות והנגלות של כבוד מעלת גאונינו, אדונינו מאור עינינו מחמד תפארתנו, רבן של בני הגולה מוהר"ר ר' יואל במוהר"ר שמואל סירקש, בעל בית חדש זצ"ל, אשר היה ר"מ ואב"ד בק"ק קראקא והגליל. הכל ידוע לפני עפ"י השמועה מאנשי אמת, זקנים שהיו באותו הדור וידעו מעלותיו ותרומת מידותיו של מוריני ורבינו ז"ל, כאשר באמת ניכר מכותלי ביתו, בית חדש, אשר בנה לתלפיות. ובימי חורפו של רבינו ז"ל היה ר"מ ואב"ד בגליל קראקא ובגליל חעלם, והיו כל גדולי הדור מריצים אליו אגרותיהם בתשובותיהם, ואז נכתבו רוב התשובות. ואח"כ כאשר נתקבל רבנו ז"ל לר"מ ואב"ד בק"ק קראקא והגליל, היה טרוד בחבור ספריו הארבע „בית חדש" אשר חיבר בקיבוץ גדול ועצום. כל גדולי הדור שהיו תלמידיו ומימיו היו שותים, וגלל זה נתעכבה הדפסת השאלות ותשובות עד היום הזה. וכמה פעמים מזכיר רבינו ז"ל בספרו „הבית חדש": „וכבר הארכתי בזה בתשובה". וכהיום נתגלגל בסיבות כל הסיבות ועילות כל העילות שזכה רבינו ז"ל במותו יותר מבחיו, כי גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם, דגם השאלות ותשובות הנ"ל באים לבית הדפוס ע"י הגבירה הרבנית אלמנת המאור הגדול מהר"ר מאיר שטערען, בת הרב הגדול המפורסם מוהר"ר מענדלן בס ז"ל, שהיה אב"ד ור"מ פה קהלתנו י"צ, והיה תלמיד מובהק של הרב הגדול, בעל „בית חדש" הנ"ל. ונתגלגל זכות ע"י זכאי ובאו התשובות לידי הרבנית הנ"ל מכתיבת

יד מוריננו ורבינו ז"ל בעצמו ובכבודו כאשר אני החתום מטה מכיר כתב ידו בטביעת עין מוגה ומנוקה מכל שגיאות וטעות. בכך עפ"י הנני נותן הרמנא ורשותא להגבירה הרבנית הנ"ל להדפיס השאלות ותשובות של רבינו הגדול בעל „בית חדש" הנ"ל כדי שיפוצו מעינותיו חוצה ויגדיל תורה ויאדיר. ומדאגה בדבר פן ימצא איש אחר אשר לא עמל ויסיג גבול הרבנית הנ"ל וכו' וכו' לכבוד התורה ולכבוד הרב המאור הגדול רבן של בני הגולה ז"ל באתי על החתום: יום ד' י"א תמוז דהאי שתא תנ"ו לחכם ויחכם עוד לפ"ק. נאם הקטן יוסף שמואל מקראקא, באמ"ו מוהר"ר צבי הירש זצ"ל, ה"ה חונה פה ק"ק פרנקפורט דמאין".

כיצד הגיעו בכל זאת כל התשובות לידי של ר' מענדלן בס, תלמידו של רבנו יואל לא נדע אף פעם. יתכן, שהיה מבאי ביתו והוא שסידר את התשובות ושמר על ההעתקים שהשאיר לעצמו רבנו יואל. ואחר פטירתו של בעל הב"ח לקח לעצמו את התשובות, או שהבטיח לרבו בחייו לטפל בהן ולהוציאן לדפוס. ולכן מצאה בתו הרבנית (ששמה לא ידוע) מחובתה להדפיס את התשובות, אחרי „שירדה פלאים מטה מטה" ותלתה זאת בעיכוב הוצאת השו"ת.

אגב, גם בהגהות הב"ח בש"ס מזכיר רבנו יואל את תשובותיו (כמו ביומא נ"ג ע"א, קדושין ב' ע"א, ב"מ ל"ח ע"ב, יבמות כ"א ע"א, יבמות ל"א ע"ב וכו'). ונראה שאת המלים: „עיין בתשובות הב"ח" וכו' הוסיף מסדר ההגהות, שיצאו לאור בשנת תקפ"ד, ור' מענדלן לא זכה לראותם בחייו. אולם מתשובה מ"ד, שבה מזכיר הב"ח בין השאר: „וחלוקי דינין בענין זה הלוא המה מפורשים ומבוארים בתשובה לעיל, עיין שם וכו'". משמע שהעתקי התשובות היו מסודרים בידי רבינו יואל אם המלבה"ד לא הוסיף שורות אלו מדעתו.

שו"ת ב"ח הישנות מכילות קנ"ח תשובות בדיני איסור והיתר, בין אדם לחברו, דיני אישות, תקנת עגונות וכו', כולן על טהרת הב"ח (כלומר, ממנו ואליו). נשתדל להביא תמצית של חלק מהתשובות, שיש בהן ענין לזמננו אנו, הואיל והספרים הם יקרי־מציאות היום. אלו מתשובותיו שמצאו מקומן בפרקים האחרים מושמטות, כמובן, מהפרק שלפנינו. (בשנים האחרונות נדפסו התשובות בצילום ביחד עם תשובות מהר"ם מלובלין).

צבור ויחיד

באחת מתשובותיו הראשונות (סי' ה') הוא דן בשאלת „הרופא מאמשטרדם“. וזה הדבר: מצד רבני אמשטרדם באה פניה לרבינו יואל בענין הרופא המתפקד המלעיג על דברי חז"ל באגדותיהם, גם בחכמת הקבלה שולח יד לשונו ומתלוצץ על חכמת האמת ודובר עליה דופי ואומר, כי לא נחשבה בעיניו, כי אם רק הפילוסופיה... מצרף אליו אנשים הגונים ומפתה אותם"... ועוד רעה עשה, אחרי שהכריזו בשני בתי הכנסת (האשכנזי והספרדי) על שחיטתו של השוחט שנפסל מכהונתו שהיא נבלה, אז „פלוגי הרופא הנזכר עלה לראש המגדל... ואמר שלא ישגיחו על ההכרזה ההיא ושיאכלו הבשר עליו ועל נפשו“ (כלומר, על אחריותו)... וע"כ הם פונים לרבינו יואל שיצטרף לשלשת הרבנים המובהקים דאמשטרדם בכדי „להחרימו ולנדותו עד ישיב מדרכו הרעה ויעשה תשובה שלימה וראויה“...

תשובתו של רבינו יואל היא: „והנה חלקי אמרה נפשי, דאין ספק שזה האיש חייב מיתה נידוי ושמתא, שם־מיתה, דאפילו צורבא דרבנו דסנויה שמעתיה משמתין ליה, כדאיתא פרק אילו מגלחין, ופירש שם הרא"ש: דהיינו כגון שמתעסק בספרי מינות'. וכך פסק ביורה דעה. וכל שכן המלעיג על דברי חכמים ומדבר דופי על חכמת הקבלה שהיא מקור התורה ועיקרה וכולה יראת שמים – דפשיטא דחייב נידוי, דאין לך מזלזל בד'ת דחייב נידוי גדול כזה. ועוד, דהלא נמשך אחר הפילוסופיא, היא המינות בעצמה, ואשה הזרה שהזהיר עליה שלמה, כמ"ש הר"מ גבאי בספר מראות אלוקים; ולא זו בלבד, אלא ממשיך אליו גם אחרים ועובר על לאו, לפני עיור לא תתן מכשול, דחייב נידוי. ומאחר ומשליך חכמת הקבלה ודברי רז"ל המקובלים אחרי גיוו, ראוי להחמיר עליו ביתר עזו, להחרימו בכל חומרות החרם מכל מה שהפה יוכל לדבר, וזה אינו צריך פנים“.

„גם על מה שהתריס נגד אנשי המעמד והחכמים שהכריזו בציוויהם, שהבשר נבלה והוא התיר מה שאסרו הם – גם על זה חייב נידוי; דאפילו היתה הוראה התלויה בסברא ובשיקול הדעת, – הלא שנינו בברייתא פרק אלו טריפות (דף מ"ד): „חכם שאסר אין חברו רשאי להתיר“ ופי' הראב"ד, דאפילו התיר אינו מותר ואפילו היה גדול ממנו בחכמה ובמנין... הנה היה לו לשאת ולתת עם החכמים האוסרים בדבר הלכה, אולי היו חוזרים מהוראתם, או הוא היה חוזר בו מדעתו... ולא כאשר עשה האיש הזה בדרך נצחון ומחלוקת, שעלה למגדל והתיר בלא טעם כיחיד, מה שאסרו כל החכמים

הרבים והשלמים... ועוד רעה גדולה מזו, שאנשי הק"ק קבלו אותם החכמים ואנשי המעמד עליהם לב"ד, וא"כ מה שעשו עשו, ואפילו היו אוסרים הבשר שלא מן הדין למגדר מילתא, שלא יהא כל אחד הולך ושוחט לצורך הקהל בלי רשות ב"ד... וכל שכן הכא שהם רבים ושלמים, וזה הקטן חלק עליהם כיחידי וגם התיר מה שאסרו, והנה הביא את הרבים לידי חילול השם, שאכלו נבלה על פיו, דגם על זה חייב נידוי בפני עצמו. כי אין ספק דנתברר אצל החכמים הנזכרים, דמעולם לא למד הלכות שחיטה, כאשר נראה מכתבם. ועל פי הדברים האלה הנני מוכן ומסכים עם החכמים שזרזוני, להחרים ולנדות את האיש פלוני הרופא מאמשטרדם הנזכר בכל גבול ישראל, פתו פת כותי וכו' עד אשר ישוב מדרכיו הרעים הנכרים ושב ורפא לו"...

„אמנם לאשר לא ראינו תמונות כתבו של פלוני הרופא, יש לנו לדון שלא בפניו, ואולי יאמר כי גם החכמים הנזכרים הם אנשי ריבו ומבקש להוציא לאור זכותו בפני איזה ב"ד חשוב שיברור בפניהם כי לא עשה מעשים כאלה אשר זממו ורימו בכתבים עליו – הנה אין ספק שלא חל עליו נידוי וחרם מעתה, דלא עדיף ב"ד אמשטרדם ממר עוקבא, בסוף פרק זה בורר... כל שכן שיכול לומר פלוני הרופא, שלבית דין גדול וחשוב הוא מוכן ללכת ולא לבית דין של אמשטרדם... וע"כ אם פלוני הרופא יבוא ויטען: הנני מוכן ומזומן לציית לדין ולקבל עלי מה שיפסקו בפני ב"ד חשוב, אין עליו שום נידוי וחרם, ובלבד ששום צד לא יהא עומד בדבריו ויקבע זמן לדין בפני ב"ד חשוב הסמוך להם ובו יקוב הדין את ההר ביניהם, לזכות את הזכאי ולחייב את החייב. אבל אם יתן פלוני הרופא כתף סוררת לדחות אותם בקנה, יחולו על ראשו מעתה נידוי, חרם ושמתא, עד אשר ישוב בתשובה הגונה וראויה, ושלוש על דייני ישראל והשומעים לקולם".

ורבינו יואל חותם על התשובה, מבלי לציין את התאריך, אלא את המקום בלבד „פה ק"ק בריסק דליטא" ואנו מניחים שהמעשה אירע בשנות השבעים המאוחרות למאה הרביעית כלומר, בשנים שע"ו/שע"ט, בזמן כהונתו כרבה של בריסק דליטא. קהלת אמשטרדם בת עשר השנים (נתארגנה בשנת שס"ח) טרם התפרסמה בעולם וגם לרבניה לא יצא שם בעולם, ולכן הותיר רבינו יואל את הברירה ביד הרופא להופיע בפני ב"ד חשוב יותר. אם הוא ניצל את זכויותיו, לא ידוע. (ויש להניח שאוריאל אקוסטא, שחי באותה תקופה באמשטרדם, הושפע לא מעט מדעותיו של הרופא).

כעוסק בצרכי צבור באמונה ודואג לעניניו, מעדיף רבינו יואל

בתשובותיו את טובת הכלל על טובת הפרט. בתשובות ד, י"ח, מ"ג מ"ד וס' הוא נוקט עמדה ברורה לצד הקהל (תוכן התשובות ראה בפרק, העסקן').

דיינים

במספר תשובות הוא דן בשכר הדיינים, מתנות, דן יחיד וכו'.

בתשובה נ"א הוא מחווה דעתו בנדון שכרם של הדיינים ואומר:

„...דין זה נחלק לד' חלקים: האחד, איסור מתורת שוחד... שאפילו לוקח משניהם שוה בשוה, ומזכה את הזכאי ומחייב את החייב – אם לוקח זאת בתורת שוחד, היינו שאומר לא תחייבני אם זכאי אני – גם על זה אמרה תורה: „ושוחד לא תקח“, מכיון שמזכיר בדבריו שישתדל לדונו יפה, אין דעתו של הדיין מתקרבת לצד החובה. ולכן נקרא שוחד, שנעשים לב אחד, כדברי רבא בסוף כתובות“.

„השני, אם אף אינו אומר אל תחייבני וכו', אלא רק תזכה את הזכאי ותחייב את החייב ואין זה אסור מצד שוחד ולא חל עליו הלאו, לא תקח שוחד, בכל זאת הוא בכלל נוטל שכר לדון ודינו בטל, לפי דברי ר' יהודה אמר רב כו', מה אני בחנם כו'... ואף שמן המקרא לא נשמע שדינו בטל בדיעבד, מ"מ קונסים אותו רבנן על שעבר על ד"ת...“

„השלישי, אם אינו נוטל אלא שכר בטלה ולא יותר, אף שאין לו מלאכה מסוימת באותה שעה, אלא אפשר שתזדמן לו אז איזו מלאכה שרגיל להשתכר בה – זהו אגר בטלה שלא הוכח, וע"ז תניא: „מכוער הדיין שנוטל שכר לדון, אלא שדינו דין. ונראה שאף באגר דין שדינו בטל הוא, דווקא כשמכריח לבעלי הדין לתת לו סך כך וכך יותר משכר בטלתו, אבל כשאינו מתנה, אין זה בכלל אגר דינא ודינו דין, אלא שמכוער הדיין, מכיון שהוציא כבר פסק דינו והם נותנים לו אחר כך יותר מכדי בטלתו – הריהי כמתנה סתם“.

„הרביעי, אגר בטלה מותר אף לכתחילה, אלא שבעלי התוס' מקשים על זה... ולפי זה יש סמך לדיינים בקהילות גדולות, אם מניחים כל עסקיהם והמנהיגים קוצבים להם שכר מסויים מכל פסק ופסק ומגדירים זאת כשכר בטלה, ובפרט בירידים שהשכר מצוי לכל העוסק במשא ומתן והדיינים מניחים כל עסקיהם ועוסקים בדינים. אולם בלי זה משמע שאיסור גמור הוא. אולם הדיינים הממהרים לפסוק הדין בכדי להרבות שכרם בכל פסק ופסק, לא בלבד שאינם מתונים בדין, אלא אף בגדר גזל גמור כזה שנוטלים

מעסק אחד ב' וג' פעמים... ובפרט בדורות שהדיינים רובם מקולקלים, שעליהם להזהר שלא יבואו לידי חשד, שמתביעה אחת עושים ב' וג' תביעות, למען הרבות שכרם..."

„אמנם יש לעיין על עובדא זו שנהגו לקחת מבעלי דינים, ואף שלדברי התוספות בפרק עד כמה, שמה שנוהגים עכשיו ללמד תורה בשכר אם אין לו כו'... אפשר לומר שדווקא ללמד תורה בשכר מותר, שאין בו חשד; אבל בדיינים, שאפשר לחשוד, אף אם אין לו ממה להתפרנס – אסור, ורק משל ציבור מותר לו ליהנות. ואין ליישב את המנהג בזה, שיש כוח בידי ראשי הקהל לתקן שבעלי-דין יתנו שכר מסויים מתורת הפקר ב"ד. הפקר לצורך השעה, כדי שהדיינים יהיו מזומנים תמיד לדון בין איש לבין רעהו – שהרי בזה אין כוח בשום תקנה להתיר דבר האסור..."

„וכל זה אמור בנוטל שכר לדון דין, אבל בנוטל שכר בעד הפשרה – אין בזה איסור. וכן קבלתי. וכן נוהגים כל החכמים, ובלבד שיקח מזה ומזה בשוה, שכשם שמוזהר שלא להטות בדין, כך מוזהר שלא להטות בפשרה. וגם יש היתר לפי דברי הרשב"א: „מי שאינו מחוייב להעיד ונוטל שכר להיות עד – לא חל עליו דין שותד'. ומזה יש ללמוד, שמי שהולך בדרך לעיר לדון שם – מותר לו לקבל שכר הליכה, הכול לפי חשיבותו..."

בתשובה נ"ב דן רבינו יואל אם מותר לראש ישיבה לקבל מתנות (ראה בפרק „הגדול מאחיו", ושם מובאת תשובתו באריכות, עם דעותיהם של גדולים אחרים).

על הרב הדן יחידי הוא מביע דעתו בתשובה מ"ו:

„בארצות האלה שנהגו לקבל הרב לזמן קצוב, הרי כבר קבלוהו עליהם לפי תנאיהם; דאם התנו שידון יחידי, רשאי לדון ביחידות; ואם התנו שלא ידון יחידי, אינו רשאי לדון יחידי, אלא אם כן נתרצו בעלי הדברים והסכימו שידון ביניהם ביחידות. ואפילו בהדיוט יכול לדון ביחידות, אם קבלוהו עליהם... וכך כתבו הפוסקים. ועכשיו בדורותינו אין מומחה לרבים, כמ"ש מהרי"ו בתשובה קס"ו, ולכן אינו רשאי לדון היחיד בעל כרחם, אלא א"כ קבלוהו עליהם. אלא שהרב מהר"ש זכרו לברכה בתשובה הפריז על המדה וכתב, שאפי' קבלוהו עליהם אין לו לדון יחידי, מדכתב הרמב"ם, אחד שהיה מומחה לרבים וכו' אע"פ שמותר לו לדון יחידי, מצות חכמים להושיב עמו אחרים, שהרי אמרו, אל תהא דן יחידי... וכן נהגו לדון ביחיד, אם נתקבל

עליהם ויש לו יסוד ומסמרות חזקים, שלא כמהרש"ל. וכן פסק הרב מהור"ר יוסף כהן מקראקא, כמבואר בתשובתו...".

בתשובה קכ"א הוא דן באותה שאלה ומגיע לאותה מסקנא.

מה דינם של הדיוטות שדנו? בדין זה הוא פוסק בתשובה נ"ח:

„בסנהדרין: ,אמר רבא: דבר תורה אפילו דיני ממונות בעי ג' מומחין, אלא תקנת חכמים היא דסגי בג' הדיוטות, משום נעילת דלת; ור' אחא בריה דרב איקא אמר: ד"ת, אפילו אחד הדיוט כשר, שנאמר, בצדק תשפוט עמיתך וכו'...'. מיהו בח"מ כתב עוד ע"ש הרמ"ה: ,דווקא דגמירי דינא, אע"פ דלא סמיכי, ויראה מדבריהם, דבעי שלשתם גמירי, עכ"ל... כל זה בבאים לדון בע"כ, אבל אם קבלום עליהם, או שנתמנו להיות דיינים, שחשיב קיבלו עליהם – יכולים לדון אפילו שהם בערכאות שבסוריה, ואין כל אדם יכול לפוסלם, כמ"ש התוס' והאשר"י... אבל לא מועיל זה שנתמנו להיות דיינים, אלא לאנשי העיר שהסכימו בהתמנות שלהם, אבל לא יכול לכוף לאכסנאי שאינו מאנשי העיר, שיכול לומר לא אדון לפניהם, אלא בב"ד...".

אם הנתבע אינו רוצה לבוא לפני החכם בעיר ולדון לפניו, אלא רוצה לדון בזבל"א? על זה משיב רבינו יואל בתשובה נ"ט:

„...ועתה אשוב לשאלה ואומר, שאף שמהרי"ו כתב, שעתה אין לת"ח כוח לדון את האדם בעל-כרחו, שלא נמצא בדורותינו מומחה לרבים, מכל מקום אם אינו נמצא בעיר חכם גדול ממנו, יכול החכם לצרף אליו עוד ב' ולכוף את הנתבע לדון בפניהם, שמאחר שהם ג' – יכולים לכוף את האדם לדון לפניהם, אף שהנתבע רוצה לדון בזבל"א וזבל"א (זה בורר לו אחד). ובג' הדיוטות בעלמא אין להם כדי לכוף בכגוון זה, מ"מ כיון שהוא חכם שאין כמוהו בקהל שבו התביעה, יכול לכופו, לפי דעת הטור: שמה ששואל הנתבע לדון בפני הדיוטות בזבל"א – חשוב כמו שאיננה לגבי החכם, והרי כאילו אמר: ,לא אדון לפני שום אדם' ויכול החכם להצטרף עם שנים לדון בע"כ אף בדורותינו; כי ההדיוטות שמבקש הנתבע לעמוד בפניהם – כמי שאינם קיימים לגבי החכם. וכל זה, שאין דיינים שנתמנו ע"י הקהל, או שהדיינים נוגעים הם, או פסולים לדון, וגם החכם לא נתקבל עליהם; אבל אם קבלוהו הקהל לחכם לדיין, פשיטא שאינו יכול להישמט ממנו, אפילו מקטן לגדול. וזה ברור ופשוט...".

האם שתוי (שיכור) רשאי לדון בדיני ממונות? בתשובה מ"א דן רבינו

יואל בכך:

„בסוף פרק, היו בודקין; תנן: ולא היו שותים יין כל היום'. ובגמרא: יין מ"ט לא? א"ר אחא בר חנינא: אמר קרא ולרוזנים אי שכר, העוסקין ברוז של עולם אל ישתכרו'. ואף שבמשנה נאמר: ולא היו שותים יין כל היום, שאפילו אינו שכור אלא שתוי בלבד, אין זה אלא איסור מדרבנן. והטעם, מכיון שיש איסור מדברי קבלה בשכרות, ודברי קבלה כדברי תורה, לפיכך החמירו רבנן אף בשתוי. ובתוספות כתוב זו"ל: העוסקים ברזי של עולם'. היינו דיני נפשות אבל לא דיני ממונות. ומה שנאמר: שתוי אל יורה' היינו הוראה של איסור והיתר, עכ"ל. נראה שהתוס' דקדקו מלשון רזה, שהוא מלשון, וישלח רזון בנפשם'. שפירושו מות המתאווים במדבר, כפי שפירושו המפרשים. וכל לשון רזה הוא מות ואכדה, וכאן פירושו אכוד נפש. ומשמע שאין איסור מדברי קבלה בשכרות, אלא בדיני נפשות, ולא בדיני ממונות, וממילא נשמע שאין אפילו איסור מדרבנן בדיני ממונות בשתייה בעלמא... מזה נראה שלא מחמירים לאסור על שתיית יין כל היום אלא בדיני נפשות, אבל בשעה שיינו עליו שמא אסור אף בדיני ממונות, אף אם אינו שכור אלא שתוי בלבד... מיהו בבמדבר רבה פרשת י' נאמר על פסוק, ולרוזנים אי שכר' וישנה דין כל בני עוני, תזכה את החייב ותחייב את הזכאי, ומכאן אמרו דיין ששתה רביעית יין אל ידין, וכן חכם ששתה רביעית יין אל יורה. לפי זה, לא זו אף זו קאמר, וכן אמר: לא מיבעיא העוסקים ברוז של עולם אל ישתכרו, שזה נוגע ברציחת נפש שלא כמשפט, אלא אף דיני ממונות יש איסור, שישנה דין כל בני עוני וכו'. וכן אנו נוקטים שאסור לדון דיני ממונות אפילו לשתוי בלבד, ודלא כדברי התוס'. ואולי אם היה בעל התוספות שם על לבו להווא במדרש רבה, לא היה מתיר בדיני ממונות... שוב ראיתי כך במפורש בספר היראה לרבינו יונה זו"ל וז"ל: אסור לעשות שום הוראה בין בדין ובין באיסור ובין בהיתר, אחר שאכל ושתה וכו'."

ובתשובה ק"מ בענין השכור והשתוי הוא מסיים דבריו:

„...המסקנא. נראה לי, שאף ביינות שלנו, אם אינו מזוג – אם שתה רביעית, אסור להורות ולהתפלל, אף שהוא חזק מאד. אולם ביותר מרביעית, אפילו מזוג, ואפילו ביינות שלנו, אסור להורות, ואף דרך, שינה ומיל אינם מפגיגים, וצריך לשהות לפי השכרות עד שלא ישאר משכרותו שום דבר מעולם. אבל אם שתה רביעית שאינו מזוג – דרך, מיל ושינה מפגיגים, ולדעת הגה"ה אשיר"י – דוקא במהלך ברגל, אבל רכוב אינו

מפיגו, אלא בדרך ג' מיל. ולדעת רוב הפוסקים נראה שאין מחלקין בזה. לכן נראה להקל בזה....".

ומה דינו של „עם הארץ שהעזו פניו בריכו עם בר-אוריין, רקק בו והגיע רוקו בבגדו. האם הוא פטור מכלום?".

על זה הוא משיב בתשובה ק"ט:

„...אע"פ שבפרק החובל שנינו: „רקק והגיע בו רוקו' ובגמרא: „א"ר פפא: לא שנו אלא בו, אבל בבגדו לא' מ"מ משמע שאין זה אלא באדם סתם, אבל בת"ח, אפילו בבגדו חייב בתשלומים... וכן כתב הרמב"ם והרי"ף ושאר המחברים. אם כן, רקק בבגדו של ת"ח חייב, כאילו ביישו בדברים... כי לאדם חשוב יש בושא כשניתז רוק בבגדו, וכאילו הגיע הרוק בגופו ממש; אלא שנוהגים עכשיו גם בת"ח שלא לגבות ליטרה של זהב, משום שאין עכשיו ת"ח... וקרוב היה לומר שמותר להחמיר ברוקק, מפני שהוא מעשה במקצת, אלא שלא מלאני לבי להחמיר בו כ"כ, ודי להחמיר עליו כאילו ביישו בדברים...".

דיני ממונות

בחלק הארי של תשובותיו הוא דן בענינים שבין אדם לחבירו: דיני ממונות, שותפויות, ממרנים ושטרות, ערבויות, מקח וממכר, חזקה, רבית, נחלות וכו'. מתוך אלה נביא את שיש בהם משום ענין והשלכות לימינו אלה.

אחת הפרנסות הבזויות שהשאירו שלטונות הגויים בפולין ובאוקראינה בימים אלה ליהודים מחוסרי הפרנסה היה: מס ה„טשאפאווי“, שפירושו חכירת המס המיוחד ממסחר ביינות ובמשקאות חריפים מן המלכות או השררה, שהשניא עוד יותר את היהודים על עם הארץ, שראה בהם נוגשים המיקרים את המשקאות האהובים עליהם (שהיה אחד הגורמים לגזירות ת"ח ות"ט, כפי דברי ההיסטוריונים).

בפנקס יהודי קראקא (מתוך הספר „מכתבי בקורת, קראקא תרנ"ב")

נמצאה התקנה הבאה:

„וזאת התקנה שעשו ד' ארצות ביריד בק"ק לובלין ביום ג' ט"ו כסלו שלו"ה לפ"ק. וזאת לדעת לכל עמי הארץ אנשי קודש בני ברית, שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע ארצות יצ"ו, בראותם המעמד והמצב של הארצות לעת כזאת הצריכים חיזוק, ובפרט אודות האנשים

הלהוטים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אוראנדעס גדולים ועצומים, שיש לחוש פן יבואו לידי סכנה גדולה ועצומה יוצאה לרבים ח"ו – על כן הסכימו כולם כאיש אחד ובפה אחד לכל מי אשר בשם ישראל יכונה, לא יהיה לו שום עסק לשכור טשאפאווי בפולין גדול ובמאזי, הן מהמלך יר"ה והן ע"י מושלים, או בשום תחבולה שבעולם; גם שלא ישכרו שום מינץ או זיפ"א במדינות הנ"ל, וגם לא שום גרעניץ (גבול) מכס, דהיינו מכס קראקא ופוזנן והשייך להם – כל הנ"ל לא ישכור שום יהודי בשום אופן הנ"ל ולא יתעסקו בעסקים אלו שום התעסקות שבעולם. ואיזה איש אשר ימלאנו לבו למכור או להתעסק בעסקים אלו שום התעסקות כנ"ל, אחת דתו להיות מוחרם ומנודה בשני עולמות; ויהיה מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל: פתו יהא כפת כותי, יינו יין נסך, ושחיטתו כשחיטת נכרי, ובעילתו תהיה בעילת זנות וקבורתו תהיה קבורת חמור, ושום רב או צורב לא יתעסק בקידושין שלו, הן לבניו והן לבנותיו, ושום אדם לא יתחתן עמו, ויהיה ארור ומקולל בכל האלות הכתובות בספר התורה, ובקללות שקלל אלישע לגיחזי נערו – כולם יחולו על ראשו, עד אשר יסור מדרכו הרעה וישמע ויציית לדברי המורים. עד כאן התקנה של ד' ארצות. ופה ק"ק הוספנו אומץ בדבר, וקללנו עם שבעה ספרי תורות לחזק התקנה של ד' ארצות. ונוסף על העונשין הנ"ל, שכל מי שיעבור ח"ו על דבר אחד מכל הנ"ל – מחוייב ליתן קנס מאה זקוקים להשר, וחמשים זקוקים להשופט וחמשים זקוקים לקופת הקהל".

בנושא זה דן רבינו יואל בתשובה ס"א. הוא נשאל ע"י בנו הר"ר לייב בענין,, מכירת הטשאפאווי, אם יש בו דין חזקה מצד הדין, או מצד התקנה, כאשר הוא בכל הארנדריש, שדנין בהם דין חזקה".

תשובתו:,, מצד הדין אין תורת חזקה לא בארונדיש ולא בטשאפאווי, כי המלך ובאי כוחו מחכירים לכל מי שימציא לו מעות וכל הקודם זוכה, זריז ונשכר; וכן בארנדריש שמחכירים השרים והבאים מכוחם וברשותם. ואין לדון בזה דין חזקה, אלא נוגע קצת בדין עני המהפך בחרדה ובא אחר ונוטלו שנקרא רשע (בקדושין ר"פ האומר). ומאחר שיש ריוח גדול בחכירת האורנדריש והטשאפאווי, כל זמן שאין יד המקלקלים שולטים להוסיף תמיד על המחיר ולהוציא מיד החוכר הראשון... חשוב כהפקר ומציאה, שבזה לא נקרא רשע... אלא שמצד תקנת המדינה נדון דין חזקה באורנדא, אבל

בטשאפאווי לא נתקנה תקנה. וכן דנתי מספר פעמים בצירוף המנהיגים היודעים את התקנה על אמתתה וכך ראיתי אחר כך בגוף התקנה שתקנו וגזרו בהרבה עונשים על מקצת ארצות במלכותנו, שלא ישכור שום יהודי הטשאפאווי בשום ענין בעולם, כי קיימת סכנה גדולה מצעקת הגויים ברוב המקומות, שהיהודים שולטים ומושלים עליהם ואוחזים בם כמלכים ושרים. ואיך אפשר בדבר זה משום חזקה?"

„ומחוז לזה אינו דומה לאורנדריש, שהחוכר הוציא הוצאות בבנינים ובכמה דברים אחרים לצורך האורנדא; גם אין להכנסות האורנדא הפסק שהוא, שעל הרוב נשארו לחוכר הקודם חובות אצל גויים ומלצין ויין-שרף והדברים הנלווים עליהם, ובלי ספק מגיע נזק גדול לחוכר הקודם אם היו דוחים אותו מפרנסת האורנדא; ואין כל זה בחכירת הטשאפאווי, ולכן אין שם תקנה כלל".

„ומה ששאלת עוד, אם דנים דין חזקה במי שמוחזק באורנדא מכמה שנים, ואין לו כתב", דע בני כי הדבר פשוט הוא, שיש לו חזקה. מה נפקה מינה, אם יש לו כתב או לא? כיון שהאמת היא שהשר החכיר לו והוא מוחזק באורנדא... והרי נודע ומפורסם שהשר החכיר לו את האורנדא ולכן אינו צריך ראיה אחרת... ומשעה שנודע לכל בן ישראל אינו רשאי לחכור אותה מהשר, ונקרא מזיק בידים מדין גרמא וחייב לשלם לו כל הנזקים וההוצאות מלבד העונשים שיחולו על ראשו על שעבר על תקנת חכמים... ובנדון שלנו, אחרי שמוחזק בה כמה שנים ונודע ומפורסם שהשר החכיר לו – אינו זקוק לעדים שיעידו שהחכירה לו עכשיו שוב, שמן הסתם הוא מחזיק בה מכוח חכירתו הראשונה ומי שבא להוציאה מידו עליו הראיה, שלא החכירה לו השר, אלא הוא משרתו של השר. וכך עשינו מעשה פסק דין כמה פעמים..."

ובתשובה הבאה סי' ס"ב (אף היא לבנו הנ"ל) הוא דן בנזקים שנגרמו במסיבה וסעודת מצוה, עקב השתוללותו של אחד המסובים, וזו לשון השאלה:

„ראובן שסעד במסיבת וסעודת חתן וכלה וזרק זכוכית אל הכותל כמנהג השותים במזרקי-יין בתוך שמחה. וטוען שמעון שהזיקו בעינו שנסתמאה לגמרי".

תשובה: „נראה שהדבר אירע שניתז שבר זכוכית ופגע בעינו של שמעון וסימאה... וכיוון שראוהו, ובפרט בבית החתן שמתאספים שם רבים,

והזריקה היתה שלא ברשותו – הוא גרוע ממבקע עצים ברה"ר והזיק ברה"ר שחייב, שהלא כאן הזיק באותו בית שהתאספו בו רבים והיה לו להיזהר, אף ששבירת הכלי היתה מותרת לו, כדי שיהיה, וגילו ברעדה' כמו זה ששבר זכוכית לבנה (ויקרה) לשמחת חתן. ואין ספק כי מעובדה זו נשתרבב המנהג הרע לשבור כלי זכוכית בהטחתם בכותל, בדרך שיכול להזיק במקום ששכיחים בו רבים. ואין זה מנהג וותיקים, אלא מנהג גרועים גזלנים עתיקים, כי הקדמונים שברו כלי זכוכית ביישוב הדעת, בענין שלא יגיע היזק כלל... אבל אותם הגרועים שתי רעות עושים, כי לא די שמכניסים עצמם בספק סכנת נפשות, משום, ששורייני דעינא באובנתא דליבא תלו' (ע"ז כ"ח: גידי העין תלויים בלב), אלא גם מחללים את השבת במזיד ומרצון. ואם בכדי לקיים, וגילו ברעדה' – הרי כבר יוצאים ידי חובתם בזה ששבורים הזכוכית תחת החופה; ואם כן הטחת כוסות אל הכותל בבית החתן היא שלא ברשות כל קרוביו, ולכן פשוט הדבר וברור שהמזיק חייב בד' דברים, ופטור רק על הבושת, משום שבושת אינה אלא במתכווין'.

„טענתו של המזיק שהיה שכור – אינה טענה. בפרק הדר נאמר: שכור – מקחו מקח וממכרו ממכר; עבר עבירה שיש בה מיתה – ממיתין אותו; מלקות – מלקין אותו; כללו של דבר – הרי הוא כפקח לכל דבריו, אלא שפטור מן התפלה'. ואף שע"ז א"ר חנינא: לא שנו, אלא שלא הגיע לשכרותו של לוט, אבל הגיע לשכרותו של לוט – פטור מכלום; ובחו"מ סי' רל"ה נאמר: והוא שלא מגיע לשכרותו של לוט, והוא שעושה ואינו יודע מה הוא עושה, הרי הוא כשוטה שאין מעשיו כלום; ולפי זה נראה לכאורה, שאם היה שכור כלוט נחשב כשוטה, שהוא בין אלה שפגיעתם רעה – ולא היא, ששכור כלוט פטור לפי התלמוד רק ממקח וממכר, מיתה ומלקות, אבל לעניני נזיקין אין ספק שחייב, שהיה לו להזהר קודם, שלא ישתכר כלוט ולהזיק את הרבים, שמי אנסו להשתכר כל כך עד דלא ידע מה עשה; ומכיון שאונס הוא מעצמו, שהוא גרם זאת לעצמו – חייב בנזיקין; שאפי' ישן, שאי אפשר בלי שינה, חייב בנזיקין – קל וחומר בשכור שהוא פושע גמור...".

„ואפילו אם נאמר שבשעה שהזיק את חברו היה שכור כלוט, ואפילו אם נפטור אותו מנזקין לאחר שנשתפה – מה שאינו לפי האמת – הוא לפחות חייב מכות מרדות; ואם לא יבחר במכות – ישלם כל מה שהזיק. אלא כל

זאת כשהמסובין שנוכחו שם מעידים עליו, שהיה שכור כל כך שלא ידע מה שעשה, אבל אם אין עדים שמעידים על כך, או אם ישנם שני עדים מול שני עדים – חייב לשלם כל הארבעה דברים, כי עליו להביא ראיה, מכיון שסתם בני אדם יודעים מה שעשו בשכרותם, ואינו נאמן אפי' בשבועה שלא ידע מה שעשה בשכרותו... העיקר כמו שכתבתי, שאפילו היה שכור כשכרותו של לוט חייב מצד הדין, משום שאונס זה בא בגללו ומדעתו והיה עליו להזהר שלא להשתכר והוא פושע גמור...".

מענינת חוות דעתו של רבינו יואל על פיחות המטבע ותוצאותיו, שהיה נהוג ומקובל גם בימים אלה.

הוא נשאל ע"ז בתשובה סי' ט"ז, וז"ל: „ראובן ושמעון סידרו עם לוי, שילוו להם חמשת אלפים זהובים רייניש במעות העוברים לסוחר באותו זמן. ואז ערכם של שבעה זהובים רייניש קיסרש שווה היה לרייכסטאליר, ועשרה זהובים היו משלמים בעד זהב אדום הגר"י. את זמן הפרעון קבעו לאחר שלוש שנים. לוי נתן את ההלוואה לראובן ושמעון והם מסרו לו ממרמי (שטר התחייבות) ומצדו השני כתבו: „משמעות שטר חוב מע"ל על חמשת אלפים זהובים רייניש לשלם במטבע העובר לסוחר בר"ח סיון שפ"ו לפ"ק". וזה נחתם בר"ח סיון שפ"ג. סמוך לחודש אלול שפ"ד ירד ערכם של הזהובים והגיע לעשרה זהובים בעד רייכסטאליר, וחמשה עשר זהובים תמורת זהב הגר"י אדום. ובאו ראובן ושמעון ותבעו את לוי בפני ב"ד בתביעה שיקבל מיד בחזרה את כספי הלוואתו, משום שאינם יכולים להתעסק בשום משא ומתן, וע"כ הוא יקבל את כספו בחזרה, כל זמן שהוא עובר לסוחר. טענתו של לוי היא, כי אינו מחוייב לקבל את הכסף לפני הזמן הקבוע, מאחר שנראה לעינים חילוף המטבע וקול שאינו פוסק, שתוך חצי שנה או פחות או יותר, ערך המעות הקיסרש ירד עוד יותר. וכך הוא נראה לעיני בית הדין, שחילוף המטבעות והורדת ערכם גלוי וידוע, אף כי לא כל כך קרוב... ושאלה שניה, אף אם נניח שהדין עם לוי, שאינו חייב לקבל את מעותיו לפני הזמן שנקבע, מ"מ אם הכסף יאבד את ערכו באופן שיצטרכו לשלם כפליים – אם אין בו משום רבית; משום שעליהם יהיה להוסיף על המטבעות הקטנות שהוצאו בחודש טבת שפ"ד, ושמונה פיהם מעות קיסרש מוחלפים לפיהם חדש אחד, ורייכסטאליר – בעד זהוב וחצי רייניש, וזהב אדום הגר"י – בעד שני זהובים רייניש וקצת יותר?"

תשובה: „אף על פי שכתוב בח"מ סי' ע"ד, שאם בא הלוה לפרוע כדי

להנצל מהפסד בזמן חילוף המטבע, הרי זה בפריעה מדבר ואין ראוי לפרוע קודם זמנו להפסדו של מלוה, מאחר שמצוי וניכר לעינים חלוף המטבע מיד, למרות שהחילוף לא ייעשה אלא לאחר מחצית השנה, פחות או יותר – מכל מקום נראה, שאין זה אלא שבזמן ההלוואה לא היה חשש כלל לחילוף המטבע, ודומה כמי שלוה מחברו ביישוב, שלא יחזיר לו במדבר, אבל במקרה שלנו, שבזמן מתן ההלוואה חששו כבר לסכנה זו, שהרי עלייתם של הטאליר והזהוב ההגר"י לסך עשרה זהובים רייניש ויותר נגרמה ע"י כך שמעות הקיסרש הכילו מעט כסף והרבה נחושת, והקיסר גופא לא גזר על מטבע שיצא טבעו בעולם, אלא מתוך הדחק, שצריך היה לפרוע לאנשי חילו שרבו כארבה ללחום מלחמותיו מסביב, וכולם היו חוששים לפסילת המטבע הגרוע שחידש הקיסר לפי שעה; ולכן הלווה לוי סך חמשת אלפים זהובים רייניש לשלוש שנים בלי קבלת רווחים, דבר שלא היה נשמע בהלוואה גדולה כעין זו ולקבוע זמן של הפרעון אחרי ג' שנים, וזה דומה יותר כמי שהלווהו במדבר, שיחזיר לו במדבר... ומה שהפסיד הרווחים נחשב כהפסד, אף שאינו הפסיד הקרן, ופשיטא שאינם יכולים לכופף למלווה לקבל הכסף תוך הזמן, משום שהזמן ניתקן לטובת המלווה...".

„ועל השאלה השניה... לכאורה נראה שזהו אבק רבית ואסור למלווה לקבלו לכתחלה. ובמקום שהמלווה והלווה, לשניהם, לא עולה על דעתם בשעת ההלוואה שהמטבע עלול להשתנות, אלא לאחר ההלוואה נשתנו הענינים והמלך ייסף את המטבע הישנה – בזה יש בודאי משום רבית, היות ונתוסף עליו למעלה מחומש. אבל בנדון דידן, שבשעת ההלוואה ידוע היה לכול שהקיסר פסל את המטבע, ואע"פ שלא היתה ידיעה ברורה, אלא חשש קרוב כפי שנתברר שלא יצא טבעה של אותו המטבע הגרוע אלא מפני לחץ המלחמה, כאשר נודע ומפורסם, לכן נקבע זמן הפרעון לאחר ג' שנים מזמן ההלוואה, משום שהמלווה בטוח היה שקרוב לוודאי, שבתוך ג' השנים ישוב ערך המטבע לקדמותו, וגם הלווים התכוונו לישא וליתן בכספי ההלוואה כל שלוש השנים וירוויחו כפלים ממה שיפסידו אם יחזור המטבע לקדמותו ולאיתנו הראשון, א"כ ידע הלווה בזה כמו המלווה ושניהם נכנסו בספק, או שהמלווה ירויח והלווה יפסיד, או הלווה ירויח והמלווה יפסיד, ואין כאן רבית... ולא מיבעיא שאין בזה משום רבית קצוצה ואבק רבית והערמת רבית, אלא אף משום קרוב לשכר ורחוק להפסד אין בכך, שקרוב בשווה לזה ולזה בשכר ובהפסד הוא, שמי יודע העתידות והתחדשות הענינים, לפי

התגברות המלחמה או הקטנתה, שלפי זה יוסיפו על המטבע או יפחתו אותו...".

„עוד שאל השואל: כאשר באו הצדדים לפני הדיין והציעו טענותיהם, הפציר בהם הדיין שיסכימו לפשרה. ובכן תקעו כפם לאשר ולקיים ככל אשר יפסוק הדיין, שעשה פשרה ביניהם שישלמו את חובם בתשלומים קצובים והם תקעו כפם לאשר ולקיים את הפשרה. עתה שעמד הקיסר ופסל את המטבעות הגרועים והוציא במקומם מטבעות טובים ויפים, ששמונה פיהם מן הישנים שווים פיהם אחד חדש – חזרו הלווים מהפשרה ואמרו שאין כוח בשום שבועה ותקיעת־כף לחייבם בתשלומים, כיוון שבתשלומים אלו יש בהם משום רבית גמורה".

„תשובה: „נראה דאף שכבר כתב הר"ן בתשובה לגבי רבית דדבריהם, שאפילו נשבע לשלם הרבית אין מחייבין אותו לפרוע, ומביאו ב"י בי"ד סי' רל"ט, וכך פסק בש"ע, אם כן שההלכה שבהוספת יותר מחומש אינו אלא אבק רבית, וכהרמב"ם – אם כן אין כח בתקיעת כפם לכופם לפרוע מה שאסור מדרבנן. מכל מקום במקרה שלנו, כפי שכתבנו לעיל, אין בו משום איסור רבית כל עיקר, ותקיעת הכף תופסת לקיום הפשרה וכופין אותם לפרוע לפיה...".

ומה דינם של „ראובן ושמעון שהלכו לדון בערכאותיהם של עכו"ם בשל שעבוד על ביתו של הלווה – גוי – ופסקו שם לטובת שמעון, שזמן פרעונו של שטרו היה קודם לזה של ראובן, למרות ששעבודו קדם לזה של שמעון?" בזה דן רבינו יואל בתשובתו סי' כ"ו ואומר: „...הדבר טעון בירור, שאם בדיניהם המוקדם גובה לפני המאוחר, שזכה בו קודם, מכל מקום אין מחליטים בדיניהם שהבית שייך למאוחר, אם ידוע שיש מוקדם – פשיטא שהדין עם ראובן, שאין זה דינה של מלכות אלא גזילה, שהעבירו הבית למאוחר לפני המוקדם ולא הוציאוהו מידי המאוחר. אבל אם בדיניהם הקודם לפרעון, אף שהוא מאוחר בשטר, ואין מחזירים ומוציאים ממנו ונותנים למאוחר בפרעון אבל קודם בשטר – הדין עם שמעון, מכיון ששניהם באים מכוח הגוי, ששטרותיהם נעשו בערכאותיהם – אין לנו לדון לפי דיני ישראל... אלא לפי משפט הגויים... וטענתו של ראובן, ששמעון הזיק לשיעבודו אינה טענה; שמה שכתוב בחו"מ סי' קי"ד, שחייב לשלם מטעם דינא דגרמי למי שהזיק שיעבודו של חברו, היינו אם קדם המאוחר וגבה קרקע שלא כדין ואח"כ מכרה לגוי – שאינו יכול להוציאה מידו; אבל

בנידון דידן, שכיוון שעשה שמעון ע"פ דיניהם – דינא דמלכותא דינא, ואין זה נקרא מזיק שיעבודו של חברו'.

מה שלא נאמר בתשובה זו אלא נקרא בין השורות, שלא היה לו לראובן לפנות אל ערכאות של גויים...

מודע וער הוא לפרנסותיהם הקשות – ולעתים אף המסוכנות – של בני עדתו, שעקב דחיקת רגליהם מצד השלטונות מרובם של המקצועות המפרנסים את בעליהם, נאלצו לסכן את חירותם ואף את חייהם למען קיום משפחותיהם. אנו מוצאים את עקבותיהם במספר תשובות, כמו בסי' י"ב (שותפים שקנו כסף גנוב ובאו להתדיין והוא אומר בין השאר שם, כיון שרוב קניות גנובות הן, ויש לחשוש שיעלילו על בעה"ב והוא נמצא יותר בסכנה"); או בסי' קי"ד (בענין הכלילה [כתר] של מרגליות בחזקת שהוא של גוי וכו', שאגב הושמט ולא הוכנס במהדורא השניה מטעמים מובנים); או בסי' מ"ג שהזכרנו לעיל (בדבר שמש הקהל שנחשד בהטמנת צלם – „הגואל" – בעיר קאליש); או בסי' ס"א, אף הוא הזכר לעיל (בענין חכירת הטשאפאוי, שגרמה למחלוקת שנאה מצד עם הארץ לעם היהודי), וכד'.

חס היה על ממונם של ישראל ולכן כאשר נשאל בסי' קמ"ו על „ראובן שיש לו חוב על האנס (גוי) ונודע לו בשבת שהאנס עוזב את העיר ויוצא למלחמה, שאפשר ולא יחזור ממנה, – האם מותר ליהודי לפנות בשבת לשר ולבקש התערבותו?" והוא משיב... במקרה שלנו, שאין איסורו אלא משום דיבור של חול וממצוא חפציו, נראה שמותר... ואף ששנינו, אין דנין בשבת אע"פ שהוא צרכי רבים – הטעם משום גזירה שמא יכתוב... אבל כל שאין איסורו אלא משום דבור של חול וכיו"ב בענין שהוא הוזה תמיד ויש בו משום תקון המדינה, יש לדון בו שהוא מותר כצרכי רבים... לפי שאין לנו מה שמנו חכז"ל ולא לחדש גזירות מעצמנו שלא שנינו, אלא לא דנים... וכן אם רואה אנשים באים לביתו יכול לקחת כל מה שבביתו ולחצניע, ואין לחוש לאיסור מוקצה משום הפסד... ואין לומר שיש להחמיר בענין שלנו, משום שראובן פושע הוא, שהלווה כסף לגוי אנס... הנה בחובות שיש לנו אצל הגויים ואלה הם עיקר מחייתנו וסתם גויים אנסים הם – לא מסתבר כלל לומר עליו שהוא פושע, ואדרבה, כל שהגוי מוחזק כאנס, אין הישראל יכול להשתמט ממנו ובעל כרחו צריך להלוותו, או למכור בהקפה וכיוצא בזה...".

דיני אישות

כאחד מגדולי הדור בשעתו ובשנים שקדמו לו הועסק רבינו יואל גם בעניני עגונות; נשים שבעליהן נטשון בגלל דברים שבינם וביניהן; נשים שבעליהן נדדו למקומות מרוחקים, בכדי למצוא מקורות פרנסה, ולא חזרו. רע ומר גורלן היה של אלו, שבעליהן נעלמו בלי להשאיר עקבות ובלי עדים שיעידו על מותם הטבעי או על רציחתם ע"י הגויים. גם אלו, ששפר עליהן גורלם" ונמצאו עדים על מיתת יקיריהם, לא הותרו בקלות להנשא לאחרים, אלא אחרי שבע בדיקות וחקירות. עדותם של גויים לא נתקבלו אלא אם היו ניתנות לפי תומן, כלומר, בלי כוונה להקל על מעמד העגונה, בגלל שוחד או ידידות. גם עדותם של יהודים כשרים לא נתקבלו אלא אם היו נוכחים בשעת מעשה וראו אותו בעיניהם, ולא, בדדמי", כלומר, שנדמה להם.

אף שרבינו יואל כותב בתשובה סי' ע"ד: "... שאין לנו כוח להוסיף בהקלת העגונות מסברת עצמנו במקום שאין רמז וראיה בתלמוד ובפסקי הגאונים, ובכגון דא אומרים ודאי, הבו לא להוסיף על זה... שאין להקל בעגונות, אלא במקום שיש יסוד חזק וראיה ברורה כמסמרות נטועים מן התלמוד, לא ע"פ הסברא בלי ראיה..." מכל מקום הוא אינו נמנע מלטרות ולחטט אחרי היסודות והראיות מהתלמוד ומהפוסקים, בכדי להתיר את העגונות מכבליהן. וכך הוא כותב בתשובה פ"א: "... וכבר כתבו כל מורי הוראה, שראוי לכל מורה לחזור על כל הצדדים להתיר בעגונות, כמ"ש הרא"ש בתשובותיו, וכל שכן העגונה הזו, שאם נבוא להחמיר ושלא יועילו לה העדויות ושאר הצדדים – תשב עגונה כל ימיה, כי הוא נמצא הרוג במדבר בין החיילים שבמחנה... וזה דומה לשעת הסכנה, שאם לא תאמין לזה – לא תמצא אחר ותשאר עגונה. הרי מבואר מן התלמוד, שאין להחמיר בחומרות שלא מן הדין במקום שיש לחשוש שתשב עגונה, אם לא תמצא אחר שיעיד עליו; כל שכן באשה זו, שלפענ"ד דבר פשוט הוא, שמותרת לפי הדין הגמור ולפי הדברים שביררנו..."

ובתשובה ע"ט הוא משתמש בביטויים חריפים יותר כלפי המחמירים בדין עגונות, וכה הוא אומר: "... ואני רואה בראיות שהבאתי להקל – ראיות של ממש... והמחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהים וכדומה, שאין לו מוח בקדקדו; ומאחר שאין תקנה לעגונה זו אלא ע"י עדות אלו, אם באת להחמיר, שאין מן הדין – תשב עגונה כל ימיה. בכי הא ודאי הבא להחמיר

עתידי ליתן את הדין. ולפי שהדבר חידוש הוא ולא נמצא בשום ספר ובשום תשובה, ואנו מגזע חסידי אשכנז דרכנו שלא להקל מדעת עצמנו, ע"כ באתי למדה זו, לבאר ולפרש שבנדון שלנו הדבר פשוט שאשה זו מותרת, ושהמחמיר עתיד לתת עליו את הדין...". אלא שהוא מוסיף (כפי שעושה זאת במספר תשובות אחרות): „ומ"מ איני סומך על דעתי, אם לא יסכימו לפחות שנים מגדולי הדור". לבסוף הוא מוסיף: „והרב הגדול מהר"ר שמואל בן מהר"ר יודא סג"ל (המהרש"א) הסכים להיתר זה וכתב בפסקו כל מה שכתוב בסוף תשובה זו. גם רוב הגדולים בארצנו הסכימו עמנו ונשאת לאיש".

וכן בתשובה צ"ד הוא מתיחס לדברי בעל ה"בית יוסף" ואומר בין השאר: „...ולכן אין ללמוד מלשונו של הב"י להחמיר בהוראות עגונות, חלילה וחלילה...".

וכשמתעוררת בעיה בענין גט של מומר הוא כותב בתשובה סי' צ"ב: „...לא הטרחנו את הסופר לכתוב אחר בגט מומר, כי יחזור בו; כי די לנו להחמיר איפה שאפשר ואינו דוחק כל עיקר, ולא בגט של מומר...".

וכן הוא נוהג כמעט בכל התשובות שהשיב בענין עגונות. מתוך עשרים וכמה תשובות הוא מחמיר בשלשה מקרים בלבד, ובתוכם – בתשובה נ"ו – אף הורה להתיר את האשה, אלא משהגיעה לידיעתו עדות חדשה „וגם נשמע מפי הגויים" – שהאיש הנעדר חי וקיים במוסקווה – אסר על אשתו להנשא לאחר.

תשובתו הראשונה בענין עגונות – בסי' ע"ז – ניתנה על ידו בשנת ש"ס, אחרי שעברה מספר גלגולים והדיון בה נמשך במשך תשע שנים (משנת שנ"א עד ש"ס). מעשה ביהודי רוסי בשם ר' יהודה ב"ר יעקב שהלך עם ישמעאלי אחד בשם קסיא לעיר יאמפלי בארץ קדר (קרים) וברשותו סכום כסף (שנמסר לו ע"י השלטונות הפולנים, או ע"י הקרובים) לשם פדיון „שרים פולנים שבויים", מידי הקדרים (טטרים), שפשטו מפעם לפעם בערי פולין. לפי עדות הישמעאלי, שחזר לבדו, התנפלו עליהם בדרך קדרים ליסטים, רצחו את היהודי ושדדו את כספו ואילו הוא, הישמעאלי, ברח בעור שיניו. חמיו של הנרצח, בחקרו אחרי היעלמו של חתנו, נתקל בעדים יהודים ששמעו מפיו של הישמעאלי, שסח לפי תומו, על המקרה. העדויות נגבו בב"ד דק"ק לבנה, ואחרי שקוימו בפני מהר"ר ליבא מפראג (המהר"ל), התיר את העגונה להנשא לאחר כדת וכדין. עדות על חתימת המהר"ל

נאמרה בפני ועד ארבע ארצות שהתאסף ביערסלב ע"י הרב מנחם יצחק הנקרא מענדל אביגדורש, ואחרי שגבה עדות מפיה של אבי העגונה נוכח לדעת שהישמעאלי לא העיד שראה את הרצח כמו עיניו, אלא שכך נדמה לו (בדדמי) ולכן הוציאו פס"ד, שאסור לה לעגונה להנשא לאחר. אלא שאבי העגונה בדאגתו לבתו לא נח ולא שקט והביא את הענין לפני שני בתי דין נוספים: דק"ק קונסטנטין ודק"ק לובומלא. ובאו עדים אחרים, שאף הם שמעו את הדברים מפי הישמעאלי הנ"ל, ואחד מהם היה אחיו של הנרצח ושמו מר יושיע בר יעקב, וכך היתה עדותו:

„לפני כשנה שהיתי בוואליכייא עם משה פלוצקר בכדי לקנות שוורים, ושם הכרתי יהודי מווייסן-בורק, שלא ראיתיו זה חמש-עשרה שנה. שאלתי אותו, אם הוא מכיר את יודא הנ"ל (הוא אחיו הנרצח). הוא ענה: אני מכירך וגם הכרתי את אחיך שידע לנגן על הלויט'. שאלתי שוב: אומרים שנהרגו? האם על היבשה או על הים? אז הוא אמר אלי: אחיך נהרג באמת וכן ידוע לי, שהוא ביקר בווייסן-בורק ויצא לחקור אחר שרים פולניים שבויים, וישמעאלי אחד נסע אתו לפדות את השבויים והשאיר את כספו על עגלתו של היהודי. הישמעאלי רכב לבדו והגיעו הקדרים והבחינו בכסף המונח על עגלת היהודי ורדפו אחריו ורצחוהו. הישמעאלי הגיע לבדו לווייסן-בורק ושאלתיו: למה זה מיהרת לבוא? אז השיב לו: רצחו את היהודי, בקושי נמלטתי ועורי לנפשי, הציגוני ככלי ריק, את כל כספי שדדו ממני. כך סיפר לי היהודי מווייסן-בורק. האמנתי לו והתאבלתי אחרי אחי”.

העדויות החדשות הובאו לפני הרב האלוף מוהר"ר משה מפרעמסלא, שהוציא פסק-דין להתיר את העגונה הנזכרת, אולם מוסיף בסוף דבריו: „ועכ"פ לא אסמוך על הוראתי, אם לא שיסכימו ב' ראשי ישיבות אתי”.

אחד משני ראשי הישיבות היה רבינו יואל והוא אומר: „והרב החכם הכולל מהור"ר מענדל שיחי' הסכים עמו וכתב מה שכתב בסוף תשובתו של מהר"ר משה שיחי' והגיע פסקם לידי, להודיע מה עמדי בדבר הזה. ובכן נכנסתי למחיצה זו, להודיע דעתי הקצרה, אף כי שכבר דשו בה כמעט כל הגדולים שבארץ, מ'מ תורה היא וללמוד אני צריך, ואדברה נגד מלאכים ולא אבוש, ואדון לפניהם בקרקע. תחילה אשא ואתן בעדות העדים ששמעו מפי הישמעאלי במסל"ת על רצח היהודי שהלך לפניו – אם סומכים על דבריו להתיר האשה, אם לאו. ואח"כ אשא ואתן בדברי הגאון מוהר"ר לייב

שיחי' ובדברי מהור"ר מענדל ומסכימיו שכתבו את ההיפך וה' יצילני משגיאה וטעות'."

והוא מתחיל בגמ' יבמות: „גרסינן בר"פ האשה שלום: מיבעיא לי, הוחזקה מלחמה בעולם מהו, מי אמרינן מה לי לשקר, דאי בעיא אמרי שלום בעולם...", ואחרי שהוא מפרש את דברי התלמוד, הוא ממשיך „...משום שבמלחמה גדולה אין האשה נאמנה, משום שהיא יראה לעמוד ולראות עד שימות בעלה, לפי שזורקים חצים ואבני בליסטראות, ואינם מכוונים למקום, ויש לומר בדדמי (נדמה לה); אבל אם נפלו עלינו ליסטים, שהאשה אינה מפחדת להשתהות ולראות עד שימות בעלה, וגם יכולה להתחבא ולראות מתוך המכתובא, היא תעיד אל נכון ולא בדדמי (שנדמה לה)...".

...והנה בשני בתי דינים האחרונים שהסבירו העדים את דברי הישמעאלי, שגם אותו רצו הקדרים להרוג וירו בו חצים ובקושי נמלט מידיהם – אין מתירים את האשה על פיו, ואע"פ שזוהי מלחמה קטנה... משום שבמלחמה גדולה אינה מפחדת אלא מפני החצים וכו' שנופלים באופן עוור ואפשר להיזהר מהם יותר, מאשר שהם מכוונים אל הבעל, כמו במקרה שלפנינו, וזה נקרא בדדמי... וכן מבואר ב,נפלו עלינו גויים או ליסטים, הוא נהרג ואני ניצלתי' – נאמנת, שאין דרכם להרוג נשים... ואין לומר כך גם לגבי הקדרים, שכשם שאין דרכם להרוג נשים, כך אין דרכם להרוג ישמעאלים, שהרי הישמעאלי סיפר, שגם בו ירו בחצים...

...ודבר זה לפע"ד ברור ופשוט, לא ידעתי למה לא השגichו בו רבני ארצנו, שוודאי אם ברח הישמעאלי ונמלט על נפשו חוששים בדדמי... ע"כ במה שנוגע בעיקר העדות מפי הישמעאלי במסל"ת, אם סומכים על דבריו להתיר האשה אם לאו. ועכשיו נבוא לישא וליתן במה שכתב מהר"ם (ר' משה מפרעמסלא) ז"ל החסיד וסומכי דעתו, שלא להתיר האשה, לפי ששמעו מפי יצחק בר יעקב, אביה של העגונה, את הדברים ששמעו מפי הישמעאלי, המוכיחים שהוא אמר זאת בדדמי; וע"ז יורו המורים לאמור, שלא מפיו אנו חיים, אלא מראשונים שהעידו ששמעו מפי הישמעאלי שנהרג בבודאי ולא אמרו בדדמי, והם הרוב... והענין, שכאשר הישמעאלי סיפר לפי תומו שהרגו את היהודי שנלוה אליו, וגם על הפרטים, כיצד הכוהו ופצעוהו עד שנפל מן העגלה וכיו"ב – אפשר מה שסיפר בדרך כלל רציחת היהודי, היה לפי אומד והשערת דעתו; והעדים ששמעו זאת מפיו לא הרגישו בדבריו שהם בדדמי והעידו בב"ד ששמעו ממנו שהיהודי נרצח בפניו, כפי מה

ששמעו ממנו דרך כלל בחשבם שפרט המעשה אינו מעלה ואינו מוריד. וכך הובאה העדות לפני הגאון מהר"ל. גם העד כמר יצחק אבי העגונה סיפר לפני הרב את הדברים כפי ששמע דרך כלל ולא סיפר פרטי המעשה. ולכן פסק להתיר מבלי לחקור את יצחק הנז' אחר פרטי המעשה כפי הדין, שאין בודקין עדות אשה בדרישה וחקירה. ואף לא שאלו כל עיקר היאך שמעו שהרגוהו. כי כן כתב הרמב"ם... אולם בבואו לפני החסיד מהר"ם ז"ל ותומכיו הסביר כמר יצחק הנז' דבריו והגיד לפניהם כל הענין אף מה ששמע מן הישמעאלי לפרטיהם, והם כפי חכמתם והבנתם הבינו את הדברים שמהם מוכח שהישמעאלי אמר בדדמי, ולכן אסרוה להנשא; כי וודאי אף שאין למורה לשאול להביא מפי עד היאך שמע וכו', מכל מקום אם סיפר העד מעצמו את הדברים ששמע מפי העד, אף כי לא שאלוהו, ונראה מדבריו שמה ששמע הוא עפ"י הדמיון לבד, לפי שרובם למיתה – פשיטא שאין להתיר, מאחר שכבר הודיע לנו פירוט המעשה ושהדברים ההם ששמע – הם בדדמי. ולכן יפה עשה החסיד מהר"ם ז"ל ותומכיו, שאסרו לפי הבנתם...".

...,ומעתה כל הפלפול שעשה כמהור"ר משה שי' מפרעמסלא בג' חלקים, והיוצא מדבריו, שאין לנו לשים לב לדברי יצחק (אבי העגונה) האחרונים – אינו נראה לי כל עיקר. ומסקנה של דבר, שאין לשום מורה להתיר העגונה עפ"י העדויות הנ"ל, והמתיר הוא בכלל חכם שאסר אין חברו רשאי להתיר. וגם מה שהרב החסיד מהר"ם ז"ל וסיעתו אמרו בכנופיא בבית הועד (ביערסלב) מהרבה זקנים ואין עליהם סתירה ממה שהתיר כבר הגאון מהר"ל שי' מפראג, כי הם התנצלו על כך והודיעו שהגאון לא שמע הדברים מפי יצחק אבי העגונה, ופשיטא שאין זה חוזר ומגיד, רק מברר ומפרש הדברים שאמר תחילה בכללות... והנה חיפשנו זכות על הגאון מהר"ל שהתירה... מפני שהעדות שהובאה לפניו לא נזכר בה כל עיקר שהכו גם את הישמעאלי, אמרו להרגו וגם נטלו את כספו, אלא כתבו סתם וברח. וחשב הרב שיחי' שהישמעאלי נעמד שם עד שנוכח במיתתו של היהודי... ולשון ברח שכתב הסופר, לא דייק לומר שברח מחמת יראה... ומעתה ודאי יש חשש לדדמי כפי הדין. גם לדברי החסיד מהר"ם וסיעתו ששמעו בפירוש מכמר יצחק אבי העגונה, שסיפר בפרוטרוט את המעשה ששמעו מפי הישמעאלי המוכיח שהוא בדדמי – אין לה היתר בעולם. וזה מה שדנתי לפני רבותי בקרקע כפי מה שהורוני מן השמים...".

הבאנו את התשובה הנזכרת באריכות בגלל ב' טעמים. האחת, משום

שהיתה תשובתו הראשונה של רבינו יואל, כאמור; ושנית, בגלל האומץ שאזר ראש הישיבה הצעיר, שטרם הגיע לגיל כינה (הארבעים), לצאת ולאסור מה שהתיר גדול הדור וזקן הדור, מהר"ל מפראג, שקרוב היה לגיל תשעים (הוא נפטר בשנת שס"ט בגיל צ"ז שנה). תגובתו של המהר"ל אינה ידועה.

מכת הקדרים נזכרה גם בתשובה סי' קמ"א, על „קדרים שכבשו את העיר והרגו, והנשואים הלכו בשבי. וכשבאו לפדותם לא מצאו אשה אחת ביניהם, וחקרו היטב ולא נודע דבר ממנה ד' שנים. והשבויים לא ראו את האשה מיום שנכבשה העיר. ואחד העיד, שראה אשה אחת בין ההרוגים, ונדמה לו שהיא גם היתה כשנכבשה העיר". רבינו יואל פוסק, שמותר לבעלה לשאת אשה אחרת ואינו זקוק להיתר מאה רבנים. אולם עליו ליחד לה כתובתה וגם לזכות לה גט ע"י אחר.

מאורעות השנים הללו משתקפים גם מתשובות נוספות בעניני עגונות. בתשובה השניה סי' פ"ב שכתב בענין עגונה נזכרת המהומה (המלחמה) שפרצה נגד צבא מיה"ל ליד סטפנוביץ אשר בוואלאכיי, ושבה נהרג חיים מקראסני. גביית העדות הראשונה נתקבלה בב"ד דמזיבוז בשנת שס"ה והדיון בה נמשך כחמש שנים עד שהובאה לפני רבינו יואל והוא הוציא דינו להתירא.

צרות מרובות הסבו גם ה„איברקעקערטע“, כלומר המומרים, שהסתלקו להם ועזבו נשים עזובות ועגונות. בתשובה סי' ע' וע"א הוא דן בענין משומד בשם מארדוש (מרדכי), ששימש בצבאו של השר פוטוצקי, שרו של קמיניץ, ויצא עליו קול שגנב סוס ותלוהו בעיר סמוטריץ'. רבינו יואל פוסק להתיר את אשתו ומוסיף: „...ואין לנו לחשוש שמא כוונתו (של העד הגוי) להוציא ממון; שאם כן לא יהא נאמן גוי מסל"ת, שתמיד יש לחשוש, שמא כוונתו היתה למצוא חן בעיני האשה וקרוביה, שיתנו לו ממון. אלא כל מקום שהדברים מוכיחים שמסיח לפי תומו, אין חוששים להחמיר עליה כל עיקר...“.

הדים ממלחמת מוסקווה-פולניה מגיעים אלינו מתשובתו בסי' נ"ז. וכך מעיד שם אחד העדים בענין עגונה: „...היינו י"א בעלי בתים בצבא וקפץ יהודי בשם ברכה בר הקדוש אהרן מטישביץ, ששימש על ג' סוסים, לקראת חיל המוסקוויטים (חיל מוסקבה) ב' וג' פעמים, בסדר המלחמה. המוסקוויטים גברו עליו והיהודי חזר בקפיצה. אולם הם ירו בו מתוך

היער... והוא נפל על האוכף, בהחזיקו בשערותיו של הסוס ובצוארו. הוא התנענע אנה ואנה וככה נסחף ע"י סוסו... ראיתי את סוסו רץ לבדו והוא לא היה עליו, רק האוכף נשאר... אחר כך ציווה ראש החיל לתופף בתופים ולהזעיק את אנשי חילו המפוזרים ואז סיפרו החיילים ביניהם על המערכה. כמה קוזקים (שנלחמו לצד הפולנים) חזרו מספר פעמים על אמירתם: וי לפרש היהודי ברכה שנהרג ככה, איך דקרוהו בברידוש וחתכוהו לגזרים'. ביום שלאחריו הכו הקוזקים במוסקוויטים ובין השלל הביאו גם את סוסו של ברכה הנ"ל וגם כובעו... ואת חרבו. שר המאה רצה לקבל את כליו של ברכה הנ"ל וגם שר העשרה רצה לזכות בהם וניגשו למשפט לפני הקאל"י. שר העשרה טען, כי לו משפט הבכורה, כי, כאשר שרפנו את ההרוגים הוצאתי את גופתו של ברכה הנ"ל בידים שלי ושרפתיו. וגם הביא כעדים מספר קוזקים, שסחב את הגופה לביתו ושרפה. ובכן פסק השופט שכל השלל מגיע לשר העשרה. אחר כך שמעתי מפי קוזק אחר ששמו חוועדר, שנעשה אח"כ כומר בקיובא, שסיפר לפי תומו שהוא היה נוכח בשעה ששר העשרה הנ"ל שרף את גופת היהודי שנקרא ברכה... אחרי כמה שבועות סיפרו הקוזקים בחילו של נעלאווייקי לפי תומם על גבורתו של ברכה הנ"ל ועל מיתתו...". העדות הוגבתה ביום ה' כסלו שע"ד.

תשובתו של רבינו יואל: ...,ומה שהעיד העד, שכשהתאספו לאחר מעשה אנשי הצבא, היו הקוזקים מספרים על הריגת היהודי והיו אומרים בכאב: וי לפרש הזריז ברכה'... אין בדבריהם להתיר את אשתו... וזאת שהקוזקים שסיפרו על מיתתו היו מאנשי המלחמה וחוששים בדדמי... משום שראוהו מוכה ופצוע, הם סומכים דעתם על הרוב... ומה שהעיד עוד ששר המאה שלו התדיין עם שר העשרה על כליו של היהודי ברכה וגם זכה בהם מפני שהביא קוזקים שהעידו כי עשה כבוד ליהודי ששרף את גופתו, כדרכם, שלא יהא כדומן על פני השדה... גם על זה אי אפשר לסמוך בהתרת האשה, שזה לא נקרא מסל"ת... גם מה שהעיד בסוף עדותו שאחר כמה שבועות בצבאו של נעלאווייקי, שהקוזקים ספרו שם בגבורתו של ברכה הנ"ל וכיצד נפל — אין זה מספיק להתיר את אשתו... אכן מה שהעיד שאחר כך שמע מקוזק חוועדר שנעשה גלח בקיובא, שסיפר לפי תומו, שהיה נוכח בשריפת הגופה של ברכה שערך שר העשרה — עדות זו באמת מועילה להתרת האשה מדין מסל"ת... ומאחר שלא הוכח מתוך דברי חוועדר שהפיק תועלת מתוך עדותו, לא בהטלת אימה ולא לשם התפארות, שהרי לא סיפר

שהוא היה השורף, אלא שר העשרה עשה זאת... אין לנו להחמיר ולומר, שמאחר שכבר העיד קודם במעשה הוא עשוי להחזיק בשקריו וחוזר ומספר שוב כדי להחזיק דבריו הראשונים... גם אין לחשוש שאותו הגוי חוועדד סיפר מה שסיפר לא ממה שעניו ראו אלא מפי השמועה... הנראה לפע"ד כתבתי להתיר את אשת ברכה כו'... וחכמי הדור ישימו לב לדבר זה, ואם לא יסכימו בהיתר זה הנה דעתי מבוטלת להם... ה' אלול שע"ד".

בחיפושים אחרי פרנסה מגיעים יהודי קראקא אף לסמולנסק הרחוקה. מזה אנו למדים (מפי ההיסטוריונים) על ישוב יהודי בסמולנסק באותן השנים מתוך תשובתו בסי' נ"ו. וכה מעיד אחד בענין עגונות: "...כשהגעתי לק"ק סמאלנצ'יק מצאתי שם בערך שמונה מנינים, ביניהם ארבעה או חמשה בעלי בתים מקראקא... ועוד אחד מיכל (שנפטר שם)... ועכשיו בסוכות שפ"ט, מאז חמש-עשרה שנה, ומיכל היה איש צעיר... מעל לאפו היו לו נקודות קיץ... והשתדלו מהקהל לתת לו מקום קבורה..." ובאו עוד עדים והעידו שהיו בסמולנסק אותה שעה, שהיו נוכחים בשעת קבורתו. אחרי בירור בא רבינו יואל לידי מסקנה להתיר את העגונה להנשא על סמך העדויות הללו. אולם לבסוף הוא מוסיף הערה המהפכת את הקערה על פיה: "...אחר זה הגיעה לידי עדות וגם נשמע מפי הגויים, שמיכל זה חי במאסקווי. מעתה לא יצאה האשה להיתר מבית דיננו ועמדה באיסור עד היום".

רבינו יואל ששמר על כל התשובה ולא גנזה או השמידה, רצה בזה להוכיח, כמה צריכים להזהר בבדיקת העדויות ולא למהר בהתרת עגונות אף בעדים נאמנים.

(ויש גם לציין, כי בשנת שע"ב גורשו הפולנים ממסקבה, אלא שנשארו עדיין בסמולנסק, ולכן לא היתה אפשרות בימי החירום והמלחמה למצוא את המעגן מיכל מקראקא, שעזב את אשתו והשאירה בעיגון לכל ימי חייה). בתשובה סי' פ"א הוא נשאל: ,,על העגונה הילדה מרת צירל בת הרב החסיד כמוהר"ר נתנאל ז"ל מלובלין, שבעלה כמר שמשון בר אורי מקראקא הלך עם שותפיו למחנות גדודי הצבא, להרוויח שם במשא ומתן עמהם, וכל השותפים חזרו לביתם בשלום, חוץ ממנו. משנשאלו על הנעלם השיבו שלא ידוע להם איפה הוא... ועתה הגיע כתב מק"ק טפליץ, שמצאו שם יהודי הרוג סמוך לקליין-אויש והביאוהו היהודים לקבר ישראל בטפליץ והודיעו לכאן ק"ק קראקא על הסימנים שנמצאו בו". אחד הסימנים היה בשומא שבמצחו ליד עינו הימנית. על סמך העדויות, הסימנים והמסמכים

שנמצאו על גופו של הקדוש, מתירה רבינו יואל להנשא לאחר. אולם רבינו יואל מוסיף שם: „...אחר הדברים האמת והצדק הראו לי פסק אחד מהרב מהור"ר בנימין סלניק ז"ל, שהיה בזמננו, שהשיב על הוראת הרב הגדול מהר"ר דוד הכהן, שהתיר בשומה באבר פלוני ובמקום פלוני, וז"ל: „אל תשגיח בדברי הר"ד הכהן וכו', גם אין הוראותיו ודבריו מפורסמים לנו כלל, אפי' כאחד מכל אלה הרבנים שהזכרנו; ועוד שדבריו אינם מחוורים, עכ"ל (של הר"ב סאלניק מחבר „שו"ת משאת בנימין") ורבינו יואל יוצא חצץ נגד הר"ב ואומר: „...הדור אתם ראו הקולות והדברים שלא כמשפט שיצאו מתחת של זה המהפך הקערה על פיה, שלפי הלשון שסימנים הם מדרבנן, לא חוששים לבן-גילו והשתנות לאחר מיתה, ולפי הלשון שסימנים מדאורייתא – כן חוששים; אם כן, אם חוששים מדאורייתא, כל שכן מדרבנן... אלא בשומה במקום פלוני באבר פלוני סימן מובהק הוא אפי' לת"ק, ואין חשש להשתנות לאחר מיתה, שכן נשתנה ובין לא – מעידים עליו... ולפי שידעתי הגדולים שבדור גדולים חקרי לב ומורה הוראה וחוששים בפרט בערווה החמורה ויאמרו מנין לנו כל כך פשוט, שבשומה הולכים לקולא, איפה שיש סימן מובהק, ושמא חוששים בכל זאת לשומה מצויה בבן גילו... ושארי ליה מאריה למהר"ב במה שכתב, שאין הוראות מהרד"ך ודבריו מפורסמים לנו כל כך, כי אם אינם מפורסמים לו, הרי הם מפורסמים לכל גדולי ישראל, כפי הנראה מתשובות מהר"ר יוסף טייטצאק ושאר גדולי עולם בתשובותיהם שהובאו בספר „בנימין זאב", ושם חלקו לו כבוד גדול בגדולת תורתו וחריפותו וגדול בדורו היה וירד לעומקה של ההלכה. ומהר"ב ז"ל, חוץ מכבודו כתב דברים אלה לשום ריתחא, כי הדברים שכתבנו בפשט ההלכה הוא דבר ברור, ולא הייתי צריך להאריך בדבר, אלא להוציא ממה שהבין הר"ב ז"ל ולסתום פה המקטרגים בהלכה... וכבר כתבו כל מורי הוראה שראוי לכל מורה לחזור על כל הצדדים להתיר בעגונות, כמ"ש הרא"ש בתשובותיו, וכל שכן העגונה הזו, שאם נבוא להחמיר ושללא יועילו לה העדויות ושאר הצדדים – תשב עגונה כל ימיה, כי הוא נמצא הרוג במדבר בין החיילים שבמחנה, ויהודי קראקא שהיו עמו שבו כולם ולא ידעו עליו דבר – מי יגיד עליו?...” והוא מוסיף לבסוף: „אחרי כתבי עסק זה ראיתי בתשובה שב"י התיר אשה אחת ע"פ סימן שהיה בפניו גומות ממחלת האבובועות, וז"ל: „ועוד שהכירוהו גם ע"י גומות שהיו בפניו מחמת הוירגואילאש (בלשון אשכנז: וראבליש, בלשון פולין: פאקין), וזה

סימן מובהק, כי אחד מאלף לא ימצא בו ביותר; וכבר הוכחתי בדברי בב"י שסימן מובהק ביותר הוא מן התורה, ומשיאים על פיו. נא' הצעיר יוסף קרר עכ"ל. הנה תופס הרב עיקר, אם לא נמצא כן בהרבה בני אדם, הרי הוא סימן מובהק – כל שכן בשומה על גבי העין שאף אינו נמצא באחד מאלפים... כ"ט תמוז שצ"ג פה קק"ק."

(בשו"ת ב"ח החדשות, סי' ס"ה, משיב הר"ר אברהם, בנו של הר"ר בנימין סלניק על דברי רבינו יואל ויוצא להגן על כבוד אביו. ראה שם).

דרישת שלום מאוקראינה מביא לנו אחד הגולים בתשובה סי' ק"ה וז"ל: „גרתי ליד סטאנב בק"ק גריידינג ושם העלילו עלי, עד שנאלצתי לעבור לאוקראינה מאחורי הנעפר (נהר הדניפר). שם היתה בזמן הזה מלחמה גדולה שבה נהרגו הרבה יהודים. כתוצאה ממנה נתדלדלתי ונאלצתי שוב לברוח משם. כשנשאלתי לאן פני נועדות? השבתי שמאחר ואסור לי לחזור לארצי, אני נוסע לבריסק והורדנא. נתנו לי רשימה של האנשים שנהרגו שם וחתמו עליה חזן ושמש מק"ק טריטן ועוד שלישי מק"ק פריטן שרחוקה ה' פרסאות מק"ק לוציק. ברשימה היה כתוב, כי אברהם ב"ר שבתי מק"ק הראדנה נהרג בזמן המלחמה, וכי הוא סיפר ששם אשתו גנענדיל והיא אשתו השניה... דומה שכתוב היה שהוא עזב את אשתו לפני ששבע שנים. העדות נתקבלה בפני ב"ד בוילנא ביום ו' שבט שצ"א". עד אחר הוסיף: „בשבועות שצ"ב ימלאו ב' שנים מיום שהייתי באבז (מחנה בלשון פולני) בזמן המלחמה עם הקוזקים בק"ק פרייסלב אחורי הנעפר. מצאתי שם הרבה יהודים וביניהם אחד ששמו אברהם. שאלתי: מאין אתה? השיב: אני מק"ק הורדנה ויש לי שם אשה וגם ילד ממנה... התחברתי אליו לעשות קניות במחנה. מסרתי לו חמשים זהובים ועגלה וסוס, והוא נסע עם כמה יהודים לרכוש יין-שרף. אולם כולם נהרגו בעונותינו הרבים. אנו היהודים במחנה שכרנו ל' קוזקים, שיביאו את ההרוגים למחנה והבאנו אותם לקבורה. גם את חברי, אברהם הנ"ל קברתי במו ידי ביום שני של שבועות לפני שנתיים...“ אחרי שרבינו יואל הופך בה מכל הצדדים הוא כותב להתיר את האשה גנענדיל להנשא לכל גבר שתרצה בלי פקפוק. התשובה ניתנה בחודש מנחם שנת שצ"ה פה קק"ק קראקא.

גם מלחמת שלשים השנה (שע"ח"ת"ח) נזכרת באחת מתשובותיו, בסי' ק"ג. באו שני עדים והעידו, „ששמעו מגויים מסל"ת, שהיהודי שהיה נקרא בשם חיים צימבליסט, על שהיה מכה בכלי זמר שקוראים צימבל (מצלתיים),

ואח"כ המיר דתו והיה משרת בחייל של וולירשטיין (ולנשטיין), ומת בדבר וקברוהו בשדה במקום שמת". העדות נגבתה בק"ק פראג. רבינו יואל אומר בתשובתו „שאף שלא הזכירו מקום עירו, טורבין במדינת פולין, אבל „בנדון שלנו שיש הוכחה אחרת, שהאיש נקרא בשם חיים צימבליסטי על שם האומנות שלו, שהיא כלי זמר, ולא נודע בגלילות שלנו איש אחר שנקרא באותו שם... אין לומר שמא איש מסוף העולם הגיע אל מחנה וליר-שטיין וגם שמו היה חיים צימבליסטי... שם חיים צימבליסטי הוא בלשון פולין ולכן אין חוששים לאיש אחר... הנראה לפע"ד להקל בעגונה זו כתבתי בקיצור ואין לי פנאי להאריך... י"ב למב"י שצ"ז לפ"ק".

יתר התשובות בעניני עגונות דנות באנשים שניספו בטביעה, בשריפה, בידי שמים ובידי אדם. ונסיים בתשובה סי' פ"ו, שבה מזכיר רבינו יואל שנית את דברי מהר"ל מפראג בנדון: „הרוג שנמצא לבוש בבגדיו, ונרקבו כל עצמותיו, וגם ראשו וגם גויתו רקובים היו במקצת, והעדים מעידים בטביעת עין על גופו ועל כליו" – אם יש חשש להשאלה, כלומר, שהבגדים שאולים היו. והתשובה: „...ועתה לפי זה בנדון שלנו היה לנו להתיר את האשה, בין שהכירו את הבגדים שהיה לבוש בהם ההרוג שהם שלו בטביעת עין, ובין שהכירום לפי סימן מובהק ולא חוששים כלל לשאלה... עוד נראה בית מנוס לעגונה זו שאם לא עברו אלא ימים מועטים מיום יציאתו את העיר עד שנרצח – אין חשש שמא החליף בגדיו בזמן קצר כזה בעודו בדרך. ואע"פ שדעתנו נוטה להורות להתיר, מ"מ אין אנו סומכים על דעתנו, אלא אחר שיסכימו אתנו חכמי הדור הגדולים במלכותנו. אולם מה שנשאלנו להתיר לגמרי על סמך הוראות הר"ן, שלא חוששים לשאלה – אין לשום חכם להכנס בעסק קולא זו כלל, כפי שביררתי כבר כשמלה לבנה, שכך מורות סוגיות ההלכה ופסקי הגאונים, שחוששים לשאלה (השאלה). אמת, שבימי חורפי שמעתי שאירע מעשה כזה בק"ק פוזנן זה קרוב לחמשים שנה והגאון מוהר"ר לייב ז"ל מפראג התירה, וסמך על דעתו לפסוק שאין חוששים לשאלה. אבל מורי ורבי הגאון מהור"ר שלמה החסיד מלובלין, שהיה אב"ד בק"ק פוזנן – אסרה, ופסק שחוששים להשאלה, והאשה ישובה עגונה כל חייה. ואנכי, תלמידו, כתבתי להנראה לע"ד, שחוששים להשאלה, והסכמתי לדעת מורי ולדעת האחרונים, שאנחנו נמשכים אחריהם בהוראותיהם... כ"ג שבט שפ"ט פה ק"ק".

בינו לבינה

במספר תשובות הוא דן בדברים שבינו לבינה. אם בסי' צ"ח הדן בהודאת האשה בבגידה בבעלה, ולמרות שבני הזוג באו לפני ב"ד בבכיה רבה, כי אהבה עזה אהבו זה את זה – הוא פוסק שהיא אסורה לבעלה, מפני „שעשתה עצמה חתיכת איסור“... „ואפילו היתה טוענת טהורה אני, אם יש נשים רבות המעידות בכיעור... ובפרט שאין לה בנים...“; ואם בסי' צ"ט, הדן בבעל המאשים „את אשתו, אחרי שנודע לו שלקחה לעצמה משקה, כדי להמית את הולד במיעיה אחרי שהרתה לזנונים, שעה שהוא שהה במדינת חים... והאשה טוענת: להד"ם... והביא הבעל עד אחד... ועד שני סיפר על מעשי פריצות ממנה, ובחור אחד מהמבקרים את ביתה היה מרקד איתה... והיה מחבקה ומנשקה... ועוד סיפר שהאשה ואמה הלכו מספר פעמים לאורגל-מאכיר (מיצר עוגבים) וצוקיר-מאכיר (מיצר סוכר) וחזרו שכורות ממשותה היין שנערך שם והאשה היללה את הגויים האלה שנתנו לה מתנות וכו'“. ורבינו יואל אומר בתשובתו הנ"ל: „...אכן אין הבעל רשאי לקיימה לכתחילה ומצוה לגרשה, מכיון שהיא עוברת על אחת מדתי משה, או דת יהודית, ונקרא רשע אם אינו מגרשה... ובנדון שלנו מבואר שאין כאן אלא עד אחד המעיד בכיעור; ואף אם תאמר שהקול שיצא על אשה זו דינו כקול שיש בו ממשות, כקול שאינו פוסק, בכל זאת אין מוציאים אותה מידי הבעל, כיון שיש לה בנים... ומכל שכן בדורות הללו שישנם אויבים ביתר שאת וביתר עז, שפשיטא שאין לקול זה דין של קול שאינו פוסק, ולא נשאר אלא עד אחד... וקימא לן, אף אם יש עד אחד המעיד שזינתה, אין בכך כלום, אלא לאחר קינוי וסתירה...“ ומסיים: „...הכלל העולה מדברינו שהאשה הזאת מותרת לבעלה ואין כוח ביד ב"ד לכופו לגרשה בע"כ. אולם אם אין הבעל רוצה לחזור אליה, אין בידינו לכופו שיגור אתה, אלא יתן לה מזונות ושאר תנאי אישות... ואם הבעל רוצה לגרשה ולשלם לה כתובתה משלה והיא מסרבת – אין בידינו לכופה, אבל אז היא המעכבת ולכן אינו חייב להעלות לה מזונות (ריש כתובות)... ואם האשה מסכימה לגט חייב לתת לה כל כתובתה, או ימשיך לגור אתה...“.

אלא שבמקרה השלישי, בתשובה סי' ק', הוא לא רק עומד בצד האשה, אלא אף מיסר את מוציאי לשון הרע, וז"ל: „על אשה אחת שלאחר נשואיה לבעלה השני וילדה בת לשבעה חדשים, יצא קול שהרתה לזנונים ומיהרה להנשא לבעלה השני, בכדי לחפות על גיאופיה. והביאו ראייה לדבריהם בזה,

שהולד נולד לז' חדשים ונראה כבן ט' חדשים. והקול יצא מפי משרתת בבית. כשנודע הדבר ונתפרסם ברבים באו קרובי האשה ותבעו את המשרתת מוציאת הלעז לדין, ובית הדין שבאותו פרק דנו דינה כדין עד אחד שדן רב פפא. אולם דומי מתא לא נפסקו ומפי השמועה נודע, שגם הנואף התפאר מספר פעמים על קשריו אתה."

„והנה הבעל חי אתה שבע שנים ויותר לאחר לידת הבת, ואהב את הבת אהבה עזה ולא עלתה דבר אחר על דעתו. ולפני מותו היה מצווה מחמת מיתה וקרא לבתו וצוה עליה כמה וכמה ענינים. גם הודיע בצואתו שהיא אף תירש חלק בכורה מירושת אביו. מה לעשות במקרה כזה, אם יש לחשוש לקול הזה ולעדה זו ולזקק את האשה לחליצה, כי מתו כל הבנים שהיו לבעלה שמת מאשתו הראשונה ולא נשארה אלא אותה בת שיצא עליה ערעור שאינה מבעלה השני, ונמצא שמת בלי זרע. ואותו האיש שיצא עליו הקול שהיא הרתה וילדה את הבת ממנו – נמצא במרחק חמשים פרסאות ויותר ממקום האשה ובתה, ומעולם לא נתקבלה עדות כנגדו בפני הב"ד; וגם בב"ד ראשון שדנו בזמן יציאת הקול לא נודע אם העדות נתקבלה על ידם, כי מתו כל הדור אשר היו לפניהם. עכ"ל השאלה."

וזאת תשובתו של רבינו יואל: „נראה לענ"ד שאין לחשוש לקול זה שאינו ברור ולא הוחזק בב"ד... ואשה פסולה לעדות והקול שהוציאה על גברתה אינו נחשב כקול שאינו פוסק. ואף אותו האיש שהתפאר מספר פעמים על היחסים שקיים אתה, אף שבא לפנינו והעיד בפני ב"ד – אין מאמינים לו, מאחר שהאשה מכחישתו. והרי כאומר לאשה קדשתך בפני פ' ופ' והיא אומרת לא קדשתני, שנינו בפ' האומר בקידושין, שהוא אסור בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו – כל שכן אם הוא בא לפסלה באמרו שבא עליה בזנונים והיא מכחישתו, שאין חוששים לדבריו... לפגום אותה ואת משפחתה. וזה דבר פשוט... ואף אם יצא עליה קול שזינתה עם אחר לפני נשואיה עם בעלה השני והרתה לו לזנונים – אין חוששים לקול ותולים במעשי פריצות, שהעולם קורא לזה: זנות; ואף שידוע בפי לכול שהולד הוא מבעלה ומעולם לא זינתה, בכל זאת נקראת בפי העם: זונה והרה לזנונים, עקב מעשי פריצות, ולכן אין חוששים אפילו בקול שהתחזק... והרי מעולם לא נשמע שום חשד על אשה זו לפני נשואיה, אלא לאחר שילדה בן חדשים ולד בעל אברים, הוציאה עליה המשרתת קול שזינתה עם אחר לפני

שנישאה, ופשיטא של פשיטא שתולים את הולד בבעל, שהיה רגיל אצלה ולא אחר, אותו איש שזינתה עמו, אפילו היה הקול אמת... ועתה, כיון שהבעל אמר בשעת מיתתו שהיא בתו – במה יש לחשוש, שאף אם מזנה עם אשת איש ונתעברה ואומר שהוא ממנו, אשתו מותרת לשוק, כשהיו שניהם חבושים בבית הסוהר, כל שכן באשתו נשואה היושבת תחתיו שעדיף מחבושים בבית הסוהר, שאיסור א"א רובץ עליה ולכולם היא אסורה ולבעלה מותרת... ואף לאחר שילדה יצא הקול מפי המשרתת שהרתה קודם נישואיה, הנה מאחר שהבעל ידע על הקול שיצא עליה ברחובות ובשווקים, ובכל זאת אמר לפני מיתתו שהיא בתו – עלינו לבוא לידי מסקנא, שנודע לבעל בבירור שבשעה שנישאה לו לא היתה מעוברת, ופרסה נדה ואח"כ טבלה ונתעברה... ובדבר הלעז שהולד היה בעל אברים כמו בן ט' – אין לזה רגלים כל עיקר. ולא רק כשנולד לו' חדשים שלמים, אלא אף אם נולד לחמשה חדשים ויום אחד בסוף החודש הראשון ויום א' בתחילת החודש השביעי, יכול להיות ולד של קיימא בעל אברים כמו זה הולד לט' חדשים שלמים, ששיפורו גרם לכך...".

„ואחד מנמוקי הלעז מחשש שמיהרה להנשא, משום שקבעה תחילה זמן לנשואים והשתדלה להקדים את הנישואים לפני הזמן, בכדי לחפות על העובר שבמיעיה – אין ספק שמקורו של הלעז מאויביה שהוציאו קודם את הקול להעמיד קצת רגלים להוצאת הלעז; שהרי אנו מוצאים בכל הדורות שמקדימים את הנישואים לפני קביעת הזמן. והנה מהר"י מינץ ז"ל כתב: כ"ש בזמננו בעוונות שרבו עמי הארץ, שאין להם כבוד, אלא במה שמתכבדים בקלון חבריהם, ולכך רבו כמו רבו מוציאי דיבה. ואם לא היינו אומרים שחוששים לאלה ולכיוצא בהם לשונאים לומר אויבים הוציאו לקלא – לא הנחנו בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה. לכך אין משגיחין בבת קול, אלא בעדים כשרים. עכ"ל. ואם זה בזמננו, ק"ו בן ק"ו עכשיו בדורותינו ששונאים זה את זה ביתר שאת ויתר עז, ומוציאי דיבה נמצאו בשווקים וברחובות ומטילים מום בקדשים, המשפחות הקדושות והמיוחסות, ואי-אפשר לעשות דין בכל הריקים והפוחזים והנשים והפחותים. ופשיטא שאין חוששים לקול לעז סתם שלא הוחזק, שאין ספק שאויבים הוציאו את הקול...".

„ואף אם תבוא לומר שידוע לרבים שהמשרתת מוציאת הקול לא היתה אויבת לאשה ומבקשת רעתה... קרוב לודאי כפי הנשמע, שהקול שלא פסק

שיצא על אשה זו, לא היה אלא ע"י אויבי האשה ומשפחתה. כללו של דבר, אין חוששים לקול הלעז כל עיקר, ולכך אין להחמיר כלל להצריכה חליצה לכתחלה, ומותרת לכל גבר שתרצה בו. ואל יחשוב עלי הקורא תועה חלילה על דבר שכתבתי קודם ב"ריד לובלין, שדעתי נוטה היתה להצריכה חליצה; כי היה זה מחמת שראיתי מחכם אחד שכתב להתירה לשוק, ולא נשא ונתן כל עיקר בעסק זה, שאנו חוששים היינו לקול לעז, מכיוון שבחזקת איסור לשוק קיימת היתה האשה, לכן כתבתי להפרישה מאיסור, שאנו עדיין צריכים למודעי. וכל מה שכתבתי אז כתבתי בחוץ, בלי שום ספר, רק הש"ע היה בידי; וכאשר כתבתי בסוף אותו כתב. אבל עתה אחר העיון בפסקי הגאונים ובתשובותיהם נראה לפע"ד ברור, שהיא מותרת לשוק לפי הראיות שנתבארו בס"ד, וכאשר הורינו מן השמים... סוף חודש ניסן שפ"ט."

התשובה הבאה אמנם אין קשר בינה ולבין שלוש התשובות דלעיל, ובכל זאת יש ביניהן שייכות כלשהי. בתשובה סי' ח' מסופר: „על ראובן ושמעון מחשובי המדינה עשו שידוכין והתקשרו יחד בחרם ובקונם כמנהג המדינה, שכן ראובן ישא את בת שמעון בזמן פלוני. ובתוך הזמן נשמע קול ברחובות קריה, שבת אחותו של החתן זינתה תחת בעלה, ומחמת קול הברה זו נמשך שמעון אחורנית ופוטר עצמו מן הקנס והחרם, בטענה, דעל דעת זו, שיתחדש קול כזה, לא שיעבד נפשו להתחתן עם כלתו ולפגום משפחתו."

תשובתו של רבינו יואל: „נראה, שאין ממש בטענת שמעון. ואע"פ שהרא"ש בתשובה כלל ל"ד פסק, שאם אחות המשודכת יצאה מן הכלל ונעשתה „איבערגעקערטי" (הפכה עורה, כלומר, התנצרה), יכול המשודך לחזור בו ופטור מלשלם קנס... נראה שהדין חידוש הוא ויש להשיב על פסק זה ועל ראיותיו. הבו שלא נוסף עליו. ודוקא במעשה שהיה לפני האשר"י, שחמור היה מאד ואינו דומה לנדון שלפנינו. ראשית, שאע"פ ששעבד עצמו סתמא לקנס ולא פירש שום תנאי, מ"מ כיון שקרה אונס כזה שאין רגיל בבנות ישראל והוא פגם משפחה – על דעת זו לא שיעבד עצמו... והדבר ידוע מסוגיא דגמרא, שיצר של עבודה זרה אינו שכית, אחר שנמסר בידי אנשי כנסת הגדולה. אבל יצר הזנות שכית מאד... משום שאונס ששכית היה עליו (על שמעון) להתנות קודם הקישור; שנית, יציאה מכלל ישראל היא מפורסמת וגלויה לעיני כול, ואילו המקרה שלפנינו אינו גלוי ומפורסם כך, שמא אויבים הוציאו את הקול. ואפילו היו עדים והיא מכחשת אותם – אין פגם משפחה, שהרי יודעים אנו שמצויים הרבה עדי-שקר, והעובדא של בנו

של שמעון בן שטח יוכית, שהומת עפ"י עדי שקר בב"ד; ויתר על זאת, שאפילו החשודה בזנות היתה מודה לדברי העדים – אין מקום לביטול השידוך, שאפשר שהתחרטה אחר כך וקבלה על עצמה סגופים על העבר ואין שייך כאן פגם משפחה. אחרת הדין באשה שהתנצרה ועודה מחזיקה בטומאתה בגלוי ונטמעה בין הגויים, שבכל רגע היא עוברת על כל התורה, וזהו פגם משפחה אמת".

„ואפשר גם לפרש, שהרא"ש לא פסק אלא שהפגם היה באחות המשודכת... אבל בבת אחותה אין לנו ראייה שיש בזה משום פגם משפחה לבנו של ראובן ולומר, שאילו היה יודע דבר זה קודם לא היה מקבל עליו קנס כזה... מאחר שאנו רואים אצל חשובים והגונים שאינם מקפידים להתחתן באיש שבמשפחתו ישנו משומד או קרוב עובר עבירה, משום שהמשודך גופא אדם חשוב הוא והגון... אם כן ודאי שאין להרחיק אדם חשוב או להמנע מלהשתדך אתו בגלל קופה של שרצים התלויה לו מאחוריו... ולכן אף אם נפטור אותו מהקנס – השבועה במקומה עומדת, וחייב לקיים התנאים מכוח השבועה והחרם ויכריזו עליו חרם בכל קהילות ישראל עד שיקיים במה שנתקשר, ואין לנו לפוטרו מן השבועה... מכל טעמים אלה נתברר, שאין ספק ששמעון חייב לקיים את התנאים כפי שהתקשר; ואם יעבור – הוא חייב לשלם את הקנס והקנס לא יפטור את החרם וכו'...".

את דעתו על קידושי-בוסר שנערכו בין נער לנערה מתוך שחוק, היתול וקלות-ראש, דבר שגרם כאב ראש לגדולי ישראל בכל הדורות ועד היום – הוא מגלה בשתי תשובות. את התשובה בסי' צ"ו הוא מפנה ל„גולת הכותרת, חמדת ישראל ותפארת, הוא אמיתי איש בריתי, הכריתי והפליתי, הרב הנעלה לשם ולתהלה, תורה וגדולה בקנה א' עולה, החכם הכולל, השלם בכל שלומות, הגאון כמהור"ר משה נר"ו".

„הנה ראיתי תשובות רום מעכת"ר להיתר על דבר בקידושין שקידש הבחור כמר יעקב בר יוסף את הבתולה אסתר בת הנכבד כמר יעקב הרופא מק"ק קרעמניץ, ושאינה צריכה גט. והן אמת שם ראיתי חריפות ובקיאות ממעכ"ת; וקרייתי ושנייתי ושלשתי דבריך הנעימים והיו בפי מתוק כדבש לחכי. אבל לענין מעשה אני חוכך בהיתר זה. ותחלה צריך להבין דברי הרמ"ה (ר' משה ב"ר טודרוס הלוי) שהביאם הטור... כך היא הנוסחה

האמתית בספרי הטור המדויקת שנדפס באחרונה, ולפני מהר"י קארו היה הספר חסר, ולכן כתב מה שכתב...

...ובנדון שלנו, שלקח הבחור הפצ'יילה (צעף) מן הבחורה בחטיפה וקידשה בה, שזה גזל משלה, אינה מקודשת, אף אם היתה מתיאשת ממנו לפני שקידשה... ואף שלא שמענו מפיה שהתיאשה מהפצ'יילע שלה, אומרים שמן הסתם כן התייאשה... שכבר נודע שהבחורים והבתולות חוטפים פצ'ייליש זה מזה ומתייאשים מהם, כי אין דרך ארץ לבוא ולדון על אלה... מ'מ זה אינו אלא לענין קידושי דאורייתא, אבל מדרבנן יאוש כדי – קנה וצריכה גט... ואף שהעד מעיד שהבתולה אמרה לו: ראה, הוא חטף מידי את הפצ'יילה ועליו להחזירה לי, אין זו הוכחה שלא התייאשה ממנה, שאפשר לומר שאמרה זאת בתרעומת וקבלה על הגזילות והתחננה לפניו שישתדל אצל חברו להשיב לה... וכל כמה שלא שמענו שאמרה בפני עדים שהיא תובעת אותו לדין, מן הסתם התייאשה ממנה, שכן דרך הבחורים והבתולות כו' ואין השב ולית דין ולית דיין...".

...מיהו נראה לענ"ד צד להקל, דהיא שמתוך עדותה של הבתולה משמע שלא הבינה כלל שהבחור קדשה בזה, ואין אשה מתקדשת אלא מדעתה; וכל שאינה מכירה בדבריו, שמתכווין לקדש אותה אינו כלום... ובפרט בבתולה נערה שלא השתדך אליה, קרוב לודאי שלא הבינה מה שאמר, הרי את מקודשת; ...כן נראה לי להלכה, אולם למעשה אין לסמוך על זה, אלא אם כן יסכימו עמי חברי; ואם לא יקלו בדבר יהיו דברי בטלים ואין לפוטרה בלי גט כל עיקר... שנת שפ"ח פה ק"ק בריסק" (נראה שצ"ל קראקא ולא בריסק).

אלא שלאחר כתיבת התשובה חוזר בו רבנו יואל ומוסיף: „אחר שכתבתי זאת מצאתי בספר הר"ר ירוחם שכתב וז"ל: „וכל אלו הלשונות שהם ודאי מקודשת – לאו כל כמיניה לומר לא ידעתי שנתנם אותם לי בתורת קידושין, אפילו לא דיבר עמה על עסקי המפרשים' עכ"ל. הנה שמפריז על המידה להחמיר אף בלשונות אחרים. ומכל מקום נראה שאף לגבי, הרי את מקודשת' הוא סבור שאינו אלא ספק קידושין, וסתם את דבריו ולא חילק... א"כ בנדון שלנו הם ספק קידושין וצריכה גט מספק. ועל בית דין יפה בק"ק קרעמניץ מוטל לייסר את הבחור ביסורים קשים ומרים על שעבר חרם הקדמונים, שהחרימו על זה כל הגדולים החיים והקדושים

אשר בארץ המה, ופורץ גדר לעשות נבלה בבית יעקב, וכן לא יעשה עוד וכל העם ישמעון וייראון ולא יזידון עוד."

במקרה השני הוא נוטה להתירא. וכה מסופר בתשובה סי' צ"ז: "מעשה באיזמיר, שקבל השמש מבעל הבית בעד המס בשוה של ששה פשוטים שקורים זעקסר (ששיה). והיה מזוייף ורצה להשיב. ולפני שהחזירו נתן המטבע לתינוקת שלו לשחק בו. והגיע המטבע ליד הנער משרתו, שראה כתולה אחת באה לביתו של השמש, ואמר לה הנער: אני רוצה לקדש אותך במטבע הזעקסר הזה. ושמעה זאת אשתו של השמש וגערה בו על דבריו ועזבה את בית החורף. אחר כך חזר הנער והציע לכתולה פעם שניה. והשיבה הבתולה: תן לי אותו וקדשני. אז השליך הנער את המטבע על השולחן ובאה הבתולה לקחתו. ובא העד שנוכח היה בבית וחטף את המטבע מהשולחן, ולאחר ימים מספר החזיר את המטבע לידי הנער. והנער מודה לדברי העד, אבל אומר שלא התכווין כלל לקידושין, רק אמר זאת דרך שחוק והיתול, ואחרי שקיבל את המטבע מידי העד, החזירו לשמש. והבתולה אף היא מודה, שכך היה מעשה, אלא שאומרת, כי לא ידעה עד היכן יגיעו הדברים ולא עלתה על לבה להיקדש..."

התשובה: "...אין לחוש לקידושין אלו כל עיקר, שבפרק האומר (בקידושין) דף ס"ה, שואל רבא את רב נחמן: לדברי שמואל האומר שהמקדש בעד אחד אין חוששין לקידושין, ואפילו שניהם מודים... והדבר פשוט, שאינו נקרא מודה לדברי העד, אלא באומר נתכוונתי לקדש בקידושין גמורים; וגם היא אינה נקראת מודה, אלא באומרת נתכוונתי להיות לו לאשה בקדושין אלו, כמו שהבין העד; אולם כשאומרים שניהם, שלא נתכוונו לשם קידושין, אלא לשם משחק סתם – זו אינה הודאה לדברי העד שהבין שהיו קידושין גמורים, והם מכתישים אותו וטוענים שלא היה זה אלא שחוק, ומה לי אם אמרו להד"ם, או דרך שחוק, ולכן אין חוששים כלל לקידושין אלו..."

מסיומה של התשובה נראה שבתשובה הקודמת, סי' צ"ו, שרבינו יואל פסק שצריכה גט – היו נוכחים שני עדים, אע"פ שאינם נזכרים בה, משום שהוא מסיים את התשובה במלים אלו: "...וכך פסקתי לפני י"ב שנים בעסק הקידושין של בת מהר"ר יעקב רופא מקרעמניץ והסכימו עמי רבותינו והצריכוהו גט מטעם שאמרנו; וגם במקרה שלנו, אילו היו שני עדים היתה צריכה גט מספק, אבל בעד אחד ושניהם אינם מודים יש להקל... הנראה

לפע"ד כתבתי ולא יהא נעשה מעשה עד שיסכימו עמי שנים מגדולי המורים... ערב חג הסוכות שנת ש"ץ לפ"ק פה קק"ק".

מתוך קנ"ח תשובותיו הוא מזכיר שמות הנמענים בעשרה מקרים בלבד: בנו ר' לייב (סי' ס"א וס"ב); מחותנו ר' יושע (סי' ע"ד); ר' יושע ולק, בעל הסמ"ע (סי' ע"ח, קל"ד קל"ה, קל"ו); ר' אברהם אשכנזי (סי' צ"ב); הרב משה (סי' צ"ו); לרבו הרב וייבש (סי' ק"ב); ולר' איסרליש (סי' קל"ז).

בסי' קל"ו הוא עונה למהר"ך בעל הסמ"ע על שתי תשובותיו (בסי' קל"ד – ה') וכותב שם בין השאר: "...כתב אדוני אלופי ומיודעי בדמות השגה עלי וז"ל מכ"ת: ועל תמיהתו וישובו שכתב, אני תמה: א"כ למה כתב הרשב"א שם וכו'; והאריך מעכ"ת בפלפולו והביא דעת המפרשים. והנה עתה אתפלא שוב עליו, כי גם מה ששמע מדבר כ"ת, שאין חילוק בין חיוב לחיוב – הנה ודאי אין זו השגה... ועוד, הלא הרשב"א גדול בדורו היה והרא"ש שאל ממנו כמה שאלות, וא"כ למה לא יביא ראיה מדברי הרא"ש? ... ומה שהביא מכ"ת בשם הרשב"א... באמת לא ידעתי למה יפרש מכ"ת ויכניס בפירושו זה כמה דחוקים בדברי הרשב"א ולהוציא דין חדש, וכ"ז אינו אלא ליישב דברי מהרמ"א, שהשמיט מילת קנין, אולי לא שם לבו אז בהעתקתו לדין זה מתוך דברי הר"י קארו, לעיין ולחקור מקור הדין בתשובה, כמו שמוכרחים לומר כך בהרבה מהגהותיו ז"ל. שמעתי לפי מה ששמעתי בקרוב, שהחיבור של, דרכי משה' ביד מכ"ת, עלה על דעתי לשאול פי הוד מכ"ת, אולי מצא הרב ראיה הפך דברי הרשב"א, ולפיכך היתה שאלתי ממכ"ת; שאם כן לא היה שותק בחיבורו. אלא הדבר ברור שלא חש הרב לעיין בתשובה עצמה והעתיק הדין בהג"ה ע"פ דברי ב"י שקיצר ג"כ, ועליו יש ללמד זכות, שלא היתה כוונתו, אלא לעורר למעיינים שהרשב"א פסק דין חדש...".

גם בסי' ע"ח, בדין חלוץ וחלוצה המתגוררים בדירה אחת הוא נתקל באותה בעיה, בכתבו שם בין השאר: "...והחזקת דברך מדקדוק לשון גדול האחרונים הרמ"א ז"ל וליישב לשונו בש"ע; גם תקנת את הלשון ברשב"א בתשובתו והוכחת מדקדוק לשון השאלה ברשב"א...". ואת התשובה מסיים רבינו יואל במלים אלו: "...גם ידוע לי שיקשה עלי מאיזה גדול האחרונים שהביא מר בתשובתו, אין כל זה תפיסה עלינו, כי אנו אין לנו אלא מה שהורינו מן השמים, ואל האמת ידריכנו בדרך אמת ולכוין הלכה על אמתה.

מני הקטן והצעיר... הכותב מתוך הלחץ, ביום א' ב' שבט לסדר החודש הזה לכם. ה' שע"ד בק"ק בעלזא".
(יש לציין כי ר' ולק הכהן שכב אז על ערש דוי, משום שנפטר אחרי עשרה שבועות ב"ט ניסן שע"ד).

דמי שדכנות

הבאנו למעלה את תגובתו של רבינו יואל על פסקו של המהר"ל מפראג בענין עגונות. אולם לא תמיד הוא חולק עליו. הוא מזכירו בתשובה סי' כ"כ,, בדבר השדכן שהבטיחו לו כך וכך בפני עדים, אם ישתדל לגמור את השידוך, וטרח השדכן בכל מה שאפשר לו, עד שהביא את השידוך לידי גמר. ואחר המעשה לעג לו המשודך בטענה, שאינו חייב לו יותר מאשר עפ"י תקנת המדינה, כך וכך אחוז ממאה".

על זה באה תשובתו של רבינו יואל:,, זוכר אני בעובדא שהובאה לפני הרב הגדול כמהור"ר ליבא מפראג ז"ל, וראיתי בפסקו, שחייב ליתן לשדכן כפי מה שהבטיח לו; ונימק דבריו בסגנון זה, שמאחר שמנהג כל בתי-דינים בישראל – אף במקום שאין תקנה קבועה – לחייב את המשודך לשלם לשדכן יותר מכדי טרחתו לפי ראות עיני ב"ד, לכן אין לומר שמנהג זה הוא מן המנהגים הגרועים שלא הולכים אחריהם, שהרי נקבע עפ"י חכמי הדורות ובתי דינים בישראל, ולכן צריכים אנו לתת טעם למנהג זה. ואין זה אלא שראו חכמי הדור, שהכול רגילים לתת לשדכן מעצמם יתר על שכר-טרחו מפי היאות, ואף שלא התנה – דומה כמו שהתנה, ובטלה דעת המסרב אצל כל אדם; וגם אנו עדים, שאם השדכן היה מתנה עמו על כך, היה המשודך מקבל את תנאו... ועוד נראה שהמשודך יודע, שהשדכן יכול לשדך את שידוכו לאיש אחר ולא יפסיד משכרו הקבוע והקצוב, ולכך הבטיח לו יותר על הקצוב, כדי שיטרח עבורו ביתר שאת ועוז; ולכן אינו יכול לסעון, משטה הייתי כך', שכך הוא הנוהג לתת דמי שדכנות מוגדלת למי שטורח אצל הצד השני, שלא יקדמנו אחר... לפיע"ד נראה הלכה למעשה כדעת רוב רבותינו ובהכרעת רבינו הגדול מהר"ל ז"ל מפראג...".

ובתשובתו סי' ל"ו, בנדון שטר חוב, הוא מביא תשובת המהר"ל מפראג אליו ומוסיף בסוף דבריו,, ודבריו נכונים".
הבאנו חלק לא גדול מתשובותיו בענין עגונות ופסחנו על כל הלכות

איסור והיתר, דיני ממונות ונושאים אחרים הראויים לטיפול. נסתפק בשלוש מתשובותיו, שיש בהן משום חידוש וגם נזכרים ע"י כל חוקרי תולדותיו.

מנגינות הגויים

בתשובה סי' קכ"ז הוא נשאל: „מה שמזמרים בבתי כנסיות בניגונים, שמזמרים בהם בבית תפלתם". תשובתו: „נראה שאין איסור, אלא דווקא באותם ניגונים שהם מיוחדים לגויים, מאחר שיש חוק לע"ז כמו מצבה לאסעה בכל מקום, מפני שעשוהו כנענים חוק לע"ז. ואין ראייה גם זה מהא דתנן בפ"ד מיתות ב"ד (סנהדרין נ"ב ע"ב): „מצות הנהרגין, היו מתיזין (את ראשן בסייף) וכו'". ובגמרא תנינא: „שהרי אמרה תורה: ובחוקותיהם לא תלכו וכו' אני יודע שמיתה מנוולת היא (אבל מה אעשה, שהרי אמרה תורה, ובחוקותיהם לא תלכו וכו'". ורבנן? כיון דכתיב סייף באורייתא – לא מינייהו גמרינן). וא"כ יש לומר גם בניגונים, שלא מהם אנו לומדים, אלא ע"י חכמת המוסיקה. ואין לומר להחמיר כרבי יהודה, שאינו גורס סברא זו – שהרי כבר פסקו הלכה כחכמים. מכל מקום נראה שאין ראייה מכאן, לפי מ"ש התוספות וז"ל: „תימא, דמשמע הכא דאע"ג דחוקה היא, כיוון דכתיב באורייתא שרי, ובפרק קמא דע"ז (יא). פריך: ושריפה חוקה היא, והכתיב ובחוקותיהם לא תלכו, ומסיק לאו חוקה היא? ויש לומר, דהתם קאמר לאו חוקה היא לשם עבודת כוכבים, דאי הוי חוקה לע"ז, אפילו היה כתוב באורייתא לא הוה מהני וכו' ע"ש". ומסיים רבינו יואל: „כל שכן באותם ניגונים, אם אינם מיוחדים נראה דאין בזה איסור דבהא ודאי איכא למימר דלא מינייהו גמרינן".

(הערה: תשובה זו נדפסה בב"ח ראשונות בדפוס פראנקפורט (משנת תנ"ז) בלבד והושמטה מהוצאת אוסטרעהא (תקצ"ד) מטעמים מובנים. הרי המדובר בניגונים שמזמרים בכנסיות הנוצרים, וכל מה שמריח בריח של נצרות הסתייג המדפיס השני ממנו (כמו שעשו בתשובות הרמ"א בשאלה של סתם יינם). ויתכן, שהצנזור הנוצרי הוציאה מהספר. גם בהוצאת פראנקפורט המילים הן משובשות ומקוטעות. המלה חזקה מופיעה במקום חוקה, מותר מנחות במקום מיתה מנוולת. המלים „ובחוקותיהם לא תלכו" הושמטו לגמרי מהתשובה, ומי שאינו בודק את דברי התלמוד והתוספות במקור, אינו יורד לדעתה של התשובה. ולכן הסתפק המדפיס במלה וכו', או ע"ש. אגב, התשובה סי' קכ"ז מופיעה באותו מספר פעמיים; ובפעם

השניה — בטבח ששחט ויש לו חלב מהפרה השחוטה, והיא גם מופיעה בהוצאה השניה.

(ראוי לציין, שלא נשמעו דברי התנגדות מצד גדולים אחרים על היתרו של רבינו יואל, אי משום שאף הם לא ראו איסור בדבר, אי — וזה מתקבל יותר על הדעת — מפחד הצנזורה. החסידות פתרה את הבעיה כדרכה והשתמשה בניגונים ובמארשים של גויים בתפילותיהם. הרי מספרים על אדמו"רם של חסידים, (הרבי מקאליב) שהביע את השתפכות נפשו לפני קונו בנעימה של רועה צאן... וגם החזנים בימינו משתמשים לא פעם בנעימות של אופרות בגיוון זמירותיהם).

קבלה

גם התשובה הבאה נזכרת בפי ההיסטוריונים באשר לגישתו של רבינו יואל לקבלה, וגם דבריו הבוטים נגד אלה שמורים הלכה עפ"י שולחן ערוך בלבד. ואלה דברי השואל: „בשנת ש"ץ לא נראתה הלבנה במוצאי יו"כ וגם אח"כ לא היתה נראית עד ליל ט"ו; ויש שהיו מקדשין את הלבנה בליל יו"ט. ויש מהנדזים, (חולקים) מפני שכתוב בש"ע: „ואין מקדשין אותה במוצ"ש שחל בו יו"ט, וכל שכן בליל יו"ט, שאינו מוצ"ש. והיה נראה להם שיש איסור בדבר מטעם שאין מערבין שמחה בשמחה".

„גם שאלת על מה שכתוב בש"ע: „שאין מברכין עליה עד שיעברו ז' ימים עליה, וכך נהוג עולם". ושמעתי שיש נוהגין לקדשה קודם שיעברו עליה ז' ימים ואין חוששים מה שכתוב ע"ז בש"ע. אם כדין עושים אם לאו?"

וכה הוא משיב בסי' פ': „כבר ידעת שאותם שנמשכים להורות הוראות עפ"י שולחן ערוך הם הם המורים בתורה שלא כהלכה, כי לא ידעו שורש כל הוראה, מבטן מי יצאו הפסקים, וכורים טעמם מלבם, וע"י כך מרבים מחלוקות בישראל. דע לך, כי הוראה זו מקור מוצאה מספר מהרי"ל, בסוף הלכות שבועות, וז"ל: „מהרי"ל לא היה מקדש הלבנה בשום יו"ט שחל במוצ"ש, כגון חג השבועות (כשחל) א-ב. וטעמו כשם שיש תחומים מלמטה, כך יש תחומים למעלה, ואין להקביל פני השכינה ביו"ט חוץ לתחום. אמנם העיד על רבו המובהק מהר"ש, שלא היה מקפיד, והיה מקדשה גם ביו"ט, כמ"ש, עד כאן לשונו (של מהרי"ל). ובסוף ספר האגודה, סוף מסכת סופרים, כתב בשם הגה"מ בגי' וזה לשונו: שמעתי לכן אין מברכים

בליל שבת על ברכת הלבנה, ששמא הלכה יש תחומים למעלה מעשרה, והריהו כמקבל פני רבו למעלה מעשרה. הרואה הלבנה בחידושה מברך עליה מעומד ובחוך, מפני שהוא כמקבל פני שכינה, עכ"ל. הרי לך, שאין טעמו של דבר כאשר בדו מלבם, שאין מערבין שמחה בשמחה, אלא טעמו כמקבל פני רבו למעלה מעשרה. ורצונו לומר, שצריך אדם לראות עצמו כאילו יצא לחוך ולא יעמוד אפי' תחת הגג מחוך לביתו, ולעמוד ברחוב לקבל פני השכינה, כדין היוצא להקביל פני רבו שיוצא מרשותו לגמרי להקביל פניו; אם כן במחשבה זו מעלים עליו, אם יהא מקדש הלבנה בליל שבת או בליל יו"ט, כאילו יצא לתחום להקביל פני השכינה. וכל זה אינו אלא סתם קפדנות וזריזות יתר לכתחילה איפה שאפשר לברך אחר כך, כגון בליל יו"ט של שבועות, שאינו אלא ר' ימים בחודש. ואף בזו העיד מהרי"ל בעצמו, שלא היה רבו מהר"ש מקפיד והיה מקדשה בליל יו"ט של שבועות, כי לא אבה להחמיץ המצוה ולא היה חושש להקפיד ולומר שנראה לפי המחשבה כאילו יצא להקביל פני השכינה מחוך לתחום, ולא חשש גם לטעם השני, שנראה כעין תחנה, אלא נוסח הלבנה כך תקנוה אנשי כנסת הגדולה לברכה בזמנה... אבל גם מהרי"ל מודה, שאם לא יברך עכשיו בליל יום טוב, שהוא ליל ט"ו בחודש, שוב לא יברך עליה, שכבר נתמלאה פגימתה, שפשיטא שיכול לברך לקיים המצוה, ואין צריך להקפיד על מה שהקפיד לכתחילה איפה שאפשר, שאין דנים אי־אפשר מאפשר... שאין לבטל המצוה שהיא חשובה כקבלת פני השכינה מפני טעמים הללו שאין להם שורש לפי הדיון, ומי שמהנדז על זה אין לו מוח בקדקדו ועליו נאמר: הכסיל בחושך הולך".

„ומה ששאלת עוד, אם יש לקדש אותה לפני שעברו עליה ז' ימים – הנה מתוך דברי מהרי"ל מבואר, שהמהר"ש לא היה מקפיד והיה מקדש במוצ"ש שחל ביו"ט, כגון שבועות, כשחל א–ב, ואף שלא עברו רק ה' ימים... הרי לך שלפי הדיון יש לברך עליה מיד אחרי ג' ימים ואין צריך להמתין כל עיקר. ודין זה שכתבו ב"י בש"ע הוא ע"פ דברי האר"י גיקטיליא, שכתב כן ע"פ דרכי הקבלה. וכבר אין אנו נוהגים עפ"י הקבלה כל שהוא נגר הדיון. שהרי אנחנו מניחים תפלין בחולו של מועד ומברכים על התפלין של יד מעומד, ולפי הקבלה אסור להניח תפלין בחש"מ ותפלין של יד צריך להניח מיושב. וכדין זה גם הרכבים שהיו לפנינו, שהיו מקובלים מהגדולים שהיו לפניהם, כולם היו מקדשים אותה לאחר ג' ימים ולא היו

מחמיצים המצוה, וכשמלמדים מ, ושמרתם את המצוה, שצריך לשמור את המצוה שלא להחמיצה. וכך היה נוהג מורי החסיד מוהר"ר שלמה ר' ליבש מלובליו, וכן ראוי לנהוג; ושלא כמו שנוהגים שלא לקדשה, אלא לאחר שעברו עליה ז' ימים; ויש לקדש עליה במוצ"ש לאחר ג' ימים, ומכל שכן, שיש ד' ימים או יותר..."

(הערה: המהר"ש המוזכר בתשובה הוא ר' שלום מולון, רבו של מהר"ל).

מפטיר

אף תשובה אחרונה סי' קנ"ח, הדנה בענין מפטיר לקטן, שממנה אנו למדים על שנת הולדתו של רבינו יואל (אם לא בדיוק), מצוטטת ע"י חוקרי תולדות רבינו יואל. וז"ל: „כתבת בענין ההפטורה לקטן, והקטן עצמו רוצה לקרוא בקרבנות היום בספר שני, והמורה מיחה בזה מתוך תשובת ר"י בר ששת סי' שכ"א, ואתה אמרת שלא לשנות המנהג, כמבואר בתשובת הריב"ש סי' ל"ה..."

„באמת, הדין עמך והמורה לא הורה יפה. וכדי להעמידך על העיקר ראיתי לבאר לך הענין באר היטב. דע לך, שמה שאנו קוראים בספר שני בקרבנות היום במועדות – לא מצאנו סמך לזה לא במשנה ולא בתלמוד; וכמו שכתבו התוס' והרא"ש והר"ן בפ' בני העיר על המשנה בפסחים, שקוראים במועדות כו'. והר"ן הוסיף והוכיח, שבגמרא מוכח שלא היו מוציאים ספר שני לקרוא בקרבנות היום. אכן כולם כתבו, שכמו שאנו נוהגים בזה כך נמצא בסידור רב עמרם. וכתב הרא"ש: „ואפשר שאחר שנשלם התלמוד תקנוהו רבנן סבוראי או הגאונים. וקצת יש סמך לדבר משנאמר שם: אמר אברהם לפני הקב"ה כו'. אמר לו הקב"ה: כבר תקנתי להם סדר הקרבנות כו' כ"ז שקוראים בהם כו'. והנה כל מי שיש לו אזנים לשמוע ועינים לראות מה שלמדנו בפ' הקורא עומד: ביום טוב ה', ביוה"כ – ו', בשבת – ז', והיא מתקנת עזרא, כדאיתא בירושלמי והביאווה הרי"ף והרא"ש שם. ואעפ"כ ת"ר: הכול עולים למנין ז' ואפילו קטן כו'; והיינו, שהקטן עצמו קורא בתורה כמנהג התלמוד, ומוציא אחרים מידי חובתם. א"כ, מעתה יש ללמוד במכלל-שכן שהקטן עצמו יכול לקרוא בקרבנות היום, שהרי אותה קריאה אינה חובה מתקנת מרע"ה ותקנת עזרא, אלא תקנת הגאונים בלבד ואינה חובה כל כך, ובפרט למנהגנו שכבר קראוה

בספר הראשון שאפילו קטן שאינו יודע לקרוא טוב ואינו יודע למי מברכים, יכול לקרוא בקרבנות היום, אם כבר השלימו המנין...".

„אכן יש לתמוה על מה שהעתיק הר"י בן ששת מספר המנהג בשם ר"ת ז"ל, שביום שיש בו שני ספרים, שהמפטיר קורא במה שהוא חובה, אין מפטירים בו לקטן, עכ"ל. ולא נמצא שום מחבר שכתב כן בשם ר"ת, והדבר עצמו תמוה, שמי גרוע ממה שעולה הקטן למנין ז'. ואין לומר שאם יש גדולים הקוראים – שאני, אבל מה שהוא חובה ליום שאין קוראים בספר אלא אחד, צריך שיהא גדול ולא קטן; וחילוק זה חלש הוא ולא נמצא לא שורש ולא ענה בסברת התלמוד... ודוקא כולם קטנים אינם עולים למנין, מפני שגנאי לציבור שיקראו כולם קטנים; אבל קטן אחד או שנים – קוראים, ואפי' כל אחד בספר מיוחד. ועוד, כיון דבקריאה המחוייבת עולה קטן למנין ז', כ"ש במוספין שאינה מחוייבת כל עיקר, וכמו שהארכתי למעלה, ושהיא דעת רוב הגאונים...".

„כדי ליישב דברי הר"ת, שהביא ספר המנהג, והיות ולא נמצא דבר זה בשאר החבורים נראה ברור ופשוט, שדווקא בסתם קטן שאינו יודע למי מברכים, ולכן כיון שהוא חובה ליום מתקנת הגאונים אין להפטיר בו בקטן. ופסק כן, מפני שהוא נוהג כמנהגנו, וכמ"ש התוס' שהיא דעת רש"י והרא"ש. וכבר נתבאר שיש גאונים ששינו מנהגם, מפני שלא מסתבר שהקטן שאינו יודע למי מברכין, יקרא במוספין בחובת היום להוציא הגדולים י"ח הקריאה; לכן תיקן ר"ת, שאין לקרוא סתם קטן בספר שני לקרוא בעצמו מחובת היום; אבל בקטן היודע, לא יעלה על דעת שום חכם שלא יקרא במוספין, מחר שעולה אף למנין ז', וכ"ש לקרבנות היום, שאינה אלא תקנת חכמים, כפי שפירשתי... ויש לי טעם אחר, מאחר שכבר השלימו המנין וגם הקריאה עצמה אינה חובה, אלא מתקנת הגאונים – אין לחוש לה... ולכן המורה שאמר לשנות המנהג – ידו על התחתונה, בפרט שיש בזה כבוד לתורה שקונים המצוה בדמים יקרים... והמפרש להיפך הוא טועה גמור. הנה הארכתי לך בדין זה לעורר, כמה יצטרך המעיין להיות מתון בדין, להורות כראוי עפ"י שורש התלמוד ופסקי הגאונים, לא ע"פ היסח הדעת במציאה שמצא כן בקובץ, או בתשובה להורות אחריה, ובפרט לבטל ולשנות המנהג".

„ומעיד אני עלי, שאדוני אבי ומורי קנה לי ההפטרות בדמים יקרים במועד אחרון של פסח, בהיותי קטן, וקראתי בעצמי בספר מוספין בבית

הכנסת של הגאון מהר"ש לורי"א, וכמדומה לי, שהרב ז"ל היה אז בביה"כ ולא מיחה בדבר".

„כתב זה כתבתי תיכף אחרי הגיע מכתבך, אלא שלא היה יכול להגיע לידך עד עתה. והיה זה שלום. מא"ה וממני אהובך ש"ב הקטן יואל בלא"א במהר"ר שמואל זכר לברכה. חתום, יום ד' ח' אלול".

בהגהות מנחם ציון לר' מנחם מאנדל קרנגול מקראקא על „שם הגדולים" נאמר בקשר לשו"ת הב"ח:

„בק"ק פפד"מ תנ"ז, ובשביל שהיה השער בשו"ת הב"ח מצוייר בציורים שונים, וכעין צלמי ע"ז שלהם, ע"כ החכמים שבאותו הדור היו אוסרים מלבא שעריו בשער מחנה ישראל, וע"כ בל יראה ובל ימצא שו"ת הב"ח עם השער".

ולכן בל יצטערו אלה שברשותם השו"ת הנ"ל על חסרון השער.

שאלות ותשובות,, בית חדש" החדשות

תשובות מרובות כתב רבינו יואל לשואליו. חלק מהם נדפסו בב"ח הראשונות; חלק אחר בשו"ת גאוני בתראי וחלק בב"ח החדשות. אולם הרבה מתשובותיו (כדי ספר) נמצאו בידי יוצאי חלציו בוילנא (כדברי בעל „אוצר הפוסקים"), וכנראה אבדו במשך הזמן.

אם בב"ח הראשונות כל התשובות הן כמעט על טהרת הב"ח כלומר, מה שהוא השיב לפונים אליו, הרי בב"ח החדשות, המכיל צ"ו תשובות, ל"ט מהן אינן של רבינו יואל, אלא הופנו אליו, או נכתבו ע"י גאונים אחרים (למשל, הסמ"ע, הט"ז וגדולים אחרים).

התשובות בב"ח החדשות נדפסו בקארעץ בשנת תקמ"ה, כלומר, לערך מאה שנים אחרי הדפסתו של הב"ח הראשונות (תנ"ז), וקמ"ה שנה אחרי פטירת הב"ח. הן נאספו ממקורות שונים ע"י בני האחים: ר"ר שמואל בן הר"ר אלכסנדר סנדר מרגלית והר"ר אפרים זלמן בן הר"ר מנחם מאניש מרגלית.

בתשובות אלו נכללו כל הפרשיות שהעסיקו את רבינו יואל, כמו: ענין „חדש", הגט מוינא, עסקי צבור (הפניה לראשי ועד ארבע ארצות), פרשת החזן וכד'.

ואלה דברי המלה"ד בשער הספר:

בא וראה שאלות הראשונים: נכתב ונחתם בספר תולדות האדם הגדול הגאון המפורסם רבינו בעל ב"ח והגאונים דעימיה דאפקינהו לשמייהו בדיסקי והמה כתב ידם ממש וזמנין דכתב סופר וחתם ידו והרבה נקבעו בדפוס בשני כריכות וקראו בשמותם שו"ת ב"ח ושו"ת גאונים בתראי ועוד לנו שאר הקונטרסים הללו ופנים חדשות באו לכאן אשר ידן לא היה לעולמים ואתגלגל מלתא ומטא לידן זעירי מן חבריא תרי

בני אח שמואל הקטן בלא"א הגאון המפורסם בדורו מוהר"ר אלכסנדר סנדר מרגלית נ"י ואפרים הוא הצעיר זלמן בלא"א הרב המאור הגדול המפורסם מוהר"ר מנחם מאניש מרגלית נ"י ואנחנו קמנו ונתעודד והזלנו זהב מכיסנו סך מסוים להמדפיסים בכדי להעלותם על מזבח הדפוס לזכות את הרבים זכרה לנו אלהינו לטובה.

נדפס פה ק"ק קארעץ

תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול החסיד הדוכס יוזף טשארטריסקי סטאלניק ליטעווסקי סטאראסטי לאצקי יר"ה.

אין דער פראוואליגירטי דרוקריי פון דען הערן יאהן אנטאן קריגער אויש ווארשי.

בשנת בתים גדולים מלאים כל טוב: לפ"ק.

הספר הוא בן נ"ד דפים ומכיל צ"ו תשובות.

בדף השני מביאים המדפיסים הסכמותיהם של ששה גדולים:

הסכמות וחרמות

הגאונים המפורסמים בכל קצוי ארץ ובני מדינת אשכנז יע"א.

א. כבר נודע ומפורסם לתורה ולתעודה עיני העדה הני גאוני בתראי שהיו בדורו של רבינו בעל בית חדש וכבר זכינו להיות נהנין לאורן מאורי אור ואש"ת תורתם בכמה שו"ת שנדפסו בזמננו הנקראים בשם תשובת גאונים בתראי, ואמנם עוד היה חמדה גנוזה יותר ממאתיים שו"ת ביד הגאון המובהק המפורסם מוהר"ר סענדר זצלה"ה בעל המחבר תבואת שור ואחר מות הגאון הנ"ל באו הכתבים ליד נכדו אהובי ועמיתי הרב החר"ף מוהר"ר מרדכי זצ"ל מבראד. אמנם הרב מ' מרדכי הנ"ל נתפס אדרא ומת בקוצר שנים, לכן לא היה סיפוק בידו להוציא חמדה גנוזה הנ"ל לאורה, ועתה קמו בני בניו הני תרי בני אחי הרבנים המופלגים בחריפות ובקיאות מוהר"ר שמואל ומוהר"ר זלמן מרגליות מבראד ורצונם להביא כתבי-קודש לקובעם בעט ברזל ועופרת לזכות הרבים לדורי דורות, וכמה כפרין דנרד למרי דיכי ועלינו להחזיק להם טובה, ואמינה יישר כוחם וחילם, וזו משנה שאינה צריכה שכל חכמי הדור מחויבים לשום עינא פקיחא שלא יהיו עוסקי במצוות ומזכי הרבים כמותם ניזוקין ממשיגי גבול, ולכן הנני גוזר בגזירת עירין ובלטותא דרבנן על כל מי שיבא להדפיס שנית

התשובות הנ"ל וכו', ויצא מכלל איסור הזה מי אם איזה חכם מחכמי הדור יביא איזה תשובה מהתשובות הנ"ל תוך חידושו לצורך איזה פלפול וכו'.

וכתבנו וחתמנו היום יום ד' ר"ח אב תקם תרחם ציון לפ"ק פ"ק פראג.

הק' יחזקאל סגל לנדא

ב. הנה יד שלוחה אלי מה"ה בני האחים הרבנים המאה"ג המפורסמים הרב ה"ה מוהר"ר א. זלמן בהרב המאור הגדול כמוהר"ר מ' מאניש אב"ד דק"ק ויטקוב והרב ה"ה מוהר"ר שמואל בהגאון מוהר"ר סענדיר אב"ד דק' זבאריז, על אודות אשר העיר ד' את רוחם רוח טהרה וקדושה להתעסק בקדשים קדשי גבוה וממקום גבוה בא לידם כתבי קודש מגדולי האחרונים, אשר מימם אנו שותים, ה"ה בעל ב"ח ומג"ש ובעל הסמ"ע וט"ז ושאר גאונים נ"ע וגדולים צדיקים במיתתם נקראו חיים הם למוצאים בפה ושפתים דובבים ככומר של ענבים. וחזי מאן גבר תרי גברי רבו כי ה"ה ה"ה הרבנים המאה"ג דקא מסהידו עלייהו שהגיע לידיהם שו"ת הנ"ל מן א"ז הגאון החסיד האמתי המפורסם המנוח כמוהר"ר אלכסנדר סענדר, בעל המחבר ס' תבואות שור ז"ל, ואם אמנם האי ידי לא צריך לדידי אם מצד עצמו, כי כתבי הקודש של הגאונים ז"ל הנ"ל א"צ הסכמה משום אדם, ואם משום גזירה לגזור אומר שלא להדפיס שנית בלי רשותם וכו'.

הכ"ד היום יום ו' עש"ק והיה מספר בני ישראל כחול הים, כ"ה ניסן תקמ"א לפ"ק פ"ק אלטונא יצ"ו.

נאום יקותיאל בלאמ"ו הרב המאיר הגדול

המפורסם כמו"ה זיסקינד כ"ץ זלה"ה

חונה בק"ק אה"ו יע"א

ג. להני תרין צנתרא דדהבא מרגלית דלית להון טימי, ה"ה הרבנים המופלגים גדולים חקרי לב טורייני דחכימי בעלי חצים שנונים מחוי חורפא ורווחא לבסומי כבוד חכמים מ"ו זלמן ומ"ו שמואל מרגליות השם יאיר נרם. אדש"ה כמשפט לחכמי לב כ"ב הגיוני דברות הראשונות לכבוד מעלתם אשר המה הרהיבוני לתת על שכמי על

העמק שאלה, וחלילה לי מחדול מלהתעסק במילי דשמיא כאשר אוכל שאת בעזרת השי"ת וכבוד מעלתם בעי מינא מילתא דבעי טעמא ואנכי מוטרד מכל צד ופינה מן העם אשר לרגלי השי"ת עד אשר אנכי רובץ תחת משא לעייפה וכי עוד מעלתם האריכו למענייתם במגילה עפה ופלפולא חריפא והעבודה כו'. אז ההסכמה על תשובות בתראי אשר רוצים להדפיס, הנה להסכים על גוף להוציאו לאורה זו אינה צריכה, כי אם היות שקשה עלי מאד רבוי הספרים, ואפילו לגדולים חקרי לב מכמה טעמים, מ"מ מאותן הגאונים אשר כבר אנו נהנים לאורם, בודאי מצוה רבה היא דאנן נוכל ללמוד מדבריהם על דבריהם ולא נגשש כעורים בקיר. וע"ד החרם על ההדפסה, מי גבר לא יחוש למיקם בארור מסיגי גבול, כ"ש לבני אבוהון ובני אוריין כת"ר, בפרט בדבר שנתחדש על ידם וכו', הנני מסכים ע"י ספיר גזירת נד"ז האח נפשי הגאון המפורסם מוהר"ר יחזקאל הלוי נ"י אב"ד דק"ק פראג וכו'.

יום ג' כ"ד תמוז תקמ"א לפ"ק פ"ק ברליו.

חק' צבי הירש

ד. הסכמת ר' מרדכי זאב החונה בק"ק לבוב,
יום א' י"ט למב"י מאשר לפ"ק.

ה. הסכמת ר' צבי הירש מזאמושטש, ב' לסדר עד תום שנת ממכרו,
תקמ"ב לפ"ק. בראד.

ו. הסכמת אא"ז הגאון המובהק החסיד המפורסם מ"ו סענדר שור כמוזכר בספרו תבואות שור סי' ב' ס"ק ל"ב, והנה הוא באמתחתי דאיתי בירושה מאבא מורי הרב החריף החסיד המפורסם מוהר"ר מרדכי זלה"ה ולפי רוב השנים כמעט ספו תמו מן בלאות, דאידי דמשמשי בה ידא דכולי עלמא, הרבה אובדים מהם, הרבה מתפזרות מהם, והוא כרקב יבלה, נפל תכלא בכולא. אי לזאת אנן בריכי קמברכינן, כי העיד ד' את רוח הבנים, בנינו שני צנתרות הזהב, הרבנים המופלגים בחריפות ובקיאות נ"י, להוציא כלי למעשהו והיו עסוקים באותו ענין ביגיעה רבה, בערב היא באה ובבוקר היא שבה,

בכדי ללכך ולצרף הדברים, ובשכלם הזך מלבם יוציאו מלים עריבים, ללמד זכות על הגאונים ולבאר כל חמירא. וכבר יצאו רבני גאוני זמננו מאורי הגולה בחרם ובנח"ש לקראת אשר יעלה על רוחו להסיג גבולם משך עשר שנים מיום כלות הדפוס. ומי ראה אלו יוצאין ולא יצא וחזינן לאצטרופי להו בצירוף רבנן. ושומע לדברינו ישכון בטח ושאנן ושלי וברכת טוב תבוא עליו.

כ"ד המדברים לכבוד התורה ולכבוד רבינו המחבר בית חדש.

וגדול יהיה כבוד הבית הזה לפ"ק, פה ק"ק בראד.

הק' אלכסנדר סנדר מרגליות מבראד

הק' מנחם מאניש מרגליות מבראד

הקדמה

בשכון ישראל בארץ, ודבר ה' יקר חזון נפרץ, אין יוצאת ואין פרץ, ובתים מלאים כל טוב, סחר כסף יחרוץ, וברכות הטובה הלך שובב בדרך לבו, לטמון עונו בחובו, שכח מה אמר לו רבו. וירא ד' כי רבה רעת האדם ויאמר להשמידם. ובהשחית ראה ה' ויחד נכמרו נחומיו, ויפתח את רחמיו, ואל מקום מנוחתו לו יעיר כל חמתו. ובגטילת מקום סגי ל' הוא עצמו מחזר עליו לשורפי מבדל קבדיל מיני', וקעביד עקירה ממקום חשוב ואל על ישיב, וישראל גלה מעל אדמתו. ולא נשאר לו בלתי גוויתו ואחת דתו, הר אלקים חריבה ורבה העזובה, ומעין כזב נהרי נחלי דבק ושפע רום ההולכים דרך תימנה והטף אל דרום. המה ישבו בלכתם ויגר מזה אך שמרי' ימצו ישתו, ישובו לא על מהפך בצינורא בשמים ממעל, צנורו של פלוני מקלח מים, מנה אחת אפים, וארובות השמים נפתחו, ויתהלכו באשר יתהלכו, ומיעוטא דטהורים נדחו, ותרעינה באחו, ונפשם יבשה, יבש המעין, וקוו לאור ואין, שואפים על עפר ארץ ותקצר נפשם בעמל מצוקתם למעצבה ישכבון, די לבם בקב חרובין, ועבדום ועינו אותם בארץ לא להם. כל נכסי נתונים לפלוני עבדי חוץ מאחד מרבוא שבהם, ואף המעט אשר לפני הזמן בוגד מחלקת שלל לאגפיה, ונתנה מחמדיה, אתנה למאהביה, והאתונות רועות על ידיה. עשר תעשר יוצא השדה וכל הישר הולך לא תחזיקה ידה, ומן האהבה אשר הם עליה אל אל ישועו. קח את בנך את יחידך אשר אהבת והעלהו אל המקום אשר בחר לשכון שמו שם והאדמה לא תשם. מדוע לא בא בן ישי, מחכו עליה במערבא, מפקידה לפקידה ולימים הרבה. רבות בשנים שלא פקדנו אבא, וירא העם כי בושש ויפץ לקושש, איש לפי אכלו כאשר תעשינה

הדבורים הממעט אסף עשרה חמרים. על כן תפוג תורה, ללא כהן מורה, לולי ה' הותיר לנו שריד השרידים אשר ד' קודש, בכל דור ודור עומדים עלינו, ללמד דעת ודרך תבונות להודיענו ויש למו ספרים במחנה העברים, והאירה תבל מנוגה ברקיהם, בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם, עד דיתיב סב' יוסף ברישא, (הוא ר' יוסף קרו) היה סועד את אחיו וירה פינתו בארץ הקדושה וגולה על ראשו, זה האיש משה, (הרמ"א) אשר בנו שניהם בית ישראל, ואחריהם יאיר נתיב, היה דבר ד' אל יואל, והוא שפט את ישראל, ויעש להם בתים, הוא אשר בנה בית חדש, וכל העם עונים אחריו מקודש מקודש. ואף גם זאת פשט בעה"ב את ידו, להשיב אמרים אמת ויפוזו זרועות ידיו, להגיד דבר חוק ומשפט לבאי עדינו. והרבה נקבעו בדפוס ויצאו לאור, ועוד לנו שאר תשובות רבות, חלא הם כתובים על הספר הנותן אמרי שפר, וממרום הערה רוח עלינו, ושת ידו על שנינו, לקוח את הספר הזה מיד מזה בן מזה, ה"ה כבוד אדוני דודי מ"ח הרב הגאון הגדול ובקי המפורסם מ"ו סענדר מרגליות נ"י האב"ד דק"ק זבאריז, דאיתיה גביה בירושה מכבוד אא"ז הרב החר"ף החסיד החסיד המפורסם מו"ה מרדכי ז"ל. ואנחנו קמנו ונתעודד, לבא לחדר בחדר להתבודד, ומבינין ומעיינינין כולי יומא בדינא, ובעומקה של הלכה טעון לינה, הא למיגרס והא לעיונא, בכדי שיקלוט העיון ללמד על מעשה הכתב, כי כבגד יאכלם עש, וכמלא תרווד רקב, כי הדברים עתיקים רק בלאותיהן קיימיו, בהא כתב ע"ג כתב ותיבות רבות תלויות ומחקים ולחפש באמתחת שו"ת ב"ח הראשונים ובשו"ת גאונים בתראי ושאר תשובות הגאונים אשר בזמן רבים, כדי שלא לכפול הדברים, אשר כבר בעט ברזל חקוקים; ומודעת זאת, כי המדפים תשובות גאונים בתראי, חוץ מכבודו עשה שלא כראוי, כמה קצרן הוא זה ולפום ריחטא אין הדברים מובנים, מחמת כי השמיט כמה פעמים, דאיכא למישמע מינייהו כמה הלכתא גברתא, חסורי מחסרא והכי קתני; והוא מכשול למעיינים, ותולים בוקי סריקי ברבותינו הגאונים, ובספר כל אשר אצלנו, הדברים ארוכים כפלים לתושיה. ואעפ"כ לא המתקנים בספר חלו רק דבר שנתחדש ולא הובא בדפוס מעולם. ובעידנא דעסקינן בתשובות הללו בהיותנו עוברים בין בתרי אמריו, לפעמים לא זכינו לירד לעומק דבריו, וגם בדברי תלמידיו וחבריו ראינו ונתון אל לבנו, כי במקומות רבים יפלא בעינינו, אבל כי ערבים עלינו דברי דודים, יגענו ומצאנו לתקן שיהו דברי חכמים קיימים, ולהראות כי על אבני קודש הוצב יסודם, ומתוך זה הרחיב ד'

לנו בפלפולים שונים, בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, והעתקנו המורם מהם אליבא דהלכתא, פרט למעשה חדודים, הנאמרים להעיר אוזן לשמוע בלימודים, ואין להם מהלכים בין העומדים. ובעינינו יפלא על מחברי ספרים בפלפולא חריפא, על כל קוץ וקוץ מגלה עפה, וקובעם לדפוס ומוסר אותם לצבור יפה; כי מה בצע לחוק אותם בעט ברזל ועופרת, אם האות נעדרת. ובקושטא לא קאי, לא צבורי ולא מחזורי, מוטב דבאתרא דליעול ירקא ליעול בשרא וכוורי. ועלתה במחשבה לפנינו להדפיס מה שהעלתה מצודתנו ולעשות קונטרס אחרון מה שנלע"ד, לסתום כל סדק ולהחזיק כל בדק, בדברים הנאמרים באמת וצדק. וכעת לא נתקיימה מחשבתנו, כי הוצאות הדפוס רבה, ולא הדפסנו רק איזה נירות. וברצות ד' דרכינו, להוציא לאור סדר גיטין ושו"ת מהגאון מ"ו אברהם שרענצליש ז"ל מלבוב, אולי נוכל לעשות כאשר עם לבבינו. והנני נותן הודאה על העבר, אשר ממכון שבתו השגית, לעשות נחת רוח, לאיש אלקים קדוש רבינו בעל בית חדש, וחבריו ותלמידיו הגאונים ישישו כי מצאו בקבר פתוח גרונם, לבטא בשפתים כאלו הם עודנה חיים ומתפלל על העתיד מלין לצד עילאה אמלל, מלכי ואלהי אליו אתפלל.

אלקי פועל רב ישועות מקדם, עורה למה תישן, מה לך נרדם, על מי נטשת מעט הצאן במדבר אדום, הכם אריה מיער וזאב ערבות ישדדם, ותמאס באוהל יוסף וכשבט אפרים.

מה אנחנו יושבים פה רם, הבט ופקוד גפן בוקק ישראל כרם חמדתו. ראו גוים באו, השחיתו התעיבו הוד יפעתו, גפו בסרו יחמוסו וירמסו אותו, לא השאירו עוללות ויקטפו את ראש אנקתו, יהי חסדך ד' למלאות קרית הכרם ושה פזורה קבץ נפוצתו, ואספת אל תוך ביתו, תביאמו ותטעמו בהר נחלתו, והיה כגבור אפרים פי המדבר לכבוד המחבר, זעירא מן חבריא, אפרים הוא הצעיר זלמן בן לא"א הרב המאור הגדול המפורסם מוהר"ר מנחם מאניש מרגליות נרו יאיר, חתן הרבני הנגיד הקצין המפורסם מוהר"ר חיים סגל מבראד.

בעוד שבב"ח הראשונות שסידר רבינו יואל בעצמו בחייו אינם מופיעים שמות הנמענים ותואריהם – למעט מקרים יוצאים מן הכלל, כמו לבעל הסמ"ע וכו' – הרי בב"ח החדשות לא השמיטו המהדירים בהרבה תשובות את שמותיהם של הנמענים ותואריהם המלאים.

נביא להלן בקיצור תכנן של מספר תשובות שיש בהן ענין וחידוש.

א. על השאלה על „מי שגנב ככר לחם מחברו – האם מותר לו לברך עליו תחילה וסוף?” עונה רבינו יואל: „...אין לברך לכתחלה, משום שבשעת הברכה הוא עושה דבר אסור, אלא שלבסוף מותר לו לברך, ואינו נקרא „מנאץ” (ובוצע בירך וכו’)” (סי' א').

ב. במה שמקילים לתת לחולה לאכול ולשתות דברים של חמץ בפסח... הוא עונה: „...בחמץ דאסור מדאורייתא, אסור כדרך הנאתו, ומותר רק במקום סכנה; אולם בחמץ דרבנן מותר אפי' כדרך הנאתו, גם שאין סכנה בדבר. באשר לאכילה ושתייה כתב הרי"ף, שאפשר שעשו את החמץ כמו של תורה, שלא להתרפא מהם שלא במקום סכנה. מיהו כל חולה שמאכילים אותו דבר איסור, צריכה הרפואה להיות ידועה ע"פ הרופאים, כמו באיסור (דברי הרשב"א); וא"כ בחמץ בפסח, אם הרפואה היא בשתיית שכר של שעורים, או רפואות אחרות הנעשות מחמץ – חל עליו דין זה. וגם יש לבדוק אם אפשר לעשותה בהיתר ולא באיסור... וכן פסק מהר"ם איסרלש בי"ד סי' קנ"א...” (סי' ו').

ג. „שו"ב של קהל שנמצאה אחריו בהמה שלא שחט בה אלא סימן אחד, וגזרו עליו שלא ישחוט כשהוא שיכור. אולם הוא עבר על כך כמה פעמים... כשהוכיחוהו על פניו, טען: אני רוצה לקבל עלי דין תורה... מה דינו?” התשובה: „שוחט זה מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, שאינו יר"ש ואינו חושש לבדוק בסימנים אחר השחיטה... ואם נמצא שוחט סימן אחד שתי פעמים, הוא מוחזק בכך... ואי אפשר להחזירו למעמדו... אלא אם כן ילך למקום שאין מכירין אותו...” (סי' י"ג).

ד. בתשובה לכבוד הרב הנעלה מו"ה אבא נרו, בענין תולעים בריאה, הוא כותב בין השאר: „...וכך פסקתי בחידושי” והוא מסיים: „...הנך רואה כי דברי בלתי מסוכרים קצת ובלשונות מגומגמות, תגיה על חשכי...” (סי' ט"ו).

ה. בנדון הצמוקים היבשים, שקוראים, רוזיני', ששמו אותם בעופות ובפלאדין, אח"כ נבדקו הצמוקים הנותרים ומצאו בהם תולעים שקוראים, מילווין' – הוא משיב: „אמת שבימי חורפי לא דקדקתי באלה ואסרתי הכול. וכן שמעתי וראיתי מהרבה גדולים, שאסרום, ואף שהיה הפסד מרובה וגם לצורך יו"ט. אכן עתה שמתי אל לבי מאמרם ז"ל: התורה חסה על ממונם של ישראל, ואם באו להחמיר – לעצמם, אבל לאחרים אין ראוי להחמיר שלא מן הדיו ולילד בחושך. והנה ההכרח הביאני להאריך, כדי

לברר החילוקים שנפלו בדין זה. והנה זה ברור שמילווין שעל גביהן אינם נפרשים, אלא אם שמים אותם בחומה של אש, או בחומו של יום, ולכן אין מן הדין איסור לאכלם. וכן מבואר בהגהת ש"ע, שאין העולם נמנע מלאכול התולעים שבגבינה, אע"פ שרוחשים וקופצים ממקום אחד למשנהו. וגם לגבי המילווין אין חשש שמא יפרשו, כל זמן שנמצאים בצמוקים, אלא אם ישימו אותם בחום. ואף שהמנהג הוא לא לאכלם, אם ידוע שיש בה מילווין, אבל אין לאסור התבשיל שנתבשלו בו. ולכן מותרים אותם הלחמים והפלאדין לאכלם על הצמוקים שבהם, אחר שהצמוקים נתערבבו בדיעבד – מטעם ספק ספיקא. ואין על זה שום מחלוקת... (סי' כ"ג).

ו. בתשובתו ל,,כמה"ר מאיר אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דליטא" בענין שליש בישולו, הוא כותב בין השאר: „...תמהתי על מעכ"ת, וכי הגון לחשדני כמתעתע לכתוב דברים שלא במשפט כאחד מן הלומדים שאין לו מוח בקדקדו? ויפה אמרת: ולא כן בדיו, שלא רק תלמידים החשובים הנקראים בדים היוצאים מאילנות, הם הנקראים בנים, ככתוב: ואת הבנים תקח לך, אלא אף ענפים היוצאים מן הבדים הם תלמידי תלמידי, לא כן יאמר עליהם שיהיו טועים לומר כך דברים בדויים...”.

והוא מסיים: „והנה אין לי ספק שמבחוץ ובמהירות כתב מעכ"ת, מבלי עיון בספר א"ח סי' רנ"ג...” (סי' כ"ו).

ז. „מעשה שהיה בשנה ההיא (כנראה בשנת שצ"ה-שצ"ו) שנה קשה ובארץ ההיא, ויבוקש וימצא בארץ הגר הקשה, שאנשי ק"ק זמיגראד התעצמו בתוקף כוחם ללכת אל ארץ הגר והשליכו נפשותם מנגד, טרחו וגם נתעבדו ונשתעבדו לפריצים עבור מעות סך גדול, כדי למלאות ספקם, להתעסק ביין כשר, כדי להטריף לחם חוקם; ולקחו נאמנים אשר קבלו על עצמם דברי חכירות ונאמנות בפני מעכ"ת, ובפני... ראשי הגליל לבוב, כי שם ביתם... והנה פעלו ועשו כולם במבצר זנביר כמה חביות יין אשר כל חבית עם הוצאות תעלה בקרן ערך פ"ה זהר' והלכו לדרכם, כאשר ימצאו ענבים, והניחו אצל היין את האיש ר"מ לשמרו ולמלאותו. וכאשר עשו מלאכתם, שבו אלה ולקחו היין מן המבצר זנביר והוליכו את היין בשמירה מעולה לק"ק זמיגראד... והזדמן שצריך שאלת חכם כאשר השיב לי, שבשעה שהריקו את היין לתוך החביות נפל קרש אחד לתוך החבית והגוי הכניס את ידו בה והוציאו. והוא לא הבחין אם הגוי נגע ביין אם לא. הוא ביקש ממני כתב הכשר על היין, משום שרצה להוליכו ללובלין. דחיתי אותו

והודעתי לו שעל בעלי היינות לבוא אלי... והכסיל הזה... הורה היתר לעצמו ומילא מן החבית הזאת ט"ו חביות והביא לידינו מבוכה... והייתי מצדד להתירא מטעם הרמב"ם פי"ג מהלכות מ"א, והביא המחבר סימן זה סעיף ו': מי שאומר, שכל מקום שאמרו ביין שלנו שהוא מותר בהנאה ואסור בשתייה מפני צד נגיעה שנגע בו הגוי, היינו, כשהיה חגוי עובד אלילים; אבל אם היה איסורו בגלל גוי שאינו ע"א שנגע ביין שלנו שלא בכוונה, או שטפח ע"פ החבית, הרי זה מותר בשתייה וכן כל כ"ב... אבל המעין בספרי הרמב"ם יראה שלא העתיק המחבר בצורתו, שהרמב"ם בצח לשונו דקדק ואמר: כגון ישמעאלי, שנגע ביין שלנו... דדוקא לישמעאלים חתירו, אבל לא לגויים בזמן הזה... כדי לא להקל בעיני המון עם מפני שאינם בני תורה ויבואו ח"ו לפרוץ פרץ בגדורה מן הגאונים פק"ק, על השותה ומתעסק בסתם יינם, ובפרט אשר רבו המתפרצים ושותין בצנעה אך לא בפרהסיא, ומנהג אבותיהם בידיהם וקשה להפרישם, ורבים ששתו קודם החרם לדעתיהם חשודים ששותים בצנעה עוד היום, ואף שהם משמרים היום עצמם שלא לשתות בפרהסיא, לבי אומר לי שחשודים בעבירה זו, לכן לא רציתי להורות להם קולא ואף גם זאת שידוע לי ולכל שער עמנו, שהאיש כמר שלמה דוקלר בעל היין הוא נזהר באיסור שתיית סתם יינם, כאחד מן הסמוכים. בכן מצוה ללמדו ולומר: איני מאמינך... שהיין מותר לדעתי. אך עיני כל ישראל אל אדוני להורות להם הדרך אשר נלך בה. וגם אני מסופק, באם שיסכים מעכ"ת להתירא מטעם „ואיני מאמינך“ – אם אני מחוייב להודיע לבעלי נפש וליראי שמים שיבדלו א"ע מן היין... את השאלה הפנה הרב מנחם מן אב"ד ברימנאב לרבינו יואל (סי' כ"ט).

תשובתו של רבינו יואל: „... לענ"ד אין להחמיר בזה כל עיקר מכמה טעמים: א. שמה שהיו החביות קשורות בחבלים, לאחר ששמו עורות על גביהן, זה נחשב כחותם שני... ב. לדעת המחמירים חותם בתוך חותם שייך למפקיר יינו ביד גויים, או שולח יינו, שמא יפתחנו הגוי ויקח מן היין ויכניס בו יין משלו; אבל אצלנו, שהיין לא נמצא ברשותו של גוי, אלא מונח היה בסרטיא, במקום שרבים מצויים שם ועוברים ושבים במקום שהשאירו – אין ספק שאינו גרוע ממטהר יינו של נכרים ונתנו ברשותו ובבית הפתוח לרשות הרבים, שאפילו בעיר שכולו גויים, אם אין בה דלתיים ובריה, מותר אפילו בשתייה, משום שישנם רוכלים המחזרים על פני העיירות, והגוי נרתע... תולים לקולא שהוא חושש מעוברי דרכים. ואף שזה קרה במשך

שתי שעות בלילה, הלא במלכותנו עוברים ושבים בסמיכות לעיר בלילה כמו ביום; ואדרבא, בלילה הוא יוכל להיתפס עליו כגנב יותר ויותר... ג. הכול מודים, אם מכיר היהודי בטביעות עין את הסימנים כפי שהשאר אין ספק שאין להחמיר כלל; ד. די בחותם אחד; ואע"פ שישראל קדושים הם ונוהגים לכתחלה אף מפקיד חותם בתוך חותם – בדיעבד אין להחמיר... (סי' ל"ב).

ח. (תשובה זו היא להגאון ר' משה בעל „חלקת מחוקק" על שאלתו בשו"ת גאוני בתראי סי' ל"ד). בין שאר דבריו: „...והארכת בלשונך הצחה להלעיג על מה שעלה במחשבת הענין... הנה באמת ראוי להלעיג על שעלה במחשבתך לדמות הענינים, שע"כ דמית וחשדת בכשרים שמדמים ענינים כאלה, זה עם זה, ואפילו ברבי"ר דחז יומא לא טעה ב". וברור לי, שאם היית מתיישב ולא מיהרת בפחזותך כמים להקשות ולהשיב על דברינו הנעימים – היית מבין במעט השקפתי בר"פ התינוקת, שלא בא התלמוד לדמות ענינים דחוקים זה עם זה, שאין להם דמיון וכו'... גם לזה לא נתת לבך, למה שאתה מוציא מפיך ומתחת קולמוסך... ואמרת שותא דמר לא ידענא. האמת, שלא נתת לבך להבין דברי המפרשים לכל מי שיש לו מוח בקדקדו... (סי' ל"ט).

ט. על השאלה „בעניין הנשים הילדות, האם עליהן להסיר את הנזמים שתולים באזניהן (בשעת טבילתן); כי יש מי שאומר, שלא עלתה הטבילה" – הוא משיב: „דין זה מפורש בכל הפוסקים ע"פ התוספתא וז"ל הי"ד: השירים והנזמים וכו' – אם הם רפויים אינם חוצצים, ואם הם הדוקים חוצצים... וכן פסק בש"ע סי' קצ"ח סי' כ"ג... והבא להחמיר ולומר שהנשים שלנו לא כולן יודעות את הדין, ואם תתיר להן רפויים, יטבלו גם בשאינם רפויים – עליו להביא ראיה לדבריו, אע"פ שבכמה מקומות אנו מוצאים שהחכמים גזרו זה בגלל זה... ובכל מקום שלא גזרו אין כוח בידינו לגזור גזירות במה שהם לא גזרו... ונלפע"ד, מה שנשים צנועות אינן מגלות שערן לעולם, ואף בשעת טבילתן שמות מצנפות בראשיהן וטורח להן להסירן מעל ראשיהן, וכו' באותן שנושאות קמיעות שאף לרגע אינן מסירות אותם מעליהן, וטורח להן להסירן מעל צואריהן – על אלו יש לגזור בהן, רפויים אגב בלתי רפויים, ומצנפת חלולה אגב מצנפת בלתי חלולה... וכן יש להחמיר בנזמי האוזן, רפויים כבלתי רפויים, משום שקשה להסירם... אבל חלילה לומר שברפויים לא עלתה לה טבילה. ואומר כך –

ראוי לנזיפה... ולכן אם טבלה בדיעבד בנזמים באזניה, אינה צריכה לטבול שנית, וכן בחוטים על הצואר, שתלויים בהם הקמיעות אולם לכתחילה יש להסירם, אף שהם רפויים..." (סימן מ"א).

י. שאלת בנו מהור"ר שמואל צבי הירץ: „איש ואשה התקשרו בתקיעת־כף, לישא זה את זו. והאשה עוד הוסיפה לשבועתה, שאם לא תנשא לו – לא תנשא לאיש לנסוע לארץ אחרת, אולם היא חששה שמא ימעל בה וישא אחרת ולא יחזור אליה עוד, ודיברה על לבו לחדול ממחשבתו זו. אז הוא נשבע לה בנקיטת תפלין שבידו, שלא ימעל בה. וכשנשאל מתי בדעתו לחזור, השיב שיחזור בעוד חצי שנה – שנה, ולכל היותר – עד שנתיים. הוא נפרד ממנה במסרו לה סכין קטנה יקרה לזכרון, וביקשה שלא תמכור אותה. והנה עברה מחצית השנה וטרם חזר. וקרובי האשה לוחצים עליה להנשא לאיש אחר. ילמדנו רבינו אם אפשר להתיר את השבועה שנשבעה לחתנה שלא מדעתו ושלא מרצונו". והר"ר שצ"ה מביע את דעתו בדבריו: „לדעתי פשוט שהאשה צריכה להמתין עד שנתיים, כפי שקבע לה חתנה, ואי אפשר להתיר עד אז שלא מדעתו. וזה דומה לגדרו של משה רבינו שנדר על דעת חותנו יתרו על הטובה שנתן לו את צפורה בתו לאשה. וגם זו נקראת טובה, שהוא רוצה לקחתה לאשה ושניהם נשבעו על כך. ולכן אין להתיר את השבועה מבלי ידיעתו ורצונו. ואף שכמה מרבתינו פסקו, שלדבר מצוה מתירים נדר של אחד שנשבע על דעת חברו – אף בלי ידיעתו – וגם כאן דבר מצוה – אף שהאשה אינה מצווה על פריה ורביה – שתנשא לגבר ולא תתעגן – בכל זאת אין להתירה בלי ידיעתו... נסתפקתי רק, אם יש להתיר לה הנדר כעבור שנתיים, מאחר שהיא נשבעה לו סתם להנשא לו, בלי קביעת זמן, ואף הוסיפה בשבועתה, שאם לא תנשא לו לא תנשא לאדם שבעולם; ומשבועתה זו משמע, שאם לא תנשא לו, לא תנשא כלל, הרי הדבר הוא לטובת האיש, שעליה להמתין לו כל ימיה. ומה שלפני נסיעתו הבטיח לבוא עד שנתיים לא היה זה אלא פותח דברים... ואף אם עכשיו היא מתקנת עצמה וטוענת שלא נתכוונה לכך – אינה נאמנה, שבנדר הולכים אחרי הלשון... ובפרט שהוא לא נשבע על זמן קבוע... ואפשר להקל ולומר, שבשעת שבועתם לא היתה דעתם שיהיו אגודים זה לזה כל ימי חייהם רק שינשאו אחד לשני בזמן ששניהם יסכימו לכך; ואם כן, לאחר שקבעו זמן ביניהם, שהשבועה כוחה יפה רק על הזמן שנקבע ואם הוא לא יבוא עד

סופו – השבועה בטלה. וגם על דבר שבועתה השניה, שאם לא תנשא לו לא תנשא גם לאחר, אפשר שאין משמעותה שהתחייבה להמתין לו, שהרי היא לא התחייבה לא לינשא, אם הוא ימות. לפי זה יש להתיר את שבועתה בפתח וחרטה, ולכל הפחות אין להתירה עד עבור שנתיים, ואז יתירו לה תחלה את שבועתה השניה, שאם לא תנשא לו, לא תנשא לאחר, ואחר כך את שבועתה הראשונה לו. כך נראה לענ"ד. אך מפני שעניני נדר חמורים מאד, אמרתי להעלות דברי על הכתב ולהביאם לפני מעכ"ת, ומורי יורני אם שגיתי. ואחת שאלתי מאדוני, שיעיין מכ"ת בדבר זה ויודיעני תשובתו הרמתה ויהא שכרו כפול מן השמים. ובנתינת הסכין למתנה לה, פשוט הוא בעיני שאין בכך משום חשש לקידושין, אף אם נתן לה בזמן השבועה, שקיים לנו, שאין חוששים לסבלנות בזמננו מקידושין. יודיע לי מעכ"ת תשובתו באריכות, באר היטב...".

(תשובתו של רבינו יואל חסרה, וכנראה שאבדה) (סי' מ"ד).

יא. „שאלה מק"ק בריסק. אשה אחת נדרה ונשבעה שלא תנשא אחרי מיתת בעלה לשום אדם שבעולם. והשבועה ניתנה בנוכחות חתנה, בתה וחמותה. ואם תעבור על שבועתה – תתן קנס כך וכך לצדקה. ומסרה מודעא על כך והעדים כתבו בתוכה: והכרנו באונסה. והנה הרב דק"ק בריסק דק"ק ליטא, בצירוף המנהיגים, כתבו שאין לסמוך על כך, אחרי שנתברר להם שלא היה שום אונס במתן השבועה (וכנראה, התחרטה האשה על שבועתה). עוד כתב הרב הנ"ל, שכאשר סילקה האשה את הקנס לצדקה – חתנה, בתה וחמותה... פיטרו ומחלו לה במחילה גמורה על שבועתה. ובכן, כשתקבל כתב התרה מג' ראשי ישיבות מפורסמים, תהיה מותרת להנשא לאיש. עכ"ל הרב והמנהיגים. והנה העידו העדים הראשונים בפני ב"ד, דייני דמתא דק"ק בריסק, שבשעת שבועת האשה בפניהם, היו נושאים ונותנים בפני בעלה ז"ל, שהיה מוטל על משכבו ומת מתוך חליו, ואמרו אליו, שיתן כל רכושו במתנה לאשתו אחרי שהיא נשבעה שלא תנשא לאיש והוא קיים את דבריהם ומסר הכול במתנה לאשתו; רק אחד מהם העיד שאינו זוכר בבירור, אם השבועה ניתנה לפני מתן המתנה או לאחריה, אולם דבר אחד יודע ברור, שגם לפני בואם לחדר שבו שכב הבן על משכבו, נשאו ונתנו בחצר בענין השבועה ובענין המתנה, אלא שאינו זוכר הדברים כהווייתם וכסדרם, מה שהיה קודם. והעד השני העיד, שבעלה של האשה ציווה לפני מותו, שתהא אשתו שולטת בכל העזבון, בתנאי שלא תנשא לאחר מותו, ולאחר מותו

הביעה האשה מרת חנה את דעתה, שרצונה להישבע. אחר כך, כשהיא באה לבעלה לפני מותו, מסר הוא הכול במתנה לה, אלא שאינו זוכר אם אמר: אני נותן לאשתי במתנה את הכול, או אם אמר: אני נותן לאשתי במתנה, אם תהא נשבעת; גם אינו זוכר, אם השבועה היתה קודם המתנה, או לאחריה. העדים גם העידו, שבשעת השבועה לא הזכירה את התנאי, אלא נשבעה סתם. ובאה האשה לפני רבותינו להורות לה אם מותרת לעבור על השבועה, אם תקבל היתר להנשא לאחר."

וזו תשובת רבינו יואל: "...לענ"ד, לפי העדים הראשונים, שחתמו תחלה סתם שנשבעה האשה ואח"כ העידו שהשבועה היתה על תנאי, והתנאי לא התקיים – אין על האשה שום שבועה ויכולה להנשא בלי שום התרה... ואין חילוק אם קדמה השבועה למתנה, או אם קדמה המתנה לשבועה, כיוון שהיו נושאים ונותנים תחלה בחצר בענין המתנה והשבועה והעמידו מעמד גמור, שתהא נשבעת כך וכך ובעלה יתן לה במתנה את כל נכסיו, ולאחר כך באו לפניו, בעודם עסוקין באותו ענין, ושוחחו עמו, שכך וכך החליטו – לכן אין חילוק, מה קדם למה: השבועה היתה על דעת המתנה והמתנה על דעת השבועה. ולפיכך, אף שנשבעה סתם, אין ספק שלשם המתנה התכוונה... ואפילו נאמר שהתנאי כן התקיים, שמיד אחרי המתנה החזיקה האשה בנכסים במקצת זמן ואח"כ חזרו בהם שני הצדדים: האשה החזירה את המתנה לידי יורשי בעלה והיורשים פיטרוה ומחלו לה על שבועתה, שנתבעה על דעתם, שלא תנשא לאיש – הנה פשוט הדבר, שיש התרה לשבועה זו; אלא שתחלה יתירו לה את השבועה שנשבעה... ואח"כ יתירו לה את מה שנשבעה שלא תנשא לאיש, שאע"פ שנשבעה אלא לפי הטובה שנתנו לה כל נכסי בעלה, בכל זאת כיון שהיורשים דעתם היא למחול לה על שבועתה ושתנשא לאיש – אין כאן שום בית-מיוחד... ואף שהבעל מת מיד אחרי השבועה והמתנה, הנה יורשיו עומדים במקומו לרשת נכסיו והם פטרוה מן השבועה, לפיכך יש לה התרה, כמבואר בב"י ובש"ע סי' רכ"ח סי' ב'... ולא די שנקרא דבר הרשות, במה שנשבעה שלא תנשא לעולם, אלא אף דבר מצוה הוא שיתירו לה שלא תתעגן, כמבואר בתשובות דלעיל שהביא בב"י, שדבר מצוה היא התרה זו, שתנשא לאיש... ועוד, שאין כאן שבועה גמורה ואינה צריכה התרה, בגלל שמסרה מודעא קודם שנשבעה, שמה שתתקשר נגד יורשי בעלה בעדים או בקנין, או בתקיעת כף, או בשבועה – בטלים ומבוטלים, כי אנוסה היתה למלא זאת בכדי לזכות

במתנה, ואין לבה ופיה שווים בדבר זה ואין כאן שבועה. ואפילו אם נאמר שהעדים לא הכירו באונס זה, הרי זה דומה לשטר מודעא על מתנה, כיון שאינו נותן ומוחל מדעתו, אין המתנה או המחילה כלום... ואף שלא אנסה אונס גמור, כזה שתלוהו ונתן – בכ"ז היא נאמנה לטעון שאנוסה היתה בגלל הלחישות בדברי גיזום בסתר והפחידה בכמה דברים, ואף שאין לה עדים על כך, היא נאמנה על עצמה, כשהיא אומרת שמתחרטת על שבועתה וגם היתה אנוסה קודם... ואם הסכימו היורשים בפני ב"ד להתרה זו, אין כאן שום ספק, שאפשר להתיר לה לכתחלה את שבועתה... הנלפע"ד כתבתי בקצרה בדבר פשוט, בלי ראייה מן התלמוד באריכות" (סי' מ"ה).

(הערה: בתשובה חלו מספר טעויות: במקום הבעל נדפס הבן ובמקום

האשה – האם).

יב. מעשה,, באחד שקפץ בפני הקהל ונשבע בס"ת שבזרועו, שלא ימחול לחברו, לא בעוה"ז ולא בעוה"ב, והאיש הזה לא ביקש ממנו כלל שימחול לו... מה תשובת האיש שנשבע בפני רבים בחנם, אם יש לב"ד להענישו? התשובה:,, לדעתנו אין עליו עונש כל עיקר, כי אינה נקראה שבועת שוא, שהיא שבועת חנם, שנשבע לאמת הידועה לכול, כגון, על עמוד של אבן שהוא של אבן... אבל הנשבע שלא ימחול לחברו, אין זו שבועת שוא, שהיא בחנם, משום שחושש היה פן יפצרו בו שיסלח לו, ולכן נשבע שלא ימחול לו. אלא שיש להסס ולומר, שהוא בכלל נשבע לבטל את המצוה, שהרי חייב אדם למחול לחברו, כשהוא מבקש ממנו מחילה, מחוץ למוציא שם רע עליו, וזולת זאת אין המוחל רשאי להיות אכזר... אכן לפי האמת אינו נקרא נשבע לבטל את המצוה, אלא אם מפורש בתורה, אבל מה שהוא מדרש חכמים ואיננו מפורש בתורה – חלה עליו שבועה ואין זה נשבע לבטל את המצוה, כמ"ש הר"ן. ונראה לי, שזה דומה למ"ש הרא"ש בתשובה, במי שנשבע לחלוץ ליבמתו, שאין זה נשבע לבטל את המצוה (ייבום), כיון שהברירה ניתנה לו ע"י התורה... והוא הדין לגבי מקרה שלנו, שאף שמצוה היא לסלוח לחברו, מכיון שזה תלוי בו, אין לו לב"ד להעניש אותו" (סי' מ"ו).

יג. אם יש,, לחלק בין בן-בנו לבן-בתו, שלבן בנו חייב לשכור מלמד, ולא לבן-בתו שמאחר שאינו חייב ללמד את בתו תורה – אף הבאים ממנה פטורים? – ע"ז משיב רבינו יואל:,, לענ"ד, אין זה אמת. ואם אתה אומר שלבן בנו חייב לשכור מלמד, הוא הדין לבן-בתו, שתלמוד ערוך הוא, שמי

שהיו לו בנים ומתו, אם השאירו אחריהם בנים הרי הם כבנים שלו, ואפילו בן – לבת. ולמדו זאת מהפסוק: ואחר בא חצרון אל בת מכיר אבי גלעד ותלד לו את שגוב; וכתוב: מני מכיר ירדו מחוקקים, ופירש"י: לא מבני בניו אלא מבני בתו וכו', שהרי יש פסוק אחר: יהודה מחוקקי, ולא אפשר שיצא משניהם, אלא ברור שמחוקקים יצאו מחצרון, מבתו של מכיר. ומזה ראייה שבני בתו הם כבניו. וגם משמע שמשום שמכיר היה לומד עם בן-בתו תורה, עד שהגיע למדריגת „מחוקקי" – לכן נאמר: מני מכיר ירדו מחוקקים. איך שיהיה לומדים מזה שבני-בתו גם הם כבנים... (סי' מ"ז).

יד. נכדו ר' נפתלי הירץ (בן חתנו הר"ר יהודה זעלקיל) פונה אליו בשאלה: „תינוק בן בכור שברית מילתו נדחתה לאחר ל' יום בגלל חולשה – האם צריכים לפדותו משיגיע לל"א יום, כשעדיין לא נימול, או יש להמתין בפדיונו עד אחר הברית?" התשובה: „לא משהים ועושים את הפדיון ביום ל"א". ורבינו יואל מוסיף ומטיף לו מוסר: „ומה שהבאת סברות שיש לדחות – תמה אני עליך, כמה שעיינת וסברות שכתבת לבנות ולסתור – ואין להם שורש ועיקר בתלמוד. ולא כן למדתיך בשהותך במחיצתי. ולכן אם תשאל איזו הוראה, תקצר בשאלתך, אם אין בידך הוכחה וראיה מקובלת מהתלמוד או מהפוסקים – תעלה על הספר... ה' שבט שצ"ו לפ"ק" (סי' נ').

טו. „אשה אחת נרצחה ע"י פריץ ושמוה בארון וסתמוה במסמרים והשאירוה בבית ולא קברוה. משום שהיו מהדרים אחרי הרוצח לתפסו ולדונו למוות. ולפי דיניהם קשה להביא את הרוצח ולדונו למוות, אם הנרצח נקבר בינתיים. אחר שנתפס הרוצח, הובילוהו לפני הארון שבו הונחה גווית האשה והוכיחוהו בדברים: ראה מעשיך אשר עשית, כדי שיודה על פשעו, כי כן נוהגים בדיניהם. לאחר שנפתח הארון בנוכחות הרוצח, חזרו וסגרוהו. והנה אבי האשה נהג דין ז' מיד לאחר שסגרו את הארון וגם אחיה שהיה בדרך רחוקה בזמן השמועה, חשב שנקברה מיד ונהג דין ז' מזמן השמועה. והנה נסתפקו מקצת לומדים, אם צריכים לחזור ולנהוג דין ז' מחדש, שמא היתה האבלות הראשונה בטעות. תשובתו: „כבר נודעה מחלוקת רש"י ור"ת... לדברי רש"י, סתימת הגולל הוא בשני גוונים: כאשר מכניסים את המת בארון וסתמו את הכיסוי במסמרים, או כשמוציאים אותו במטה או בארון פתוח ואז סתימת הגולל מתחילה משעה שנקבר וכיסו את הקבר בעפר ובאבנים, לפי הנוהג בקבורה; ולדעת ר"ת והגאונים: כל זמן שהארון

מגולה, אין מנין ז' עולה לו כל עיקר, אלא אחרי שנקבר באדמה ושוב אינו זז משם... ובכדי שלא לבוא לידי טעות, נוהגין שלא למנות אלא לאחר סתימת הקבר באדמה. ואף שפירש"י עיקר, נוהגים אחרת, שלא יבואו לידי טעות. ובנדון דידן, השהיית הקבורה היה בכדי לקחת נקמה... שמי יודע כמה ימים ושנים יש להשהותה שלא לקברה... שלא יהיה דם ישראל הפקר, אם הרוצח לא יבוא על ענשו. ועל כן, אם היו באים לשאול – היינו מורים להם למנות ז' ול' עם סתימת הארון, וכדברי רש"י, שהם העיקר. והואיל ובנדון דידן כבר מנו ז' ול' ועשו מעשה – אין הדעת סובלת להורות להם לחזור ולמנות שוב... והם יצאו ידי חובתם... (סי' נ"ב).

טז. „בסעודת חתונה בליל ב', שהמנהג בקראקא לא לומר „שהשמחה במעונו“ – האם מותר לאכל לסעוד באותה מסבה?“ התשובה: „ברוקח סימן שנ"ד ומביאו ב"י ס"ס שצ"א וז"ל: כן שמעתי מרבי, ביום שני שלאחר הנישואין רגילים לאכול דגים. ושאלו, אם אבל מותר לאכול עמהם? והשיב: כשמפסיקים לומר שהשמחה במעונו, שוב אינה נקראת סעודת-שמחה, אע"פ שאסור בשאר סעודות מריעות וכו'. ... ולענ"ד, אפשר ליישב המנהג שנתפשט ע"פ ספר חסידים, שכל מקום שאנשים ונשים רואים זה את זה, כגון בסעודת-נישואין, אין לברך שהש"ב, לפי שאין שמחה לפני הקב"ה, כשיש בו הרהורי עבירה, עכ"ל. ולפי שבאותה סעודה בליל ב' אין עושים סעודה אלא לקרובים, וכולם יושבים בבית החורף וטועמים ביחד אצל החתן, ובתוכם אנשים ונשים, לפיכך אין אומרים שהש"ב עפ"י ספר חסידים וכו'. וכן בסעודת ליל שבת ובשחרית של שבת, אין סועדים בקראקא אלא בחורים ובתולות – אין בו הרהורי עבירה, ורק כשסועדים עם נשים בעולות-בעל בליל ב' אין אומרים שהש"ב, אע"פ שטרם נגמרו הנישואין, שאומר „אשר ברא“, והסעודה נקראת סעודת-שמחה, והלכך אסור לו לאכל לאכול באותה סעודה, שגם בעל הרוקח לא אמר אלא דוקא ביום ב', שהוא לאחר הנישואין, בסעודת-דגים, שאין אומרים „אשר ברא“ ולא „שהשמחה במעונו“, אבל בסעודה שלפניו, בלילה שאומר „אשר ברא“, פשוט שהם נשואין ממש, ואבל אסור בה“ (סי' נ"ה).

יז. השאלה היא בעניני עגונות (שכמה מתוכם הוכנסו גם בכ"ח הישנות) והשואל הוא „החכם השלם כמהור"ר ר' שמעון שיחי' מפראג על מהור"ר ליבעל'ע בן קלמן מורוויץ, שהיה מארקטענער (סוחר בשווקים),

והעיד עד אחד, וז"ל: סוחרי השוק נשארו למטה, כשהשונא התנפל עליהם; כשסוחרי השוק אמרו להתגונן, נורה ליבעל'ע. והנה באו בריצה חבריו בכותנתם וסיפרו, איך נורה ליבעל'ע, וברשותו היה כסף רב. מאותו זמן ששמעתי על זה מפי הסוחרים היהודים, חבריו של הנרצח, עברו כבר שנתיים... ניסן שצ"ח. בתשובתו מביא רבינו יואל את דברי התלמוד ביבמות פרק ט"ו, פרק האשה שלום, „ופירש"י שם ואומר: ...,אם כן גם בנדון דידן, שהתנפלו השונאים על כל ההולכים באותה שיירה, והיהודי הזה שנמצא בשיירה רצה להלחם נגדם, וירו עליו בקנה השריפה (רובה) והרגו את היהודי ליבעל'ע, וחבריו נמלטו על נפשם מפחד – יש לחשוש בדדמי, שהרי הם חששו להמתין שם, עד שיראו אותו נופל מת, כפי שמוכח מדבריהם, שהגיעו למלונם בכותנתם לעורם ועזבו חילם לאחרים מפחד, שלא ירצחו גם הם, כי על כולם התנפלו השונאים; וזה גרוע הרבה אף ממלחמה גדולה, שיורים בחצים שאינם מכוונים אליהם. ובקטטה קטנה זו התכוונו השודדים להרוג את כולם, אם יתנגדו להם, וכמו שהרגו את היהודי היחיד, כן רצו להרוג את כולם, לולא נמלטו על נפשם. ואפילו היו באים כולם ומעידים לפנינו על מותו של ליבעל'ע, היינו חוששים בדדמי, משום שחששו לשהות שם ולראות במותו... וכן פסקנו בעגונה אחת בלובמלא בשנת ש"ס ואת הפסק שלחתי לידי הרב הגדול מחר"ל ב"ר בצלאל מפראנ, והאשה נשארה עגונה עד יום מותה... אולם מדברי חבריו שנמלטו שאמרו: כיצד נורה ליבעל'ע למות – אנו למדים, שבאמת נהרג ע"י היריה מקנה השריפה; שאם לא היו באים להעיד שירו בו ברובה, היה להם לומר: ירו בו בליבעל'ע! מהלשון: ליבעל'ע נורה, משמע כאילו אמרו, שנהרג ביריה. הואיל אם באים שני עדים ומעידים, אין חוששים לדדמי. א"כ מותרת אשה זו להנשא... ועוד קבעתי הלכה למעשה בעגונה אחת, שכל שאפשר לחקור מפי שני עדים, או אף עד א' בגוף המעשה, כמו בנדון דידן, אם ידועים חבריו ואפשר לשאלם, כיצד ידעו ברור היאך מת מאותה יריה – אין מתירים את האשה לפי עדות זו בלבד, משום החשש בדדמי; אלא אם אי אפשר להביא את העדים הנוספים שיעידו על מעשה זה, ואם לא נאמין לעדות הראשונה תשב האשה עגונה כל ימי חייה – אנו סומכים על העדות הראשונה ואין חוששים לדדמי... הנלע"ד שלא להחמיר באשה זו ומותר לה להנשא, אם יש לה זרע מבעלה, ופטורה מלחלוץ לאחיו... חשון שצ"ט, פה ק"ק קראקא" (סי' ג"ט).

יח. „הר"ר ישראל נשא לאשה את בתו של ר' נח, שהיתה קודם אשתו של כמ"ר צבי ב"ר יצחק, וכפי העדויות יצא עליו קול שנהרג. ומהר"ר בענדט גזר תחלה גזירה על בני קהלת הלאוויטשנן, שלא ירים איש את ידו, בכדי לקדש הקידושין הנ"ל, עד שיתירו גדולי המורים את האשה. המה עברו על כך, גבו עדות עפ"י ב"ד וסידרו הקידושין. לא יפה עשו וראויים לעונש". את השאלה הזאת מפנה הר"ר אברהם עפשטיין לרבינו יואל אחרי שהוא כותב על העדים, שהעידו שהיו נוכחים „בדינו ובהריגתו של הקדוש והיו בקבורתו... עם שלשת נאשמים אחרים, וגם בשעת הריגתם בתליה"... והוא מוסיף לבסוף: סוף דבר יש להעמיד האשה בחזקת היתר לבעלה, ואין לאוסרה עליו בגלל שנישאה לו בעבריינות, נגד פס"ד של חרם, שלא לסדר את הקידושין... ומכל מקום ראויים הם לעונש, המקדש והמקודשת וכולם שידם היתה בזה, שדברי הרבנים לא יהיו חוכא ואיטלולא בעיני ההמונים. אך לשמע אוזן שמענו, שכבר שמתו את המקדש וגם קנסו ידיהם של המחזיקים בו למסדרי הקידושין...".

אחרי שרבינו יואל מנתח את דברי העדות, ובדבריו על הרמ"א הוא אומר: „...וכך דרכו של הרב למי שידע מוצאו ומכואו כחיבור, דרכי משה, ואף שהוא מביא מה שכתוב בספרים הראשונים והאחרונים, הוא בירר וסילת אח"כ ביי"ג נפה מה שהוא לפסק הלכה וכתבו בש"ע, והיתר הניח ולא הביאו בש"ע, כי אינו הלכה...". הוא מצטרף לדברי השואל ומסיים: „...לכן מותרת האשה לבעלה זה שנשאת לו, מפני שאין ספק בדבר שבעלה הראשון נהרג ונקבר מקודם, ואין כאן שום חשש של איסור...". (ס"א).

יט. בתשובה ל„כבוד החכם השלם מהור"ר ליבא שי"י בענין גט של משומד הוא כותב: „...הנה שאלו ממני להכניס ראשי בדבר גט־מצוה, לאשר הבעל משומד בן משומד, כו' ע"י המפורסמים ברשעתם בשם קאזאקי, ובטורח גדול ובממון הרבה כו'. והנה הדבר היה קשה בעיני, גם כי העיד על הבעל ששמו דוד ושם אביו שמואל, והוא משומד בן משומד, והיה מכירו, מפני שהוא מאנשי עירו. וגם העיד ששם אמו שארקא... בכל זאת הוא אינו מכיר את אשתו וגם את שם המקום בו נשא אשתו. ועם כל זאת נסמכת דעתנו כמה ששנינו, כי בשעת הסכנה כותבים (גט), אע"פ שאין מכירים; ורש"י ז"ל בפ' התקבל מפרש בשעת הסכנה, כגון שמסוכן למות, ואם לא עכשיו – אימתי, מכל מקום נראה, שאם אפשר לחשוש שתשב

עגונה כל ימיה, דומה לשעת הסכנה, כפי שמבואר... ואם כן גם כאן, מאחר שהבעל משומד, יש מקום לחשוש לשמא התעיף בו עיניך ואיננו, והוא יסתלק כדי ללחום מלחמתו כמנהגו, שהרי שבתו בבית היתה מועטת, ושמא ייהרג והיא תישאר עגונה כל ימיה. ובלי ספק זה דומה לשעת הסכנה שכותבים גטין ושולחים אותם מארץ תוגרמה ומארצות אחרות, אף שאין מכירים במקום כתיבת הגט, שהמגרש הוא בעלה של האשה מארץ אחרת; והוא הדין בנידון דידן, שלא היה לפנינו מי שידע שם האשה מחוץ לבעלה, סומכים עליו מפני העיגון, למרות שהוא משומד, שהרי הוא דומה למי שהוא בבור... ואין הבדל בין משומד לשאינו משומד, וודאי תקנת חכמים היא... ומה שקשה למר, שהקרה ה' לפני הסופר שורה בגט שאינה מעורבת — דעתי נוטה להקל, ולא הייתי מצריך כתיבת גט מחדש מאותו הטעם שהוא משומד... וא"כ למה לנו להחמיר ולפסול הגט ולילך בחושך כאן? ואין לזה לא שורש ולא ענף בתלמוד ובחבורי הגאונים. ולכן צריך עיון על מה שכתב מהרמ"א בהגהותיו, שאם לא עירב, יש אומרים שהוא פסול. חפשתי בכל הספרים והמדריים שבידי ולא מצאתי מי שכתב לפוסלו, וברור ממ"ש בסדרי גטין... אלא שאין לשנות המנהג שנהגו קדמונינו. אולם בדיעבד נראה שהוא כשר, ואפילו באינו משומד אין צורך בגט אחר, ואצ"ל במשומד, ועוד שמעתי שכל חכמי ספרד וכן שאר חכמים אין כותבים אותו מעורב כל עיקר. וגט אחד שנשלח אלי ממצרים לא היה בו מעורב כלל... ולרווחא דמילתא אמרתי, שהאשה תעשנו גם לשליח להולכה, כי כן הסכימו האחרונים עמו. ומפני שהוא ואביו משומדים נכתב בגט וכל שום וחניכה דאית ליה ולאבהנא. הוא גם קיבל על עצמו בחרם ובש"ד ובכל האלות בתורה, שלא לבטל הגט וכו', כמו שנכתב בהרשאה, כי כן נמצא בדברי האחרונים לגבי משומד. והדברים פשוטים... (סי' צ"ב).

התשובה האחרונה בב"ח החדשות דנה בענין „יבם המהלך על ראשי אצבעותיו" ואין יבם אחר מלבדו". והשאלה שנשאלה: „האם יש לחלוץ לכתחלה, כיון שאנו נוהגים להרחיק היבום, או עדיף יותר שתתיבם". התשובה: „...לכאורה נראה מדברי הרמב"ם פ"ד מהלכות יבום, במהלך על ראשי אצבעותיו — החליצה פסולה אפי' בדיעבד, אף שהראב"ד שהרא"ש מביא לשונו בסי' מ"ח ומסכים עמו... מ"מ כיון להרמב"ם החליצה פסולה, אם לא דחיס כרעא אארעא (לא נעץ כרעיו לקרקע)... נלע"ד, שאף שהאמת היא שאם החליצה אינה לפי דין התורה, הרי היא כאילו לא נחלצה כלל

ואסורה לאחר בלי חליצה, מ"מ בנדון דידן שהחליצה אינה פסולה לדברי הרי"ף והרמב"ם, אלא משום שאינו יכול לנעוץ כרעיו בקרקע – אין פיסול זה מן התורה, שאין רמז בתורה על הנעיצה בקרקע, אלא הפסול הוא מדרבנן, מטעם שכתב הרא"ש, שבמנעל גדול נראה כיוצא מאליו, אם לא ידחק רגלו מעט בקרקע; ומכיון שמן התורה החליצה כשרה, ורק פסולה מדרבנן, וצריך לחזור ולחלוץ לה שנית – מאשר שאי־אפשר אחרת – חולץ לה לכתחלה ומותרת לאחר, אף לדברי הרי"ף והרמב"ם... ובנדון דידן כשאינו חפץ ביבום, או לדברי ר"ת שמצות חליצה קודמת, שאפילו אם ספק לנו אם מתכוונים לדבר מצוה, שמרחיקים הייבום ויש להם לחלוץ לכתחלה; אבל אם ידוע לנו שמתכוונים לשם מצוה, אין כוח בדינו לא להענישם ולא להפרישם, ואיננו מוצאים בתקנת הקדמונים שגזרו שלא לייבם יבמתו. מיהו מה שכתב ר"ת, איפה שידוע שמתכוונים לשם מצוה, כגון שבאו לבי"ד לחלוץ וא"ל: אם אתה רוצה לייבם – ייבם – אז ודאי המייבמים מתכוונים לשם מצוה, שהרי באו מתחלה לחלוץ... ונלע"ד, שעכשיו בדורותינו אין לעשות מעשה לפי זה להחזיקם שבידוע התכוונו לדבר מצוה – גם כאשר באו לחלוץ מתחלה – שדווקא בדורו של ר"ת, שמקצתם היו מייבמים ומקצתם חולצים, יש מקום לומר שמכיון שבאו תחלה לחלוץ, בוודאי לאחר שאמר לו: אם אתה רוצה לייבם – ייבם, והם התכוונו לדבר מצוה, משלא באו לייבם לכתחלה – שומעים להם; אבל בדורותינו לא נשמע מעולם שיהיו מייבמים, ולכן אין ראייה מכך שבאו לחלוץ מתחלה... ומ"ש מר שאין להביא ראייה מסומא והשגת על דברי ה"ה (הרב המגיד) ועל המפרש דברי הראב"ד, והוצאת דברים נגד כבודם שלא כמשפט – לא דברת נכונה ושרי לך מארר, כי הדבר פשוט... המסקנא: אם נתברר אחר החקירה לבי"ד, שודאי מתכוונים לשם מצוה, אלא שיש קצת ספק בדבר, עדיף יותר שיחלוץ לה, אע"פ שהיא חליצה פסולה, שלפטור עצמה היא פוטרת בחליצה גרועה אף לכתחלה, כשא־אפשר בחליצה כשרה... הנלפע"ד כתבתי וחתמתי שמי... הק' יואל... (סי' צ"ו).

מחוץ לתשובות רבינו יואל, שאין בהן משום ענין מיוחד, דילגנו גם על השאלות שהופנו אליו ולא נענו על ידו, משום שאבדו; על תשובות שמצאו מקומן גם בב"ח ישנות והובאו פעם שניה; ועל השאלות ותשובות מבניו של רבינו יואל, מט"ז ומגאונים אחרים, שהוכנסו ע"י המהדירים, ובתוכן שבע תשובות הדנות בענין עגונה משנת שכ"ה, ושגם המהרש"ל לקח בה חלק.

גאוני בתראי

תשובותיו של רבנו יואל נתפזרו במקומות רבים, וחלק מהם אסף נכדו רבי אריה לייב (בנו של רבי שמואל הירץ), בעל „שאגת אריה“, יחד עם תשובותיהם של גאונים מאותו הדור והוא הוסיף גם כמה מתשובותיו ומתשובות בני הב"ח ונכדיו. הוא בירר וליכן את השו"ת עד מקום שידו מגעת ובכמה מקומות חתם שמו הקדוש למען ידעון כי גה"ה גה"ה הוא בעצמו והג"ה מפיו יצא", כדברי המהדיר בהוצאת פראג. מסיבות שונות לא הדפיס את הספר בחייו, כדברי אותו המו"ל: „והספר היקר הזה היה מונח ודורש אין לו חתום באוצרות חושך ותהומות הזמן יכסימו". עד שנתגלגל כל החומר לידיו של ר' אליהו, בנו של ר' משה גרשון מפינצ'וב, מחבר הספר „מענה אליהו" שהוציאו לאור בטורקא בשנת תקכ"ד (כעשרים שנה לפני הדפסתו של הב"ח החדשות, בשנת תקמ"ה בקוריץ). לאחר שהספר אזל והיו לו דורשים, קם ר' אברהם ב"ר אהרן אויש והוציאו לאור בפראג בשנת תקע"ו והוסיף עליו חידושי תורה מאת הרה"ג ר' דוד דייטש, אב"ד דק"ק עיר חדש במדינת הגר.

בשנת תר"ך קם גואל שלישי לתשובות גאוני בתראי, שתיקן טעויות דפוס והוסיף מפתחות, ה"ה ר' אשר, נכדו של ר' משה צבי מייזליש, אב"ד דק"ק זאלקווא והגליל (מגזע הב"ח והט"ז) והדפיסו מחדש בצ'רנוביץ ובסופו הוסיף שמונה תשובות חדשות מרבי שמשון ור' צבי מייזליש (חותנו וזקנו של המו"ל).

הספר תשובות גאוני בתראי אינו על טהרת הב"ח. מתוך נ"ט תשובותיו רק שלשים הם מרבנו יואל ואליו, השאר מבעל הט"ז, בעל תוספות יום טוב, בעל מגיני שלמה, הסמ"ע, ר' יושע ואחרים. שלוש התשובות האחרונות (נ"ז, נ"ח נ"ט) הן מבעל „שאגת אריה".

בפרק זה נתרכז רק בכמה מתשובות רבנו יואל, ולא בכולן.

א. התשובה הראשונה היא בענין „חדש“ ומכילה ההתכתבות בין רבנו יואל לרבי יו"ט ליפמן העליר, בעל ה„תוספות יו"ט“, שעליה הרחבנו את הדיבור בפרק „המחדש“.

ב. השאלה היא בענין עגונות וחתומה ע"י יושע בלא"א מו"ה יוסף זצ"ל, פה ק"ק קראקא. „ע"ד הגט הניתן ממשומד ע"י שליח ונכתב בו מרדכי המכונה מרדוש בן יצחק המכונה אייזק דמתקריא ליבא וחניכא דאית ליה; ויש מי שמהרהר ומתרעם בשני דברים, האחד, שהיה ראוי לכתוב המכונה ליבא, למנהגינו דכל שהוא לעז כותבים המכונה; שנית, שהיה ראוי להקדים וכל שום מקמי שכתב בן יצחק, כמו שצריך להקדים המכונה אייזק, כך צריך להקדים וכל שום וחניכה אצל שם המשומד המגרש, שבשבילו כותבים בזמננו וכל שום וחניכה ולא אצל אבי המגרש, אף שאין לפוסלו בשביל זה, מ"מ לכתחלה עדיף לכתוב כנ"ל“.

תשובה. „עתה באתי להציע טעמי ונמוקי לפני ראשי ישיבות הגדולים שבישראל במלכותנו, המה יראו ויבינו על האמת ועל הצדק במשפט לאוהבי האמת, וזה, כי בתלמוד לא נמצא דכותבים המתקריא וכו', ולפיכך כל היכא שאין לו שום אחר אלא חניכה כותבין דמיתקריא; ופשיטא דאין חילוק בין זמן חכמי התלמוד שהיה לעז שלהם לשון ארמי כההיא ראיא מר"י שהיתה החניכא בלשון ארמי שהוא לעז שלהם ובין זמננו זה שלעז שלנו ע"מ הארצות והמלכיות שאנחנו גולים ויושבים תחת יד ממשלתם, בכל ענין כותבין דמתקריא וכו'; וכן לפי מנהגינו עכשיו, שבשעה שמכניסים התינוק לברית קורין לו שני שמות ביחד, שם העברי שיעלה בו לס"ת ושם של חול לכינוי ואומרים הנקרא שמו בישראל פלוני המכונה בלע"ז וכו'. הנה העליתי על ספר טעמי ונימוקי בהסכמה, שלכתחילה צריך לכתוב דמתקריא לובה ולכתוב בסוף וכל שום, והבא לקנטר ולהתיהר ולחלוק עלי אין אני חושש לכבודי כל עיקר, רק יחוש לעצמו שעתיד הוא ליתן את הדיו, על שאיננו יודע ומחשב עצמו כידוע. חודש טבת שפ"ו פה קראקא הק' יואל. (תשובה ג.).

ג. „אחד ששאל חפץ מחברו ואמר לו: אם לא אחזירנו לך לזמן פלוני אתן לך כך וכך דמים והעמיד לו ערב בעד הדמים. אם הוא אסמכתא והערב פטור מלשלם הדמים, או לא הוי אסמכתא והערב חייב בתשלום.“ (בשאלה

זו יש התכתבות בין רבי יהושע ולק הכהן – בעל הסמ"ע ולבין רבנו יואל. אנו מוסרים רק את תשובתו של הב"ח).

תשובה.אע"פ דאין לחייבו לשלם מדין ערב, אבל קנין מעכשיו בעינן משום דהוי אסמכתא גמירא, אע"ג דבקדושין לא בעי קנין – התם לא הווי אסמכתא אלא דרך תנאי גרידא, כשתתן המנה לפלוני איקדש אני לך ואין כאן אסמכתא, משא"כ הכא דלא קאמר אם לא יחזיר שמעון החפץ לזמן פלוני ישלם – דהווי אסמכתא גמירא ובעי קנין במעכשיו או קנין בב"ד חשוב, ודלא כהרב בהג"ה דלא הזכירו קנין. הק' יואל סירקש בלא"א מהו"ר שמואל ז"ל, פה ק"ק מעזבוש" (שאלה ד').

ד. ,,שלום רב וקרב ממזרח וממערב להרב הגדול מהו' הרבני כמהור"ר יושע נר"ו, יזהר יצהל ויהל עד ביאת הגואל. א"ס מכתב אותיות רום מעכ"ת האירו לעבר פנינו בעסק עגונה אחת שע"א (עד אחד) העיד ששמע מפי רבים שמת (בעלה) ורבים מעידים ששמעו מפי אחר שלא מת, וכתבת דמותר (לאשה) לינשא מטעם דכיוון שאין שם הכחשה בין העדים שמעידים לפנינו, דאפשר שאין אחד מהם שיקר, שכל אחד אינו מעיד אלא דמה ששמע, זה שמע מפי רבים שמת, וזה היחיד, או אפילו הם רבים שמעו מפי היחיד שלא מת, ודמנינן כאלו הם עצמם ששמעו מפיהם מעידים בפנינו והיחיד מכחיש את הרבים, דאין עדות היחיד שלא מת כלום נגד הרבים שמעידים שמת ונשאת ונתת בתשובת כהן... בדברים פשוטים שעמדו לפני מעכ"ת כהרים וגבעות העולם. ובאמת אני אומר כמה רב גובריך להקל בערוה החמורה בסברת הכרס הרבה יותר חזק גובריך מרבה בר חייא קטוספאה דעביד עובדא לחלוץ במוק וביחידי ובלילה ואמר עליה שמואל: כמה רב גובריה (גדול כוחו) דעביד כיחידא (יבמות ק"ד) ומעכ"ת לא עביד אפי' כיחידא ולא נסמך על שום קנה אפילו רצוץ, אלא על סברא להתיר זו... ולפע"ד נראים הדברים ברורים כשמש, דכיוון דנמשכה הכחשה בעדות בנ"ד בזה מי שמת ויש מי שאומר שלא מת ה"ל כדין עדים המכחישין זה את זה בפנינו...".

,,הנה עיניך הרואות דאין להקל בעגונות אלא היכא דאיכא יסוד חזק וראיה ברורה כמסמרות נטועים מן התלמוד, לא ע"פ הסברא בלי ראיה. מצורף לזה ראיתי מה שכתב חתני הגאון מהור"ר דוד הלוי שי' והשיג על שדמית נ"ד לא אומר בו לחידוש וכו' דאמרינן דטעי בעיבורא דירחא וכו' והדין עמו... ולפע"ד אין לה היתר ע"פ עדות אלו. מני הצעיר יואל סירקיש

במועד חג הסוכות שצ"ח בק"ק קראקא" (תשובה י"א). (ר' יושע הנ"ל משיב על דברי הב"ח וחותם: כ"ד יושע בלא"א מהר"ר יוסף זצ"ל, פה ק"ק טיקטין).

ה. „ראובן הוציא על שמעון שטר שנעשה בק"ס (קנין סודר) לפני עדים וכך לשונו: שמעון חייב לראובן סך פלוני לשלם לו כל חודש כך וכך, וכ"ז (כל זמן) משך תשלומין אין שמעון רשאי למכור שום שעה כי אם לראובן, ושמעון מחוייב לקבל מעות מראובן לקנות שעה וישלם ראובן בעד כל אבן כפי השער שיהיה עובר לסוחר בלבוב, רק שינכה כך וכך לפרעון החוב הנ"ל. ותבעו ראובן, שלאחר חצי שנה חזר שמעון ומעכב השעה שבידו, ושמעון משיב שלכך חוזר שיש בזה איסורי רבית. עוד תבעו ראובן בשטר אחר שחייב לו עשר אבנים שעה לזמן פלוני ושמעון טוען שלא קיבל ממנו מעות, רק בעד כל אבן ששה זהובים, והשער היה אז בעד שמונה זהובים ועכשיו הוא בעד ט' זהובים, וגם בזה איכא רבית".

תשובה. „שני השטרות הנ"ל נעשו באיסור רבית, הראשון נקרא צד אחד ברבית לפני שהתנה עמו שכל שעה שיקח במעותיו, יתן לו בדמים הללו, כאשר יהיה בק"ק לבוב, ושמא השער גבוה ולא יהיה לשמעון כלל ריות, או שמא יהיה לו הפסד ודמיא לששנו פרק א"נ (איזה נשך)... וא"כ עסק זה לא עדיף מקרוב לשכר ורחוק להפסד; וגם מורה לשון שטר לפי שהמתין לו סך פלוני שחייב לו כבר ולקבל תשלומין בכל חודש, לפיכך נתקשר שמעון כך והכל אגר נטר. אכן, מאחר שקיבל שמעון מתחלה מעותיו של ראובן כדי לקנות בו שעה לצורך ראובן להרוויח בהם, א"כ זכה ראובן בשעה שקנה שמעון במעותיו ומחוייב ליתנם לו והריוח יחלקו; דאפילו לאותן גאונים שס"ל בשולח יד בפקדון והרוויח בו, דאינו נותן ריוח לבעל המעות, בנ"ד מודו, כוון דנתן לו מתחלה מעותיו לקנות בו שעה להרוויח והרוויח בו, פשיטא שנותן לכל הפחות חצי ריוח לבעל המעות. וכל זה באם דלד"ה הריוח לאמצע... ושטר השני נעשה באיסור, לפי שמכר לו כל אבן בעד שמונה זהובים, ברור בודאי אם היה לשמעון אז בביתו עשרה אבנים שעה לא היה איסור, אבל אם לא ה"ל היה רבית גמורה... לכן נאמן ראובן בשבועתו אם רצה ליטע שברור לו שהיה בביתו של שמעון אז עשרה אבנים שעה... ושלם לו שמעון המעות... ואם לא נתברר באיזה זמן קיבל בידו המעות, או לא יצא השטר בבירור באותו זמן, אז יחזיר לו מעותיו ולא יתן לו שום ריוח מאחר שלא מידו המעות להרוויח כלום בהם לצורך האבן,

ממילא חשבינן לו העסק הזה כפקדון דעלמא, וק"ל כ"ד יואל סירקש" (תשובה כ"ב).

ו. „אם רשאי ליטול ערבה מחצר של ישראל מרשות ישראל, כדי לצאת בה ידי חובה?" תשובה, „נ"ל לפי ההלכה שאף מחצר של גוי מותר. ומאי דאמרינן בפרק לולב הגזול: אמר רבינא להני אוונכרי כי זבינתא אסי מגויים לא תגזזו אתין, אלא לגזזי אינהו וכו' – דווקא בזמן התלמוד כמ"ש ספר התרומה בהלכות ארץ ישראל... דבזמן התלמוד היו ישראל מרובין והיו להם קרקעות והיו גוזלין ומאנסין מהם וגם היו הגויים יותר אונסין ממה שהם עכשיו; ומפני זה אין עכשיו לחוש אפילו אם יקצוץ ישראל בצווי הגוי, וג"כ אין לומר מה בכך, סוף סוף הקרקע היא גזולה בידי גוי מימי אבותיו בזמן שהיו הגויים מאנסים מ ישראל – אין לחוש לזה, דודאי אותה גזילה כבר נתבטלה, שהרי קנאה בכיבוש, ואפילו גופו של ישראל קונים בכיבוש מ,וישב ממנו שבי'; ואחרי שכובשים מגויים או משמעאלים או מ ישראל – לא היו ישראל בו אחר כך, שיש לחוש שקנו הקרקעות והגויים גזלו מהם. אלא שרבינו הלוי כתב, שאין להקל בדבר משום דמסתמא גוזלין שדותיהן זה מזה ואין לחלק בין בבל לח"ל שאנו נמשכין אחריהן... ואע"פ שפירש"י סתם גויים גוזלי שדות הן מ ישראל – לאו דוקא הוא וכו', אין דבריו נראין דפשיטא דמן הסתם אין לאסור משום דגויים גוזלי שדותיהן זה מזה, מאחר דגם ביניהם זו סדר לדין ומסתמא אין להחזיק שדותיהן בגזולים, אם לא בידוע, אבל מחזיקים אותם מן הסתם שהם גוזלין שדות מ ישראל כאשר מעלילין עלינו בכל שעה בעו"ה, אבל שדותיהן אינן גזולים אם לא בידוע... ולפי הדין יש להתיר לכתחילה אפילו משדה גויים, אלא שאין לזוז מהמנהג; אמנם משדה של ישראל יראה לי שאין להתיר כלל... מאחר שברור הוא שהישראל אינו גזול, וקנה בקרקע כדין מהגוי וכתבה בערכאותיהם כניהוג, א"כ שלו הוא מן הדין, בין בדיני ישראל בין בדיניהם... דאי משום שהקרקע היתה גזולה מ ישראל מימים קדמונים, הלא קנאם בכיבוש, כדפיר"ש... ואם משום מצוה הבאה בעבירה, להא ודאי לא חיישינן, מאחר שהם כתבום בערכאותיהם, א"כ קנאה בדיניהם מדינא דמלכותא דינא. ותדע דהכי הוא, דא"כ לא מצאנו ידינו ורגלינו, שאנו דרים בבתים שקונים הגויים וקובעים בהם כמה מזוזות ולא חיישינן למצוה הבאה בעבירה... (תשובה כ"ד).

ז. „יבם ויבמה שנתעצמו לדין והיבם מיאן לחלוץ. מה דינו?" תשובה. „מה שהיבם טוען לא אחלוץ ולא אייבם, פשיטא שכופין אותו.

וכ"כ הרמב"ם פ"א וכן בטור וכן בתשובת מהר"ם. ואם היה היבם טוען שרוצה לייבם, בזה כתב מר שנחלקו בזה תנאים ואמוראים ואחר כך ראשי דורות, אם כופין או אין כופין. וכתב מר, דלא פליגי בעיקר הדין, אלא כ"ע אית להו הא דר' יוחנן דאמר: אין חליצה עד שיכוונו שניהם. לפיכך לכ"ע חיישינן שמא לא יכווין למצוה בשביל שכופין אותו ותהיה חליצה פסולה. אך תקנת קדמונים הוא, לכן כופין במקום, או בעת שנתפשטה התקנה, וא"כ אפילו אם לא יכולין אין בכך כלום, משום דחכמי הדור שתקנו הך תקנה עקרו הקידושין הראשונים על חליצה זו; ומ"ד אין כופין בזמנו או במקומו לא נתפשטה התקנה ולכך חיישינן לא יכולין. זה תרף דבריו. ועתה שרי לי מר, אשר כתבת ראשונה שקלי וטרי בזה או כופין או לא – תנאי ואמוראי, איני יודע אם נמצא דבר זה לא במתניתין ולא בברייתא. והא דמסיק בפרק החולץ משמי' דרב ור' יהודה, ליכא מאן דפליג עלי', ואמת שרש"י ור"ת נחלקו בדבר. אבל שורש דבר נמצא ותלמוד ערוך בפני תוספ', ומש"ה במאי נחלקו דגופי' בפ' החולץ... ע"כ אין בידינו לכוף לחלוץ, אא"כ תתן היבמה נכסים ליבם..." (התשובה הזאת בסימן ל"ב אינה חתומה ע"י הב"ח וכן התשובה הבאה באותו סימן).

ח. שאלה: „מי שיש לו אח המטומא בין הגויים והכלה מתנה שלא תהא זקוקה לו (לאח, אם בעלה ימות ללא בנים) אם יש לסמוך על זה?"
תשובה: „כל תנאי צריך שיתונה בשעת ביאה, דאל"כ אמרינן אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. וצריך שיתנה דווקא על כל ביאה וביאה..."
ט. שאלה: „בדבר מעות אתרוג. אם יהא נגבה לפי הממון, או לפי הנפשות?"

תשובה: „חצי לפי ממון וחצי לפי נפשות" (סי' ל"ז).

י. „אחד שקפץ בפני קהל ונשבע בס"ת שלא ימחול לחברו לא בעוה"ז ולא בעוה"ב. האיש ההוא לא שאל ממנו שימחול לו. אם יש לקונסו על שנשבע חניג, ואם חלה השבועה?"

תשובה זו סי' מ' הובאה גם בב"ח החדשות סי' מ"ו. ראה שם.

יא. גם שאלה סי' נ' בנדון שלשה הדיוטות, נדפסה בחדשות סי' נ"ח. ראה שם.

יב. „ראובן תובע את שמעון שמסרו (הלשין) לפני השר ואין לו עדים אלא אמתלא ואומדנא; והלה כופר ותובע עלבוננו שחשדו במסירה. ואת"ל דראובן פטור, שאם היה מודה שמעון או לא רצה להישבע היה חייב

לשלם – עדיין יש לשאול במי שתובע אשת איש וחשדה בגניבה, אי נמי נערה שידוע שאין לה ממון, שאפילו אם הודתה בגניבה היא פטורה – אם יש דין על התובע שבייש אותה בפני בית דין?

תשובה. „כבר כתב מהר"י סימן קס"ח ע"ש מהר"ם מרוזבורק, הקובל על חברו שהלשין עליו או גנבו, הואיל ואומרו בלשון קבלה אין עונשין, עכ"ל... השתא בנ"ד, דראובן תבע לשמעון שמסרו באמתלא ואומדנא, שורת הדין הכל לפי ראות הדיין, אם יראה להם קצת אמת שמסרו אין כאן עונש על החשד, דהא לא נתכווין לביישו ולתועלתו נתכווין. גדולה מזו מצאתי הועתק ע"ש מהר"ם מ"ץ וז"ל: „אך באומד הדעת נאמנים על המוסר, אע"פ שאין שומעין שהלשין, רק שרואים שמדבר עם השר ואז צוה השר לתופסו, או שאר אמתלא כה"ג, עכ"ל... ואין להעניש התובע כשקצת הוכחה ואומדנא שהוא המוסר, אע"פ שאין להוציא ממונו עי"ז. אבל אם נראה לב"ד מטענת התובע שהוא המוסר ואפילו לדברי נמסר, אין עליו רק שבועה, א"כ בודאי יש עונש עליו מאחר שאין טענתו ברורה ומעיו בפניו בפני ב"ד לסובב את חברו בטענותיו. כן נראה לי לדינא...“ (סי' נ"א).

יג. „ראובן תבע את שמעון בדין ע"ד בתו שפיתה אותה לשכב עמו, והרי כריסה בין שניה; והבת אינה בעלת שכל כי היא שוטה. ושמעון טען להד"ם. אם יש לחייב את שמעון עפ"י אומדנא בדין תורה, או דוקא ע"י עדות ברורה?”

תשובה: „...פשוטה אפילו היתה בוגרת, אפילו היו עדים – פטור מכלום, כדאיתא בכתובות ר"פ נערה במפותה, כאן דמדעתה עבדה לא יהיב כלום, אלא שחייב לזון הולד, אם הוא מודה שהולד ממנו ולא מאחר. אבל אם אינו מודה, אלא טוען דלמא אפקירה נפשה נמי לגבי אחרים אינו חייב כלל לזון הולד דהמוציא מחברו עליו הראיה... בנ"ד נמי כיון שאין בזו דעת חלים, פיתויי אונס הוא וחייב בקנס וכו' אם היו עדים בדבר, דקיי"ל כרבנן דקטנה יש לה קנס... ועתה שאין עדים רק אמתלא ואומדנא מוכיח... לכך בנ"ד יש לחייבו עפ"י אומדנא... הק' יואל סירקש פק"ק קראקא...“ (סי' נ"ד).

המגיה

בעולם הרחב – לא הלמדני, כמובן – מכירים את רבנו יואל מ,,הגהות הב"ח", המופיעות בכל מסכת, מתחת ל,,מסורת הש"ס" ו,,נר מצוה ותורה אור". רבים אינם יודעים על פירושו לטורים (בארבעה שולחן הערוך), שבהם גדול שמו, עד כי נחשב ליד שמאלו של בעל הטור, לעומת בעל ה,,בית יוסף" העומד לימינו. וליותר רבים לא ידוע על השאלות ותשובות שלו – החדשות וגם הישנות – שנמצאו ונתפרסמו אחרי פטירתו.

הגהותיו הקצרות, המפוזרות על פני כל ספרי התלמוד ומפורשיו, הן מעשה חושב. לא בלבד שהעיון ללכת בדרכי קודמיו: הרמ"א ומהרש"ל, שהניחו לו מקום להתגדר בו, ותיקן מה שהיה טעון תיקון, אלא אף נמצאים בהן הרבה חידושים, קושיות ותירוצים, שנתחדשו לו תוך לימודו. ואם הוא מציין: נ"ב (נכתב בצדו), או: עיין ב... הוא מתכוין להודיע שבמקום פלוני אלמוני בש"ס, יש ראייה או סתירה לדברים שנאמרו כאן, מהתלמוד, מרש"י, או מהתוספות. ספרי התלמוד ומפרשיו שהועתקו במשך מאות בשנים בכתב-יד, סבלו מהמון טעויות כתיב וכך הם נדפסו בדפוסים הראשונים. הרבה טעויות דפוס כאלו מתוקנות על ידו (לדוגמה: בסוטה י"ח ע"ב בהגה א': ,,והמדפיס עירב שתי הגירסאות יחד וכו'), ועל ידי כך מקבל הענין צורה אחרת לגמרי. לבנו הר"ר הירץ הוא כותב: ,,ודאי כדין תמהת על דברי הרב... אבל אני אציג לפניך לשונו ולא יהיה קשה לך דבר" (ב"ח חדשות סי' כ"ה). או: ,,גם שם טעות המדפיס וצ"ל ו' שבועות" (ב"ח חדשות סי' י"ג); או: ,,הב"י נדחק ביישובו של הטור, ולבי אומר לי שטעות סופר היא והשורה התהפכה" (ב"ח יו"ד סי' קצ"ג), והוא מוכיח שם כי בידי הב"י היתה נוסחה משובשת וטעויות נפלו בעצם הב"י והש"ע והגהות הרמ"א (יו"ד סי' קס"א, קס"ט, קמ"ה); או: ,,אבל בש"ע נדפס בטעות וכו'

ושרי ליה מאריה לבעל הלבושים שעשה פירוש על מה שנדפס בטעות והגיע להוראת טעות" (יו"ד סי' שע"ד).

הוא מתקן אף את דברי הטור (באו"ח סי' תקכ"ו) ובמקום הר' יחיאל הלוי הוא מתקן לר' יואל הלוי,, שכן כתב התשב"ץ בשמו והיה כתוב בספרים הר"י הלוי, וחשב המדפיס שר"ל ר' יחיאל, ואינו כן, אלא הוא ר' יואל הלוי, אביו של הראב"ה, ור' יחיאל הלוי לא ישכון בשום מקום בפוסקים". וכן בתשובתו (ב"ח החדשות סי' כ"ב) הוא אומר:,,ודעת ר"י ז"ל דמטלטלי... וכ"ד מורי הרשב"א והריטב"א ז"ל – עכ"ל נמוקי יוסף. והא ליתא, חדא, דבתשובת הרשב"א מפורש להיפך. ואולי טעות נפלה בספרים וצריך להגיה, מורי הרנב"ר במקום הרשב"א, כאשר נודע שהרנב"ר, רבינו נסים בר ראובן, מפרשו של הרי"ף, והריטב"א היו רבותיו של בעל נמוקי יוסף".

רבינו יואל לא היה סתם מחפש ומחטט אחרי טעויות ומתקנן כידו הטובה. לא פעם עמל קשות כדי לקיים את הגירסא, אם נוכח שהמגיה לפניו תיקן את הגירסא, מבלי להיכנס לעומקה של הגירסא הקודמת. הוא חיטט ובדק אחרי כתבי"ד ובדפוסים אחרים אחרי הגירסא הנכונה. ויש הגהות שהוא מביא בשם המהרש"ל, שלא נדפסו בספריו. הוא מסתמך רבות עליהן, וכשאינו מסכים להן, הוא כותב:,,ושרי ליה מאריה למהרש"ל מה שכתב כאן" (ב"ק ק"ל);,,ומהרש"ל השיא את הירושלמי לדרך אחר שרי ליה מאריה" (ב"ב קנ"ד);,,ומהרש"ל בהגהותיו הגיה בלשון רש"י ואי אפשר לישבו" (סוטה ט"ו);,,אבל מהר"ש לוריא פי' הכא בעד אחד. ולי נראה שזה דחוק ואינו עיקר" (יבמות ק"ז). אולם בדרך כלל מקבל גירסותיו של המהרש"ל.

לפעמים מסתמך על ספר הערוך, כמו ביומא דף ס"ו:,,שאלו את רבי אליעזר: פלוני מה לעולם הבא? והוא מגיה:,,נ"ב עיין ב,ערוך' ערך פלן – הראשון".

בהגהותיו על התלמוד הוא מבקר גם את רש"י כמו:,,לא שאלתיה אלא על פלוני" ומפטיר רבינו יואל:,,ופרש"י כאן תמוה" (יומא ס"ו); ופעמים סותר את דברי רש"י, שפירש את המלה הדרוקן – חולי הפה, והוא רושם בהג"ה:,,נ"ב, במס' שבת פרק מדליקין, דף ל"ג, מבואר שהוא חולי הבטן"; פעמים אף מספק אם הדברים יצאו מעטו של רש"י, כמו:,,נ"ב, בספרים אחרים אינו, ושום תלמיד הגיהו לפרש דברי רש"י" (עירובין מ"א).

בהגהותיו נמצאים גם דברי אחרים, שמוסיפים את המלים: „ועיין בזה בשו"ת הב"ח סימן...“ (סוטה כ"ה, יומא נ"ג, קידושין ב', ב"מ כ"ז ע"ב ל"ח ע"ב, יבמות נ"א ובעוד מקומות) וברור שרבינו יואל לא יכול לסמן מספר התשובה שנתן המהדיר חמשים שנה לאחר מותו. או: „עיין בספר נחלת צבי סימן ב' כו' תמצא באור לדברים אלה“ (ברכות כ"ד) ובעל הנחלת צבי היה תלמידו שהוציא ספרו אחרי מות רבו בשנת ת"ז. התוספות הללו מסומנים בחצאי לבנה, להבדילן מדברי רבינו יואל המקוריים.

לא את התלמוד ומפרשיו, רש"י ותוספות, הגיה אלא גם את המשניות ומפרשיו, הר"מ, הר"ש והראב"ד, וגם את הר"ף, הרא"ש, הטור, הב"י, הש"ע והרמ"א. ככל המקומות פזורות הגהותיו והערותיו המאירות עינים. את הגהותיו רשם רבינו יואל – כנהוג בין הגדולים – בשולי הגמרות והספרים, שלמד בהם. על התלמוד ומפרשיו – של דפוס ויניציאה משנות ר"פ–רפ"ו, ועל ספרי האלפס של דפוס סביוניטה משנת שי"ד. הן נתגלו אחרי מאה ושמונים שנה מיום פטירתו של מגיהן בבית המדרש דק"ק וולודאווי. וכמובן שמרוב השנים והשמוש בהם נטשטשו האותיות או נתלשו מהדפים, ולכן הלכו רבות מהגהותיו לאיבוד, ועל מספר מסכתות הש"ס אינן בנמצא.

הש"ס נקנה מאת ר' יואל, הנקרא ר' יואל מוולאדאווי, נכדו של הב"ח, תלמיד התו"יט, והרב מוולאדאווי מעיר על כך בהסכמתו. מבלי להזכיר את שמו. הוצאות הדפוס מומנו מכספי „הרבני הנגיד הגביר המפורסם ר' יעקב דוד בן המנוח המפורסם ר' בערקי ז"ל“.

הואיל וההגהות התגלו, כאמור, בשנת תקפ"ב, אחרי שהופיעו בדפוס הגהותיו של הגרי"ב (ר' ישעיה ברלין) והגר"א מוילנא – הוצאו מהן ע"י המהדיר אותן ההגהות שהוגהו ע"י שני הגאונים הנ"ל.

עם שלא היה ספק בידי המו"ל שההגהות בספרים הן בעצם ידו של רבנו יואל, ואף מצא להן ראיות רבות בספרי השו"ת הישנות והחדשות, בכל זאת לא נחה דעתו עד שמצא חתימת ידו של הב"ח במספר מקומות, ששנים עלינו לציין כאן. א: במשניות בסדר זרעים בכלאים, פרק ה' משנה ה', מן הגפנים, מסתיימת ההגהה במלים „משה אמת ותורתו אמת, אני הקטן יואל“; ב: בנדה מ"ה ב', ברש"י ד"ה וזאת מלפנים וכו', רושם בעל ההגהה: „ולי נראה רב ורבי חנינא בגימטריא – בישראל. יואל“. הוא מזכיר את בנו ר' הירץ בגמ' ברכות דף מ"ז: בסי' א. „מצוה דרבים שאני... ובני הר' הירץ השיב“.

ההגהות לא נדפסו מיד בספרי התלמוד ומפרשיו כפי שהן היום בפנינו.
הן הופיעו תחילה בספר בפני עצמו, וזהו השער:

ספר

הגהות הב"ח זלה"ה

על כל הש"ס, גמרא, רש"י, ותוספות ורבינו אשר,
גם קצת הגהות על משניות ומפרשים, הר"מ ור"ש וראב"ד.

אחינו בני ישראל הביטו וראו מה שנמצא בבית המדרש דק"ק וולאדאווי
ש"ס שלמד מתוכן הרב הגאון עטרת תפארת ישראל כקש"ת מוהר"ר יואל
סירקש זצוק"ל, בעל מחבר ספר בית חדש על הטורים ושו"ת ב"ח,
והוא בכתב ידו הקדושה הגיה הש"ס הנ"ל, וכמעט לא הניח אות או תיבה,
אשר לא שם עליו עיניו בעינא פקוחא, ושם את המעקשים למישור בחסר
יתיר וחילוף, כאשר עיניכם תחזינה מישרים:

ברשיון הצענזור

פה ווארשא

בדפוס החדש של המחוקק מהור"ר אביגדור

בהרבני המנוח מהור"ר יואל ז"ל

בשנת תקפ"ד לפ"ק.

הספר בכתב רש"י צפוף מכיל פ"ח עמודים. נמצאות בו שלש הסכמות
מהרב ר' שלמה זלמן מפוזנר, רבה של פראגא (הסמוכה לווארשא); הר"ר
יצחק לנדא, אב"ד בולאדווי, והר"ר משה, מ"מ ומ"צ בק"ק וולאדאווי.
אחרי ההסכמות מוסיף המלקט והמו"ל, הר"ר יחיאל מיכל מודעא, כעין
הקדמה לספר. והרינו למסרה ככתבה וכלשונה.

הסכמות

הסכמת הרב הגאון אמיתי המפורסם אב"ד דק"ק פראגא וראב"ד דפה
ווארשא.

הן בא לפני הרבני המופלג מו"ה יחיאל מיכל במוהר"ש זלמן מק"ק
ולאדווי ובידו מגילת ספר כתוב קנקן ישן דברים עמוקים, אשר נמצא כתוב
בגליון ש"ס ממאורן של ישראל הרב הגאון הגדול רבינו בעל בית חדש
ועדיו בחתומיו זכין לו ה"ה הרב הגאון אבד"ק וולאדווי והרב המאה"ג

המפורסם הרב המגיד דק"ק הנ"ל, אשר העידו שהוא דבר ידוע לכל שהדברים הנמצאים בגליון הש"ס הנ"ל הוא מרבינו הגאון הנ"ל. גם הרבו לספר תוכן יקרת הדברים הנמצאים שם ולסקל המסילה מכמה ענינים אשר טרחו מפרשי הש"ס נמצא בו דרך סלולה לפני המעיינים, דבר דבר על אופן. והנה אחרית עדות דברי הגאונים הנ"ל הדבר ידוע לכל אשר בתורת ה' חפצו שהוא מצוה רבה להוציא לאור תעלומת חכמה של רבינו הגאון הנ"ל, להגדיל תורה ולהאדירה, והדבר נראה בעליל מעלות תהלות רבינו הגאון בעל בית חדש זצ"ל זכותו יעמוד לנו, ואין מקום לכתוב דרך הסכמה, אך לאשר הרבני מוהר"ר מיכל הנ"ל טרח ויגע כמה שנים בהעתקת הספר הנ"ל, להעמיד על מכוננו, כאשר העידו כבוד הרבנים המאה"ג הנ"ל וביקש ממני להמליץ עבורו להיות בעזרו להוציא מחשבתו הטובה מכח אל הפועל לסעדו ולתומכו בהוצאת הדפוס, ע"כ לא מנעתי הטוב ממנו לבקש להיות בעזרו. ולזכות הרבים למלאות פני תבל תבונה לשאוב מבאר מים חיים רבינו הגאון בעל ב"ח זצ"ל, להגדיל תורה אשר עץ חיים הוא למחזיקים בה ותומכיה מאושר וחלילה להסיג גבול של הרבני המופלג מוהר"י מיכל לדפוס הס' הנ"ל משך עשרה שנים בלתי רשותו, והשומע ישכון בטח ושאנן. הכ"ד המדבר לכבוד התורה ולומדיה, הבא ע"ה יום ד' י"א סיון תקפ"ג לפ"ק נאום הק' שלמה זלמן מפוזנר פ"ק פראגא.

הסכמת הרב הגאון שלשלת היוחסין אב"ד דק"ק וולאדאוויא שבתי וראיתי את העמל והיגיע אשר יגע וטרח ה"ה הרבני המופלג השגון מוהר"ר יחיאל מיכל במו"ה שלמה זלמן, אשר אסף וליקט מאמרים אמרי מדע מילי מעלייותא הגהות הנשר הגדול הגאון המובהק המפורסם בכל קצוי ארץ רבינו בעל הב"ח אשר כתב הגהות על הש"ס והמה כמעט על כל הש"ס ועל רבינו אשר והגהות אשר"י ועל הר"מ ור"ש וראב"ד ג"כ כתב הגהות, ויש בתוכן נוראות רבות וגדולות בונה וסותר ע"מ לבנות במקומן כאשר עיני תחזינה משרים בנועם נאומיו וצחות שיחותיו, שפתותיו שושנים, יקרים מפנינים על אבני פז מתוקנים ומגלה דברים יקרים ערבים לשומעיהם וברורים לקוראיהם. ע"כ אמרתי להסכים לאדפוס אדרא, כי לשמע אוזן שמעתי מהמנוח הרבני המופלג מו"ה יחיאל ז"ל, שהיה אחד מדייני צדק מפה, שהוא נתן הש"ס עם הגהות הב"ח לבהמ"ד דפה, וזאת קבלה מידו, איש מפי איש, שהגהות הנ"ל המה מהגאון הב"ח ז"ל, ולפעמים

נמצא שמו חתום בתוכם. גם נמצא בו קצת מה שנדפס כבר בהבתים שחיבר הגאון הנ"ל. ע"כ נכון הדבר להיות מלין כאלו נחקקה בחקוקותו, למען ירבה הדעת ותשוטט הארץ דעה כמים לים מכסים בתורת אמת.

הכ"ד המדבר לכבוד התורה ולומדיה, היום יום ד', ד אלול תקפ"ב לפ"ק.

הק. יצחק לנדא, החונה פ"ק ולאדווי יצ"ו

הסכמת הרב החריף והבקי החכם מ"מ ומ"ץ לעדתו פה ק"ק וולאדוויא

את אחי אנכי מבקש אחינו ב"י שמעו אלי רודפי צדק אוהבי משרים ותהי משכורתם שלימה מעם ד', היות כי בפה ק"ק וולאדווי נמצא בביה"מ הקדוש ש"ס דפוס וויניצאה הנדפסים בשנת רפ"ח עם הגהות כת"י מהרב הגאון המובהק המפורסם בכל תפוצות ישראל, אשר האיר עיני הגולה בחיבוריו הנפלאים ספר ב"ח ושו"ת ועוד רבים כק"ש נאה לו מו"ה יואל סירקש זלה"ה, ונפשי יודעת מאד ברור כשמש כי ההגהות יצאו ממעין חכמת הגאון הב"ח זלה"ה, וע"פ ג' עדים יקום דבר הלזה, וזה יצא ראשונה כי יודע כל שער עמי כי הש"ס הלז נקנו מאת נכדו של הגאון הב"ח ז"ל, וזאת שנית, כי פעמים רבות חתם הגאון שמו בהגהות הק' יואל סירקש, וכמה פעמים סיים: וכבר בארתי ונמצא הביאור בספר הב"ח, גם על הרוב ישתוו דבריו בב"ח לדבריו אלה בהגהות הנ"ל; ועוד בה שלישי כי ההגהות הם נפלאים מאד מסקלים דרך הפשט האמיתי מאבני נגף הטעיות אשר רבו גם במקום אשר גדולי המפרשים הראשונים והאחרונים יגעו מאד למצוא דרך נכון, חתכו בשכלם הזך לשוב אל הפשט וילאו למצוא מבוקשם, והב"ח ז"ל בהגהותיו הנ"ל הפליא לעשות בחסד ויתיר וחילוף ובלבול לשונות סוד ד' ליראיו, אשר כל הרואה יתפלא וישתאה וישתומם על המראה. והנה ברבות העתים וכל אנשי העיר יצאו לשאוב מי תבונה מהש"ס הנ"ל כקטן כגדול התמידו ללמוד בהש"ס עם ההגהות הנ"ל ובמקומות רבים קרעו מחקו ולא נשאר מהגהות מאומה. יכאב לב כל משכיל עליהם והיו קרובים אל הכליון ואין איש שם על לב, לולי ה' הותיר לנו שריד, כי העיר את רוח הרבני המופלג בתורה מ' יחיאל מיכל בהרבני מ' שלמה זלמן נ"י מיקירי קהילתנו, נוססה בו רוח צדק להוציא הדבר לאור, כי זהב' שנים גם

יומם גם לילה התיגע ללקט ההגהות מהש"ס של הב"ח הנ"ל, מראש ועד סוף; והאברך המופלג מ' יחיאל מיכל הלז ידיו רב לו בתורה וחכמה וה' היה בעוזרו לקרות גם במקום אשר נתנו אל יודע ספר ויאמר לא ידעתי, גם בהחדושים מהב"ח אשר נמחקו איזה תיבות טרח ויגע ומצא והוסיף תיבות במאמר מוסגר בין שני חצאי ריבוע וכמה פעמים הראה אלי ואשימה עיני עליו וארא כי היטב אשר דיבר; וכעת השלים מלאכתו אשר עשה והנה הוא ספר שלם הגהות וחידושים מהב"ח תועלת גדולה לכל איש יודע ספר אשר עין כמוה, והן זאת ידוע לכל כי דברי הגאון הב"ח ז"ל אינם צריכים שום הסכמה ולא חיזוק ואך את זאת אודיע לאחב"י שההגהות אשר נמצאו בידי מ' מיכל הנ"ל ידעתי נאמנה כי יצאו מפי הקדוש הב"ח ז"ל והוא שם את נפשו בכפו להוציא הדבר לאור לזכות את הרבים. והן עתה רצון הרבני מ' מיכל הנ"ל להקריב את קרבנו על מזבח הדפוס, לכן שאלתי מאת אחב"י לקרבו ולתמכו ולהיות מסייע לדבר מצוה ויהי' שכרו כפול מאת ה'. ולראיה באתי עה"ח, יום ג' ג' אלול שנת תקפ"ב לפ"ק.

הק' משה בא"א המנוח מ' שלמה מ"מ פ"ק הנ"ל

(יש להניח שר' משה הנ"ל הוא ר' משה רוטנברג, שכיהן אותה שעה כמ"מ ומ"צ של וולדובי, מחברו של „שו"ת מהר"ם מרוטנברג האחרונים" ונינו של הב"ח).

מודעא

הרוצה לקרוא בחיבור הזה יעיין קודם במודעא זו למען ילמד סתום מן המפורש כאן כוונת הנקודות והסימנים והר"ת הנמצאים בחיבור זה.

לדעת שההגהות והתיקונים שתיקן הב"ח ז"ל הן על אחד משה פנים:
א. כל תיבה או אות שנמצא תחת התיבה מלמטה רשימה כזה הוא מה שהוסיף הב"ח ז"ל בכ"י קדשו וכתבתי כמה תיבות לפניו ולאחריו, להקל על הקורא להבין איה מקום כבוד תחנונים:

ב. שמוחק כמה תיבות אזי כתבתי ג"כ כמה תיבות לפניו ולאחריו, וכן צריך להיות ותיבת פלוני נמחק;

ג. שמקיף כמה תיבות בחצאי לבנה, הכוונה שאינו מוחק אותן רק שבצדו נכתבה גירסא אחרת, אזי הקפתי ג"כ אותן התיבות בחצאי לבנה כזה () תא"מ ונ"ב ס"א ר"ת, תיבות אלו מוקפות, ונכתב בצידו, ספרים אחרים;

ד. יש שמחליף כמה תיבות או כמה שורות, אזי כתבתי הכל באופן המתוקן ובניתי עליו ציון אות א"ב מוסגר בחצאי לבנה כזה (אב);

ה. יש שעושה ברש"י או בתוס' מב' דיבורים דיבור אחד, אזי כתבתי ד"ה פלוני וד"ה פלוני. הד"א ר"ת הוא דיבור אחד;

ו. לפעמים שמחלק דיבור אחד לב' דיבורים, אזי כתבתי אצל תיבה אחרונה הס"ד ר"ת הוא סוף דיבור.

זהו מהות ההגהות. ואל ישאל השואל שימצא הרבה פעמים שתיקן טעות דמוכח ומובן ליניק דלא חכים ולא טיפש? תשובתו בצדו, למה לא נתקן עד עתה בכל הדפוסים אותן הטעויות והאמת יורה דרכו שאסור לשנות אפי' אות אחת בשום ספר, וכ"ש בגמרא. וז"ל הרמ"א בש"ע י"ד סימן רע"ט: ואין להגיה שום ספר עפ"י הסברא, כי אם בראיה ברורה שיש בו טעות. וכ"כ בס' אור תורה בשם הרמב"ן ז"ל וז"ל: הגהת הספרים בסברא עבירה גמורה וראוי לנדות עליה, עכ"ל. וחוז' מן ההגהות יש ג"כ חידושים, רק מחמת שהיו כתובים על הגליון ובעונ"ה לפעמים חסרות מכל שורה כמה תיבות, וגם שידוע לכל שאיני בערך ובגדר לחדש דבר ח"ו מלבי, מ"מ ההכרח לא יגונה ואין אני אומר קבלו דעתי, שבודאי כוונתי לדעת הגאון הב"ח ז"ל, לכן למען כל רואיהם יכירום אותן התיבות שהוספתי, בניתי עליהן ציון שהעמדתי אותם בשני חצאי ריבוע כזה והבוחר יבחר, רק אל ימהר להשיב מה שלכבו יבין כי מי שלא ראה הגליון ואיכות החסרון אי אפשר לכווין מה שחסר, כי לפעמים משורות שלא חסרו ניכר כמה תיבות חסרו בכל שורה וכדומה, ומבין שגיאות יכפר בעדי.

וצריך להזהיר לכל המעיין בחיבור הלז ובמקומות אשר ימצא אשר לא יספיקו ההגהות הללו אל הפשט, אל יטיל ח"ו מום בקדשים, כי הש"ס הנ"ל הוגה בכ"י קדשו של הב"ח זלה"ה כספר תורה ומי שלמד בש"ס הנ"ל ראה איך שקיים מה שאמרו חכמינו ז"ל (כתובות דף י"ט): אל תשכון באהליך עולה — זה ספר שאינו מוגה. רק תדעו נאמנה שבמקומות הנ"ל לא נמצאו ההגהות בשלימות, כי מרוב עתים וימים היה הש"ס הנ"ל קרוב אל הכליון, מקומות רבים כבר ספו תמו מן בלאות ונמחק הכתב שלא היה עוד באפשרות לקרות ופעמים חסרו כמה דפים שלמים, או למחצה ולשליש ולרביע, וחוז' מזה חתך האומן אוגד הספרים כמה שורות מן הגליונות וחבל על דאבדין והי' הנשאר לפליטה כהיום הזה לזכות את הרבים. וכגון דא צריך להודות

שהרבה השמטתי מה שכבר הגיהו המפרשים ובפרט הגאון ר' ישעיהו ברלין ז"ל וכיוונו לדעת הגאון הב"ח ז"ל בלי שום שינוי.

אחרי הופעת הספר הנ"ל עטו על ההגהות בעלי הדפוס השונים, מדפיסי התלמוד. לראשונה – על מסכת ברכות וסדר זרעים – הופיע בדפוס פיורדא בשנת תקפ"ט, ליד הגהותיהם של הגר"א והגר"י"ב. אולם במסכת שבת שנדפס באותו הדפוס בשנת תקצ"ב, הושמטו הגהות הב"ח וכנראה מטעם האיסור להדפיסו תוך עשר שנים. מאותה סיבה לא נדפסו הגהות הב"ח על התלמוד בדפוס פראג (תק"צ–תקצ"ה).

בדפוס ווילנא והוראדנא (תקצ"ה–תרי"ד) נדפסו הגהות הב"ח בכל המסכתות, וכן בדפוס סלאוויטא ד' (תקצ"ה–תקצ"ח) עד מס' פסחים, שאז נשלחו בעלי הדפוס האחים שפירא לארץ גזירה, מטעמי עלילת-דם, כידוע; וכן בדפוס זיטאמיר (תרי"ח–תרכ"ד); דפוס ווארשא (תרי"ט–תרכ"ד); דפוס ווילנא (תרי"ט–תרכ"ו); דפוס לעמבערג (תר"ך–תרכ"ה) וכדומה. מעניין שבדפוס ווין (תק"צ – תקצ"ג), דפוס פראג (תק"צ–צ"ה), ווין (ת"ו–תר"ט) – לא נדפסו הגהות הב"ח. רק בווין (תר"כ–תרל"ג) התחילו להופיע.

הגהות הב"ח על האלפס נדפסו לראשונה בוויילנא, ונביא פה דברי המדפיסים:

„הגהות וחידושי הב"ח לרבינו יואל ב"ר שמואל סירקש ז"ל אבד"ק קראקא. ס' רבות על האלפס והמרדכי וקצת גם על תוספתא. והיו כתובות בעצם כ"ק על גליון אלפס שלו סביוניטה משנת שי"ד, והאלפס הוא נתגלגל וירד אל הג"מ יהודה ליבוש הלוי לעוונינטהאל אבד"ק קויל (הסמוכה לווארשא) והרב הזה השאילוהו לנו ויתן לנו הזכות (בשכר) להעתיק ממנו את הגהותיו. והכתב ישן ומטושטש וכבר עלתה עליו חלודה. והפקדנו העתקתם ביד שני תלמידי חכמים והיגיעה רבה השכילו להעתיקם אל נכון, ה"ה: הה"ג מו"ה יהודה זאב מ"ס נ"י, והרב המובהק מו"ה בנימין עזריאל ראם נ"י" (מתוך אחרית דבר של האלמנה והאחים ראם, בדפוס ווילנא תר"מ – תרמ"ו. דברי מנהל בית הדפוס ר' שמואל שרגא פייגענזאהן – שפ"ן הסופר). למותר להוסיף שהגהות הב"ח קנו להם מקום בכל סדרות הש"ס שיצאו לאור משנת ת"ר ועד היום הזה. את גרסותיו ותקוניו המאירים עינים לומדים בתוך התלמוד, אולם לחידושו – המפוזרים בין ההגהות – טרם נמצא להם גואל ומפרש.

העסקן

עם טרדותיו המרובות בעניני הרבנות, הישיבה, מתן תשובותיו לכל יורש, ובראש ובראשונה בפירושו הגדול „בית חדש“ על הטורים – מצא ימן לעסוק בצרכי צבור. כמשך שנים רבות לקח חלק בירידי „ועד ארבע הארצות“, ולעתים אף שימש בו כאחד מראשי המדברים.

בתשובותיו (החדשות סי' מ"ג) נשתמרה ממנו פניה „לראשי ומנהיגי ארץ“ בענין החרמות הנוהגים בעיר לובלין, וזו לשונה:

„אצילי ארץ גודרי גדר ועומדים בפרץ בל יגיע כליון וחרץ, ה"ה ראשי ומנהיגי ארץ המתוועדים ביריד לובלין, לחזק ולתקן בדקי דבקי בית ישראל, ידיהם ולבותם באמונה לאל, בזכותם וצדקתם ימהרו ויחישו הגואל, בימיהם ובימינו תוושע יהודא וישראל, אכי"ר“.

„אנכי עבדכם החתום בשולי היריעה כבר באתי לעורר אתכם בכתב קטן, ביריד שהיה בחודש כסליו שפ"ב, על דבר החרמות שהסכמתם לתקן תקנות והחרים ע"ז. ועתה באתי להוסיף לשמוע אוזן קול ענות חלושה ממחנה העברים, מרחוב היהודים בלובלין, שגזלום ושללום חשודדים, ונלוו עליהם ריקים ופוחזים ימ"ש וחעלו בידם כל נתח טוב וכסף וזהב לרוב בעו"ה. והנה אנכי חושש ודואג על היהודים מנהיגיהם וראשיהם, כי המה הגורמים בנזקין; כי הלא למשמע אוזן שלוש פעמים בשנה בהירידים בלובלין שמחרימים ליחידים המפוזרים בעיירות ובכרכים, דאבה נפשינו כי המפורסמות ידועות לכל, שלא לבד שהמוחרמים אינם נוהגים בעצמם דין נידוי ומוחרם, אלא גם הצדיקים ויראי אלקים נתפסים בעוונם, מקצתם בבלי דעת וגם בלא דעת נפש לא טוב, ומקצתם כמוטעים וכאנוסים. ולא די זה, אלא מקרוב באו להוסיף ולהחרים ולצאת על הכלל כולו בשבעה

ס'ת, ולא עדיפי הני גדולי הדור, ראשיהם ומנהיגיהם, מיהושע בן נון שהחרים כשאסר לישראל ביזת יריחו, והיה טעמו ונימוקו עמו, ועל כל זה אמר: קום לך, וקרא דריש רב בפ' נגמר הדין: מה ת"ל קום לך? אמר הקב"ה ליהושע: אתה גרמת להם. ופירש"י: שלא היה לך לאסור עליהם ביזת יריחו. והיינו דקאמר להו בעי: רק שללה ובהמתה תבוזו, שלא תחרימם עוד; שלב האדם מלא רע ומתאוה תאוה בראותו ריוח ממון מזומן לפניו לא יחוש על החרם, הגם הוא מגדולי ישראל, וכל ישראל ח"ו נתפסים בעווננו. ומי נענש תחלה? הלא המה השופטים והמנהיגים שהחרימו והסכימו בחרם. ולא ירע לבבכם על דברים אלה, כי הלא תלמוד ערוך הוא פרק, לא יחפור: רב דימי מנהרדעא אייתי גרוגרות בספינה כו'; נח נפשיה דרב אדא ב"א; ר' יוסף אמר: אני ענישתיה כו'. ואיכא למידק, דמנ"ל לרב יוסף דעל ידו נענש, דלמא ע"י חברו נענש? וכן קשה על כל אחד ואחד, דמנא לן דעל ידו נענש? וצריך לומר, דכל אחד היה מצטער ומחזיק עצמו לחוטא שעל ידו נענש חברו; וכן פירשו התוס' וז"ל: כ"א היה מתאונן שעל ידו מת, משום דאמרינן בשבת פרק שואל: כל מי שחברו נענש על ידו — אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה כו'. ותו גרסינן באגדת חלק: אמר הקב"ה לדוד, עד מתי יהא עון זה טמון בידיך? על ידך נהרג נוב עיר הכהנים ועל ידך נהרג שאול ושלשת בניו, על ידך נהרגו דואג ואחיתופל, רצונך יכלה זרעך כו'; אלמא דדוד המלך ע"ה לא פשע במידי, רק שעל ידו באה תקלה, אפילו הכי נענש דוד. קל וחומר בנדון דידן שאין ספק שעל ידי חומר החרם שחתחדש בשנה זו נהרגו כמה נפשות ונטרדו מן העולם ברלות ובשפלות, דפשיטא דאיכא למיחש שהנורמים ח"ו יגיעו לעונש יסורין. ועל דרך זו פסק מהרי"ו בתשובה, שמי שע"י שליחתו בדרך נהרג, איכא למיחש לעונש יסורין, אע"פ שהוא לא פשע במידי".

„ואם באנו לדון על גוף התקנות בחרמות יש להרהר, כי מי התיר לכם להחרים על הכלל כולו, בלי הסכמת גדולי החכמים? ואע"פ שאתם נבררים ונשלחים מכל הקהלות שבמלכות, מ"מ אפשר שאין ממש כמעט בכל מה שהחרמתם; וראיה ברורה לזה מפרק קמא דבבא בתרא: הני טבחי דאתנו אהדדי כו', ומסיק, ה"מ היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב לאו כל כמיניה דמתני, ופירש"י,

אלא בפניו; ואע"פ שיש מי שפירש דדוקא בבני אומנות אחת צריך שיסכים עמהם בתנאי אדם חשוב, אבל בתנאי כל בני העיר אין צורך בהסכמת אדם חשוב, אע"ג דאיתיה ותנאם קיים בלי הסכמתם – כבר השיגו כל המפרשים עליה דהך סברא, והמסקנא היא, דבבני אומנות אחת הרי הן כבני עיר אחת, ואין תקנתם כלל בלי הסכמת אדם חשוב. וכן פסק בח"י סוף סימן רל"א. ופירוש אדם חשוב, כתב מר' לוי חביב בתשובה, שהוא שיהא בשם הגדולים אשר בדור ויהיה מנהיג בעיר. והנה עמכם גדול הדור הגאון מוהר"ר שמואל סג"ל, אב"ד ור"מ דק"ק לובלין, היה לכם להמתיק סוד ועצה עמו בחומר חרם הגדול אשר חרמתם וכולי האי ואולי, כי לפענ"ד בחרם כזה, שהוא כולל הקהלות שבמלכות אינו קיים כי אם שיסכימו בו כל הגדולים שבדור לפחות בקהלות גדולות, ואין התנצלות לפי זה לומר: קלקלה זו היא תקנת כל העולם ולומר, כיון דאין בחרם ממש, א"כ אין נענשין עליו, הא ליתא דאע"פ דלפני יחידי סגולה הוא גלוי – לפני המוני-עם מי הוא גלוי? והם עוברים על החרם במזיד ורצון, וצריכים כפרה, כדברי חז"ל על: וד' יסלח לה, במה הכתוב מדבר באשה שנדרה בניזיר כו', וכפירש"י בפ' מטות; ואיד' שיחיה, הנה הגדולים שהסכימו בחרם הגדול חלו, מיבעי להו למיחוש ליסורין ח"ו עד אנא ענישתיה כו' בפרק לא יחפור שהבאתיו, וכמו שהתבאר בדברי מהרי"ר.

„והנה בית מנוס הקרוב להתיר כל החרמות בפתח וחרטה לעקור החרם למפרע ולא יהא שוב מרקד בינינו עונש חרם; ועל העבר ימנו בכל הקהלות גדולים בתורה לסדר תשובה ולקנוס העובר לפי הנאות ולפי גודל חטאיו; וכאשר אנחנו עושים היום פה בקק"ק ד' הטוב יכפר בעד כל ישראל. והחרם שהחרמתם, אע"פ שהיתה תחלת כוונת מכ"ת למיגדר מילתא לבל יגיע חמת המלך יר"ה על הכלל כולו, ולא עדיף מנדר של שחוק וקוביא דאסור להתירו. וכתב רבינו טוביה במרדכי דמסכת שבועות, דמעשה בזמן הזה יש להתיר נדר של קוביא, כי כמו שגנה היא, כי אינם יכולים להתאפק ולמשול ברוחם עכ"ל והנה עיניכם הרואות, דק"ו בן-בנו של ק"ו, שאינם יכולים להתאפק ולמשול ברוחם מלהרוויח להחיות נפשם ונפש ביתם בעסק חילוף המטבעות הנתחדש בעו"ה בדור הזה. ואינני אומר שלא לתקן תקנות ע"ז, כי ודאי כל מה שתקנתם עד הנה ותתקנו עוד, הכול הוא צורך

שעה; אלא שיש לכם לפרש בתקנה, שלא הסכמתם על זאת בחרם, אלא שאר עונשים על העובר, שיענש בכך וכך ממון וכך וכך בגופו, ולגרשו מן המלכות, או למוסרו ביד השררות, כפי ראות עיניכם מה טוב לתקן הדור, והיה ד' אלקים עמכם בעצה זו, כי כאשר תעשו מעשה אף באחד מגדולי הדור, הך הכפתור וירעשו הספים, ותמנו ע"ז משרתים יראי ד' וחושבי שמו, שיהיו ראשי ההשגחה ולא יחניפו לשום אדם ולא יקחו מהם ממון להעלים עיניהם מהעובר על התקנה, ולא תחושו להפסד ממון שתוציאו לפרנס ראשי ההשגחה ולשלם להם שכירותם, כי אשר לו הכסף ולו הזהב ימלא חסרון זה בכפל-כפלים ויצא הפסדכם בזה בשכרכם. והנה מעתה כל העם על מקומו יבוא בשלום, כי התקנות יהא להם חיוזק וקיום גדול, כי העובר יהיה נענש בגופו ובממונו ע"י ב"ד, וכל ישראל ישמעו וייראו ולא יזידון עוד, וגם לא יהיו נתפסים הצדיקים בעון היחיד ואף אתם תהיו נקיים מעוון מד' ומישראל, כי לא יהיה נענש אדם בגרמתכם".

„אחי ורעי, באתי עוד לעורר רום מעכ"ת, תשימו לנגד עיניכם תוכחת מלאכי הנביא האחרון שאמר: מימי אבותיכם סרתם מחוקי ולא שמרתם, שובה אלי ואשובה אליכם, אמר ד' צבאות; ואמרתם במה נשוב? היקבע אדם אלקים, כי אתם קובעים אותי ואמרתם: קבענוך, המעשר והתרומה במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו. הנה הוכיח אותם ע"ד שהיו מקבלים גזירה בארור ובקללה לתת המעשר והתרומה ונאסר עליהם בתורת חרם וקללה, ואח"כ אותם אתם קובעים, פירוש, גוזלים, שאתם ניהנים שוב מן הארורים האחרים, ואמר: במארה אתם נארים, כלומר, שהקללה היא חלה על כולם, כיון שהגוי כולו, פירוש, דכל ישראל יכולים לקבל ורובו ככולו; וזהו אמרו: ואותי אתם קובעים, כשעובר אחד מכם על החרם הנה אותי אתם קובעים, כיון שהגוי כולו יכולים לקבל, כדאיתא בפ"ק דהוריות ובפרק אין מעמידין. ומעתה נלמד אנחנו בק"ו בחרם שהחרמתם, דאע"פ שהוא למיגדר מילתא, לא עדיף מן החרם שהחרימו לשם מצוה לתת המעשר והתרומה, ואפילו הכי הוכיחם הנביא, דמאחר שהגוי כולו יכולים לקבל, א"כ נענשים כל ישראל, אם-כן כל-שכן בנדון דידן".

„ואם נפשכם לומר, דבחרם זה שהחרמתם אין הגוי כולו, דרוב

הצבור אין יכולים לעמוד בו, כל-שכן דיש לו היתר, דכיון דלא פשט איסורו בכל ברוב ישראל, דאין גוזרין גזירה על הצבור אא"כ יכולים לעמוד בה, ואפילו היתה גזירתכם זו כגזירת שמן דעמדו בנפשותיהם הותר אף בב"ד קטן, כיון שלא פשט איסורו; ואם נפשכם לומר דפשט איסורו ברוב ישראל, אפילו הכי ב"ד הגדול יכול לבטל חרם זה, וכמ"ש התוס' בפרק אין מעמידין, והביאו ראיה ברורה מהא דאמר שמואל בפרוזבול, אי איישיר חילי אבטיליניה; ואין ספק אצלי, שכפי ענוותכם וחכמתכם הרמה והנשאה, תטו אוזן לקול דברינו אלה במה שנוגע בכם ממש, שלא יהא עליכם משום חשש אנא ענישתיה כו'. ואין צריך לומר בהתכלית המבוקש מן החרם, תוכלו לתקן בחיזוקים וקיומים כל מה דאפשר, אף בלא חרם, כשתמנו ראשי ההשגחה בכל הקהלות ובלובלין בירידים כנוזכר, ולא יראה שוב בישראל ערות דבר ושב מאחריו".

„מי שאמר לעולמו די יאמר לצרת ישראל היושבים בגולה די, ויראה בעניינו ויריב ריבנו ויגאלנו במהרה גאולה שלימה, שאין אחריה צרה, אכ"ר".

בסוף התשובה מוסיף המהדיר:

„הועתק מגוף כתיבת-יד הגאון מוהר"ר יואל בעל ב"ח".

הפנייה הנ"ל שהיתה השניה במספר (כדברי רבינו יואל בראשית תשובתו) נשלחה, כנראה, בשנת שפ"ג או שפ"ד, שעה שהמהרש"א (רבי שמואל סגל) כיהן עדיין כרבה של לובלין, ורבינו יואל מביע תמיהתו, למה לא פנו אליו „להמתיק סוד ועצה עמו" והוא פונה בדברים חריפים אליהם: „מי התיר לכם להחרים על הכלל כולו, בלי הסכמת גדולי החכמים?" ואף מפקפק אם יש ממש בכל מה שהחרימו.

לדברי החוקרים וההיסטוריונים לא קבלו הראשים עצותיו של רבינו יואל, המשיכו בחרמיהם כדרכם, ואף „בשבעה ספרי-תורה". לא שמו לב לחששותיו של רבינו יואל, כי הפורענות שבאה על „רחוב היהודים בלובלין, שגזלום ושללום השודדים, ונלוה עליהם ריקים ופוחזים ימ"ש, והעלו בידם כל נתח טוב וכסף וזהב לרוב" – נגרמה ע"י המנהיגים והראשים, שחרמיהם לא נלקחו ברצינות, אף על ידי צדיקים ויראי-אלוקים. רבינו יואל השתתף בקביעות בישיבות של „ועד ארבע ארצות". הוא מזכיר אותן בתשובותיו דלקמן, או שמו נזכר בפנקס הועד:

1. בשנת שני"א-שנ"ב. בתשובתו (הישנות) סימן ע"ז, בענין עגונות, שהיו מעורבים בו מוהר"ר יהודה ליבא מפראג (המהר"ל), הר"ר מענדיל ר' אביגדורש ועוד, נגבתה עדות מפי יצחק ב"ר יעקב על בתו העגונה שבעלה נהרג,, במדבר שיושבת בה אומה של קדר" (הטטרים) ע"י,, אלופי תורה שנתאספו פה יערסלב". רבינו יואל מסיים את התשובה במלים אלו: ,,זהו מה שדנתו לפני רבותי בקרקע כפי מה שהורוני מן השמים, נאום הקטן והצעיר יואל... ה"ה בחודש אלול ש"מ(?) לפ"ק". אמנם בתאריך של שנת ש"מ בודאי שנפלה שגיאיה. ויתכן גם שהתשובה נכתבה ע"י רבינו יואל בתאריך מאוחר למרות שהוא מזכיר את המהר"ל מפראג במלים,, מור"ר ליב שיחי".

2. בשנת שס"ח. בתשובה פ"ד (הישנות) הוא כותב: ,,בהיותנו בעיר יערסלב ביריד שס"ח".

3. בשבת שע"א. בנדון הגט מווינא (ראה בפרק בנושא זה), הוא רושם....כבר גליתי דעתי הענוה והסכמתי עם רבותי וחברי ביריד יערסלב, שאין בדברי המערערים על הגט שום ממשות מני הצעיר יואל סירקש" (חדשות סי' צ').

4. בשנת שע"ב. אמנם לא נזכר שם רבינו יואל בין ראשי המדברים ביריד גראמניץ אבל אפשר לשער שלא נעדר שם מקומו בין אלה שלחמו את מלחמתו של רבינו יושע פלק בעל הסמ"ע נגד המהר"ם מלובלין וסיעתו (ראה בפרק הגט מווינא).

5. שנת שע"ד. ביריד לובלין הוא נותן הסכמתו לסידור תפילות שהוציא ר' שבתי ב"ר יצחק סופר, וז"ל: ,,הנה אנכי יצאתי בעקבות הראשונים והאחרונים, לחזק ידי המדפיסים המוציאים לאור תעלומת חכמה, וביחוד בענין הדפסת הסדור הנזכר ברום השורות דזכות הרבים תלוי בו; ועל כן הסכמתי לגזור בגזירה חמורה, שלא יהא נדפס הסדור הלז מחדש עד שש שנים, לא בארצנו במלכותנו ולא בשאר ארצות. והשומע לקולנו ברכות ינוחו על ראשו. מני הק' והצעיר יואל בן לא"א כמוהר"ר שמואל ז"ל. ה"ה חותם ביום ב' ו' אדר ב' שע"ד פה ק"ק".

6. בשנת שע"ד (או שע"ג). ביריד יערסלב נותן הסכמתו לספר מאירת עינים של בעל הסמ"ע, וז"ל: ,,...וחתמנו פה יריד יערסלב, נאום...." (הספר הופיע בדפוס בפראג, בשנת שע"ד-שע"ח).

7. בשנת שע"ד (או לפני כן). נרשם בפנקס ועד ארבע ארצות: ,,ויבוא

אלינו אחד מן החכמים אשר יבקשו תורה מפיהו, נודע בשערים פעלו לשם ולתהלה, כבוד מו"ה יעקב בן הגאון והישיש... מהור"ר אברהם שעפטליש סג"ל זצ"ל, ובידו רצפה רצופה כל אמרות אליה, לקוחה במלקחיים מעל מזבח ד', הלא הוא זה החיבור הנקרא „יש נוחלין" וכו'... וראוי לכל אדם שיהא ספר זה מצוי בידו, ובודאי לא יהא נכשל... נאום הקטן יואל בן לא"א כמוהר"ר שמואל זלה"ה, ה"ה אב"ד ור"מ דק"ק בעלזא".

בין החתומים גם ה"ר יהושע פלק הכהן, בעל הסמ"ע, שנפטר בשנת שע"ד, ולכן יש לשער שהשנה היתה שנת שע"ג או לפני כן. הספר עצמו „יש נוחלין" הופיע בפראג שע"ז.

8. בשנת שע"ד. רבינו יואל נמצא ביריד יערסלב ונותן הסכמתו כדלקמן: „לאשר באזנינו שמענו ובעינינו ראינו את כבוד גדלו ותפארתו אשדת למו מימינו... הוא הגאון תפארת ישראל מוהר"ר יהושע פלק כ"ץ זצ"ל... עלתה כך על מחשבותינו הנחמדים על דרך ברא מזכה אבא, בין אבא למלכא, ריכא ובר ריכא השלם כהר"ר סענדער כ"ץ יצ"ו, והנעלה והשלם כהר"ר יונה כ"ץ, להוציא לרבים ולהאיר להם מתוך האפילה, ולהוציא תעלומות חכמה להאיר עולם... על כל ההוצאה אשר עשו אשר צריכים למלאכת הדפוס כנודע... וזמן החרם... עד תום עשר שנים.... וחתמנו פה יריד יעריסלב... ונאום הק' יואל בלא"א כמוהר"ר שמואל ז"ל" (המהרש"א הוא ראשון החותמים. הספר הוא „מאירת עינים" פראג שע"ד-שע"ה).

9. בשנת שפ"ב פונה רבינו יואל בכתב קטן אל הועד ומבקש לדון על החרמות שמחרימים חלפני המטבעות.

10. בשנת שפ"ג נותן הסכמתו על הספר „צאינה וראינה", וז"ל: „להיות ראינו גודל התועלת מתוך הספר שחיבר האלוף הנעלה מהור"ר יעקב בן הר' יצחק מק"ק ינאוא, בעל מחבר ספר צאינה וראינה ועכשו קרא שם הספר שכתב בשם ספר האגוד וכו'. הוא מבאר ומפרש כל העשרים וארבע בלשון אשכנז... לכן הסכמנו וגזרנו בתוקף גזירותינו... לאסור הדפסתו תוך שש שנים... ג' כ' אדר שני שפ"ג לפ"ק פה ק"ק לובלין... נאום הקטן והצעיר יואל בן לא"א כמוהר"ר שמואל זלה"ה" (חותם שני אחרי המהרש"א).

אותה שנה הוא כותב את מכתבו ל„ראשי ומנהיגי ארץ המתוועדים בעיר

לובלין" (ראה לעיל), שהועתק בב"ח החדשות סי' מ"ב. המכתב הוא בלי תאריך, ומשערים שנכתב בשנת שפ"ג.

בב"ח הישנות (סי' קכ"ז) אנו מוצאים מספר מלים על החרמות, וז"ל שם: „ומה שמכריזים חרם לובלין מתוך הכתב ולא חיישינן משום מונה אדם את אורחיו וכו' אבל לא מתוך הכתב? נ"ל, דאימת צבור עליו ולא חיישינן לשמא ימחק (בשבת), כמו שמותר ביו"כ להתפלל נגד נרות. ועוד דהפסד מרובה הוא לצורך שעה לנדות המסרבים...".

11. שנת שפ"ט נזכרת בב"ח הישנות סי' ק', וז"ל שם: „ואל יחשוב עלי הקורא תועה חלילה על דבר אשר כתבתי תחלה ביריד לובלין שדעתי היתה נוטה להצריכה חליצה, כי היה זה לפי שראיתי מחכם אחד שכתב להתירה לשוק ולא נשא ונתן כל עיקר בעסק זה, שאנחנו היינו חוששין לקול לעז... וכל מה שכתבתי אז כתבתי מבחוץ בלי שום ספר, ורק הש"ע היה בידי, וכאשר כתבתי בסוף אותו כתב, אבל עתה אחר העיון בפסקי הגאונים ותשובותיהם...". התשובה (בענין חליצה) נכתבה בסוף ניסן שפ"ט.

12. שנת שצ"ב. בנדון גט של משומד, שנכתב על תנאי שישלמו לו ל' טאליר ובסוף התשובה הוא כותב: „והנה נסתפקו גדולי הדור שהתאספו מראשי הקהלות ביריד לובלין בחודש אדר שצ"ב, אם יהא הגט ניתן לכתחילה לידי האשה... והנה לא אשיב ידי ממה שהטילו עלי גדולי הדור ולפני מלכים אתיצב להודיע מה שנלפע"ד בקצרה... כתבתי כמצווה ועושה מפי גדולי הדור, מני הקטן והצעיר יואל בלא"א כמהור"ר שמואל ז"ל, יום א' ל"ג לספירה שצ"ב פה קק"ק" (ב"ח ישנות סימן צ"א).

גם התשובה סי' פ"ח בענין תקנת עגונות נכתבה ביריד לובלין, בחודש אדר שצ"ב.

13. שנת שצ"ו מובאת בב"ח הישנות סי' ק"ד, תקנת עגונות. רבינו יואל מצטרף להתיר את העגונה והוא חותם: „אנכי הקטן יואל... כותב וחותם ביריד לובלין בחודש אדר שני שצ"ו לפ"ק" (או שצ"ז).

ביריד גראמניץ באותה שנה הובאו הסכסוכים שפרצו בין ועד ארבע ארצות ולבין ועד מדינת ליטא, לפני בית דינם של הגאונים, שגזרו בין השאר על הדיינים שבל ישמעו „לקול ארצות בדברים הנ"ל, מה שנוגע לאנשי ליטא יצ"ו, ויעשו משפט על הבורח ע"פ דת תורתנו הקדושה". נראה שגם רבינו יואל נמנה על בית הדין. קיימת הנחה שרבינו יואל

השתתף בשנת שצ"ט, שנה לפני פטירתו, ביריד לובלין, וחתם השני (אחרי הרב יעקב בן לא"א מוהר"ר אפרים נפתלי, אב"ד דק"ק לובלין) על ההסכמה של הספר „קול יהודה“, דרשות מאת ר' יהודה לייב ב"ר יוסף גנטוא הרופא, שהופיע בפראג בשנת ת"א.

נראה שרבינו יואל לא החמיץ את השתתפותו בירידי ארבע הארצות, ואם אמנם פסח בגלל מסיבות שונות, על איזה יריד שהוא, הרי ברובם השתתף ואף היה פעיל בהם.

רבינו יואל לא רק השקיע מזמנו ומכוחותיו בקהילות שהוא חי ופעל בהן, אלא אף פוסק לטובת הציבור במלחמתו נגד התקיפים ועומד לצדם של העניים והמדוכאים נגד העשירים.

בתשובה סי' י"ח (הישנות) הוא נשאל על אחד שרכש חלקם של יורשים, והקהל טוען דינא דבר-מצרא, וגם קיימת אפשרות להרחיב חצרו של בית הכנסת, לבנות כיפה של אבנים באמצע החצר, ולאפשר הצלה על כל צרה שלא תבוא, וגם ראוי וישר שכל בתי הקהלה יהיו מרוכזים במקום אחד... בין דבריו הוא אומר: „...לית דין ולית דיין, שהקהל יכול להוציא את הקרקע מידי הקונה, שאפילו היה מצרן גמור, יכולים להוציאה מידיו... מפני שהקהל הוא מצרן ושותף, שהרי היורשים אף הם שותפי הקהל בביה"כ ובחצרו, ואינם צריכים להיות שותפים בקרקע, אלא אף אם הם שותפים במשא ומתן... וכבר נודע מה שכתב המרדכי סוף פרק לא יחפור (ב"ב), שהקהל מוחזק הוא לעולם; ומהרי"ו כתב בתשובה, שלעולם יד הקהל היא על העליונה...“

וכן בתשובה סי' ס"א (אף היא בישנות). בבריסק דליטא מת המושל, ואמרו ראשי הקהל לקבל לידיהם חכירת היין והריחים (ארענד"א בלע"ז) מידי המושל החדש, כי חשבו להחזיק בה לטובת הקהלה כולה. הם הוכיחו בכתב לפני הבית-דין, שלפני מ' שנה נמצאת החכירה בידי הקהלה, והיא השכירה את זכותה לג' מאנשי הקהלה למשך שנה. ובפנקס הקהל הוזכר, שעשו תקנה שמי שיחזיק בחכירה זו, עליו לתת חמשים שאק ליטוויש שנה שנה לקופת הקהל. אחר כך האריכה את השכירות עד ביאת הגואל. עתה קמו ראשי הקהל ודרשו לבטל את השכירות מטעם טובת הקהל, ותובעים מהחוכרים הקודמים שלא יחכרוה וגם לא יעלו בדמיה. מאידך טוענים מחזיקי החכירה, כי הקהל רוצה לקפחם מפרנסתם, וטעמם אתם, כי הקהל החזיק בחכירה שנה אחת בלבד מתוך מ' השנים; ואף אם היו מוחזקים בה

יותר – הרי מחלו על ההחזקה, לאחר שקבעו בתקנות, שעל החוכרים לשלם חמשים שאק שנה שנה. וכך נהגו עד היום.

רבינו יואל נוקט עמדה ברורה לטובת הקהל וכך הוא כותב בתשובתו: „כבר נהגו בכל מקום שיש כוח לראשי העם לתקן תקנות בכל דבר, אף במידה ויש ריוח לזה והפסד לזה, או להפקיע ממון בעלים... אולם נראה שלא נהגו אלא במה שיש משום תקנת הקהל... ומעתה נמשך, שהתקנה שלא ישיג אדם גבול חברו וכו', אין לה מקום אלא באחד נגד אחד... אבל ברכים נגד יחיד... תקנה זו אינה תופסת; והדבר פשוט, שאין כח נגד תקנה לטובת הקהל... וכיצד יעלה על הדעת שיעשו תקנה לתקלת הקהל, לקפח מחית הקהל ולתת מחיה לג' אנשים בלבד?... שאין לנו מצוה יותר גדולה מפרנסת רבים... והדבר ברור, שאין מקום לתקנה והסכמה נגד הקהל, והדין עם הקהל, שאין האחרים רשאים לשכור את החכירה מחדש מידי המושל. ואף אם היה המושל הקודם בחיים, יש כח בידי אנשי הקהל לכפות על היחידים, שלא ישכרוהו אחרי תום הזמן. ומה שנאמר בפנקס הקהל על התקנה של החמשים ליטויש שאק, שישלמו בעלי החכירה שנה שנה עד ביאת הגואל – תקנה זו אינה אלא לטובת הקהל, שלא יעמוד איש חדש תקיף ולא ירצה לשלם את הנ' שאק, אבל לא לרעת הקהל, שיפסידו את הזכות על החכירה לעולמים... והנה אין ספק שמכיוון שמשכירים את החכירה מחדש, קודם הקהל לאחרים, שפרנסת רבים קודמת לפרנסת יחיד; ועוד ששלשת החוכרים הקודמים הם עשירים ורובם של הקהל עניים, א"כ פרנסת עניים קודמת...".

אלא שרבינו יואל מבדיל בין חכירת היי"ש לבין חכירת הריחים: „אולם כל זה מדובר בחכירת הייז-שרה, שיש בה פרנסת רבים, שאם ישכור הקהל את היי"ש מאת המושל תהיה מחיה להרבה בעלי-בתים, למכור כל אחד בביתו; מה שאינו כן בחכירת הריחים, שפשוט הוא שאין לקהל שום זכות בה, ויתנהגו בזה ע"פ תקנתם בכל תוקף ועוז, כמבואר בתקנה, ולא יחכרו אותה מהשר, לא יחיד ולא רבים, כי אין במכירה זו משום פרנסת רבים... ומה דינם של יהודים, שמעלו בכספם של גויים, או הואשמו בחילול קדשיהם, והמושל גוזר על בני הקהלה למצוא אותם ולהמציאם לידיהו?

בנושאים אלו אנו מוצאים שתי תשובות כב"ח הישנות.

בסימן מ"ד מסופר על „ראובן שנשאר חייב לגוי-סוחר כמה אלפי זהובים וברח על נפשו, והביא הסוחר כתב ממושל המחוז (וויבודה) ובו

דרישה מהקהל, שיוציא פסק־דין נגד ראובן הנתבע. ראש הקהל נאלץ להוציא את הפס"ד שלא בפני ראובן. אחרי שקיבל התובע את פסק־הדין לידיו הגיש תביעה נגד ראשי הקהל, שימסרו לידיו את הנתבע, ואף הביא עדים־גויים שראו בבית הכנסת את ראובן, אחרי הוצאת פסה"ד עליו. המושל הטיל על ראשי הקהל להביא את ראובן למשפט, ואף קבע להם מועד; ואם לא יבצעו זאת – עליהם לשלם לתובע את כל החוב, בנוסף על ההוצאות והנזקים שנגרמו לו. וידוע הדבר, כי המושל התרה מזמן בראשי הקהל לבל יסייעו בידי הריקים והגזלנים, המביאים במעשיהם נזק לענייני היהודים והמבאישים ריחם בעיני הגויים המחשיבים אותם כפסולים ומזייפי שטרות. והנה נתפס ראובן בידי אנשי הקהל ובדעתם להעמידו בפני המושל ולפטור עצמם מעונש. אולם ראובן הנתבע זועק, שאין בידו לפרוע כל חובותיו, ואם יימסר לידי המושל – יכניסו לשנים רבות בבית הסוהר, ואסור לישראל להציל עצמו בגופו של חברו. מאידך משיבים ראשי הקהל, שראובן ישלם לפחות לתובע את המגיע לו ויסתתר ולא ישלם מותר חובותיו אצל הגויים; ואם אין לו אף לשלם לתובע הראשון – ילך לבית הסוהר ואז יפדוהו כל ישראל."

תשובת רבינו יואל היא: „הדין עם ראשי הקהל מכמה וכמה טעמים. שאפילו בדיני נפשות, אם ייחדוהו ואמרו תנו לנו פלוני ונהרגהו, ואם לאו נהרוג את כולכם; או את פלוני – אם הוא חייב מיתה בדיניהם, מוסרים אותו לידיהם; קל וחומר בממון הקל, שמותר למסור אותו לידיהם... ומורין כך אף לכתחילה, שהרי אם לא יהיה לו ממה לשלם, לא יעשו לו כל רע, אלא יחבשוהו בבית האסורים וכל ישראל מצווים לפדותו... ואפילו היו נתפסים אנשי הקהל והיו משלמים את החוב, ואז היה ראובן נחלץ מחובו, מה שאינו כן לפי האמת, מכל מקום כיון שיש בידי הקהל לתופסו ולמסרו בידי המושל, כדי שישלם בעצמו מה שחוייב בדין, פשיטא, שמותר למסרו... והאמת, שאף אחרי שהקהל שילם את החוב, חייב ראובן להחזיר לקהל כל מה ששילמו עבורו... והדין עם הקהל בכל טענותיו, כיון שידו משגת לפרוע לתובע, מחוייב הוא לסלק יד התובע מעל הקהל. ואף אם אין ידו משגת ויתפס בבית הסוהר – אין איסור במסירתו ליד המושל... ועוד, שראובן נאשם בזיוף השטר שמסר לתובע, וכבר פסק מהר"ם מרובורק, במי שעומק בזיופים, שיכולים למסרו בידי גויים... ובנדון דידן, מכיוון שהמושל מתרעם ומודיע שלא נוח לו שהקהל יחזיק בינו אנשים ריקים וגזלנים, והוא אף בטוח

שהקהל מסייע לראובן להתחמק מהפס"ד – מצוה על אנשי הקהל לסלק מעליהם תרעומות המושל והזיקם של רבים ולהעמידו לפניו למשפט... ומורין כך בבית המדרש והוא דבר ברור ופשוט ואין צורך להאריך עוד, אלא להוציא מלבו של ראובן והעומדים לצידו...".

בתשובה שלפניה (סי' מ"ג) פוסק רבינו יואל שהדין עם הקהל אף בדיני נפשות. ומעשה שהיה כך היה: „בעיר קאליש העלילו על יהודי אחד בדבר ה„הגואל" שלהם ובשעה שהוליכו אותו למאסר, הוציא כיס (ארנק) וזרקו לבני ברית שעמדו בין המון גויים שנתאספו לראות במחזה. גם גיסו של האסור וגם חמיו היו בין הנאספים ברחוב. אחרי שקידש את השם חזרו המעלילים לדרוש מקהל להוציא להם את חמיו של הקדוש – שהוא שמשו של הקהל – שקיבל את הארנק מחתנו, ובתוכו כאילו נמצא „הגואל". ויצא הדין מבין השרים שבחצר המלך, שראשי הקהל חייבים למצוא את השמש ולהעמידו למשפט בפני מושל המחוז, ואם לאו – יבואו הם במקומו בכל העונשים שיצאו מפי המלך. השמש שברח על נפשו, הסתתר בביתו של חברו, וידוע שאם יובא לפניו למשפט, יש חשש שיענוהו, שלא כפי הדיון של נמוסיהם... ומכיון שאנו רואים שהם עושים כפי רצונם שלא כדת, קיימת סכנת נפשות לשמש, אם יועמד למשפט. האם מותר למסרו לידיהם, או לא?"

בתשובתו מביא רבינו יואל קודם את המקורות בנושא זה: בסוף פרק ח' של מסכת תרומות נאמר: וכן נשים שאמרו להן גויים: תנו לנו אחת מכן ונטמאה, ואם לאו הרי אנו מטמאים את כולכן – יטמאו את כולן ואל יטמאו אף נפש אחת מישראל. ובירושלמי נאמר כך: סיעות של בני אדם שהיו מהלכים בדרך ופגעו בהם גויים ואמרו: תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו, ואם לא הרי אנו הורגים את כולכם – אפילו כולם ייהרגו איננו מוסרים אותה נפש מישראל; ייחדו להם אחד, כגון, שבע בן בכרי – ימסרו אותו ואל ייהרגו. אמר רבי שמעון בן לקיש: והוא שחייב מיתה כשבע בן בכרי; ורבי יוחנן אומר: אף על פי שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי. עכ"ל הירושלמי. אבל בתוספתא סוף פרק ו' בתרומות, והזכירו הסמ"ג בסי' קס"ה, נאמר כך: סיעה של בני-אדם שאמרו להם גויים: תנו לנו אחד מכם ונהרגהו, ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם – ייהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל; אבל אם יחדו להם, כגון שייחדוהו לשבע בן בכרי – יתנוהו להם ואל ייהרגו. אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים, שהוא מבפנים והם

מבחוץ (פירש הסמ"ק בסי' ע"ט: מבחוץ לסכנה), אבל אם הוא בפנים והם בפנים, הואיל והוא נהרג והם נהרגים, יתנוהו להם ואל יהרגו כולם; וכן הוא אומר: ותבוא האשה אל כל העם בחכמתה וגו' (שמואל ב'), אמרה להם: כל המורד במלכות בית דוד חייב מיתה."

„הרמב"ם בפ"ה יסודי התורה פוסק: ביחודוהו, אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי, יתנו אותו להם, ואין מורים להם כן לכתחילה; ואם אינו חייב מיתה – ייהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל, עכ"ל."

„הכלל העולה מדברינו, שהפסק שפסק הרמב"ם כריש לקיש יש לו מסמרות נפועים ויסודות קבועים. וכן פסק באגודה פ"ח דתרומות. וכן נראה מדברי מהר"ם איסרל"ש שהביא ב' סברות בהגהותיו, וכתב, סברת הרמב"ם באחרונה, נראה שכן נוקטים לחומרא. ועיין ביו"ד בסי' קנ"ז."

„ומעתה נבוא לנדון דידן. ברור, כי כל מה שמבקשים המעלילים מן הקהל, כשמייחדים את פלוני האומרים: תן לנו אותו ונעשה בו כך וכך, או אתם תיכנסו לעונש זה תחתיו, בין שאותה שאלה היא שאלת הריגה, בין שאלת יסורים ועונשים שאינם של מיתה, או שאלת ממון בלבד, הנה אותו יחודי חייב בכך בגלל מעשיו שעשה נגד הגויים, יכולים למוסרו לידי גויים וכסברת הרמב"ם, אליבא דר"ל; שמאחר שהוא גרם לנפשו עקב מעשיו אין אנו נתפשים עליו. ואם כן בנדון דידן, אם היהודי שהוא שמש הקהל קיבל לידיו את הארנק לעיני הגויים, בין שקיבל אותו מידי היהודי גופו שהארנק היה שלו, בין שקיבל אותו מידי אחר – אין חילוק בדבר – ודאי אנו אומרים, מאחר שהוא גרם לעצמו שקיבל הארנק לעיני הגויים מאותו היהודי שהעלילו עליו, ולא חשש שמא יעלילו גם עליו, א"כ הוא עצמו מסר גופו לסכנה זו, שיגזרו עליו לעמוד למשפט בדיניהם על סמך הארנק שקיבל; ולכן רשאים אנחנו למסרו בידיהם למשפט, אף שיש ספק סכנת נפשות לעצמו. ואע"פ שהרמב"ם כתב, שאין מורין כך לכתחילה, נראה דאין זה אלא דוקא שדורשים להמיתו, אבל בסתם שאלה, שאפשר שלא אומרים להרגו, ודעת השרים לברר וללבן האמת, ולכן גזרו על היהודי שקיבל הארנק להופיע למשפט לפניהם, כדי לבדקו בשאלותיהם ולחקרו אם יכולים לתפסו באיזה דיבור; או שדעת השרים היא כי בזאת יבחן הדבר, אם היהודי חייב או לא, ומכיון שאין שאלה של מות בטוח – הם יכולים לאסרו ואינם עוברים על משנת חסידים. וראי' ברורה מבראשית רבה פרק צ"ד: בשעה שעלה נבוכדנצר לכבוש את ירושלים עלה וישב בדפני של אנטיוכיא. ירדה

סנהדרי גדולה לקראתו. אמרו לו: הגיע זמנו של בית זה ליחרב? א"ל: לאו, אלא מלך יהויקים מרד בי, תנו אותו לי וכו' נטלו ושלשלו אותו כו'."

„כלל העולה בנ"ד, שאם השמש קיבל הארנק לעיני הגויים, הוא גרם לנפשו וחייב לעמוד לדין במשפטים ויכולים למסרו להם. אבל אם לא קיבל השמש אלא איש אחר קיבלו, אסור לנו כלל לפיים את השמש ולהזקיקו לבוא למשפט, מאחר שלא גרם כלום לעצמו, שיהיה חייב לעמוד לפניו למשפט... ש"פ לפ"ק, פה ק"ק קראקא."

וכשהקהל אינו צודק הוא אינו מהסס לעמוד לימין היחיד. זאת אנו רואים מתשובתו (הישנות סימן ד'), שהצנזורה לא התירה להדפסתה במהדורה השניה (אוסטרהא תקע"ד), כשם שהיא נהגה כך גם בתשובה הקודמת.

רבינו יואל כיהן אז כרב בלובומלא ובתאריך אייר שנת שס"א נשאל ע"י אנשי הקהל שם, וז"ל השאלה: בלובומלא עשה הקהל בשנת שי"ח הסכמה (תקנה) וז"ל: „בגזירת נח"ש (נדוי, חרם שמת"א) שלא ילך שום בעל בית ויקנה בית או קרקע משום גוי בתוך החומה כו'“, כי חששו שאם לא יגורו בעיר (בגיטו) בין בני ישראל, ישרפו (הגויים) את בתי היהודים, או שלא יעמדו על גירושם ח"ו. לכן עמדו וגזרו בגזירת נח"ש, לקיים עליהם שיחזרו וימכרו לגויים את הבתים. ועוד בשנת של"ז חזרו והתקינו מנהיגי הקהל בהסכמת האב"ד כמהור"ר אברהם ז"ל פולק את התקנה הנ"ל והכריזו בבית הכנסת להעניש את העובר בקנסות ויתר עונשים, והכריחו את האנשים שעברו על התקנה לחזור ולמכור את הקרקעות והבתים לגויים. וגזרו עוד, שמי שלא ימכור הקרקע, אסור לו ליהנות ממנה, לא בהשכרתה ולא בעיבודה, לא הוא ולא אדם אחר בעולם. אחרי זה התיר הקהל לראובן לקנות קצת קרקע מן הגוי סמוך לביתו, אולם הוא קנה יותר ממה שהקציבו לו. אז אסרו עליו מלהשתמש על מותר הקרקע, וראובן נאלץ לקיים זאת. אחרי מותו מכרו היורשים כל הבית והקרקע לר' משה פירשט, הרוצה להשתמש בכל הקרקע לבניה."

כאמור, פסק רבינו יואל שהאיסור חל על הקונה שרכש את הקרקע מיד היורשים. ומי יודע, אם הפסק הזה לא גרם לרבינו יואל לעזיבתו את מקום כהונתו ולעבור לתחנה הבאה.

וישנם מקרים שרבינו יואל אינו עומד לא לצד הקהל ולא לצד היחידים, אלא מציע לבחור בועדה שתברר את הענין העומד במחלוקת ותוציא את משפטה.

בסימן קנ"ג בישנות הוא נשאל: „על דבר הזעלניר, ר"ל בעלי מלחמות שעברו עליכם והוצאתם עליהם למעלה משלשים זהובים, מלבד הוצאות אחרות; וכתבתם שיש בקהל שמנה בתים של יהודים, ובמקצתם נכנסו אנשי־צבא ובמקצתם לא היה איש; גם ישנם בעלי בתים, שאין להם בתים והגרים בשכירות, שטוענים שאין חייבים לתת כלום, מכיון שהם קאמארניקס (דיירים). ושאלתכם: עם מי הדין? ואם נתחייבו כולם להשתתף בהוצאה — כיצד תהיה הגביה, לפי הסכום (הדירות) או הגולגלות?"

והוא משיב: „הן אמת שכבר גזרנו ואמרנו בכל הקהילות הסרות למשמעתנו, שיבררו להם ג' אנשים הגונים, שיראו ויבינו לפי הענין; היאך יגבו הוצאות אלו, ועל פיהם יקום כל דבר, אף שדבריהם לא יהיו מכוונים לדין גמור, וזה יקרא משפט שלום... ויש לזה סעד מברייטא סוף ב"ק... ונדון דידן, מאחר שהתווכחתם מכבר בגביית הוצאה זו לפנינו וגזרנו ואמרנו שיבררו שלשה אנשים שיעריכו לפי שכלם, וכאשר ראוי ונכון — הנה חיזוק לדבריהם אלה יותר מאשר הייתם בעצמכם מתנים בכך שלא בפנינו... אבל מפני ששלחתם אלי להודיע אתכם הדין עם מי, הנה ניכר מבין ריסי כתבתכם, שלא הייתם מתפייסים בגזרתנו הנזכ', שתבררו בפני ג' אנשים וכו', אף כי לדעתנו גם אתם כולכם הייתם מסכימים אז לדברינו, אלא שעתה נזורו אחור. מכל מקום, איך שיהיה, צריכים אנחנו להשיב לכם כאילו לא הייתם דנים לפנינו בשכבר, אלא עכשיו תחילת מעשה".

„והנה נראה לפענ"ד, שיש לחלק הדבר לפי הענין, והוא שאם לא תגיע מידת מלכות לתת כלום לאותם החיילים שעברו דרכם עליכם, מאחר שלא היתה זו אלא לצורך עצמם, להגבות שכירתם; וכן אם תגיע מידת (קצבת) המלכים כדי פרנסת לינה יום או יומים אם יתעכבו בעיר, אבל הם שללו ובזזו, מה שאינה מידת המלכות — הנה יש לדמות ענין זה להא דסוף ב"ק... שיירא שהיתה מהלכת במדבר ועמד עליה גייס לטרפה, מחשבים לפי הממון ולא לפי הנפשות... וכן אילו החיילים שבאו לתוך העיר ותפשו את הבתים וכופין לתת להם מה ששואלים מהם וכולם עומדים בסכנה באשר הם שם, הלכך אע"פ שטרפו ממקצתם, כולם חייבים ליתן לזה ומחשבים לפי ממון. אכן כל זה אין לו מקום, אלא כל מה שלקחו בדרך ביזה וגזילה שלא מדת המלכות, אבל מה שלקחו מדת המלכות, אין זה דומה לשיירה שעמד עליה גייס וכו', שזו גזילה היא, ומה שלוקחים מדת המלכות אין זו גזילה וצריך לנהוג בזה כפי דת המלכות, דדינא דמלכותא דינא. וצריכים אתם לברר את

דת המלכות בדבר הזה, כשהוֹדך גייס מלכות ועובר ממקום למקום ועומד בעיר ימים מספר – האם חייבים הקומורני (הדיירים) ליתן לזה, או לאו, גם אם יבואו במקצת בתים להגבות מהם פרנסתם, ובמקצתם לא יבואו; האם יתחייבו כולם ליתן להוצאה זו, או אם אומדים בזה; מזלו של אותו אדם גרם לו. כל זה צריך להיות לכם ברור.”

„אבל מדעתי אני נוטה, שאי אפשר שיתברר לכם דבר זה על אמתתו; גם ידענו שהחילים הם בחזקת שיש בהם כל הרעות וגוזלים וחומסים שלא מדת המלכות, ולא עדיפים מעבדים שנמצא גנב או קוביוסטוס – הגיעו, כדאיתא בפ’ אף על פי בכתובות. ולכן הטוב והישר, שתבחרו שלשה אנשים והם יעשו הערכה על כל איש ואיש, כמה יתן. גם יראו ויבינו הנוהג בעיר בין הגויים, וקרוב לזה, גם הם יעריכו לפי הממון והבתים לפי ראות עיניהם וכל אחד יתן להוצאה זו, הן מי שיש לו בית, הן קומורניק (דייר). אבל מה ששאלתם, אם תהיה הגביה לפי הגולגולת, דבר זה אין לו שחר, כי הלא ידוע שהחיילים לא באו אלא על עסקי ממון ולא על עסקי נפשות, ולכן תהיה ההערכה לפי הסכום וגם לפי הבתים, והג’ אנשים שיבחרו ע”י הקהל, יקבלו עליהם על דעת בית־דין ועל דעת הקהל לשם שמים, כאשר ידאו נכון וראוי לפי דעתם ע”ד מה שכתבנו...”

המתנך

בעיסוקו בשאלות הצבור דאג רבינו יואל לא רק לתלמידי ישיבתו, אלא גם לילדים מגיל הרך, לקיים מה שנאמר: אם אין גדיים – אין תישים. בפנקס הקהל של קראקא נשתמרו התקנות שנתקבלו בעניני החנוך בשנת שנ"א, וחזרו ונתאשרו – עם תוספות – ע"י רבינו יואל ובית דינו בשנת שצ"ח. וזו לשונן:

„א. אלה תוקף דברי כבוד אדוננו מורנו ורבנו, רבן של כל בני הגולה, הרב הגאון אב"ד ור"מ דקהילתנו יצ"ו (הוא רבינו יואל סירקש, בעל הב"ח) אשר שלח לכבוד מנהיגי הקהילה ראשים וטובים יצ"ו:

„הן ידעתם אשר מימי קדם נתיסדה פה קהלתנו החברה הדתית לפקח על למוד התורה לבני עניים שמהם תצא תורה, להחזיקם ללימוד תורה; ובגלל שבעו"ה (עונותינו הרבים) יצא הקצף ונשחת הקבוץ במגפה (שכנראה היתה בשנת שפ"ג) ונתדלדלה ונחרבה קהלתנו ונהרסה החבורה דת"ת; ועתה אחרי אשר חמל ה' עלינו ויאמר למלאך המשחית: רב, הרף ידך ותעצר המגפה, והקהלה חזרה לתפארתה – מדוע נהיה אחרונים להשיב ולחזק ולחדש חבורה דת"ת, אשר הוא אחד מעמודי עולם אשר העולם נשען עליו, כמאמר אם לא בריתי יומם ולילה, חוקות שמים וארץ לא שמת"י; איזה ברית יומם ולילה, זו ברית התורה, שנאמר בו: והגית בו יומם ולילה. על כן התאזרו חיל ותנו לב לשכלל ולחדש וליסד חבורה דת"ת כאשר היה מקודם, ולהחזיק ידם בהכנסות אשר היה להם מקודם; ועוד תוסיף זרוע ידם בכל אשר תוכל עשוהו“.

„אלה דברי כבוד הרב הגאון אב"ד ובית דינו. הכ"ד (הלא כה דברי) הוא עשרה טבת שצ"ח לפ"ק, בפקודת האב"ד ובד"צ... הק' יונה בן מו"ה יחיאל ספרא ודיינא פה קראקא“.

„ב. אחרי שכבוד אדם'ו הרב הגאון האב'ד דקהלתנו, בצירוף בית דינו, העיר לבבנו לחזק הח'ק דתלמוד תורה, אשר הוסד פה מאז, נבחרו ע'פ כבוד הקהל ר'ו'ט (ראשים וטובים) חמשה אנשים אלה, שהמה יתקנו הח' זו על מכונה, ולהרבות בתקונה, המה האנשים אנשי'שם יודעי'בינה, הרבנים המהוללים, ה'ה: ר' משה ב'ר מיכל גבאי, ר' ליב ב'ר יוסף, ר' צבי ב'ר אייזיק, ר' צמח ב'ר אברהם זלמן ור' יהודה ליב ב'ר אליהו. כל מה שיתקנו האנשים האלה לטובת ברית הח'ק דת'ת, ויקוים דבריהם ע'י כבוד אדומ'ו האב'ד, בצירוף בית דינו הצדק, יקום לעולמים עלינו ועל הבאים אחרינו'.

„הכ'ד הכותב בפקודת ר'ו'ט מנהיגי הקהלה ובא על החתום: יו'ד טבת שצחי'ת לפ'ק. נאם: נתן נטע במו'ה דוד יהונתן, סופר ונאמן דקהלה ק'ק קראקא'.

„ג. אחרי אשר נבחרנו אנחנו הח'מ מאת כבוד ר'ו'ט מנהיגי קהל עדת ישורון דפה קהלתנו קראקא יצ'ו, לפקח לשכלל הח'ק דת'ת על מקומה כמקודם, חיפשנו בכתבים ובפנקסאות הקודמים, וזאת אשר מצאנו ראינו בפנקס הנעשה בשנת שי'א לפ'ק, וזה לשונו:

תקנות הח'ק דת'ת והמה אלה... שמונה תקנות...

„אלה התקנות הנכתבים בפנקס, ואנחנו לא לגרוע דבר חלילה באנו, רק לחזק תקנות, אחרי שהתבוננו אנחנו הנבחרים, שראוי להוסיף. וזה אשר הוספנו: ... שבע תקנות'...

„אלה התקנות, ישנים גם חדשים, אשר הוספנו אנחנו הנבחרים ובאנו על החתום לראיה טו'ב טבת שצ'ח לפ'ק. נאום אלימלך מלך בן מו'ה מיכל, הק' יהודה ליב במוהר'ר יוסף זצ'ל, נאום הק' צבי בן מוהר'ר אייזיק, נאום הק' צמח בהרב. המהולל מו'ה אברהם זלמן זצ'ל, נאום יהודה ליב במוהר'ר אליהו זצ'ל'.

„הובאו לפנינו התקנות הנמצאים שתקנו מחוקקי הגאונים הקדמונים ותקנות שהוסיפו הנבחרים ממנהיגי ר'ו'ט דפ'ק ומצאנו כל דבריהם נאמנים והמה עשויים ע'פ ד'ת תוה'ק וע'פ הנהגות האמת והצדק בשכל דעת. ונתנו תוקף לכל דברי התקנות האלה להיות בתוקף ועוז עלינו ועל הבאים אחרינו לדורות עולמין לנצח'.

„הכ'ד הקבועים יושבים על כסא המשפט, בצירוף ג' ראשינו, כבוד תפארת ראשינו הרב הגאון אב'ר דפה ק'ק קראקא והגליל, באנו עה'ח בעצמנו, כ'ד טבת שצ'ח לפ'ק.

„נאום הק' יואל סירקיש אב"ד ור"מ פה קראקא, נאום יצחק בהגאון מו"ה נתן ז"ל, הק' נחום במו"ה יעקב יצ"ו, נאום הק' יהודה במו"ה חיים יצ"ו, נאום הק' אביגדור במו"ה ישכר, נאום הק' בריך בהגאון מו"ה יצחק, נאום הק' יונתן בן מו"ה חיים יצ"ו, נאום הק' יהודה ליב בן הרב מו"ה משה, נאום הק' יואב בהקדוש מו"ה מאיר זצ"ל, נאום הק' יחיאל מיכל בן הגאון מו"ה משולם משה יצ"ו, ונאום הק' אורי פייבש בן מו"ה יעקב זצ"ל".

„אחרי אשר הובא לפני אסיפתנו מנהיגי הקהלה רו"ט ויחידי סגולה דברי התקנות מקדמת דנא, אשר הוסיפו הנבחרים ורו"ט והמה מיוסדים עפ"י דרכי התורה וע"פ אמונת היושר והצדק והנהגה ישרה, וגם כבוד אדומ"ו הרב הגאון בצירוף בתי דין הקבועים, מצא דברי התקנות לטובים ונתנו תוקף לדבריהם, לזאת אנחנו באסיפה שלימה, שבעים איש בשפה אחת קבענו דבריהם להיות בחוק ולא יעבור עלינו ועל הבאים אחרינו לדורי־דורות. הכ"ד הכותב והחותם בפקודת רו"ט ובאספה שלמה שבעים איש, הבעה"ח לראיה: כ"ה טבת שצ"ח לפ"ק. נאוט נתן בן מו"ה יונתן סופר ונאמן דקהילה עדת ישורון דפה קראקא".

בתקנה ח' שנתקנה בשנת שי"א וחזרה ונתאשרה בשנת שצ"ח נאמר:
„המלמד וריש־דוכנא דתלמוד תורה ילמוד עם הילדים המובאים לביהמ"ד של ילדים, אל"ף בי"ת עם הנקודות, וסידור וחומש עם פי' ברי־משה (יותר נכון: באר־משה, פירוש על התורה ביידיש מתורגם מרש"י. הוא נדפס לראשונה בשנת שס"ב, וכנראה הוסיפו בשנת שצ"ח את הפירוש הזה) דוקא, וגם עם פירש"י (במקור), וסדר התפלות בזמנם ודרך ארץ ונהגה ישרה, עם כל אחד ואחד לפי שכלו ומדריגתו. וגם ילמדו עמהם אותיות לע"ז בלשונם, כדי שיוכלו לקרות בהם וידעו מוסר, דרך ארץ ודרך ישויה. וגם ילמדו עמהם מלאכת הכתיבה באותיות ובלשון לעז שאנחנו מדברים בו. גם ילמדו עם המשכילים מהתלמידים לוח הפעלים, כדי שידעו מהות לשון הקודש, עבר הוה, עתיד, יחיד, רבים, נוכח, נסתר, שלמים, חסרים, כפולים וכן כל הגזרות והבנינים. גם ילמדו עמם מלאכת החשבון, חבור, חסור, כפל, חלוק. אם אחד מתלמידים יהיה בן משכיל ומסוגל לבוא למדע ללמוד או"ה (אסור והיתר), יתחיל עמו גמרא עם פי' רש"י ותוספות".
באשר לדקדוק ולשון הקודש, כבר עמדו בני דורו של רבינו יואל על כך ודרשו להנהיגה בחדרים ובת"ת. כך דרשו המהר"ל מפראג וחבריו „ללמד

את הילדים דקדוק ולשון הקודש". רבי מרדכי יפה בעל ה"לבושים" מעיד ששמע באזניו ש"בני שבע שנים הצטיינו בידיעת הפעלים, הבנינים והגזרות". גם רבי ישעיהו הלוי בעל ה"השל"ה" סובר, שחלק גדול מחכמת הדקדוק טוב ללמוד בעודו נער". אולם רבינו יואל וקהלתו הרחיקו לכת ותיקנו לימוד שפת המדינה (אותיות לע"ז בלשונם) וגם מלאכת הדקדוק, ובהקדמת בניו לביאורו על שולחן הערוך אורח חיים הם כותבים: "...ויותר שהיה חכם למד דעת את העם וחזקם ואמצם שילמדו בסדר נכון... בראשונה הזהיר לעבוד עבודתו ית' להיות בקי בראשונה כל כ"ד ספרים עם הנקודות והטעמים ערוכים בכל ושמורים, עד שבדק אותם בכל אלה ועל צבאם דגל חכמת הדקדוק..."

בישיבות בבל מיעטו בלימוד נביאים וכתובים באמרם: "אשרי אדם שעמלו בתלמוד"; בכל זאת הזהירו ש, לא יהיה דולג במקרא ובמשנה ויבא לתלמוד" (מס' סופרים ט"ו ט'). בישיבות אשכנז עסקו בתלמוד בלבד והלכו בעקבות רש"י בפירושו על המאמר: "מנעו בניכם מן ההגיון (ברכות כ"ח ע"ב) – לא תרגילום במקרא יותר מדי משום דמשכא", למרות שבמקום אחר (שמות ל"א – י"ח) בפסוק "ככלותו לדבר אתו" מפרש רש"י: "אף ת"ח צריך להיות בקי בכ"ד ספרים". במס' קידושין (ל' ע"א): "למדו מקרא ואין מלמדו משנה – ואמר רבא: מקרא זה תורה" מרחיק רש"י לכת ומסביר: "ולא נביאים וכתובים" (מעניין שבב"מ ל"ג ע"א, על "ולא רבו שלמדו מקרא ומשנה וכו'" מפרש רש"י: מקרא, תורה נביאים וכתובים...). הרמב"ם סי' י: דבריו בהלכות ת"ת פ"א מ"ז ואומר: "וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה". הטור (יו"ד סימן רמ"ה) מביא דברי הרמב"ם ככתבם וכלשונם. בעל ה"בית יוסף" מעיר שם: "היה מנהג בעיר שלוקח מלמד תינוקות שכר, חייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה וכו'".

רבינו יואל אינו סותר את דברי הרמב"ם והטור, אלא מפרש אותם אחרת. וכך הוא מעיר שם: "משמע דוקא משנה ותלמוד אינו חייב ללמדו בשכר, אבל תורה שבכתב חייב, אפילו נביאים וכתובים, והיינו דכתב הרמב"ם ורבינו עד שיקרא תורה שבכתב כולה, ולא איצטריך לומר כולה, דמהיכא תיתא לומר דאינו חייב בכולה? אלא בא לומר, דאף נביאים וכתובים חייב ללמד בשכר, דהכול נקרא בשם מקרא ותורה שבכתב. וכן כתב רבינו בסימן רמ"ו אצל: "וחייב לשלש למודו שליש בתורה וכו'".

פירוש, תורה שבכתב כמו תורה נביאים וכתובים. וכ"כ הרמב"ם בפרק א' מהלכות תלמוד תורה, ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב. ולפי זה הא דתניא פ"ק דקידושין (דף ל) למדו מקרא, אין מלמדו משנה, פירש"י, אין חובת בנו עליו אלא במקרא, מכאן ואילך לומד הוא לעצמו. ואמר רבא: מקרא זו תורה – לא אמר רבא אלא לפרש, דלא תימא האי מקרא פירושו כמו ויבינו במקרא, אלו פסקי טעמים, כדאמר פ"ק דמגילה (דף ג), אלא כאן פירושו תורה שבכתב, אבל ודאי חייב ללמדו תורה שבכתב כולה, אפי' דנביאים וכתובים. ואין צריך זה לפרש, דפשוט הוא, ודלא כפירש"י: מקרא זו תורה ולא נביאים וכתובים. כנ"ל מדברי הרמב"ם ורבינו (הוא בעל הטור) וכן משמע ממ"ש הרי"ף והרא"ש בסתם, הא דאמר רבא מקרא זו תורה ולא כתבו הא דפירש"י: ולא נביאים וכתובים, אלמא דכל תורה שבכתב חייב ללמד את בנו בשכר, אפי' דחיקא ליה שעתא, דאם אפשר לו לחייב לאגמוריה, אפי' משנה ותלמוד, הלכות ואגדות. כדכתב הרמ"ה בסמוך, כ"ש נביאים וכתובים. ולפ"ז שלא כדין נוהגין העולם לא ללמד בניהם בשכר אף נביאים וכתובים, ונהגו כד ע"פ פירש"י ואין ספק דאף רש"י לא אמר, אלא למאן דדחיקא ליה שעתא: והעולם עכשיו לא נהגו ללמד אף למאן דאפשר. ותו, דהלא רש"י הוא יחיד בדבר זה וכל הפוסקים פסקו בסתם, שחייב אדם ללמד בנו תורה שבכתב בשכר, דמשמע אף נביאים וכתובים, כדפרישית. הלכך כל ירא שמים יהא נזהר בזה ללמד לבנו בשכר גם נביאים וכתובים, אפי' דחיקא ליה שעתא, כל היכא דאפשר ליה, דפשיטא דחייב לד"ה".

הט"ז שם (ס"ק ב') מסכים לדברי חותנו וכותב: „תורה שבכתב כולה, משמע בכלל זה גם נביאים וכתובים, ורש"י פי' דוקא החומש ולא נביאים וכתובים. גם בסימן רמ"ז כתב שנביאים וכתובים בכלל תורה שבכתב".

חולק עליהם בעל הש"ך שם בס"ק ה' וכותב: „תורה שבכתב כו', משמע כל תנ"ך, וכ"כ הב"ח; וכתב, דשלא כדין נוהגין העולם שלא ללמוד את בניהם תנ"ך כו' ע"ש. ואני אומר מנהגן של ישראל תורה היא, שהרי כתבו התוספות ספ"ק דקידושין, והסמ"ג עשין י"ב בשם ר"ח, וכ"כ הגה"מ והרי"ף בהג"ה סמ"ק סימן ק"ב, שאנן אמרין אהא דאמרינן בסנהדרין ש"ס בבלי, שבלול במקרא ובמשנה וש"ס, אלמא דמש"ה אינו חייב לשלש את שנותיו במקרא ואינו חייב ללמד עם בנו מקרא, כיון שלמדו ש"ס. וכ"מ בטור לקמן סימן רמ"ו, וכ"מ להדיא ברבינו ירוחם ריש נתיב ב', וכ"מ מדברי הרב לקמן סימן רמ"ו ס"ד".

(בסימן רמ"ו ס"ד אומר הטור וכן בעל הש"ע: „והייב לשלש לימודו שליש בתורה, שליש במשנה ושליש בתלמוד, פי' בתורה: תורה שבכתב, כמו תורה, נביאים וכתובים ומוסיף בעל הש"ע: דהיינו הארבעה ועשרים וכו', ורק הרמ"א מוסיף בהג"ה: ויש אומרים שבתלמוד בבלי שהוא כלול במקרא ובמשנה וגמרא אדם יוצא ידי חובתו בשביל הכל").

גם בני דורו האחרים של רבינו יואל מצדדים בלימוד נביאים וכתובים. בעל השל"ה כותב: „הנער כשיתחיל ללמוד מקרא לא יזוז עד גמר תורה נביאים וכתובים היטב היטב". אחיו, ר' יעקב הורוביץ, כותב בצוואתו בין השאר: „אנא נולידך את חרפתנו, שאין אנו בקיאים במה שהתינוקות של בית רבן היו בקיאים בימים הראשונים שהיו טובים מאלה. למוד המקרא הוא הלמוד הראשון והעצמי לכל מי אשר ירצה להיות בשם, בעל תורה יכונה, ועליו ללמוד תורה נביאים וכתובים מתחילתו ועד סופו, ושיהא בקי בהן. ואין שום טענה והתנצלות לפטור האדם עצמו מזה". גם ר' שפטיל בנו של השל"ה פונה לבני דורו במלים נרגשות ומעמיד לפניהם למופת את סדר הלמודים הנהוג בת"ת של הספרדים באמשטרדם, שם „ראינו שהקטנים לומדים המקרא מבראשית עד לעיני כל ישראל, ואחר כך כל העשרים וארבע ואחר כך כל המשניות; וכשנעשה גדול אז מתחיל ללמוד גמרא עם פירוש (רש"י), תוספות, וגדלו והצליחו וגם עשו פרי. ואנכי בכיתי על זה: למה לא יעשה כן בארצנו? הלואי שיתפשט המנהג בזה בכל תפוצות ישראל, ומה יזיק בזה, שימלא כריסו במקרא ובמשנה עד שיהיה בן י"ג שנה, ואחר כך יתחיל ללמוד התלמוד, כי בודאי בשנה אחת יגיע לתכלית בחריפות התלמוד, מה שאין כן בלמוד דידן בכמה שנים. חי ראשי, אם יתאספו ראשי גאוני ארץ יחד ויעשו תיקון וסדר הלימוד בסדר הזה להיות ליסוד מוסד ולחק עולם ולא יעבור... אין ספק שחפץ ד' בידינו יצליח, והלבבות יהיו מחודדים בתורת אמת ביתר שאת".

מלבד גדולים אחרים שתמכו בדעת רבינו יואל, הביע גם הגר"א מוילנא דעתו בעד לימוד נביאים וכתובים, וכה דבריו (יו"ד רמ"ה ס"ק י"ד): „תורה, פי' דלא כפירש"י שם חומש לבד. ומש"ש תורה זו מקרא ר"ל, דל"ת (דלא תימא) מדרש-תורה, כמ"ש בפ"ב שם".

המחדש

(חדש)

בפרשת אמור אל הכהנים (ויקרא כ"ג יו"ד) נאמר: „כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם וקצרתם את קצירה והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן". ולהלן (בפסוק י"ד): „ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה עד הביאכם את קרבן אלהיכם חקת עולם לדדתיכם בכל משבתיכם".

ואם אכל לחם וקלי וכרמל קודם העומר — לוקה (כריתות ה').

אם איסור „חדש" נוהג גם בחו"ל — נחלקו בזה ר' אליעזר וחכמים במשנה סוף פרק „האשה נקנית" בקידושין (דף ל"ז ע"א). ר' אליעזר סבור, שחדש בחו"ל אסור מן התורה, כמשמע מן ההדגשה „בכל מושבותיכם", כלומר, גם בחוץ לארץ. החכמים סבורים, שהדגש „ובכל מושבותיכם" אינו בא להוכיח, ש„חדש" נוהג גם בחו"ל, אלא בא לומר, שלא נתחייבו בני ישראל במצוה זו, אלא לאחר ירושה וישיבה, ולאחר כיבוש הארץ וחילוקה בין השבטים.

הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש פוסקים כר' אליעזר, אע"פ שיחיד הוא ויחיד ורבים הלכה כרבים.

הרי"ף (קידושין ט"ו ע"א) מסכם: „...וקימא לן כר' אליעזר, דסתם לן תנא כוותיה, דתנן: החדש אסור מן התורה בכל מקום". ואלה הם דברי הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות, פרק י', הלכה ב'): „...וכל האוכל כזית חדש קודם הקרבת העומר לוקה מן התורה בכל מקום ובכל זמן בין בארץ ובין בחוצה לארץ, בין בפני הבית, בין שלא בפני הבית".

וזו לשון הרא"ש (קדושין ט"ב): „...וקיימא לן כרבי אליעזר, דסתם לן תנא כוותיה דתנן (פרק ג' דערלה משנה ט') חדש אסור מן התורה בכל מקום".

בעקבותיו הולך בנו רבינו יעקב בעל הטורים (יו"ד סי' רצ"ג) ואומר:
 „איסור החדש נוהג בין בארץ בין מחוצה לארץ, בין בשל ישראל ובין בשל
 עכו"ם וכו'".

ומעיר על כך הרמ"א בהג"ה: „ומ"מ סתם תבואה שרי לאחר הפסח מכח
 ספק ספיקא; ספק הוא משנה שעברה, ואם תמצא לומר משנה זו, מ"מ
 נשרשה קודם העומר (טור בשם הרי"ף) ובמיני תבואה שזורעים ודאי לאחר
 פסח, כגון במקצת מדינות שזורעים ודאי לאחר פסח, אז יש להחמיר אחר
 הקציר אם לא שדלתות המדינה נעולות ורוב התבואה באה ממקום אחר
 שזורעין קודם הפסח... וכן בזמן שימות החורף נמשכים לאחר פסח ובכל
 הגליל ההוא זורעים לאחר פסח בדברים הנזכרים יש להחמיר ולחוש מן
 הסתם. אבל אין להורות לאחרים במקום שרוב שתייתן ואכילתן ממינים אלו,
 כי מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. וכן משמע בטור בשם הרא"ש ות"ה
 (תרומת הדשן) סימן קנ"ח".

נתעוררה הבעיה, מה הדין בתבואה שצמחה באדמות עכו"ם בחוץ
 לארץ: האם הדין של „חדש" חל גם עליה. הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש אינם
 מזכירים זאת בדבריהם מפורשות. וכנראה, שאין מבדילים בין תבואה של
 ישראל לבין תבואה של עכו"ם.

בעלי התוספות קובעים ברורות (קידושין ל"ו ע"ב, בד"ה: כל מצוה
 התלויה בארץ): „...ונראה דחדש נוהג בזמן הזה ולכך יש ליזהר שאם אדם
 יודע שהשעורים נזרעו אחר זמן הקרבת העומר, דהיינו, לאחר י"ו בניסן,
 שלא יאכל אדם מהם, ומספק אין לאסור כל השעורים, כיון דרוב השעורים
 נזרעו קודם ט"ו בניסן. ובירושלמי נמי משמע דחדש נוהג אף בשל עכו"ם,
 דפריך עלה דמתניתין דקתני אף החדש, אמאי לא תני חלה. ומשני, לפי
 שאינה בשל עובדי כוכבים, משמע, דחדש דקתני במתניתין (ר' אליעזר
 אומר אף החדש) נוהג בשל עובדי כוכבים", עכ"ל.

ר' אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש) מסתמך על התוספות הנ"ל ובספרו
 „תשובות הרא"ש", כלל שני סימן א' הוא כותב ל„מורי הרב רבי יצחק סגן
 הלוי, אשר נסתפק מורי, אם הלכה כרבי אליעזר דאמר חדש אסור מן
 התורה בחו"ל, בהא ליכא ספיקא דהלכא כסתם משנה דמסכת ערלה (דף
 פ"ג) ורבי ישמעאל ורבי עקיבא סברי כוותיה, ורב אלפס פסק הלכה כרבי
 אליעזר וכן בספר המצוות ובאבי העזרי, וכן פסקו בכל החיבורים דחדש
 נוהג בשל ע"א. ודבר תימה הוא, למה לא לנהוג בשל עכו"ם, דמאן דאמר

יש קנין לע"א בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר, דריש ליה מקרא דגנך ולא דגן ע"א. ואי לאו קרא תבואה של ע"א בעי עישורי. ובחדש כתיב ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו ואפילו בחוצה לארץ, דכתיב מושבותיכם, מהיכי תיתי לן למימר דלא לנהוג בשל ע"א... ורבינו יצחק פסק כן בפרק קמא דקידושין (בתוספות) והביא ראיה מן הירושלמי. ודברי רבי ברוך מאד תמוהין, שכתב ואפילו אם גדלה ברשות ישראל עתה בחו"ל שאין אנו סמוכין לא"י נראה להתיר, דלא גזרו אלא בח"ל הסמוכה לא"י, עכ"ל. ודבריו תמוהין, אפילו לפי דבריו שאינו נוהג בשל ע"א, אם גדלה ברשות ישראל, מה שייך כאן גזירה דרבנן, בח"ל אסור מן התורה וראיותיו אין בהן ממש. ור' יצחק כתב בתשובה ובספר המצות הביא אותה, מה שאנו שותים שכר שעורים ואוכלים שבולת שועל סמכינן ארובא שנזרעים קודם העומר. ואבי העזרי כתב עוד טעם אחר להתירא, משום דאיכא שעורים גם משל אשתקד וודאי כי בכל השנים סמכינן ארובא. ועתה לפני הפסח נתתי את לבי יען שענוי שלהם היה בפרוס הפסח וגם עת הגריד היה ולא יכלו לחרוש ומיעוטא דמיעוטא נזרעו לפני הפסח, ולא מלאני לבי לאסור, אולי לא ישמעו לי, ואני משיב לשואלים: דרשו מעובדי אדמה, אם יאמרו שהרוב נזרע לפני העומר מותר ואם לאו אסור. וגם אני זכור מנעורי כבר פעמים ושלש שענוי שלהם בפרוס הפסח שרבים נהגו איסור, אבל לא הורו הלכה, ואהא סמיכנא ואיני מורה איסור ומוטב שיהיו שוגגין והחרד יפרוש. ומצאתי כתוב בשם הר"ם ז"ל, מה שאנו שותים שכר, יש אומרים משום ספק ספיקא, ספק חדש ספק ישן, ואת"ל חדש, שמא השריש קודם העומר...".

בעקבות הרא"ש הולך גם ה"מרדכי" (קדושין דף ב' ע"א): "...החדש אסור מן התורה בכל מקום והכי הלכתא כהא סתמא, דאף בח"ל נוהגין איסור חדש. ומה שאנו קונין שכר מן העכו"ם ואין אנו חוששין לחדש, דשמא השעורין לא השרישו קודם העומר? אומר ראבי"ה (ר' אליעזר בן יואל הלוי), דסמכינן ארובא דשיכרא העשויים משעורים שהשרישו קודם העומר. אי נמי מיושנים משנתיים וה"ל ספק ספיקא ומיעוט דמיעוטא ולא חיישינן. וכן במקום שאופין לחם שעורים סמכינן ארובא".

וכן פסק הסמ"ק ואחריהם הלכו כל האחרונים בתשובותיהם וכולם נתלו בדברי רבי יצחק מבעלי התוספות, שלא היה עליהם ערעור. והנה בארצות מערב־אירופה, בצרפת, אשכנז וגם בפולין המערבית לא נתעוררה בעיה זו בכל חריפותה, משום שברוב השנים זורעים בהן קודם

הפסח והזריעה נשרשת באדמה והקצירה שבאה אחריה בקיץ כבר אינה בגדר „חדש“. לא כן במדינת רוסיה וגם במזרחה של פולין, שלפני הפסח אין זורעים שם, אם לא במקרה פעם בעשרים שנה, והקציר הוא בחודש אב, וצריכים להמתין שמונה חדשים (עד הפסח הבא) ואסור ליהנות מהחטה, השפון והשעורה, שממנה עושים שכר (בירה), וגם מגריסין ושאר מיני תוצרת. יחידי-סגולה בלבד היו יכולים להיזהר מאכילת הלחם ושתיית הבירה מתבואה חדשה עד אחרי הפסח. כלום נחשב רוב העם לעבריינים? הרי לדברי המחמירים זהו לאו מן החירה ואף לוקין עליו!

רבינו יואל לא יכול היה לראות במצוקתם של אלה המתנזרים מכוס בירה וממאכל גרויפין (גריסין) – מאכלם ושתייתם של מיעוטי היכולת – כל ימות החורף, וגם של אלה העוברים, כאילו, על איסור „חדש“. כבר בימי חורפו נתקל בבעיה זו שלא נתנה לו מנוח, עד שהגיע לידי החלטה לגשת אליה מבחינה חדשה אחרת. לדבריו אף הציע לפני הרב ליווא בן בצלאל מפראג (ה„מהר"ל“) שכיהן מספר שנים (משנת שד"מ עד שנ"ז) כרב בפוזן, וגם לפני גדולים אחרים, והם לא סתרו את רעיונו.

בפירושו על הסור (יורה דעה סימן רצ"ג) האומר שם: „ואיסור זה (של חדש) נוהג בין בזמן הבית, בין שלא בזמן הבית, בין בארץ, בין בחוצה לארץ, בין בשל ישראל, בין בשל נכרי וכו'“ – הוא כותב: „ומה שכתב ואיסור זה נוהג וכו' בין בשל ישראל, בין בשל נכרי – זה אינו מפורש בתלמוד. גם הרי"ף והרא"ש בקדושין ובסוף פסחים, וכן הרמב"ם בפרק עשירי מהלכות מאכלות אסורות כותב בסתם דהחדש אסור בחוץ לארץ ומדכתב הרב (הרמב"ם) בפרק ו' דהלכות מעשר שני, דערלה נוהג אף בשל נכרים, וגבי חדש לא כתב דנוהג אף בשל נכרי אלמא דבחדש אין איסורו אלא בשל ישראל, אבל לא בשל נכרי. אלא שבתוספות בקידושין (דף ל"ז), בד"ה כל מצות, כתבו דבירושלמי משמע דחדש נוהג אף בשל נכרים, דפריך עלה ממתני' דקתני אף החדש, אמאי לא תני חלה, ומשני שאינה בשל נכרים, משמע דחדש דקתני במתני' נוהג בשל נכרים עכ"ל התוס'. וכיוצא בזה כתב במרדכי בשם ראבי"ה ומהר"ם, וכ"כ הרא"ש בתשובה, וכ"כ הסמ"ק ואחריהם נמשכו האחרונים בתשובותיהם וכולם נתלו בדברי ר"י שבתוספות. אמנם המנהג פשוט במלכותנו לנהוג היתר ואף גדולי התורה שהיו לפנינו מהר"ר שכנא ז"ל ומהר"ר שלמה לוריא ז"ל ותלמידיהם לא היו אוסרים ושותים השכר שנעשה מתבואה שלא התירו העומר, זולת מקצת

חסידים מקרוב נזהרו באיסור זה. ואני בימי חורפי בלמדי במסכת קידושין, לפני שלשים שנה, שמתי אל לבי לעיין בהוראה זו, וראיתי שאינה הלכה פסוקה. ושאלתי את המאור הגדול כמהור"ר ליווא ב"ר בצלאל והצעתי לפניו מה שהעליתי במצודתי, גם לפני שאר גדולי התורה ולא היה מי שסתר את דברי. וזה אשר כתבתי על דברי התוספות..."

כאן נכנס רבנו יואל בפולמוס עם בעלי התוספות בקידושין והוא מפרש את דברי הירושלמי, שמהם מדייקים בעלי התוס' דחדש נוהג בח"ל אף בשל גויים, באופן אחר. שקושיית הירושלמי,,אמאי לא תני חלה" אינה על דברי ר"א, אלא על דברי הת"ק. ובמקום אחר הוא אומר:,,ואפשר נמי דר"י גופיה לא כתב כן להלכה למעשה, אלא שכך נראה לו מהירושלמי, שלא לחלק. והגדולים שבאו אחריהו הוסיפו וכתבו לאיסור בסתם".

באשר לתשובת הרא"ש, הוא בא לידי מסקנא, שהרא"ש חזר בו מתשובה זו, ולפחות ספוקי מספקא ליה, משום דבפסקיו, שהם האחרונים, לא כתב כלל לאסור החדש של נכרים, אלא כתב בסתם, וכמו שכתבו הרי"ף והרמב"ם.

והוא ממשיך שם:,,גם ראיתי תשובה למהר"ם מעיל צדק בין ההגהות דמהרש"ל וז"ל: רבינו אביגדור כ"ץ כתב בספרו דחדש בח"ל אינו נוהג בשל נכרים, וז"ל: השיב ריב"א הא דחדש נוהג בח"ל ה"מ בשל ישראל, אבל בשל נכרים אינו נוהג בח"ל ויכול לשתות שכר אפי' בחורף. וגם בהלכות גדולות משמע דחדש אינו נוהג בח"ל בשל נכרים. ושם משמע להו דהלכה כת"ק דר"א בפ"ק דקידושין, עכ"ל התשובה. ואפשר שעל תשובה זו סמכו הגדולים שלפנינו, אבל לפענ"ד ברור דאע"ג דהלכה כר"א אין לאסור בשל נכרים מעיקר ההלכה... ולכן אין לשום גדול להורות הוראה לאיסור, היפך המנהג שנהגו ע"פ גדולי ישראל להיתר. ומי שרוצה להחמיר לעצמו מדת חסידות היא ולא יורה לאחרים, דלא ליתי לאינצויי. ודוקא במי שהורגל בשאר פרישות ומפורסם לחסיד רשאי לנהוג לאיסור גם בזה, כמ"ש ראבי"ה בריש ברכות לגבי ק"ש של ערבית".

ורבינו יואל לא אמר די. בדברי הטור באותו סימן (רצ"ג) נאמר:,,כתב א"א הרא"ש ז"ל בתשובה, ודאי בכל השנים אין לחוש מספק על התבואה..." וכותב רבינו יואל על זה:,,כבר כתבתי בסמוך, דכשכתב הרא"ש תשובה זו היה תופס כר"י, דחדש נוהג בשל נכרים ולכך החמיר באותן שנים דימי הענוי נמשך עד פרוס הפסח, כלומר, עד שהגיע הפסח

ועדיין לא זרעו התבואה וגם עת הגריד היה, פירוש, שהקרקע היתה עדיין קשה מקרירות זמן החורף ולא יכלו לחרוש וכו', אבל בפסקיו חזר ולא אסר בשל נכרים, אלא בערלה ובכלאים, אבל בחדש כתב בסתם אסור, ומשמע ודאי דאינו אסור אלא בשל ישראל, וכדמוכח ג"כ מדברי הרמב"ם, שלא כתב דאסור בשל נכרים, אלא גבי ערלה וכלאי הכרם, אבל בחדש כתב סתם אסור, דמשמע אינו אסור אלא בשל ישראל. ואיכא לתמוה טובא אדברי רבנו (הטור) שלא שם לבו לדבריו דבפסקיו. ואולי שלפי שראה שכך היה נוהג לאיסור כמו שכתב בתשובה, לכך עלה בדעתו שתשובה זו עיקר, דלא כפסקיו. אבל אין בכך כלום, דאף על פי דהחמיר לעצמו אפ"ה לאחרים אין להורות אלא כפי העולה מן הסוגיא" והוא מסיים דבריו: „והנח להם לישראל, אם אינם נביאים, הם בני נביאים. ועוד נראה, דאפי' הוא פרוש ומחמיר לעצמו אין לנהוג איסור אלא ביושב בביתו. אבל אם מיסב בסעודה עם ת"ח שנוהגין היתר, אסור לו לנהוג איסור בפניהם, ואצ"ל במקום גדולים ממנו. והארכתי בתשובה בס"ד" (התשובה כנראה אבדה).

(למי התכווין רבינו במלים „והארכתי בתשובה בס"ד" — לא ידוע, מפני שכל תשובותיו בנדון נכתבו על סמך מה שפרסם בפירושו „בית חדש").

אנו רואים שרבינו יואל התעלם לגמרי מדברי בעל ה„שולחן ערוך" (יו"ד, סי' רצ"ג): „איסור החדש נוהג בין בארץ, בין בחוצה לארץ, בין בשל ישראל, ובין בשל עכו"ם". וממילא לא הגיב על דברי הרמ"א וגם „דרכי משה" על הטור שאומר שם: „ודאי לא יפרשו, דהואיל ורוב שתייתן כך הוא, קשה להפרישן. אמנם אם רוב שתיית המדינה הוא יין ואינם צריכים לשתות שכר, מותר להפרישן להורות לאיסור, היכא דליכא אלא חדא ספיקא, שמא של אשתקד הוא ומצווה למחות בהן".

רבינו יואל לא הגיב על דבריהם, משום שהם הסתמכו על דברי התוספות בקידושין ותשובת הרא"ש, שהוא ניסה להשיב עליהם. בדבריו הבוטים התקומם נגד הפרושים שהחמירו על עצמם ליהנות מן ה„חדש", נהגו איסור בפומבי ואף הורו לאחרים לעשות כמעשיהם. אם רוצים להחמיר על עצמם, שיעשו זאת בביתם ובצנעה. ואם הם מיסבים בסעודה עם תלמידי חכמים הנוהגים היתר — אל להם לנהוג איסור בפניהם. הוא רצה לעקור את האיסור משרשו. לא הסתפק בנימוקים של „ספק ספיקא", או „מוטב שיהיו שוגגים", שהשתמשו בהם האוסרים, אלא מצא היתר גמור ל„חדש" מחייאה של גויים בחו"ל, אע"פ שנזרע לאחר הפסת.

פסקו של רבנו יואל עורר סערה גדולה בחוגי הגאונים והלומדים. היו כאלה שחששו לכבוד ר"י בעל התוספות או להרא"ש שהלך בעקבותיו. לא קרה עוד מקרה, שאחד האחרונים יעמוד ויבטל את דברי הראשונים, כמו שעשה רבנו יואל!

הגאון בעל התוספות יו"ט פונה אליו (שו"ת גאוני בתראי סימן א') וכותב: „שלום להגאון מוהר"ר יואל נ"י, הנה אבוא להשיג על מכ"ת מ"ש בדין חדש בי"ד סימן רצ"ג. והנה אבוא על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. תחילת דברי כ"ת מ"ש בין בשל ישראל ובין בשל עכו"ם – זה אינו מפורש בסוגיה. גם הרי"ף והרא"ש בקידושין וסוף פסחים, וכן הרמב"ם בפ"י מהל' מ"א כתב בסתם, דחדש אסור בחו"ל, ודכתב הרב בפ"י מהלכות מ"ש, דערלה נוהג אף בשל עכו"ם, אלמא דחדש אין איסורו אלא בשל ישראל עכ"ל כ"ת – ומי שמע לדבר זה, והלא בפשיטות אמרינן בירושלמי פ"ב דחלה שהיו אסורין לאכול חדש כשנכנסו לארץ ובמצה שאכלו, ח"א דאתי עשה ודחי ל'ת, וח"א דחדש לא נאסר, אלא אחר כיבוש וחילוק כר' ישמעאל וכו', והביא הירושלמי מזה הר"ש בפירושו גם תוס' פ"ק דר"ה בסוגיה שהביא כ"ת לקמן „... וכאן ממשיך התויו"ט לדחות את ראיותיו של רבינו יואל ומסיים: „והנה כאשר סימתי להשיב עיינתי בס' אבי העזרי כתוב בקלף ישן נושן ומצאתי בסוף פסחים שכתב בפשיטות, דאסור מדאורייתא אף בשל עכו"ם בח"ל, והביא להירושלמי דערלה ובפ' א' דקידושין כמו שהביא ר"י, ושם מתרץ האבי עזרי, למה הוצרך הירושלמי לומר מתגרי עכו"ם שהביאו מח"ל, לימא מחטים שבעליה, ותירץ דהוי מצה גזולה. עוד הביאו ראיה מפ"א דמנחות שם התרתי חדש כו' ואף בסוגיה דר"ה האריך. והיה זה שלום, כ"ד הטרוד יום טוב, הנקרא ליפמן, בלא"א הר"ר נתן לוי ז"ל העליר".

אחרי שרבנו יואל השיב לו מה שהשיב הוא מריץ אליו מכתב שני ובו הוא כותב: „קבלתי תשובה דמר על ההשגה שהשגתי עליו במה שכתב מר בענין חדש, והנה יותר תמיה לי על מש"כ כ"ת עכשיו" „... והוא ממשיך בהשגותיו: „עוד כתב כ"ת שרש"ל חתם על ההיא תשובה בשם מהר"ם מ"צ, אומר אני מה בכך, הרי נראה שלא הרגיש בקושיה גדולה שהקשיתי עליו" „... והוא מסיים: „וכל זה ברור ומי יתן שהמשא ומתן הזה ינתן לפני חכמי הדור. כ"ד יו"ט הנקרא ליפמן... יום ב' ח' אדר, שצ"א לפ"ק".

תשובתו של רבנו יואל לא נמצאת בשו"ת הנ"ל, ויתכן שאבדה.

בשׁו"ת ב"ח החדשות אנו מוצאים שתי שאלות בנדון משני גאונים:
הגאון מו"ה אהרן כמו"ה משה מאיר אשכנזי, והגאון מו"ה ברוך בענדיט
סגל מק"ק מוהלב.

שאלתו של הראשון היא מיום ה' כ"ג אדר שצ"ד (סימן מ"ח):
„לכבוד... מהור"ר יואל יחי עד כי יבוא הגואל. אע"פ שאני הפעוט ומעוט
איני כדאי להשיב על דברי רום כ"ת, ארז בלבנון, ואני אזוב בקיר מהלך
בצדי רה"ר, אכן רוחי בקרבי אשחר לדעת רומכ"ת ומה פרץ רום כ"ת גדר
הנטויה, להקל בדין חדש, בטור יו"ד סי' רצ"ג להתיר בשל גויים. אשמע
ולא אבין, ע"כ אנכי אשאל מאת רום כ"ת, והראני את דרכך, כי תורה היא
וללמוד אני צריך, וביותר שכ"ת תלי בזה אשלי רברבי, והעד העיד בנו
שהציע דבריו לפני הגאון מוהר"ר ליב מפראג ושאר גאונים קדושים אשר
בארץ המה, ואין אחד מהם שסתר דברי רום כ"ת, רק כולם הודו ואמרו
כדברי כ"ת, ואני חדל אישים ונבזה ואפר כירה, מורכן תחת כפות רגליהם
אבוא לסתור גדול כבוד הבית האחרון. ע"כ תליתי בקוצר המשיג רום כ"ת,
ישיבני דבר"... וכאן הוא מאריך בהשגותיו ומסיים: „אולם אין לי משיב
נפש עד שאקבל תשובתו דמר, ובכן התיתך חיים לכל חי יפוש ויסגא חייא
אריכא לרומכ"ת"...

שאלתו של השני מתחילה (סימן מ"ט): „יוסיף שנים... האשל הגדול
המופלג בדורו ר"מ ור"ג פ"ה ע"ה נ"י מוהר"ר יואל נ"י... בקצור מופלג,
באפסות הפנאי, ואך ורק באתי לפני הוד רומעכ"ת להודיע, בהיות כי הקרה
ד' לפני את ספר של מעכ"ת ועברתי עליו לראות וללקוט בשושניו ובפתחי
אותו עמדתי מרעיד וראיתי ושניתי כהלכ' חדש, בהיות שם נפל גורלי פעם
ראשון שפתחתי אותו, בכן באתי לדין בקרקע לפני הוד רומכ"ת על כל מ"ש
שם, ותחינתי אפיל לפני מעכ"ת שאל ירע בעיניו של מעכ"ת, כי תורה היא,
ובטוח אני בענוות צדקו וחסידותו כמו שיוסיף אהבה על אהבה הראשונה
ואתחיל מאומר ואדבר לפני מלך ולא אבוש, שכתב מעכ"ת בסי' רצ"ג, וקרא
תגר על כל אשר היה לפני מכ"ת, גם על הנוהגים איסור חדש בחוץ לארץ
בתבואות של גויים. נלע"ד הקלושה והחלושה, שמאד הפריז מכ"ת על
המדה, כי יש להשיב ולהשיג בכל מ"ש מכ"ת, כמעט מתחלה ועד סוף בענין
זה. ואתחיל במה שהקשה מכ"ת על האשר"י על מ"ש בתשובותיו ואח"כ
אבוא אל כל פרט דברי מכ"ת... יש לתמוה הרבה, וכי חשיב מכ"ת להרא"ש
כקטלי קניא דאגמא, והוא אשר האיר עיני ישראל בהלכה, ונהירין ליה

שבילי דתלמידי – לא ידע פרכות הללו... ומה שהביא מר' רביה מר' שכנא ומהרש"ל, שהם לא נהגו איסור ושתו שכר של גויים, אין מזה שום ראיה. ודאי אם בא אדם והגיד ששאל להם מפני מה שתו שכר והשיבו לו שמותר בשל גויים, היתה ראיה עצומה. אבל מה שראו אותם שותים אין שום ראיה כלל, דהזמנים משתנים, הלא בימי ראיתי שינוי בכמה מקומות, כשהיינו בק"ק פוזנא, פעם ראשון היו עושים כל שכר מחטים ולא מערבין בו שום דבר אחר, וכשהייתי שם פעם שניה היו עושים כל שכר משעורים בלי שום תערובות".

„גם בק"ק לובלין בימי נערוטי היו עושים כל שכר מתבואה שעשו ממלציין בחודש אדר והיו קוראים השכר מארץ בלשון פולין ע"ש החודש אדר שקורין אותו הגויים כן. והיו עושין כ"כ הרבה מלציין באדר, עד שהיה די להם לעשות כל השנה. וזה היה ברור, כי השכר ההוא משתנה טעמו לשבח משכר אחר והיה יקר משכר אחר. והיה ידוע לכל שא"א לעשות שכר כזה, אם לא במלציין שנעשו באדר. ועתה מכמה שנים באתי שמה ושאלתי עבור אותו שכר ואמרו אין, כי אבד זכרו ואינו בנמצא, בהיות כי נשתנה לעושי שכר אחר טוב רובו מחטים. וא"כ אפשר שבימי מוהר"ר שכנא ומהרש"ל היו עושים שכר מחטים, בלתי היות שם עירוב, ולכך היו שותים...". אחרי ששוטח השגותיו הוא מסיים: „הנלע"ד כתבתי, ומכ"ת כמלאך אלוקים, אם שגיתי יוכיח מר' על פני ואתי תלין משוגתי, ובקשתי שטוחה לארץ דרוכה להשיב מענה, ובזאת אדע כי מצאתי חן בעיני מכ"ת, ואל ידקדק מכ"ת בלשוני, כי כבד פה ולשון אנכי ולא נסיתי באלה לכתוב למרחקים, בפרט לאדם גדול נשיא אלוקים בישראל. בכך אל רם ונשא, יברכך יאר' ישא, ויתרומם למעלה כסא דמר לאורך ימים, כה חפץ מעתיר אהוב נאמן דמר כל הימים. – ברוך בענדיט סג"ל בנחיצה רבה, יום ד' בר"ח אדר שצ"ז, לפ"ק פה מאהילאו".

גם על שני המכתבים הללו איננו מוצאים תשובותיו של רבינו יואל. אין ספק שהוא השיב להם. התשובות נשארו בידי מקבליהם ואבדו במשך הזמן. הבהרה רחבה בענין חדש אנו מוצאים בב"ח החדשות סימן מ"ב. היא נמצאה במכתבו הארוך של רבינו יואל לרבי לייבא, אב"ד בלובלין, שכנראה, אף הוא נמנה על מתנגדיו החריפים של רבנו יואל ואף הוציא פס"ד נגדו, בלי לשמוע טענותיו.

במלים חריפות משתמש כנגדו הרב יהושע בעל „מגיני שלמה". הוא,

שבספרו, „שו"ת פני יהושע" סי' ט"ו (בענין עגונות) כותב אליו בזו הלשון: „יגדל נא שלומי, ויראה בחיי עולמי, הוא אהובי מחותני הגאון הגדול מופת הדור והדור, נר ישראל ואורו, דבר אחד לדורו, זקן ויושב בישיבה, דבריו נשמעים באהבה, אשרי העם השומעים את חכמתו, ושואבים מי תורתו, פ"ה ע"ה, ר"ג, מרנא ורבנא יואל נר"ו יאיר כאור שבעת הימים. מכתב פתוחי חותם קודש אגרת הוד מעלתך הגיעני, אשר השיב על שאלתי על עגונה" והוא ממשיך, אחרי שמברר את שאלתו: „קריתי ושנתי ואמרתי: ברוך אלהי ישראל אשר לא השיב לנו גואל היום להאיר עינינו בדברי ספקותינו, ובימיו יש תורה בישראל ת"ל"...

בספרו „שו"ת פני יהושע" ח"ב בענין „פסק על חדש בזמן הזה" הוא כותב בין השאר: „כבר הלכה רווחת בישראל, דחדש בזמן הזה אסור אף בשל גויים, ולא היה פוצה פה ומערער בדבר, כי דברים יצאו מבטן הגאון הגדול רבינו יצחק הידוע בעל התוספות זלה"ה, והסכימו עמו כל הבאים אחריו. ומה שהעולם נוהגין להקל באיסור חדש, כבר ישבו האחרונים המנהג; לא שחלקו על ר"י בעל התוס' ז"ל. עד שקם חכם א' הוא הגאון בעל בית חדש זלה"ה ונחלק על ר"י, כמבואר בספרו סי' רצ"ג. והנה יתבשר הגאון הזה, מה שבשר הוא בכמה מקומות בספרו, כי שאר' ליה מאריה, אשר חלק על ר"י והנלוים אליו בחנם. ולא על המחלוקת אני כועס, כי ודאי אין לך אלא שופט שהיה בימך, ורשאי כל אדם לחלוק בראיות ברורות ולפ' על דברי הראשונים, וכמ"ש הרא"ש ז"ל. אך על רמ"ר דנק"ל (ר"ת: רמות רוחא דנקיט ליה) אני כועס, אשר סיים בדבריו, כי איסור חדש בשל גויים אינו אלא חסידות ואסור לנהוג בו בפני רבים. הנה עשה דברי ר"י לאפס ותוהו, וכאילו דבריו נאמנים מסיני עד שלא נחשבו דברי ר"י וכל הפוסקים אפי' לחוש להם לחומרא, לפחות, ובמקום אשר ראוי היה לו לומר, אף כי יש להשיב על דברי ר"י, מ"מ אין לעבור עליהם, הואיל ונפיק מפומיה, שכן דרך התלמוד והגאונים ז"ל לא לסמוך על דעתו ולגזור אומר לאסור לנהוג כדבריו".

„ועתה באתי להראות העמים והשרים, אשר אין בדבריו ממש, ואין גם א' אשר יאמר עליו כי הוא זה תשובה על ר"י, וקול ודברים אנחנו שומעים ותמונה אין אנו רואים. ועתה יעברו דבריו כבני מרון, ואשיב עליהם כבוצר על סלסלות ואח"כ אביא ראיה מהירושלמי, דמבואר שם דנוהג בש"ג, גם מן התלמוד מוכח כן... וע"ז תמה החכם ובנה יסוד גדול... וזה פשוט וברור ולא

הייתי מאריך בו לולא החכם... עוד כתב החכם והאריך שדברי הרא"ש ז"ל סותרין דבריו בתשובה וחזר מתשובתו, לפי שבפסקיו פ"ק דקדושין, הביא הירושלמי והוכיח ממנו דערלה וכלאיים נוהגין בשל גויים, וגבי חדש כתב בסתם לאיסור ללא כתב שאסור בשל גויים מכח האי ירושלמי, אלמא דלא ס"ל לראיה מירושלמי לאסור חדש בש"ג. ע"כ תורף דבריו... הנה ראה כמה הפליג זה החכם מדרך כל הפוסקים שהזהירונו להשוות כל המחלוקת הזו מאי דאפשר והוא מרבה מחלוקת בדברי הרא"ש עצמו בדברים שאין להם עיקר; ולא עוד אלא שעשה ספרו לפרש דברי הטור והוא תמה על הטור, למה לא שם לבו לדבריו בפסקיו, כאילו דבריו הם חתוכים וחלוטים שנולד מהם דבר תימה. ואני אומר, אילו היה הטור ז"ל כאן היה אומר אל תתמה על החפץ, ואדרבא, ממקום שבאת מדכתב הרא"ש סתם, משמע אדרבה דנוהג בכל, דמהיכי תיתי לא לנהוג, כמו שכתב בתשובה בהדיא, שהיה פשוט בעיניו דאין לחלק. וגם בתשובה לא היה מפלפל בזה, לולא שאלת השואל ששאל בזה ממנו אם נוהג, אבל בפסקיו לא עלתה על דעתו לכתוב חלוק כלל... ולפע"ד לא יסכים שום חכם עמו...".

אמנם בעל ה"פני יהושע" לא נשא פנים גם לגדולי דורו האחרים ובספרו הנ"ל, סי' י"ח הוא מבקר גם את דברי בעל הלבושים בלשון חריפה: „ומה שהקשית על הרב מ' מרדכי יפה ז"ל סי' צ"ג, הנה אהובי אין דרכי ללמוד בספרו כלל, כי אני מתלמידי הגאון מ"ו בעל הסמ"ע ז"ל, שהשרישני שלא לפסוק אחריו מטעמים נדונים שכתב בהקדמת הסמ"ע ואל אלוקים יודע כי יש לי השגות עליו למאות, אלא שאין רצוני להשיב עליו...“ – וגם במקום אחר (בשאלה כ"ו שם), בנוגע יין המובא ממדינת עסטרייך, אם הוא כשר, הוא כותב שם: „והנה קצת לומדים הראו לי ספר בית חדש שהתיר בזה וסמך על ספר התרומה, ושרא ליה מאריה להתיר איסור ברור ולהניח דברי הגדולים בחכמה ובמנין ולסמוך על דברי יחיד, אלא שאריה ליה מאריה על מה שלא העיד אמת – כבודו במקומו מונח – על הרא"ש...“ – אבל בכל זאת התיחס לרבנו יואל בחייו אחרת, כאמור לעיל, קרא לו „מחותני“ וחותרם אף עצמו „תלמידו“ – אם כי לא עשה זאת אלא מפני הכבוד.

והמעניין ביותר, שרבו הרב יושע פלק בעל הסמ"ע מזדהה עם דעתו של רבנו יואל להתיר חדש של גויים. וזו לשונו ב„דרישה“ ביו"ד סי' רצ"ג על דברי הטור: „בין בשל ישראל ובין בשל עכו"ם משמע בפ"ק דר"ה, דחדש אינו נוהג בח"ל בשל נכרי. וכ"כ הר"ר אביגדור בספרו, וז"ל: בתשובה

שהשיב ריב"א, הא דחדש נוהג בח"ל, ה"מ דוקא בשל ישראל אבל בשל נכרים אינו נוהג בח"ל ויכול לשתות שכר אפי' בחורף. וגם בה"ג משמע דחדש לא נוהג בח"ל בשל נכרי. ושם משמע להו להלכה כת"ק דר"א פ"ק דקדושין, עכ"ל מהר"ם מ"ץ. גם יתר החולקים על דברי רבנו יואל אינם מזכירים את דעתו של בעל הסמ"ע. ויתכן שהם הניחו שבעל ה"דרישה" הביא רק את דעתם של מהר"ם מ"ץ ושל הר"ר אביגדור וליה לא סבירא ליה, או לא קבע הלכה כמו רבנו יואל. הרי ההלכה כרבי אליעזר שם בקידושין, ולא כפי דעתו של רבינו יואל, האומר, שאף רבי אליעזר סובר שחדש בחו"ל בשל גויים מותר.

בעקבות המשיגים על דברי רבינו יואל יצא גם הרב אהרן שמואל קיידנובר, רבה של אמשטרדם. בספרו „ברכת הזבח" על מנחות (דף קמ"ט) הוא כותב על הדין חדש בין השאר: „...וזה לי זמן רב שראיתי למוריניו הרב הגדול זקן ועושה בישיבה מהר"ר יואל מק"ק קראקא, שכתב בספר בית חדש שלו שם והשיג על דברי תוספות... וכתב שהקשה קושיה זו לכמה גאונים ומהם הרב הגדול מהר"ר ליב מפראג, ולא היה מי שסתר את דבריו, והביא עוד ראיות לזה. ותחילה עלי לישב דברי התוס' ולהצילם מקושיות האדון הגדול הנ"ל. ודקדקתי בדבריהם ואבינה לאחריתם, בלמדי עם בני ישיבתי המקשיבים לקולי זה לי יותר מעשרים שנה, בהיותי יושב על כסא ההוראה בק' ביל"א יצ"ו ויגעתי ומצאתי תאמין, ודבריהם הן דברי אלהים חיים... ואני תמה על הגדולים שהציע הרב דבריו בפניהם, למה לא מחו מאה עוכלי בעוכלא וסותרו דבריו ולקיים דברי התוס', אשר המה תמיד עטרה לראשינו... ומה שהביא עוד ראיה לדבריו מהא דר"ה דף י"ג, ע"ש – דבריו תמהין, דאדרבא י"ח ראיה דאסור אף בשל נכרים... וזה ברור כשמש ודו"ק היטב".

הט"ז והש"ך, מפרשי הש"ע משני צדדיו, מצטרפים אף הם למתנגדי רבינו יואל. על דברי הש"ע סי' רצ"ג „בין בשל ישראל ובין בשל עכו"ם" מעיר הט"ז: „כ"כ הפוסקים בפירוש. ומו"ח ז"ל כתב, שיש הוכחה ברורה דבשל עכו"ם אינו נוהג חדש מפ"ק דר"ה (דף י"ג) בעו מיניה מרב כהנא, עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ, מהיכן הקריבוהו. וא"ת דעייל ביד עכו"ם – קצירכם אמר רחמנא ולא קציר עכו"ם... ואי אמרת דחדש נוהג אף בשל עכו"ם לא היה צריך להוכיח מעיקרא לא אכיל, בלאו הכי היה לו לומר, שאם לא הקריבו היכי הוי אכלי ממחרת הפסח, והלא אסור משום

חדש, אלא ע"כ דחדש אינו נוהג בשל עכו"ם... ואני אומר נפשו בטוב תליו, אבל לא רק בדברים אלו... ועל פירושו של מו"ח ז"ל דמסיק שמוכיח אלא ודאי הקריבו עומר משל ישראל ולהכי לא אכיל מעיקרא משל ישראל וע"ז פריך מהיכן הקריבו, יש לתמוה... אלא הדבר ברור דאף בשל עכו"ם אסור, ומ"ש כל הפוסקים, ומזה ראייה ברורה לאיסור כיון דאותו זמן כל התבואה של עכו"ם היתה לפי דעת המקשן, ואפ"ה היה איסור חדש, רק שהוקשה לו מהיכן לקחו עומר".

ובסעיף הבא המתחיל: „אבל אין להורות לאחרים" במקום שרוב שתייתן ואכילתן ממינים אלו, כי מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין", מוסיף הט"ז: „אין זה כדאי מלהציל על שאנו רואין חכמי ישראל כמעט רובם אין נזהרין מחדש בשום שנה ולא שייך לומר עליהם מוטב יהיו שוגגים כו', וכבר טרח מו"ח בדבר זה למצוא היתר מצד הירושלמי, שמשם הוכיח ר"י בעל התוספ', שיש איסור אפילו בשל עכו"ם ואחר זה נמשכו כל הגדולים, ואמר שיש לו פי' אחר על הירושלמי, שלא כדברי ר"י. ואנו אין לנו עסק בזה, אף אם היה לנו פירוש נכון על הירושלמי, אין לנו להרים ראש נגד כל הפוסקים. ומ"מ נראה לפי ע"ד ללמד זכות הגון על ההיתר בזה דהך איסור דחדש בח"ל פלוגתא דתנאי בפ"ק דקידושין (דף ל"ח)... וא"כ יש לנו לדון ולומר דבמדינות אלו שהוא שעת הדחק, דחיינו של אדם תלוי בשתיית שכר שעורים ושבולת שועל, כדאי הוא הת"ק (של ר"א) לסמוך עליו בשעת הדחק, כיון דלא אפשר אפסיקא הלכה בפירוש בגמרא כר"א... והפוסקים שלא חשו לשעת הדחק בזה, דבארצות שלהם אין זה דחק כל עיקר, דהם היו בארצות החמים ובהרבה שנים לא יזדמן שיהיה באותה שנה איסור חדש, אבל בארצות שיש בהם קרירות זמן החורף נמשך עד פסח, ודאי מודים שיש לסמוך להקל בזה, כיון שחיינו של אדם תלוי ממש בזה שעקר שתייה שלהם הוא שכר שעורים וכיוצא בו. ומו"ח ז"ל כתב שמצא תשובה אחת בהגהות רש"ל בשם מעיל צדק בשם רבינו אביגדור כ"ץ בשם תשובת ריב"א, שאין חדש נוהג בשל עכו"ם. וכן משמע בה"ג. ושם ס"ל דהלכה כת"ק, עכ"ל. ויש לכוין דבר זה על פי מה שכתבתי כנלע"ד".

הש"ך מצטרף לדעה זו ועל דברי הרמ"א (שם, ס"ק ו'), כי מוטב שיהיו שוגגין וכו' הוא מצטט את ה, דרכי משה" (ולא מביא משמו), כי „אבל אם רוב שתיית המדינה יין וא"צ לשעורים ושבולת שועל רק לפעמים למאכל וליתא לדוחקא דציבורא במידי להפריש מאיסור חדש היכא דליכא אלא חד

ספיקא, שמא של אשתקד שמא של שנה זו – מצוה למחות בהמון עם להורות להם לאיסור, דס"ס אין כאן... ובספר לחם משנה סוף מסכת תרומות האריך למצוא היתר על שכר שעורים הנעשה מחדש מטעם שהמשקה היוצא מהן מותר. וצריך להתישב בדבר, כי מתש' הרא"ש ריש כלל ב' ומתרומת הדשן הנ"ל ומשאר פוסקים משמע דאסור. והב"ח האריך להוכיח דחדש אינו נוהג בשל עכו"ם. וכל דבריו תמוהין. ודברי בעלי התוס' וסייעתם נכונים וראיותיהם ברורות, דנוהג בשל עכו"ם, ובפרט הראיה שהביא הב"ח מהש"ס דפ"ק דר"ה דף י"ג ליתא..."

בעל,, מגן אברהם" נוטה להתיר. על דברי ה,, שלחן ערוך" אורח חיים סי' תפ"ט"י,, אסור לאכול חדש אף בזמן הזה וכו' הוא מעיר (סקי"ז):
 ,,ואסור לאכול חדש. ועי' ב"ד סימן רצ"ג שכתב רמ"א היתר לחדש. ובשל"ה כתב, שזה לא שייך במדינת פולין, שרוב התבואה וכמעט כולם נזרעים אחר הפסח, וגם אין מביאין שם תבואות ממדינות אחרות. מיהו זה דוקא בשעורים ושבולת שועל וכו' אבל חטים ושיפון רובא דרובא נזרעים בחשון, ולכן אין שייך בהם חדש. ועיין שם בש"ך, שכתב היתר שכר הנעשה בחדש. וכתב בתשובת רמ"א, דאף הנזהר מחדש א"צ לחוש לפליטת הכלים, דהא כל חדש בזמן הזה אינו אלא ספיקא דרבנן..."

,,ונ"ל דהעולם סומכין על מ"ש ר"ב (רבי ברוך), דחדש בח"ל מדרבנן (כ"כ בליקוטי מהרי"ל) ולא גזרו עתה בח"ל כיון שאין אנו סמוכין לא"י ע"כ. וכ"כ בת"ה (תרומת הדשן) סימן קצ"א בשם א"ז (אור זרוע), דחדש דרבנן, והטעם דס"ל שהלכה כת"ק ואע"ג שסתם משנה בסוף ערלה כר"א, מ"מ ה"ל סתם ואח"כ מחלוקת. ועוד, כיון ששנה בקידושין דברי ת"ק בסתם, ה"ל ג"כ סתמא, כדאיתא ריש ביצה; ואם כן סתמא בתרא עדיף כמ"ש התוס' בחולין דף מ"ג... ומ"ש הרא"ש דר"ע פליג עליה דת"ק – אינה קושיה, דאף ת"ק ס"ל דמושבותיהם כל מקום שאתם יושבים, משמע דמודי לה בתבואה חדשה הבאה מא"י לח"ל כדמפרש בירושלמי. וס"ל לר"פ, דאף לת"ק אסור חדש מדרבנן. ודוקא במקומות הסמוכין לא"י דומיה דתרומה כמ"ש התוספות. כנ"ל לדעת ר"ב וליישוב מנהג העולם, וכמדומה שכך כתב התוי"ט. אבל בעל נפש יחמיר במה שאפשר לו ליהרהר."

רבי משה רבקש מעיר ב,, באר הגולה" י"ד סי' רצ"ג על דברי הרמ"א: ,,ומה שהקילו בזה רוב רבנן קשישאי קדמאי ובתראי בהרבה מדינות נלע"ד שסמכו על הירושלמי ריש מסכת חלה, דמשני שהיו מקיימים מצות אכילת

מצה בליל פסח בביאתם לארץ ממה שהיו תגרי עכו"ם מוכרים להם. ועוד אמרו בסוף ערלה אהא דתנן שם והחדש בכל מקום, מתניתא ר' אליעזר וכו' – הרי מפורש דס"ל דמתניתא יחידאה היא ולא קי"ל כוותיה והחדש מותר בח"ל ... ואפשר שזה טעם תשובת הריב"ש שהביא הרב ב"ח בשם הגהות מהרש"ל וכו'...".

גדול אחר, ר' אריה לייב צינץ, אב"ד במיץ (תנ"ה – תקמ"ה), יצא כנגדו בחריפות בספרו שו"ת,, שאגת אריה החדשות" (וילנא תרל"ד) ובדף כ"ז סימן ג' הוא כותב:

....ולענין אם חדש נוהג כשל נכרים או לא – כבר הסכימו התוס' והרבה מכת הראשונים ז"ל, שחדש נוהג בשל נכרי ולא פקפק אדם מעולם, עד שקם בעל ב"ח והתיר לן להלכה, דחדש אינו נוהג בשל נכרין ומשבח א"ע שסתר את ראיות התוס' וסיעתם. והרבה ראיות לדעתו והוכיח שאינו נוהג בשל נכרים. וכל דבריו וראיותיו אין בהם ממש. ולא עוד, ממקום שהוא עוזר לו הוא כנגדו. ולא די שאסור חדש מרופה מאד (במלכות זו), אלא שריפה ידי אנשים היראים לנפשם וחרדים לבלתי עבור על אסור חדש של תורה סומכים עליו שאינו נוהג בשל נכרים. בכך אזרתי כגבור חלצי להראות לכל שלא ירד לסוף דעת רבותינו בעלי תוספות וכל דבריו וראיותיו בזה בנויים על בתי"ם כו', רק הב"ח הוא יחיד בדבר זה...".

ואחרי שהוא מאריך בראיותיו לסתור דברי הב"ח – הוא מוסיף:

,,ועוד האריך בזה והרבה בדיבורים שאינם של טעם ואין צורך להעתיקם. והנה מהבאים אחריו פלפלו בדבריו, זה בונה וזה סותר. גם דודי אחי אמ"ו הגאון מו"ה יחזקאל ז"ל בספרו,, כנסת יחזקאל" סי' מ"א כתב בזה הרבה ואינני מכניס ראשי בפלפולים ודקדוקים כאלו, שאין זה דרכה של תורה ולא דרכו בה רבותינו הגדולים הקדמונים, רק דקדוקים קלושים שלמדו א"ע בדורות אחרונים לחדד את התלמידים משנתמעטו הלבבות וננעלו שערי בינה והרגילו עצמם בזה עד שהרגל נעשה טבע ודורכים בה ומשתמשים בשעת הדחק בפסקים ודינים. ומעתה בטל כבוד התורה וכל איש חכם בעיניו, אף שאינו יודע צורתא דשמעתא, מחבר חבורים בתשו' ודינים, ובודאי ראוי לקרוע על זה כמו על ס"ת שנשרף והתורה חוגרת שק עליהם וה' הטוב יעצר בעד...".

,,ונחזור לענינינו, מה שהקשה הב"ח על התוס' ורוצה לסתור ראיתם... ומשבח א"ע בזה שהציע דבריו לפני חכמי דורו ולא היה מי שיסתור דבריו.

ואני אומר בנין שאין לו יסוד נסתר מאליו... והנה בתחילה כתב הב"ח על זה דברים שאין הדעת סובלן כאשר כתב בעצמו, ועלובה עיסה שהנחתום מעיד עליה, אע"ג שאח"כ רצה לתקן דבריו – אין ממש בכל אותם הדברים, ואין ראוי לבלות הזמן בביטולם, כי אם אותם השמחים על לא דבר ולא למי שנפשו חשקה בתורה..."

רבי יחזקאל קצניאל – פויגין (כצנלבוויגין, ת"ל – תק"ט) רבה של אה"ו (אלטונא-הומבורג-ונדזבק), תוקף אף הוא, אם לא בחריפות כזו של בעל „שאגת אריה" הנ"ל – את רבנו יואל בספרו „שו"ת כנסת יחזקאל" בשאלה סימן מ"א. וכה הוא יאמר: „נשאלתי ללא שאלוני במדינת פולין וכדומה יושבי כפרים ועיירות שיש להם שדות שלהם, או מחזיקין מן השררה שלהם וזורעים חיטים ושעורים וש"ש אחר פסח כמנהגם – אם יש להם על מה לסמוך שאוכלין חדש שלהם אשר ברור להם שהתבואה חדש. שמתי פני פנאי שלי ללבן הלכתא גבורת ולא אשא פני איש לבדוק בחקירות ודרישות בדברי פוסקים אחרונים וראשונים, ואוחילה לאל יצילני משגיאות..."

„והנה הב"ח בי"ד סי' רצ"ג משבח א"ע שבדבר זה נצח כל הראשונים, ושאל להגאון מוהר"ר ליב ב"ר בצלאל ושאר גאונים ואין מי שסתר דבריו, וז"ל, דאין ראית התוס' ראי', דהירושלמי לא אדברי ר"א פריך דקאמר אף בחדש אלא את"ק דאמר אף מן הערלה וכלאיים... עכ"ל הב"ח".

„ואני הקטן והשפל מי אני להרים ראש נגד מלכים האדירים האלה, תמהני הנעלם מהם הירושלמי סוף ערלה..."

ואחרי שקלא וטריא ארוכה הוא מסיים דבריו:

„גלל זה אהו' בני וחתני ותלמידי הרבנים במדינת פולין דרשו היטב היטב לגזירה שווה בכל בתי כנסיות להזהיר את בני ישראל, אולי ינזרו מתבואת חדש של ישראל עד אחרי יום הנף, או יחליטו בתבואה של עכו"ם כי אין חדש אסור בהנאה, ודברי זה ישמעו להם כי מ"ש רמ"א סי' רצ"ג אין להורות לאחרים מוטב שיהיו שוגגים וכו' היינו לפי דעתו שאסור בשל עכומ"ז, אבל לדידן שאין איסור רק של ישראל ואין הפסד כלל, בודאי ישמעו וישראל קדושים הם".

„אנכי עפר ואפר, כמי שלא טעם כופר, לא חכם ולא סופר, שנמשל בן כפר... הק' יחזקאל".

גדול אחר מאותה תקופה, רבי יעקב איש רישא (ריישר) מפראג (נפטר

תצ"ג) נמנה על המקילין. בפירושו „חק יעקב" על או"ח הלכות פסח, סימן תפ"ט (ס"ק כ"ב) הוא דוחה תחילה את דברי המפרשים הרוצים להפריד בין משקה העשוי משעורים (בירה) לבין השעורים גופא, וכותב:

„לאכול חדש. והוא הדין משקין היוצא מהן, כדאי בפ' העור והרוטב דף ק"ך (בחולין): הטבל והחדש משקין היוצא מהן כמותן, והוא הסכמת הפוסקים הראשונים לאסור מה"ט (מהאי טעמא) השכר שנעשה מחדש. וכ"כ הרמב"ם להדיא פ"י מהלכות מ"א (מאכלות אסורות) דין כ"ב והרוקח סי' רצ"ד ושאר כל הפוסקים שטרחו למצוא היתר בשכר בזמן הזה, מכלל דס"ל דמשקין היוצא מהן כמותן כהאי ברייתא. וכ"ז דלא כמ"ש הש"ך בי"ד סי' רצ"ג בשם הל"ח (לחם משנה) בפ"י המשניות שמרחיק לומר דקי"ל דמשקה היוצא מהן מותר, שאין לדבריו יסוד ועיקר, ועיקר לפי הסכמת ההלכה בש"ס ופוסקים ראשונים. וכ"כ הש"ך עצמו שם. גם בבית הלל ע"ש. ועיקר ההיתר שסומכין עליו בזה נגד כל גדולי ראשונים ה"ה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור והכלבו והרוקח וסמ"ג וסמ"ק, שסברו שאסור מדאורייתא חדש בזמן הזה — צ"ל שכתב רמ"א סי' רצ"ג בשם הראשונים, וכן הוא ברשב"א סי' רע"ט והאגודה פ"ק דקדושין, דאנו סומכין על הרוב תבואה שהם מיושנים או נשרשו ק"ל (קודם לעומר), דאפילו ברובא דליתא קמן בתרה ד"ת. ועי' בתשובת רשב"א סק"ה. ואפי' יש מדינה שלא נשרשו קודם לעומר — אין דלתות מדינה נעולות עכ"ל. ובשל"ה כ' דבארץ פולין יש ליזהר בשעורין ושבולת שועל וכוסמין שאין מביאין לשם ממדינות אחרות ורובן ככולם זורעין אחר פסח...".

„ומ"מ לא ראיתי נזהרים גם בזה אף אנשי מעלה וחסידים, ואחד מאלף שנוזהר בזה, וסומכין על מ"ש מהרי"ו בליקוטיו, שא"צ ליזהר בזה כיון דיש פוסקים דחדש בח"ל הוא מדרבנן, וכ"כ בת"ה סי' קצ"א בשם א"י (אור זרוע), וכ"כ המ"א (מגן אברהם). ועתה לא אסרו החכמים כלל, כיון שאנו רחוקים מא"י ע"ש. ועוד יש לצדד להתיר מטעם שכתב הב"ח בי"ד סי' רצ"ג, דחדש אינו נוהג בשל נכרי, אף שהוא נגד משמעות הירושלמי כמ"ש תוס' פ"ק דקדושין ונגד משמעות הפוסקים וכמ"ש ג"כ הרא"ש בתשו' כלל ב' סי' א', וכ"כ הסמ"ק. וראיות של הב"ח מש"ס דידן כבר דחון ברכת הזבח דף ר"ן ע"א והש"ך והט"ז שם בי"ד, מ"מ סיים הט"ז שם, שכן דעת קצת פוסקים. גם בפסקי תוספות במנחות כתב כן בשם ר"א מפייהם ע"ש ומצורף לזה שעת הדחק, כמ"ש הט"ז שם לכן נוהגין להקל...".

בין המסתייגים היה גם הרבי ר' העשיל מלובלין, שלפני פטירתו ציוה לבנו שיהא נזהר מספק חדש, בכדי שלא יבוא לידי מכשול.

הגר"א מווילנא בביאורו לש"ע נוקט כדרכו בלשון בוטה (שם, ס"ק ג'): „וגם מ"ש בה"ג בשם ב"ח, הב"ח בשיטתו דס"ל אינו נוהג בשל נכרים, וכבר הכו על קדקדו כל האחרונים ושגגה יצאה מתחת ידו וטובה ה"ל לבה"ג כאן השתיקה. ומ"א רצה ליישב דברי סה"ת, אבל דבריו דחוקים מאד, וכתב בעצמו שרצונו ליישב המנהג, אבל ב"נ כו' אבל אין דבריו אפילו ליישב המנהג, וט"ז כתב דבשעת הדחק כדאי כו'. אבל בגמרא דנדה שם אמרו, דאם איפסק הלכה אין לנו שעת הדחק וכבר איפסק כאן ובמנחות שם, אלא שנמשך ההיתר שהיו זורעין קודם הפסח כמ"ש בס"ג בהג"ה והנח לישראל מוטב כו'". והוא אף מותח בקורת על זקנו בה"ג (באר הגולה) שהביא שם בהגהותיו את דעת הב"ח.

ודווקא פוסק אחרון, שגם הוא חי בימי הגר"א ז"ל יצא כנגד כל הפוסקים ועמד לימינו של רבנו יואל, ה"ה מהור"ר יעקב יושיע מקראקא בעל „חידושי פני יהושע", נינו של בעל „מגיני שלמה" ו„שו"ת פני יהושע". הוא הקדיש לזה „קונטרס אחרון" בסוף פרק ראשון דקדושין ומילא אותו בשמונה וחצי עמודים בעלי שני טורים.

הוא פותח בכותרת „פסק בענין חדש" וכותב: „אמר הכותב, חדש הואיל ואתא לידן אימא ביה מילתא, לאשר ראיתי שלימים וכן רבים ועצומים מגדולי האחרונים כולם כאחד אזרו חיל לדעת מה זה ועל מה זה שרבים מזלזלים באיסור זה שלרובן ככולם מגדולי הפוסקים הקדמונים אף בח"ל הוא איסור דאורייתא, וא"כ אין ההיתר הזה של רמ"א בסי' רצ"ג מספיק, דזמנין טובא דליכא ספק-ספיקא, ואפ"ה מתירין אף לכתחילה, כמו שכתב הב"ח סי' הנ"ל והעיד על גדולי הדור שהיו בימיו מופלגים בתורה ובחסידות לא היו נזהרים בשתיית השכר בשום זמן. לכן ביקש לו הרב הב"ח צד אחד להתירא, דאין חדש נוהג בשל עכו"ם, והביא ראיה על דבריו, לאפוקי משיטת התוס' והרא"ש, ומסיים בתר הכי, מהאי טעמא אין לשום אדם להחמיר בזה כ"א למי שמפורסם בשאר עניני פרישות ע"ש. אמנם כן כל האחרונים השיגו על דבריו, ה"ה הט"ז והש"ך סי' הנ"ל ובעל ברכת הזבת, מלבד מה שאבאר לקמן מה שיש להשיג ולתמוה מאד על דבריו ועל ראיותיו. והט"ז בי"ד סי' הנ"ל והוא בא"ח סי' תפ"ט שניהם לדבר א' נתכוונו, לאשר ולקיים מנהגן של ישראל, משום דאין הלכה כסתם משנה,

משום דהו"ל סתם ואח"כ מחלוקת דאין הלכה כסתם ערלה, אלא כת"ק דהכא דשנאו רבי בלשון חכמים. אלא דגם על דבריהם יש לתמוה טובא, כמו שתמה התי"ט במשנתנו, וכמו שאבאר. אמנם הש"ך הביא בסי' הנ"ל בשם ספר לחם משנה על המשניות להתיר מיהא בשתיית שכר של חדש, מטעם דמשקין היוצאין מהן אין כמותן, ומסיק הש"ך דצריך להתיישב בדבר שהוא נגד משמעות הרא"ש ז"ל בתשובה וגאוני דורינו שלושת הרועים מוהר"ר צבי אשכנזי בסי' ב' ובספר חק יעקב סי' תע"ט ובספר כנסת יחזקאל סי' נ"א, כולם כאחד דחו דברי בעל לחם משנה בשתי ידיים וכתבו שהוא נגד סוגיא ערוכה דכי העור והרוטב. ולפ"ז חזרה התמיהה למקומה על כל גדולי האחרונים, גאוני מוסדי ארץ שהביא הב"ח, שהקילו בשתיית שכר של שעורין אף בשנה שרובא דאיסורא ולא ידעין טעמא דמילתא, ואנן יתמי דיתמי ניקו ונסמוך למיעבד עובדא בנפשין, ומה נשיב שואלינו דבר, להורות לעם את המעשה אשר יעשון. וכבר דשו בה רבים להתירא וקרוב הדבר שלא ישמעו להחמיר כמ"ש האחרונים וסמכו עצמם על זה להקל בכמה קולות...".

...לכן מעודי ננערתי חצני לשום עיני ולבי על זה ומצאתי א"ע מחוייב בדבר לחקור ולבדוק עד מקום שידי יד כהה מגעת, ואולי להסתייע מילתא למצוא שום היתר ברור שיהא כדי לסמוך עליו עכ"פ בשעת הדחק. והנה אחרי בינותי-בספרים מצאתי שמקור הדין נחלק לשלשה חלקים...".

...ובכל מה שכתבתי לא באתי להכריע ולסתור ח"ו שיטת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל ורבים אשר עמהם, שכתבו בפירוש דאסור מן התורה. וכאן לא באתי אלא לברר וללבן, שיש ג"כ יסוד ועיקר גדול לשיטת גדולי קדמונים ואחרונים המקילין, דס"ל דחדש בח"ל מדרבנן דנ"מ טובא שלא להחמיר כ"כ בשעת הדחק, כמו שאבאר בפרטים הבאים...".

...אלא שהב"ח בי"ד סי' רצ"ג האריך לסתור ראיית התוס' מהירושלמי והאריך להוכיח בראיות ברורות, דאין נוהג בשל עכו"ם. ומשמע מדבריו דשרי לגמרי ע"ש באריכות. וכבר מחו ליה מאה עוכלי בעוכלא כמעט כל האחרונים, עיין בבה"ז סוף מנחות, שכתב שהוא תמה על הגדולים שהציע הב"ח דבוי' לפניהם, למה לא מיתו בו לסתור דבריו וכן הט"ז והש"ך האריכו בסתירת דבריו ואין צורך לכפול הדברים וכו'. בס' כנסת יחזקאל, אף שבתחלה טרח ויגע לקיים דברי הב"ח ובסוף דבריו ירד להציל ולא הציל, ואדרבא, הוסיף להקשות עליו, אלא שבא לידון בדבר

חדש לומר דתוס' גופא שכתבו דחדש נוהג בשל עכו"ם, היינו עכו"ם דבא"י, אבל דעכו"ם דבח"ל לכ"ע שרי".

„ובאמת שזה לי ימים רבים הייתי ג"כ מחזיק בסברא זו לסבב יסוד ההיתר על זה הפרט... וכל הדברים שכתבתי נ"ל שהן הן הדברים שהביא הב"ח גופא מה שראה בתשובה למהר"ם בשם ר' אביגדור ובשם ריב"א ז"ל והלכות גדולות, דחדש אינו נוהג בח"ל בשל עכו"ם...".

„...ובאמת שיש לתמוה על הב"ח ז"ל, איך חשב על הרא"ש ז"ל כזאת שיטעה בדברים פשוטים כאלה ואפילו תנוקות של בית רבן יודעין דקל מחמור לא ילפינן...".

„...לכן חל עלינו חובת הביאור להשית לבנו גם לזאת להעמיק הענין עד שידינו יד כהה מגעת כדין גרמיזא הבא באחרונה לראות דברי מי יקום. והאמת אגיד ולא אכחד, שגם לי כמו עשרים שנה שתקעתי עצמי בזה לדבר הלכה. בהיות שהיו השנים שלא כסדרן עד שרוב התבואות דאשתקד ומנעתי את עצמי משתיית השכר בשנה ההיא, אף שהיה הדבר קשה עלי עד מאד. ובאותן הימים שמתי אל לבי לעמוד על סוף דברי בעל לחם משנה בפי' המשניות, מחמת שהספר לא היה מצוי כל עיקר במדינתנו. ואחרי היגיעה והעיון בסוגיות הש"ס ולשון הרמב"ם ז"ל ומפרשיו, ובספר שו"ת להגאון מוהר"ר צבי אשכנזי סי' ה', שכתב שהשיג על בעל לחם משנה...".

„...וזה כמשלש שנים מצאתי את שאהבה נפשי דאתא לידי ספר המשניות עם הלחם משנה שנדפס מחדש. ומצאתי בהם טעם כעיקר שתמך יסודותיו ג"כ על סוגיות הנ"ל. אלא שקיצר במקום שהיה לו להאריך ונכנס ג"כ בדוחקים קצת, כמו שאבאר בעה"י, וגם דבריו בלתי מסודרים, עד שמתוך כך נתן מקום ופתחון פה לבעל דין לחלוק ולהשיג עליו, ואני בענינא עיילנא בה טפי ומצאתי מקום רחבת ידים לפני בכח דהתירא לברר וללבן הדברים כשמלה ולהציע הגמ' ולשון התוס' והרמב"ם ז"ל לעיני כל רואי השמש עד שלע"ד הדבר ברור כשמש שיש לה יסוד ועיקר להיתר זה, וכל הרוצה להשיב יבוא וישוב, וזה החלי בעזה"י...".

„סיומא דפסקא בדיני החדש בשלשה חלקי פרטיו, אשר העירות עליהם בקונטרס זה: הדין הראשון, אם נוהג בח"ל מדאורייתא או מדרבנן, כבר הבאתי בעזה"י מערכה מול מערכה וביארתי היטב טעם המחמירין וטעם המקילין, עד שכמעט בקט שכלי הכרעתי לצדק במאזנים דשיטת המקילין יש להם סעד וסמך יותר לשיטתי, וסוגיית הש"ס כאשר עיני המעיין לנוכח

יביטו, אמנם עכ"ז לא מפני שאנו מדמין נעשה מעשה. ותמה אני אם יש בדור הזה יודע להכריע שלשת האדירים האלה, הרי"ף, והרמב"ם והרא"ש ז"ל, דאף בתרי מגו תלתא פשטו הוראתם ברוב העולם, וכ"ש במקום ששלשתן מקרא אחד דרשו, שפה אחת לכולם, ומלבד שלמים וכן רבים אשר עמהם מגדולי הקדמונים המפורסמים. ואם כן איפוא, מי זה האיש אשר יבא אחרי דבריהם, ומה גם לשפל הערך אשר כמוני, להקל ראש נגדם בשום דבר וחצי דבר. ועוד, דאף אם לא שקל ישקל בפלס דברי המחמירין ודברי המקילין לומר דהוי ספיקא דדינא, מ"מ, כיון שעיקר ספק הוא בשל תורה ממש, אם כן הא קיי"ל בשל תורה הלך אחרי המחמיר. ולפ"ז כל דברי בזה הפרט יהיו כאפס וכאין לכל מי שרגיל להחמיר בענין אכילות הנעשה מתבואה חדשה. ואדרבא, כל בעל נפש יחוש לעצמו, אפילו היכא דאיכא תרי ספקי, לפי מה שכתבתי בקונטרס אחרון פ"ק דכתובות סעיף מ"ה בשם האגור, שכתב בשם ר"י בעל התוספות, דכל היכא שהספק הראשון מן התורה אפילו היכא דלא איתחזק לא איסורא ולא היתרא, תו לא מהני בזה ס"ס. וא"כ ה"נ דכוותיה בספק ישן וספק חדש, אם לא שידוע דאיכא למתלי ברוב תבואות של היתר, א"כ כל דברי בזה הפרט אינו אלא ללמד זכות על מנהגן של ישראל דרשו בה רבים להתירא, דלא מקרי עבריינא. וגם אין אנו מחוייבין למחות בהם, כיוון שיש להם על מה לסמוך, ה"ה בעל הלכות גדולות, שכל דבריו דברי קבלה, ורבינו ברוך, ורבינו אביגדור כהן ומהר"ם בעל מעיל צדק, והא"ז הגדול שהוא גדול האחרונים, שכמעט כל מנהגינו כמוהו. אלא דאף לפי דבריהם אין להתיר מיהא אלא בדאיכא חד ספיקא, אבל מי שידוע בודאי שהתבואה שלו לא נשרש קודם לעומר, אין לו שום צד היתר בזה, דהא לכ"ע מידי איסור דרבנן מיהא לא נפיק כמו שפירשתי באריכות, וא"כ צריך למחות בידם היכא דאפשר שיקבלו דענין אכילת גוף החדש אין בו צורך כ"כ. ועיין בסמוך."

דין שני, אם נוהג בשל עכו"ם. כבר פירשתי שיחתי, דהא בהא תליא, דלשיטת המחמירין וסוברין דחדש בח"ל דאורייתא אין שום צד קולא כלל להקל בשל עכו"ם טפי מבשל ישראל, אלא דהא ודאי איכא בינייהו, לשיטת המקילין דסברי חדש בח"ל דרבנן, וא"כ ודאי אסור וספיקן מותר, היינו דוקא בשל ישראל, משא"כ בשל עכו"ם, לדידהו אפילו בודאן מותר לכתחילה, כמו שהוכחתי בטוב טעם בדברים ברורים. ועוד דלפ"ז אפשר למצוא ג"כ צד זכות על אותם היהודים ששוכרים שדות מעכו"ם ואעפ"כ אין

נזהרין מלאכול מאכלים הנעשים משעורין של ודאי חדש, ואפ"ה לא נהגו למחות בהם דאפשר דהיינו, משום דלהמקילין אפשר דבכה"ג נמי שרי, דהא ע"כ מאן דס"ל דחדש בח"ל מדרבנן ממילא, דדריש בכל מושבותיכם לאחר ירושה וישיבה דוקא, ובכמה דוכתי פירש"י דעיקר הקפידא דלאחר ירושה וישיבה, היינו, דאז כבר הכיר כל אחד בשדהו שהוא שלו ומקמי הכי לא מקרי שדך ולא תבואת זרעך, וממילא דלא מיקרי נמי קצירך לענין חדש דלשיטת המקילין הא בהא תליא, איסור אכילה והקרבת עומר, כמו שכתבתי באריכות. ואם כן כ"ש היכא שאין לישראל אלא קנין פירות בעלמא לפי שעה דלא מיקרי קצירך. ובלא"ה היכא דאפשר שקבלו כדי לחוש לדברי המחמירין דס"ל דהוי דאורייתא, כאן שידוע להם שהוא ודאי חדש, אם כן נגעו בספק איסור דאורייתא."

„הדין השלישי בענין שתיית שכר. לפי מה שהוכחתי בראיות ברורות, דא"א לומר דאית ביה איסורא דאורייתא, אלא איסורא דרבנן, ע"כ נהי דבא"י אף בזמן הזה ודאי יש שכר כיוצא בזה איסורא דרבנן, מ"מ בח"ל נראה דמותר לכתחילה, דהא השתא הוי פלוגתא דרבוותא אי נוהג בח"ל ספק דדבריהם, כיון דלכ"ע במשקין ליכא איסור דאורייתא, אלא איסורא דרבנן, א"כ הא קיי"ל בשל סופרים הלך אחר המיקל, ושפיר יש לסמוך על הפוסקים דס"ל חדש בח"ל דרבנן, שכבר כתבנו דבשל עכו"ם מותר אף באכילה לכתחילה וכל שכן בשתייה, ודוק היטב בכל מה שכתבתי, כי נכון הוא בעזרת השי"ת. ולדעתי נראה לי ברור שזהו היה הטעם של הגדולים שהביא הב"ח, שלא היו נזהרין משתיית השכר הנעשה מתבואת חדש דוקא, וע"כ משום דס"ל דמשקין היוצאין מן החדש אינן כמותן. ותו לא מידי" עכ"ל בעל ה,פני יהושע".

עוד רבים מגדולי הפוסקים מאותה תקופה ובדורות הבאים (כמו: „בעל המקנה", „הנודע ביהודה", רבי משולם איגרא, „שואל ומשיב", „צמח צדק", „תפארת צבי", „מטה אהרן", „חכם צבי", „שו"ת הרי"ם", „אבני נזר" וכו' כו') חיוו דעתם — ובפלפולים ארוכים — בנושא „חדש", אלה מקילים ואלה מחמירים.

בשנת תרכ"א קם גואל לשיטת רבינו יואל, עם פרסומו של הספר „אור זרוע" לרבינו יצחק מווינא (ר"ת: הריא"ז), רבו של מהר"ם מרוטנברג ואחד מבעלי התוספות. כתב-היד נמצא היה בגנוזים למעלה מ-600 שנה, עד שנתגלה והובא לדפוס בויטומיר.

בספרו הנ"ל פוסק הריא"ז שהלכה כחכמים, ש,,חדש" בחו"ל הוא מדרבנן, ולא כרבי אליעזר. וכה הוא יאמר בספרו או"ז סי' שכ"ח: ...,ונראה בעיני אני המחבר לפסוק הלכה דחדש בח"ל דרבנן, דתנן: כל קרבנות הציבור וכו' חוץ מן העומר... וסתם לן תנא דהא בהא תליא... ותו, הואיל והמשניות והתנאים חלוקים בדבר וחזינן נמי אמוראים דאיכא דאמרי הכי ואיכא דאמרי הכא ולא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר ואיכא שעת הדחק – אית לן לסמוך על סתם משנה והתנאים והאמוראים דסברי חדש בח"ל מדרבנן ולא חישינן לספיקא...".

ריא"ז – אף הוא בעל תוספות – מותר לו לחלוק על בעל תוספות אחר, ה"ה הר"י.

את דעתו של הריא"ז ידעו אמנם כל הגדולים שהכירו את ,,תרומת הדשן", המביא את הריא"ז בספרו (סי' קצ"א), אלא שאת ספרו לא ראו, ואינה דומה שמיצה לראיה. או משום שת"ה לא הביא את דבריו במילואם ואף הוסיף: ,,אכן נדחק מאד ליישב, לפי שבעולם אינם נוהרים בדבר".

בעל ,,ערוך השולחן" (יו"ד סי' רצ"ג) מסכם את דבריו בסוגיית ,,חדש" בזה"ל: ...,ועכ"פ הרבה מהראשונים שפסקו דלא כר"א וגדולי אחרונים טרחו למצוא טעם לדבריהם והאריכו בפלפולים שקשה לבנות יסוד לדינא ע"פ זה. אך עכשיו זכינו שנדפס האור זרוע הגדול והוא ביאר טעמים ונמוקים (בסי' שכ"ח) ועולה בקנה אחד עם דברינו הקודמים, וז"ל: ...ולפ"ז נתגלו לנו טעמי רבותינו שטרחו למצא היתר לפי גודל הצער מאיסור זה במדינות שלנו, לא היו מאריכים בפלפולים אחרי שהדרך ישר לפנינו מגאון קדמון הא"ז שהיה רבו של מהר"ם מר"ב, רבו של ,,הרא"ש", והוא תלמיד של רבותינו בעלי התוס' ומובא ג"כ בתוס' במס' עבודה זרה נ"ח: ועתה ישמח לבבנו ותגל נפשנו ללמד זכות על כלל ישראל...". גם בעל ה,,שדי חמד" מביא את דברי הריא"ז ומסתמך עליהם בוויכוח עם גדול אחד בזמנו. למותר להוסיף, שאילו זכו מתנגדי רבינו יואל לראות את האור זרוע במקורו – לא היו מבקרים כה קשות את הלוחם שכיון לדעתו של הריא"ז והיו מודים: רבינו יואל אמת ותורתו אמת (ואין תימא שהרי הוא מסיים בכמה מתשובותיו: ,,כפי שהורוני מן השמים...").

רבינו ישראל בעל שם טוב, הבעש"ט, יוצר החסידות, הגיע לאותה מסקנה של רבינו יואל דרך ,,שאלת חלום". בספר זכרון טוב דף י"ב מובא הסיפור דלקמן: ,,הבעש"ט ז"ל שאל בחלומו על חדש בזמן הזה, מה דינו?

וענו לו, שלאחר פטירת הב"ח ז"ל ציננו את הגיהנם מ' יום לכבודו. ובבוקר עמד הבעש"ט ושלח להביא שכר מ'חדש', שזה ממנו ואמר: „כדאי הב"ח לסמוך עליו" (מובא גם „בפרדס יוסף" פ' אמור, דף רע"ו. וראה גם לעיל בפרק א').

ובאותו ענין:

פעם אחת כשישב הבעש"ט בעיר מיז'בז' והיה מיסב עם בחירי תלמידיו, נשאלה בפניהם על דבר איסור „חדש", אם הוא נוהג בזמן הזה, והתחילו גדולי תלמידיו ובתוכם הרבנים הגאונים רבי יעקב יוסף מפולנאה (בעל ה„תולדות יעקב יוסף") ורבי מאיר מרגליות (בעל שאלות ותשובות „מאיר נתיבים") – להתפלפל בהלכה זו; הזכירו את דעת הב"ח שהורה להלכה ולמעשה שאין דין חדש נוהג בזמן הזה בתבואה של נכרים ואת דברי חתנו בעל „הטורי זהב" ורבים מגדולי הפוסקים שחלקו בזה על הב"ח. והנה נצתה אש שלהבת קדושה בעיניו של הבעש"ט, והוא פנה ואמר לחסידיו:

– כאן, בעיר מיז'בז', היה הב"ח מרא דאתרא, ובודאי צריכים אנו להורות הלכה כמותו, וביחוד אחרי שידעים אנחנו בבירור, כי הוא היה לא רק גאון אמתי, אלא גם צדיק אמתי. הצדיק האמתי – הוסיף הבעש"ט – לא רק בחייו. אינו יכול לראות בצערו של אדם – מישראל, אף אם הוא רשע גמור אלא גם לאחר פטירתו אינו רוצה ללכת לגן עדן, להתענג שמה, ולהשאיר את רשעי ישראל להיות מעונים בגיהנם. הוא דורש, איפוא, שיעברו אותו לגן עדן דרך פתחו של גיהנם, שם רואה הוא בסבלם של רשעים ואינו זו משם עד שהוא מוציאם מתוך התופת ומכניסם יחד עמו לטרקלינו של גן-עדן.

והבעל שם טוב – לפי אגדת החסידים – סיים את דבריו ואמר: – בתא דרקיע ידעו, כי רבי יואל סירקיס, בעל הב"ח, צדיק שכמותו, ידרוש בודאי, כי יעבירו גם אותו דרך הגיהנם לגן עדן, ועל כן ניתנה פקודה מטעם בית-דין של מעלה לקרר את הגיהנם ארבעים יום לפני פטירתו של הב"ח... כדי שלא יצטער אותו צדיק מהבלה וחומה של אש התופת... – וצדיק כמוהו, בודאי יכולים לסמוך על הוראתו אף שלא בשעת הדחק...

הגדול מאחיו

(או: כך דרכה של תורה)

מצב הרבנות לא היה משופר מאז ומעולם. הרבנים תלויים היו תמיד בראשי הקהל ופרנסיו. יוצאים מן הכלל היו אלה שידועים היו, מחוץ לגדלותם בתורה, גם בתקיפותם ובאומץ לבם. אלא שלא תמיד גברה ידם על תקיפי הקהל.

בין הרבנים והפרנסים היו חכוכים לעתים תדירות. הרבנים שנבחרו ע"י הפרנסים וראשי הקהל לא היו מוכנים לישא פנים לבוחריהם העשירים והתקיפים, ועל ידי כך גרמו נזק לעצמם ונאלצו לפנות מקומם. המאבקים בין הפרנסות והרבנות בפולניה וליטא לעתים היו גלויים ולעתים נסתרים. הפרנסים אף ניסו להטיל ידם על נשקו היחידי של הרב, הוא החרם, על בזיונם וכו'. בקראקא, למשל, התנו תנאי עם הרב, שלא יחרים שום איש וגם לא יקניסו בלי הראשים והטובים (פנקס קראקא).

רע ומר גם היה המצב החומרי של הרבנים בימים ההם. ואין פלא, כי אף מצבם הכלכלי של היהודים בעיירות הקטנות לא היה טוב יותר. רבני העיירות חיו חיי דחק וצער. רבינו דוד סגל, בעל ה"ט"ז, חי חיי רעב בעיר פטליטשע, עד שהגיע לכהן כרבה של אוסטרעהא. רבי אברהם אבלי מגומבין, בעל ה"מגן אברהם", כתב דברי תורתו על דלתות ביתו. וכהנה וכהנה.

ולא די בכך, אלא שהרבנים אף לא קיבלו קביעות במקום כהונתם. הם נתקבלו עפ"י רוב לתקופה מסויימת, מ-3 עד 5 שנים. בשנת שפ"ג, למשל, תיקן ועד המדינה בליטא, "שאב"ד לזמן ידוע, ככלות זמנו – אם אין חוזרין ומקבלין אותו – הרי הוא מסולק מן הרבנות, ואין צריכין להודיעו קודם כלות זמנו בשום אופן; רק אם אין חוזרין ומקבלין אותו, נסתלק הוא ממילא בלי הודעת שום דבר" (פנקסי ועד המדינה בליטא סי' מ"ח).

בשנת שפ"ח חזרו ותיקנו ש"אב"ד, אם לא יודיעוהו הקהל חצי שנה

קודם כלות זמן קבלת האב"ד – הרי חזר ונתקבל מאליו עוד הפעם על משך זמן שכזה שנתקבל עליו בפעם הראשון".

וכך כותב הגאון ר' חיים יאיר בכרך, בעל „חות יאיר", שנתקבל לרב בק"ק קובלנץ והגליל: „אכל שם ממיטב הארץ ומגדים ואיסוף מעט כסף וזהב ובגדים; אך לא האריכו ימי שלותו בלתי אם שלש שנים ו", ככלות הזמן הקצוב – באיבה דחוהו, כמוץ לפני קדים" (בהקדמתו לספרו „כללי עץ החיים", הנספח לספרו „חות יאיר").

רבינו יואל החליף את מקום רבנותו שמונה פעם; ממקום אחד – ואולי משני מקומות – גרשוהו. בבריסק דליטא – תחנתו השביעית – ישב שלש שנים בלבד, ומוכן היה להישאר בה ולוותר על הרבנות המפוארת בקראקא (ראה פרק א'), אלא שהפרנסים שליווהו עד מחוץ לעירם, לא יכלו להתגבר על יצרם, ונמנעו מלבקשו שישאר עוד בבריסק. וכן החליף הר"ר דוד סגל, בעל הס"ז וחתנו של הב"ח, מספר מקומות עד שהגיע לעת זקנתו אל הנחלה לעיר לבוב (מחוץ לעיר) לכהן בה כאב"ד. ונכדו של רבינו יואל, ה"ר אריה לייב (בנו של ר' שמואל הירץ), רבה של בריסק, הגיע לתחנתו האחרונה זו אחרי שכיהן כרבן של 6 עיירות בפולין (סבירז', קומרנו, סטובניץ, זאמושץ' טיקטין וקראקא).

למען האמת, לא תמיד החליפו הרבנים מקומותיהם בגלל החוזים הקצרים שנחתמו אתם. חלק מהם עשו זאת משום שנתבקשו לעבור לקהלה יותר גדולה וחשובה, המפרנסת את בעליה בהרחבה, או עקב מחלה, זקנה מופלגת, או עליה לארץ ישראל. לרובם לא האירה ההצלחה פניה, והם נמשלו כמוץ לפני רוח. החליפו מקומותיהם כל שלוש-חמש שנים. ובכל פעם היה עליהם להסתדר מחדש.

והיו גדולי ישראל שלא הסתפקו במעמדם, כרבנים ופוסקי שאלות, אלא שאפו להקים ישיבות, להעמיד תלמידים ולהרבות תורה בישראל. ולכן, עם החליפם מקום רבנותם למקום אחר – גדול וחשוב יותר – תנאם הראשון עם פרנסי הקהלה החדשה היה להקציב סכום מסויים כל שנה להחזקת ישיבה. והיו חותמים את אגרותיהם רב ור"מ (ריש מתיבתא). אלא שבקהילות היותר גדולות היו גם ראשי ישיבה נפרדים למספר ישיבות, והגדולה והחשובה שבהן עמדה תחת מרותו והשגחתו של המרא דאתרא, שעליו היה לומר שיעור בפני התלמידים. לא לחנם היו חותמים רבנים אלה את תשובותיהם „הטרוד", או „מקוצר הזמן" וכו'. הרבה חידושים נתחדשו

באותן הישיבות. חלק מהם נתקבצו ע"י ראשי-הישיבה והופיעו לאחר כך בדפוס, ולחלק יותר גדול לא היה גואל ונעלמו מן העין. החזקת הישיבות עלתה בדמים מרובים. אם בעיירות הקטנות התאכסנו הבחורים שהגיעו מהעיירות הסמוכות והרחוקות בבתי המדרש ואכלו „ימים“ אצל בעלי הבתים ונתקיימו על פת במלח ומים במשורה – הרי בערים הגדולות לא הסתפקו הרבנים בכך. מלבד התקציב של ועדי הקהלות, הוציאו הרבנים ממשכורתם הדלה להחזקת הישיבות. על הרבנים הקדמונים הללו, כמו הר"ר יו"ט ליפמן הלר, בעל ה„תוספות יו"ט“, רבי דוד סג"ל, בעל ה„טורי זהב“, רבי שבתי כהן בעל ה„שפתי כהן“, רבי שמואל בעל ה„בית שמואל“ ודומיהם – נאמר שלא הניחו אחרי מותם אפי' „כדי חוב כתובה“ וביקשו בצוואותיהם סליחה ומחילה על כך מאלמנותיהם.

היו אמנם גדולים בני עשירים, או נשואים לאשה מבית עשירים, שקיבלה נדוניה גדולה ויכלו להרשות לעצמם להחזיק ישיבות על חשבונם. הרא"ש (רבינו אשר), למשל, החזיק ישיבה מפוארת, שפרנסתה והחזקתה היו עליו. אולם רובם של הרבנים לא זכו לתורה וגדולה במקום אחד.

אף את שכרם הדל לא קבלו הרבנים בלב קל ובמצפון שקט. הלא אלה דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ג' משנה י'): „כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ומפרנס על הצדקה, הרי זה חלל את השם ובוזא את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה“.

ולא הסתפק הרמב"ם בכך. על דבריו של רבי צדוק בפרקי אבות, פרק ד' משנה ח'; „אל תעשה עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם“ – מרחיב הרמב"ם את הדיבור וכך הוא מפרש שם: „אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת, ולדעתי ג"כ שדברי בה לא יאות לרוב חכמי התורה הגדולים, ואפשר לכולן, חזרתי מהסכמתי ואדבר בה, מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים“.

„דע שזה שאמר שלא תעשה התורה קרדום לחפור בו, כלומר, לא תחשבהו כלי לחיות בו; ואמר, כי כל מי שיהנה בעולם הזה בכבוד התורה נוטל חייו מן העולם, פירוש, מחיי העולם הבא. והתעוותו בני האדם בזה הלשון הנגלה והשליכוהו אחרי גיוס, ונתלו בפשטי הדברים שלא יבינום ואני אפרשם, וקבעו להם חוקים על יחידים ועל קהלות, והביאו בני אדם לחשוב בסכלות גמורה, שזה מחוייב וראוי שיעזרו חכמים והחכמים

והאנשים המתעסקים בתורה ותורתן אומנתן. וזה הכל טעות. ולא נמצא בתורה ולא בדברי החכמים דבר שיאמת אותו, ולא רגלים שישען עליהם כלל, שאנחנו כשנעיין בדברי רז"ל לא נמצא אצלם שהיו מבקשים ממון מבני אדם ולא היו מקבצים ממון לשיכבות הנכבדות והיקרות, ולא לראשי גליות לא לדייניהם ולא למרביצי התורה ולא לא' מהגדולים, ולא לשאר בני אדם מן העם. אבל נמצא בכל דור ודור בכל קהלותיהם, שהיה בהן עני בתכלית עניות ועשיר גדול בתכלית העושר; וחלילה לי לחשוד בדורות ההם שהם לא היו גומלי חסד ונותני צדקה. כי אמנם העני ההוא, אילו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ופנינים; אלא שלא היה רוצה, אבל היה מסתפק במלאכתו שהיה מתפרנס בה, אם בריוח אם בדוחק, והיה בז למה שבידי אדם, כי התורה מנעתו מזה".

„וכבר ידעת שהלל הזקן היה חוטב עצים, והיה לומד לפני שמעיה ואבטליון, והיה עני בתכלית העניות, ומעלתו היתה כאשר ידעת מתלמידיו, אשר נמשלו כמשה ואהרן ויהושע, והקטן שבתלמידיו רבן יוחנן בן זכאי. ואין ספק למשכיל שאילו היה מורה לאנשי דורו ליהנות מהן, לא היו מניחין אותו לחטוב עצים. ורבי חנינא בן דוסא שיצאה בת קול ואמרה: כל העולם כלו אינו נזון אלא בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש, ולא היה מבקש מבני אדם. וקרנא היה דיין בא"י, והוא היה דלי דולא, וכשהיו באין בעלי הדין לפניו היה אומר: תנו לי מי שידלה במקומי, או תנו לי כדי בטילתי ואדון לכם. ולא היו ישראל שבדורם לא אכזרים ולא בלתי גומלי חסדים. ולא מצאנו חכם מן החכמים עניים שהיה מגנה אנשי דורו על שלא היו מעשרים אותם, חלילה להם; אבל הם בעצמם היו חסידים מאמינים האמת לעצמם והיו מאמינים בהשי"ת ובתורת משה אשר בה יזכה האדם לחיי העולם הבא; ולא היו מתירים לעצמם לבקש ממון מבני אדם והיו רואים שלקיחתו היה חילול השם בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מהמלאכות אשר יחיה בהם אדם, ותתבזה בעיניהם, ויהיה מי שעושה זה — דבר השם בזה".

„ואמנם התעו אלה המתגברין לחלוק על האמת ועל הפסוקים הפשוטים והנגלים בלקיחת ממון בני אדם ברצונם, או על כרחם מהמעשים אשר נמצאו בגמ' מאנשי בעלי מומין בגופותיהם, או זקנים באו בימים, עד שא"א להם מלאכה שאין תחבולה להם אלא לקחת ממון מאחרים, ואם לא מה יעשו? הימותו? זה לא צותה התורה, ואתה תמצא המעשה אשר הביאו ראיה ממנו,

באמרם: היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, בבעל מום שאינו יכול לעשות מלאכה, אבל עם היכולת לא המציא אליו התורה דרך."

„ורב יוסף היה מוליך עצים ממקום למקום והיה אומר: יפה (גדולה) מלאכה שמחממת בעליה, ר"ל, עם טורח אבריו, כי בהוליכו העצים הכבדים היה מתחמם גופו בלא ספק; והיה משבח זה ושמח בו והיה נהנה במה שחלק לו השם ית', מה שאצלו במעלות ההסתפקות. ושמעתי המשוגעים המבוהלים הנתלים בראיות שהביאו באמרם: הרוצה ליהנות יהנה כאלישע, והרוצה שלא ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי. וזה אינו דומה לזה, אשר מביאים כלל; אבל זה אצלי הטעה גדולה מהביא ראייה ממנו מפני שהוא מבואר ואינו המקום שיטעה האדם בו שאלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם, כ"ש שלא היה מבקש מהם וקובע להם חוקים חלילה לשם. אמנם, היה מקבל כבוד לבד כשהיה מאכסן אותו אדם בעברו עליו להיות בבית אצלו, והיה אוכל לחמו בלילה ההוא, או ביום ההוא והיה שב לעסקיו; ושמואל לא היה נכנס לבית אדם, ולא היה אוכל משום אדם. וכיוצא בזה אמרו חכמים ז"ל, שתלמיד חכם כשירצה להדמות בזה עד שלא יכנס לבית אדם – הרשות בידו; ואם ירצה להתאכסן אצל אדם בעברו עליו לצורך הוצאת הדרך – הרשות בידו, מפני שכבר הזהירו מלאכול אצל כל אדם שלא לצורך; ואמרו: ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום וכו'; ואמרו: כל סעודה שאינה של מצוה אסור להת"ח ליהנות ממנה. ולמה אאריך בזה העניין?"

„ואמנם אזכיר המעשה, אשר התבאר בגמ' והוא, שאדם א' שהיה לו כרם, והיו נכנסים בו הגנבים, וכל העם אשר היה רואה אותן בכל יום (היה) מוצא פירותיו מתמעטין והולכין, ולא היה ספק בו שאחד מן הגנבים נתן עיניו בו והיה מצטער מזה כל ימי הבציר עד שבצר ממנו מה שבצר וצמקם עד שיבשו ואסף הצמוקים. ודרך בני אדם כשיאספו הצמוקים שיפלו מהם גרגרים מן התאנים ומן הענבים ומותר לאכלן, מפני שהם הפקר וכבר הניחום בעלים למעוטם למוצאיהם. ובא ר' טרפון במקרה יום א' לכרם ההוא ולקט מן הצמוקים שנפלו והיה אוכל אותם. ובא בעל הכרם וחשב שזה היה הגנב שגנב ממנו כל השנה ולא היה מכיר אותו, אבל שמע עליו, ולקחו מיד והתחזק עליו ושם אותו בשק אחד ושם אותו על גבו להשליכו בנהר. וכשראה ר' טרפון כך, צעק ואמר: אוי לו לטרפון שזה הרגו! וכששמע בעל הכרם הניחו וברח לדעתו שחטא חטא גדול. והיה ר' טרפון מצטער מן היום ההוא והלאה כל ימיו ומתאבל על מה שאירע לו, שהציל את עצמו בכבוד

התורה. והוא היה עשיר גדול והיה יכול לומר: הניחני ואני אתן לך כך וכך זהובים, והיה נותנם לו, ולא היה צריך להודיע שהוא ר' טרפון, והיה מציל את עצמו בממונו ולא בתורה. ואמרו: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה ואמר: אוי לי שהשתמשתי בכתרה של תורה, שכל המשתמש בכתרה של תורה אין לו חלק לעוה"ב ונעקר מן העולם. ואמרו בזה משום דר' טרפון עשיר גדול היה, וה"ל לפיוסיה בדמים".

„וכן פתח רבינו הקדוש ע"ה אוצרות בשנת רעבון ואמר: כל מי שירצה לבא לקחת פרנסתו – יבוא ויתפרנס, ובלבד שיהיה תלמיד חכם. ובא ר' יונתן בן עמרם ועמד לפניו, והוא לא היה מכיר אותו, אמר לו: רבי, פרנסני! א"ל: קרית? לא! שנית? לא! אלא במה אפרנסך? אמר לו: פרנסני ככלב וכעורב, ר"ל, אע"פ שאין בי חכמה, כמו שיפרנס הש"י חיה טמאה ועוף טמא, שאין ע"ה פחות מהם. ונתן לו. ואח"כ נתחרט, באשר פתהו בדבריו, ואמר: אוי לי שנהנה ע"ה מנכסי! ואמרו לו השומעים מה שאירע לו: אולי יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה ליהנות בכבוד התורה, כשיוכל להשמר מזה, ואפי' בתחבולה? וחקר ומצא הענין כן".

„וב' המעשים האלו ישתיקו כל חולק בזה הענין. ואמנם הדברים אשר התירה אותם התורה לת"ח הוא שיתנו ממונם לעשות בו סחורה בבחירתו ויהיה השכר כולו להם אם ירצה, והעושה זה יש לו שכר גדול, וזהו מטיל מלאי לכיס של ת"ח, ושתמכר סחורתם לפני כל סחורה, ושיקנו להם בתחלת השוק. אלה הם חוקים שקבע להם הי"ת, כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי, לפי מה שבא בקבלה, כי שתי הפעולות האלה יעשו אותם סוחרים קצתם עם קצתם על דרך כבוד, ואע"פ שאין שם חכמה, כדי הוא ת"ח להיות כע"ה נכבד. וכן הקילה התורה מתלמידי חכמים חקי הארנונות ואכסניות החיל וחקים המיוחדים בכל איש ואיש והם הנקראים כסף גלגולת, יפרעו בעבורם הקהל, וכן בנין החומות וכיוצא בהן; ואפילו היה הת"ח בעל ממון לא יתחייב דבר מכל זה. וכבר הורה רבי' יוסף הלוי ז"ל לאיש במקום אחד שהיו לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפי זהובים, ואמר, שיפטר מתת בעבורם דבר מכל מה שזכרנו, מפני שהיה ת"ח; ואע"פ שהיה נותן במס ההוא אפילו עני שבישראל. וזהו דין תורה, כמו שפטרה התורה מחצית השקל מן הכהנים כמו שבארנו במקומו ומה שדומה לזה".

הבאנו דברי הרמב"ם במילואם, בכדי להבין את התשובות של החולקים עליו. הראב"ד (רבי אברהם בן דוד) בעל ההשגות אינו מגיב כלל על דברי

הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה, כלומר, שמסכים אתו. אולם האב"ד,, זכה לעושר ונכסים, אשר לא יזכו בהם כי אם מתי מספר", והוא החזיק ישיבה מפוארת,, ובאים מארץ מרחק אליו ללמוד תורה, ומוצאים מנוחה בביתו, והוא מלמדם; ומי שאין לו להוציא, הוא מוציא להם משלו וממונו לכל צרכיהם, והוא עשיר גדול" (מדברי ר' בנימין מטודילה).

רבינו יונה בפירושו על פרקי אבות (שם) מסכים לדברי הרמב"ם ואומר בין השאר:,, ואף רבי אמר לפרנס בכבוד תורה, אלא בשני בצורת, שמצוה לפרנס את מי שאין לו די מחסורו, והצריך יש לו ליטול. אלא שרבי לא היה רוצה ליהנות מממונו לעם הארץ, רבי לטעמיה, דאמר רבי: אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ; ואעפ"כ, יונתן בן עמרם לפניו משורת הדין עשה, דכיון שראה שלא היו מפרנסים אלא בעלי-תורה, אמר: א"כ בכבוד התורה הם מפרנסים, ולא רצה ליהנות בכבודה של תורה. ונראין דברים, כי שמא אילו לא היו רוצין לפרנסו על מנת שהוא עם הארץ, היה מפרנס בכבוד תורה, שאין עון זה גדול מכל המצוות האמורות בתורה, שנאמר: וחי בהם ולא שימות בהם, חוץ מן הג' הידועות. וכן הביא מעשה דרבי אלעזר ברבי שמעון (ב"מ פ"ד), דאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (משלי ל' י"ד); ומפני שהיה זקן וקבל עליו יסורין והיה צריך ליזון ולהתרפאות ולא היה לו במה. ואין לך צדקה מזו. אבל מי שהוא בריא ויכול לעשות מלאכה, אסור לו ליהנות בכבוד תורה כל עיקר. ומה שאמרו מכאן למביא דורון לתלמידי חכמים מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב בכורים, לא אמרו אלא בדבר שהדיוטות רגילין בו, שכן דרך בני אדם להביא דורון לאדם חשוב, אפילו הוא עם הארץ. ומה שאמרו חכמים (ברכות י'): הרוצה ליהנות יהנה כאלישע, זה המטיל מלאי לכיס תלמידי חכמים ששכרן מרובה ומותר. והכתוב ג"כ פטרן מן מיני מסים וארנונות, ואפילו כסף גולגולתא וכמה דברים הידועים על פי הקבלה שהקב"ה זיכה בהם לתלמידי חכמים. וכן סדר הענין ר"מ ז"ל".

דבריו הבוטים והבלתי פשרניים של הרמב"ם נגד הדיינים והגדולים מקבלי השכר ומחזיקי הישיבות על חשבון הצבור – גרמו למבוכה רבה בין הרבנים שהתרגלו לחיות חיי רווחה ואנושיים. כמובן, שמעמד הישיבות ירד, התלמידים התמעטו, והישיבות התחילו להתחסל אחת-אחת.

הראשון שהעז לצאת ולסתור דברי הרמב"ם היה רבי שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ) וכה דבריו בספרו,, התשב"ץ" (ח"א, שאלה קמ"ב):

...לפי שראיתי הרבה בני אדם מגמגמין על מה שנהגו בכל קהלות ישראל בכל הדורות לתת פרס לחכמיהם ונתלים בזה במ"ש בזה הענין הרמב"ם ז"ל בפירושו למסכ' אבות, על כן אחקור בזה הענין כאשר יראוני מן השמים ומהגמ' וממקומות אחרים, אם הדבר הזה רשות או מצוה או חובה או יש שם נדנוד עבירה. ואני בטוח בכחן של ראשונים שנהגו לעצמן היתר בדבר זה שלא אכשל בדבר הלכה ושיבררו ויתלבנו הדברים בענין הספק הזה".

„ואומר אני, כי חובה על כל ישראל לפרנס דרך כבוד לחכמיהם ולדייניהם שתורתם אומנותם, כדי שלא יצטרכו להתבטל ממלאכת שמים בשביל מלאכתם, וכדי שלא ידלזלו בפני עמי הארץ מפני עניים ושינהגו בהם כבוד. ושורש דבר זה יוצא לנו מן התורה ע"פ מדרש חכמים, שאמרו בפ"ק דיומא ובהוריות פ' כהן משיח: הכהן הגדול מאחיו שיהיה גדול מאחיו בנוי ובכח ובחכמה ובעושר; אחרים אומרים: מנין שאם אין לו, שאחיו הכהנים מגדלין אותו? ת"ל והכהן הגדול מאחיו – גדלהו משל אחיו. וכבר הזכירו בתורת כהנים ובתוספתא דיומא, מעשה בפנחס הסתת שנמנו אחיו הכהנים למנותו כ"ג ומצאוהו חוצב אבנים בהר ומלאו לו אותו מחצב דינרי זהב. וכן למדו מזה לתלמיד חכם, שיכול ליטול מעצמו ממון שיתעשר בו ואין גנאי בדבר. דאמרי' בפ' הזרוע: ההוא שקא דדינרי דאתא לבי מדרשא, קדים רבי אמר זכה ביה. והיכי עביד הכי? והתניא: ונתן – ולא שיטול מעצמו? ואסיקנא: אדם חשוב שאני; ותניא: והכה"ג מאחיו וכו'. ובפ' סדר תעניות אלו, במעשה דאלפא ור' יוחנן אמרינן התם: מלך ר' יוחנן, פי', שעשאוהו ראש ישיבה. וכתב שם מאיר עיני הגולה רש"י ז"ל בלשון הזה: מי שהיה ראש ישיבה היו נותנים לו הרבה, כדאמרי' גבי הכהן הגדול מאחיו ולפ"ז כשהיו פרנסי הדורות רואים ת"ח דדחיק ליה עלמא טובא, היו משתדלים למנותם בראש, כדי שיפרנסום הצבור דרך כבוד, כדאמרינן בהוריות פ' בתרא, דר"ג ור' יהושע הוא קאזלי בספינתא וכו'. ... הרי שר"ג שהיה פרנס של ישראל לפי שידע דחקן של ת"ח, וכל אותו הפלפול שלהם בכל אותם השעורים, לא עמד להם לפרנס עצמם, הושיבם בראש, כדי שיגדלו ישראל בעושר משלהם. וכן פי' שם רש"י ז"ל... כדי שיתפרנסו בכבוד כראוי להם. ולפי שדבר זה מוטל על פרנסי הדורות, אמר ר' יהושע לר' גמליאל: אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאי אתה יודע צערן של ת"ח, במה הן מתפרנסין, כדאיתא בפ' תפלת השחר, דמשמע התם דר' יהושע היה מתפרנס בדוחק...

ונראה שר' יהושע היה עושה מלאכתו בצנעה, שהרי בפרהסיא היה אסור לו, שהרי אב ב"ד היה, כדאיתא... שמנהגם היה שהנשיא היה ראש ישיבה וממנה תחתיו אב בית דין לכל ישראל... ואמרינן בפ' עשרה יוחסין: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור, אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה...".

,,ואני אומר עוד שא"א שיהיה ר' יהושע פחמי ממש... שאיך אפשר שמי שיהיה אב בית דין של ישראל שיהיה פחמי, וכ"ש שהיה לוי ומשורר היה... אלא שר' יהושע לא היה גדול בעושר כפי הראוי לאב ב"ד, ולפיכך לא היה ביתו יפה והיו כתלי ביתו משחירות. ור"ג תמה מאד ואמר לו, איך לא תיפה ביתך כראוי לאדם שכמותך, שכל הרואה כותלי ביתך יחשוב שפחמי אתה. וא"ל ר' יהושע, שאין לו עושר כ"כ, שיוכל להתנאות בדירתו, ושאווי לו לדור שהוא היה מפרנסו, עד שעד עתה לא ידע, אם היה ר' יהושע עשיר אם לא, והיה לו לפשפש בענינו ולגדלו משל צבור... אלא שבירושלמי ראיתי מפורש שפחמי היה, דאמרינן התם: אשכחיה יתיה ועביד מחטין. אבל מ"מ הדברים פשוטים שפרנסי הדורות היו מתעסקין להושיב בראש ת"ח הניזונין בצער כדי להגדילם אצל הצבור שיתפרנסו בריות ובכבוד. ואמרינן נמי בפ' ואלו נאמרינן: כי אימנו רבנן עליה דרבי אבהו למטייה ברישא חזייה לר' אבא דמן עכו, דתפסי ליה בעלי חובות. אמר להו: אית לכו ר' אבא דמן עכו. ופי' הענין, שר' אבהו היה עשיר גדול ומכובד, שהיה בביתו של קיסר ונכבד מאד בעיניהם, כדאיתא בפ"ק דסנהדרין ובפ"ב דכתובות... ובשאר דוכתא. וכיון שהיה איש עשיר גדול ור' אבא דמן עכו היה עני ותפסו ליה בעלי חובות – אע"פ שנמנו בני הישיבה להושיבו בראש, אמר להם: שיותר היה ראוי ר' אבא דמן עכו שיושיבוהו בראש ויגדלוהו משלהם... והרי דבר זה מפורש הרבה בתלמוד שהצבור חייבים להושיב בראש לחכמיהם, כדי לפרנסם דרך כבוד. ודבר זה מוטל על פרנסיהם ומנהיגיהם להתעסק בעניניהם עם הצבור, ולא יוכל אדם לחלוק בזה כלל. ואפי' התלמידים העוסקים בתורה כל ימיהם, אף ע"פ שאינם ראשי ישיבות, חייבים הצבור לפרנסם דרך כבודם, כדאמרינן בפ' ואלו קשרים: איזהו ת"ח שבני עירו מצווים לעשות מלאכתו, כל שמניח עסקיו ועוסק בחפצי שמים, למאי נ"מ? למיטרח ליה בריפתיה... וכבר תהיה להם קופה מיוחדת לקבץ בה ממון לחלקו בין התלמידים לפרנסם דרך כבוד, כדמוכח בפ' הנזקין: ההוא שיפורא דמעיקריה הוה בי רב יוסף... וראיתי בתשובת לר' שרירא גאון ז"ל, שפירש שיפורא – תיבה; לקבוץ בה ממון לחלק לתלמידים. ופירושו יותר

נכון מפי' רש"י ז"ל, שפירש שופר של תקיעת ערב שבת. והביאו הרב ז"ל ג"כ פי' הגאון ז"ל בפירושו, והוא הראוי לסמוך עליו, שדברי הגאונים ז"ל – קבלה הם... ועוד נמצא במדרשות, שהן מלאות מזה הענין, כלומר, שהצבור נוהגין לתת פסיקתם דרך כבוד למי שמכירים בו חכמה".

„אמרו במדרש ר' תנחומא בפ' תרומה: מעשה בחבר אחד שהיה בא בספינה עם פרקמטוטין הרבה והיו אומרים לאותו חבר: היכן פרקמטיא שלך? היה אומר להם: פרקמטיא שלי גדולה משלכם. בדקו בספינה ולא מצאו לו כלום. התחילו שוחקין עליו. ונפלו לסטים עליהם בים ושללו ונטלו כל מה שמצאו בספינה. יצאו ליבשה ונכנסו למדינה, ולא היה להם לחם לאכול ובגד ללבוש. מה עשה אותו חבר? נכנס לבית המדרש ודרש. עמדו פני המדינה, כשראו בו תורה מרובה, נהגו בו כבוד גדול ועשה פסיקתו כהוגן וכראוי בגדולה ובכבוד, והתחילו גדולי הקהל לילך מימינו ומשמאלו וללות אותו. כשראו אותם פרקמטוטין כך באו אצלו, פייסו ממנו, ואמרו לו: בבקשה ממך, למד עלינו זכות לפני בני אותה העיר, שאתה יודע מה היינו ומה אבדנו באניה וכו'. א"ל: הלא אמרתי לכם שפרקמטיא שלי גדולה משלכם, ששלכם אבדה ושלי קיימת וכו'...".

„ומצאנו שבימות הגאונים ז"ל היתה קופה מיוחדת לישיבות, משלחין מכל הקהלות ממון קצוב לראשי הישיבות ותלמידיהם. מצאנו כתוב בס' רב עמרם גאון, בתחלתו, וז"ל: שגר לפנינו רבנא יעקב בן רבנא יצחק כ' זהובים ששגרת לישיבה, חמשה שלנו וחמשה עשר לקופה של ישיבה וצונו וברכנו אותך ברכות, שיתקיימו כך ובזרעך, ע"כ. ונראה שרבנא יעקב, כששגרם כך כתב לו בפי', שיתנו לו חמשה לראש ישיבה וט"ו לקופה; שאם לא כן, אלא כך שלח שינתנו לראש ישיבה ולכל הישיבה, מן הדין היה יכול רב עמרם ליקח עשרה זהובים, וכמו שדרש ר"ע בפ"ק דע"ז: והיה לאהרן ולבניו, מחצה לאהרן ומחצה לבניו... אי נמי מנהג חסידות נהג בעצמו רב עמרם ז"ל, שלא ליטול אלא חמשה זהובים. אבל מ"מ נראה, שמנהג היה ג"כ בימות הגאונים ז"ל ליחד קופה של ישיבה, וגם בימות האחרונים ז"ל מצאנו זה המנהג מתפשט. וכתב הר' יהודה אלברגליני ז"ל והביאן בספר החשן סי' ט': ונהגו ברוב מקומות לעשות לב"ד קופה שפוסקין מזון ב"ד ופרנסם לכמה עולה בשנה ומגבין אותו בתחלת השנה או בסופה, ואין בזה משום תורת שוחד ותורת אגרא, כי חובה על כל ישראל לפרנס דייניהו וחכמיהו, ע"כ. גם בדורות שלפנינו עד דורינו זה ראינו הדבר ממשמש

והולך. ומנהגן של ישראל תורה היא, וכ"ש שהדברים מפורשים בתלמוד ובמדרשות, ואין בדבר ספק. ונראה, שהחכם עצמו יכול לתבוע חלקו בפיו וכו' מה כהן נוטל חלק בראש דכתיב: וקדשתו, לכל דבר שבקדושה, אף ת"ח נוטל חלק בראש, כל שכן בדבר שיש בו חיי נפש וכבוד תורתו, שיש לו לתבוע בפיו, ואין בזה משום יוהרא כלל".

„והנה נתבאר צד אחד של חיוב בענין הזה והוא שהצבור חייבים לפרנס חכמי דורם לפי כבודם וכבוד תורתם. וזה דבר תורה".

רבי שמעון בר צמח אינו אומר די. בשאלה קמ"ז הוא מפנה את חיציו כלפי הרמב"ם ואומר שם בין השאר:

„לפי שספריו נפלו ביד כל אדם וילפי מקלקלתא ולא מתקנתא; ואם יש מלין להשיב האמת יראה לנו דרכו וזכות הראשונים תסייע, כי מהנראה שהוא הפריז על מידותיו והטעה כל הגאונים והרבנים ז"ל אשר היו לפניו ובזמנו, ומתוך שבא לכלל כעס – בא לכלל טעות, עד שקראם: משוגעים, אויל הנביא משוגע איש הרוח. ואם הוא ז"ל עזרו המזל להיות קרוב למלכות ונכבד בדורו מפני רפואתו וחכמתו, ולא נצרך ליטול פו"ם מהקהלות – מה יעשו הרבנים והחכמים, אשר לא באו לידי מידה זו? הימותו מרעב? או יחזרו מכבודם, או יפרקו עול התורה מעל צוארם? אין זאת כוונת התורה והמצוות והתלמוד!"

וכך הוא הולך וסותר את ראיותיו של הרמב"ם אחת אחת, ומסיים: „זהו מה שנראה לי בפירוש ענין זה ודברים מפורשים הם נתגלו לי בזכותם של הראשונים ז"ל, שנהגו בזה היתר בעצמם".

בסימן קמ"ח מסכם הרשב"ץ את דבריו בנדון, הנמשכים על פני שבעה ענינים – מענין קמ"ב עד ענין קמ"ח – ואומר בין השאר:

„...ואחר אשר השיבותי מעל החכמים הראשונים והאחרונים ז"ל את תלונות בני ישראל, הכי גדול הרמב"ם ז"ל והנמשכים אחריו ז"ל, אכתוב קצורו של דבר, כפי העולה בידינו ממקורות מפוררים בתלמוד... והוא מסכם: „א. הצבור חייב לגדל משלהם מי שהוא חשוב בדורו, וגם החכם עצמו נוטל מעצמו הראוי לו לגדולתו הגדרה של ת"ח; ב. הצבור חייב ליחד תיבה לתלמידי הישיבה, כדי להרבות בישיבה. אבל כל תלמיד רשאי לנהוג סלסול בעצמו שלא ליטול מהקופה, ומוטב להם שיבטלו קצת מקיום והגית בו יומם ולילה מלסמוך על הצבור; ג. החכמים הממונים על הצבור אין להם לעסוק במלאכה בדורות הללו, אע"פ שאפשר להם; ד. מצוה ביד כל אדם

לההנות ת"ח מנכסיו. והוא מסיים דבריו: „זה עלה בידי מזה הענין, ומי שיזכנו ללמוד זכות על הראשונים – י זכנו להיות מהזוכים לכתר תורה וכתר שם טוב כמותם. וכתב שמעון בה"ר צמח זלה"ה".

רבינו שלמה יצחקי (רש"י) כותב בתענית כ"א ע"א בד"ה מלך ר' יוחנן: „מינוהו ראש ישיבה עליהן, מנהג הוא מי שהוא ראש ישיבה, היו מגדלין אותו משלהן ומעשירין אותו, כדאמרינן לגבי כהן גדול בסיפרא וביומא (דף י"ח) והכהן הגדול מאחיו – גדלוהו משל אחיו" עכ"ל לשון רש"י.

רבינו יעקב בעל הטורים נוקט ביורה דעה סימן רמ"ו בלשונו של הרמב"ם, בשינויים קלים, על אף שבמקום אחר (בח"מ הלכות דיינים סי' ט') הוא מביא את לשונו של הר"י ברצלוני (שגם בעל התשב"ץ מצטטו), הסותרת את דבריו בי"ד. וז"ל של ר' ברצלוני: „נהגו ברוב מקומות לעשות לב"ד קופה שפוסקין מזון ב"ד ופרנסתם לכמה עולה בשנה ומגבין אותו בתחילת השנה או בסופה, ואין בזו משום תורת שוחד ותורת אגרא, כי חובה על כל ישראל לפרנס דייניהם וחכמיהם, וגם אם יש נדבות או הקדשות סתם לוקחין מהם וכו'". ויש לציין, כי רבינו יעקב מביא את הדברים סתם, כלומר, אינו חולק עליהם. אפשר לומר, כי בעל הטורים הבדיל בין הרבנים והדיינים שנבחרו להורות ולדון, שעל הצבור לדאוג לפרנסתם ולכלכלתם התקינה, ולבין אלה שתורתם בלבד אומנותם, שעוסקים בתורה ובוחלים במלאכה, או מקבצי ממון להחזקת ישיבות מפוארות. ובוזה נבדל מהרמב"ם.

רבי יוסף קארו, מגיב בפירושו „בית יוסף" שם ואומר: „הרמב"ם אזדא לטעמיה בפ"ב ממסכת אבות, שקרא שם תגר על ההספקות שנותנים לתלמידים ולרבנים. ואף על פי שנראה מדבריו שם שרוב חכמי התורה הגדולים שבזמנו היו עושים, לא נמנע מלהשיב עליהם כמה תשובות. ובאמת לא נהגו חכמי הדורות כמותו והראיות שהביא לדבריו יש לדחותם; ואדרבא, יש להביא ראיות להחזיק ביד הנותנים והמקבלים. וכן ראוי לעשות. דאם לא כן, כבר היתה בטילה (תורה) חס ושלום, ועל ידי ההספקות יכולים לעסוק בתורה ויגדיל תורה ויאדיר. וכבר האריך הה"ר שמעון ב"ר צמח בתשובותיו לחלוק על הרמב"ם ולסתור כל דבריו ולהחזיק ביד החכמים והתלמידים הנוטלים פרס מהצבור, והביא כמה ראיות מהתלמוד והמדרשות. ומכל מקום, מי שאפשר לו להתפרנס ממעשה

ידיו ולעסוק בתורה, ודאי מדת חסידות היא ומתת אלהים היא. אבל אין זו מדת כל אדם, שא"א לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה ולהתפרנס ממעשה ידיו".

בפירושו על הרמב"ם,,משנה תורה" (תלמוד תורה פרק ג' מ"י), מרחיב רבינו יוסף קארו את היריעה. הוא מביא הרבה מן הראיות של התשב"ץ ומוסיף עליהן. וזו לשונו שם:

„רבינו ז"ל הרחיב פיו ולשונו בפירוש המשנה פ"ד דמסכת אבות על ההספקות שנותנין גם לתלמידים, גם לרבנים, וגם כי נראה מדבריו, שרוב חכמי התורה הגדולים שבאותו זמן או כולם היו עושים כן. וגם פה אודא לטעמיה. והנה הוא הביא ראיה שם מהלל הזקן (יומא ל"ה), שהיה חוטב עצים ולומד. ואין משם ראיה, שזה היה דוקא בתחלת למודו, ולפי שהיו בזמנם אלפים ורבבות תלמידים, אולי לא היו נותנים אלא למפורסמים שבהם, או שכל מי שהיה אפשר לו שלא ליהנות היה עושה; אבל כשזכה לחכמה ולמד דעת את העם, התעלה על דעתך שהיה חוטב עצים? גם מה שהביא מר' חנינא בן דוסא (ברכות י"ז) אינה ראיה, שאם היה רוצה להתעשר, לא היה צריך לשאול מבני אדם, רק מן השמים היו נותנים לו, כמוזכר בתעניות; אבל הוא ז"ל לא רצה ליהנות מן העולם הזה. ואין דברינו אלא הרוצים ליהנות מן העולם הזה, אבל שלא באיסור. וקרנא (כתובות ק"ה), שהיה מרויח שהיה בודק באוצרות יין איזה ראוי להתקיים אותה אומנות יפה ובלי טורח גדול. ואין ספק, שמי שחננו השם יתברך שיתפרנס ממלאכתו, אסור לו ליטול. ורב הונא, דהוה דלי דוולא — כבר פירש"י ז"ל, שהיה דולה להשקות שדותיו. ובזה אין גנאי, גם כי כפי זה כבר היו לו קרקעות ולא היה צריך ליטול. והביא עוד ראיה ממה שאמרו במי שאחזו (ס"ז): רב יוסף איעסק בריחייא רב ששת בכשורי, אמרי כמה גדולה מלאכה שמחממת את בעליה. וכבר נזהר רש"י ז"ל מזה וכתב, דלרפואה היו עושים כן, בימות השלג, להתחמם ולהזיע ואיני מבין כוונת רבינו, הלא נערים בעץ כשלו, אף כי סומים, כי רב ששת סומא היה, כנראה באותה סוגיה, ואיך היה נושא קורות? וא"כ ג"כ י"ל כרש"י, שהיה נושא משא בתוך ביתו ממקום למקום"

„וכתב שם רבינו: ראיתי אמרם היתה כאניות סוחר, לומר, דהיינו דוקא כשהיו חולים. ואמת הדבר שר' אלעזר בר"ש אמרו (ב"מ פ"ד): שהיה חולה, אבל מ"מ אם כוונת הכתוב לכך — מה משבחת התורה? הרי כל

בעלי-מומין, אע"פ שלא יהיו בני-תורה, ממרחק יביאו לחמם. כי הרואה עצמו בצער נודר כך לצדקה ונותנין אותה לעניים. וגם שר' אלעזר בידו לסלק היסורים מעליו המוזכר בהפועלים; וכיון שכן היה גורם לעצמו ליהנות מד"ת וא"כ מהו שטוען רבינו ואומר, והמעשים אשר ימצאו בגמרא מאנשים בעלי מומין בגופן שאין תחבולה להם אלא לקחת ממון אחרים, ואם לא מה יעשו – הימותו? זה לא ציותה התורה – אינה טענה, דאיכא למימר שיסלקו יסוריהם מעליהם ולא ימותו. גם שמצאנו בדברי חז"ל (כתובות ק"ה:), שלתת דורון לת"ת, שהוא כאילו מקריב בכורים, והביאו ראייה מאלישע, כמוזכר בפ' שני דייני גזירות, וכן מצאנו, כשהיו הולכים לשאול לנביא היו נותנים לו דורון. ולפי פשט דברי רבינו גם דורון אסור לו לקבל, דאל"כ למה נדחק באותו פסוק היתה כאניות סוחר, לימא התם בתורת דורון היה. ומצינו דר' יוחנן שהיה מפרנסו הנשיא, כדאיתא בסוטה (פרק היה נוטל, דף כ"ח). גם בדברי קבלה מצינו כי ליושבים לפני ה' יהיה לאכול לשבעה וכו'. ובסוף הזרוע (חולין קל"ד) אמרינן: האי שקא דדינרי דאתא לבי-מדרשא, קדם ר' אמי וזכה בהם. ופריך: והיכי עביד הכי? והא כתיב: ונתן, ולא שיטול מעצמו? ומשני: לעניים זכה בהם. ואיבעית אימא: אדם חשוב שאני, כלומר, ממונה, ראשי-שיבה... וודאי דר' אמי לא היה חולה... ומה שמביא להשתיק החולקין ממעשה דר' טרפון ודיונתן בן עמרם, אדרבה, משם ראייה דאמר רבינו הקדוש, שלא יכנס להתפרנס משלו אלא ת"ת, ואם איתא שאסור, היאך היה מכשילן לת"ת לתת להם מה שהוא אסור; ועוד דלא מן השם הוא זה, דודאי כל היכא שיש לו – אסור לו ליהנות מדברי תורה, וגם יש לו למיעבד כל טעדיקי דאפשר שאם יהנה יהיה בתורת עני, וככהיא דיונתן בן עמרם. ויותר נראה לומר דכל שאין לו משרא שרי ליהנות, ויונתן בן עמרם לפני משורת הדין הוא דעבד; וכמו שאמרו, שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות בכבוד תורה. ועוד, דאם איתא דאסור, היאך לא נמצא שום אחד שיעמיד דבריו על דין תורה, אלא יונתן בן עמרם לבדו?"

„ופירוש המשניות שם באבות כך הם לדעתי: ר' ישמעאל אומר, בלומד על מנת ללמד, כלומר, שאין כוונת למידתו לשמה רק להתכבד בהיותו ראש ישיבה, כמו שאמרו בפ' קונם, לאהבה את ד', שלא תאמר אקרא כדי שיקראוני חכם... בא ר' צדוק ואמר... שכך היה הלל אומר: ודאשתמש התגא חלף, וכיוון שהלל סתם דבריו, הא למדת שכל הנהגה מדברי תורה

איזה מין הנאה שתהיה, כלומר, שלומד ע"מ השגת כבוד, או השגת פרנסתו – נוטל חייו מן העולם... וזה נחלק לשלשה חלקים: אם שיטול מאבות הבנים שכר ללמד בניו, או ללמדו, ואם שיושב ולומד וכל הבא לקרבו אל המלאכה יקרבהו לתורה ולמצות, ואם שיושב ודן דין אמת לאמתו... וזה למדנו מפ' דייני גזירות, דאמרינן התם: ת"ח המלמדים הלכות שחיטה והלכות קמיצה לכהנים, נוטלים שכרם מתרומת הלשכה. וכתבו התוספות: דאע"ג דאמרינן בפ' אין בין המודד דשכר תלמוד אסור, הכא שאני, שכל שעה היו יושבים ולא היו עוסקים בשום מלאכה ולא היה להם במה להתפרנס והיה מוטל על הצבור לפרנסם. מדבריהם למדנו, שלא אסרו שכר התלמוד אלא כשיש לו ממקום אחר כדי פרנסתו. ומכאן יש ללמוד לשני החלקים הראשונים, שלפיכך היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה מלמדי הלכות שחיטה וקמיצה לכהנים, לפי שהרי הם מהנים בזה לישראל עצמם, שאם הכהנים לא ידעו, היאך יקריבו קרבנות ישראל, ה"נ אם אין גדיים אין תישים, מי יורה שמועה ונמצאת ח"ו תורה בטלה מאליה, וא"כ עליהם מוטל לפרנסם דה"ל כאילו מלמדים אותם בעצמם, ולפי כמ"ש בשם התוספות. גם החלק השלישי נלמד ממה שאמרו בפ' הנזכר, גוזרי גזירות, כלומר, דיינין שגוזרים שבירושלים, נוטלים שכרם תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה. גם שם כתבו התוספות דטעמא לפי שלא היה להם ממה להתפרנס. וכשם שהם מגבין השקלים אפילו בע"כ, כ"ש שמגבין בזמן הגליות כל מה שצריך להעמדת צבור; ואלמלא כן – ח"ו היינו כאובדים בעניינו אין לך צורך צבור גדול ממה שצריכים להעמיד ביניהם מורה צדק, גם תלמידים ימלאו מקומו בהפרדו מן העוה"ז, וכופין אלו לאלו על החקים הקבועים על כך".

„ואמרינן תו בגמרא אהא דגוזרי גזירות: לא רצו מוסיפין להם. לא רצו אטו ברשיעי עסקינן? ומפרש רש"י: ברשיעי, שנוטלין שכר לדין יותר מכדי חייהם, אלא לא ספקו, אע"פ שלא רצו ליטול – מוסיפים להם".

„הכלל העולה, שכל שאין לו ממה להתפרנס מותר ליטול שכרו ללמד, בין מהתלמידים עצמם, בין מן הצבור; וכן מותר לו ליטול שכר מהצבור לדרו, או מבעלידינין. אחר שמירת התנאים הנזכרים בהלכות סנהדרין. ואחרי הודיע ה' אותנו את כל זאת אפשר לומר, שכוונת רבינו כאן היא, שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות כדי ללמוד, אבל שילמוד מלאכה המפרנסת אותו; ואם תספיקנו – מוטב, ואם לא תספיקנו יטול הספקתו מהצבור ואין בכך כלום. וזהו מה שכתב: כל המשים

אל לבו וכו'. והביא כמה משניות מורות על שראוי ללמוד מלאכה; ואפילו נאמר כאן שאין כל דעת רבינו, אלא הנראה מדבריו בפירוש המשנה, קי"ל כל מקום שהלכה רופפת. בידך — הלך אחרי המנהג. וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבינו ואחריו נוהגים ליטול שכרם מן הצבור, וגם כי נודה שהלכה בדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כל חכמי הדורות, משום עת לעשות לה' הפרו תורתך. שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה, לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת ח"ו, ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק בתורה ויגדיל תורה ויאדיר". עכ"ל בעל כסף משנה.

אמנם בשולחן-ערוך חשן המשפט, הלכות דיינים, סימן ט' סעיף ג' מעתיק רבינו יוסף קארו את דברי הטור: „נהגו לעשות לבית דין קופה שפוסקין ממון לפרנסת בית-דין, ומגבין אותה בתחילת השנה או בסופה ואין בו משום תורת שוחד ותורת אגרא, כי חובה על ישראל לפרנס דייניהם וחכמיהם וגם אם יש נדבות או הקדשות סתם לוקחים מהם". לעומת זאת בש"ע יו"ד סי' רמ"ו אינו מזכיר כלל את דברי הרמב"ם והטור, שכל משים את לבו, לעסוק בתורה וכו'. את הדברים הללו מביא הרמ"א בהג"ה שם, וז"ל: „ולא יחשוב האדם לעסוק בתורה ולקנות עושר וכבוד עם הלימוד, כי מי שמעלה מחשבה זו בלבו, אינו זוכה לכתרה של תורה; אלא יעשה תורתו קבע וימעט בעסק ויעסוק בתורה, ויסיר תענוגי הזמן מלבו, ויעשה מלאכה כל יום כדי חייו, אם אין לו מה יאכל ושאר היום והלילה יעסוק בתורה. ומעלה גדולה למי שמתפרנס ממעשה ידיו, שנאמר: יגיע כפיך כי תאכל וגומר. כל המשים על לבו לעסוק בתורה ולא לעשות מלאכה ולהתפרנס מן הצדקה, הרי זה מחלל את השם ומבזה התורה, שאסור ליהנות מדברי תורה. וכל תורה שאין עמה מלאכה גוררת עון וסופו ללסטם הבריות (לשון הטור). וכל זה בבריא ויכול לעסוק במלאכתו או בדרך ארץ קצת ולהחיות עצמו (רבינו ירוחם ורבינו יונה נתיב ב' וכו"כ הרמ"ה), אבל זקן או חולה מותר ליהנות מתורתו ושיספקו לו (לכ"ע); ויש אומרים, דאפי' בבריא מותר (בית יוסף בשם תשובת רשב"ץ). ולכן נהגו בכל מקומות ישראל, שהרב של עיר יש לו הכנסה וסיפוק מאנשי העיר, כדי שלא יצטרך לעסוק במלאכה בפני הבריות ויתבזה התורה בפני ההמון (אברבנאל בפירוש מסכת אבות). ודוקא חכם הצריך לזה, אבל עשיר אסור. ויש מקילין עוד לומר, דמותר לחכם ולתלמידיו לקבל הספקות מן חנותנים, כדי להחזיק ידי לומדי תורה, שעל

ידי זה יכולים לעסוק בתורה בריוח. ומכל מקום, מי שאפשר לו להתפרנס היטב ממעשה ידיו ולעסוק בתורה – מדת חסידות הוא ומתת אלקים היא, אך אין זה מדת כל אדם, שאי אפשר לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה ולהתפרנס בעצמו (גם זה בתשובה הנזכרת). וכל זה דשרי, היינו; שנוטל פרס מן הצבור או הספקה קבועה; אבל אין לו לקבל דורונות מן הבריות. והא דאמרינן: כל המביא דורון לחכם כאילו מקריב בכורים, היינו בדורונות קטנים, שכן דרך בני אדם להביא דורון קטן לאדם חשוב, אפילו הוא עם הארץ (רבינו ירוחם בשם רבינו יונה). ושרי לתלמיד חכם למטעם מידי מהוראתו כדי לברר הוראתו, אבל ליקח מתנה דבר חשוב – אסור (הגהות אשירי פ"ק דעכו"ם). ודאשתמש בתגא חלף (הגה"מ וסמ"ג), וי"א דזהו המשתמש בשמות (שם בשם אבות דר' נתן), ומותר לצורבא מרבנן לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה (בנדרים דף ס"ב וסמ"ג והג"מ שם ות' רשב"א סי' פ"ד), אם צריך הוא לכך".

ואלה הם דברי המהרש"ל (רבי שלמה לוריא) במסכת חולין פ' אלו טריפות, בנדון: „ועוד אני אומר, מי שהוא בעל ישיבה ומרביץ תורה ברבים, וצריך עתים קבועים ללמוד וללמד, חצי קיום לו וחציה לתלמידים, ואינו הולך מביתו כי אם לדבר מצוה, אז עון בידו אם לא יקבל מאחרים; אפי' יודע מלאכה וחכמה שיכול לייגע בה ולהרויח כדי לפרנס את ביתו, בזה יבוזו לו באהבת התורה ולומדיה, כי א"א לו לבטל מלימודו אפי' שעה ורגע אחת. אכן אם יש לו ממון כבר המספיק לו לחיות את עצמו, ולהלוות ברבית לכוותיה וכדומה – שאין בטול תורה כלל – אז עון בידו להנות משל צבור. אלא יגיע כפיך כי תאכל. ומה שמקבל מן הצבור יוציא להוצאת ת"ת. ואם מוסיף משלו מוסיפין לו; ג"כ מחוייבים הקהל ליטול מן החכם מעותיו להרוויח בהן. וז"ש חז"ל: המטיל מלאי לת"ח כו'. וכל שכתב בת"ח היינו כדי ללמוד, אבל באופן אחר לא יהנה כלל ויסבול חיי צער, וכמ"ש בפ' הנשרפים סימן ט', עכ"ל.

רבינו יואל מצטרף אף הוא על המקילים. בפרשו דברי הטור ביורה דעה סימן רמ"ו, הוא אומר:

„ומ"ש כל המשים אל לבו שיעסוק בתורה וכו' – הבית יוסף כתב, דלא נהגו חכמי הדורות כמותו, והראיות שהביא לדבריו יש לדחותם, ואדרבה, יש להביא ראיות שהחזיק ביד הנותנים והמקבלים וכו'. וכבר כתב והאריך התשב"ץ בתשובותיו לחלוק על הרמב"ם ולסתור כל דבריו וכו', עכ"ל (הב"י)".

„ולפי שתשובה זו לא נמצאת בידינו, גם הב"י סתם דבריו ולא פירש הדחיות לראיות הרמב"ם, גם לא הראה מקום הראיה, להחזיק ביד הנותנים והמקבלים, ע"כ באתי להעיר און בלמודים מכמה מאמרים שניתן רשות לראש ישיבה ליהנות ולהתפרנס ע"י המתנות; ומותר לו לקבל עד שיתעשר. בפרק אלו נאמרין: ר' אבוהו אימני רבנן עליה וכו'... ובפ"ג דתענית (דף כ"א): אילפא ור' יוחנן... ובהוריות בפרק כהן משיח (דף י'): ר"ג ור' יהושע הוו אזלין בספינתא וכו'... מי לנו גדול מר"ע, שנהנה הוא ותלמידיו ממתנת קטיעא בר שלום, כדאתיא בפ"ק דע"ז (דף י') ואין ספק שלא נתן להם נכסיו אלא לכבוד תורתן. ובפרק הנודר מן המבושל (דף נ'): מן שית מילי איעתר ר"ע וכו'. והא דפ' א"ט (דף מ"ד), דר"א לא שקיל ולא אזיל, אמר לא קא בעי מר דאיחי, דכתיב, ושונא מתנות יחיה? — לא היה צריך למתנה זו, אבל ר"י (ראש ישיבה) כדי שיתעשר וישמעו דבריו. א"נ, תלמידים העוסקים בתורה וצריכים להתפרנס ודאי דאין בו איסור. והלא ב' דייני גזירות היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה... י"ל דדייני גזירות לא נתמנו לראשים על הקהל, אבל ר"י שהוא כמו מלך וכהן גדול צריך שיהא עשיר. ועוד י"ל, דדייני גזירות היו נשמעין דבריהם אפילו לא היו עשירים ולא היו צריכין ליקח יותר מכדי ספוקם".

„ובזה יש ליישב הא דהקשה הרמב"ם מהלל הזקן ומר' חנינא בן דוסא, דודאי היה להם כדי סיפוקם, ולא היו מקבלין מתנות כדי שיתעשרו ויהיו דבריהם נשמעים, משום שהיו דבריהם נשמעים בלאו הכי. והעיקר נראה לי, דמהלל הזקן ודאי לא קשיא, דבשעה שהיה חוטב עצים, עדיין לא נתמנה לנשיא. ודכוותה אבא חלקיה במס' תענית (דף כ"ג), ורב יהודה דלא הוה ליה גלימא והיה יושב בבית המדרש בלי בגד, דאיתא בפ' הנודר מן המבושל (דף מ"ט) — לא היו נתמנים לראשים על הקהל. והא דתנן: אל תעשה עטרה להתגדל בהם וכו', אינו אלא שלא יתכווין בתלמודו, כדי להתגדל ולהתעשר, אלא יעסוק בתורה לשמה, וסוף העושר והכבוד לבוא; וכדתניא בפ' קונם יין (דף ס"ב): לאהבה את ד' אלוקיך וכו', שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם וכו' אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבוא וכו'; ר"א בר צדוק אומר: עשה דברים לפועלן, ודבר בהם לשמם ואל תעשה עטרה להתגדל וכו'. ומה שהביא הרמב"ם ראייה מר' טרפון — לא דמי לגדון; דההוא גברא היה חושדו בגנב ובשביל כבוד תורתו הניחו, וכבר היה יכול להציל עצמו בממון, כי עשיר היה, כדאיתא להדיה בפרק קונם יין (דף ס"ב). אבל במה שהורשה

לחכם ותלמידיהם ליהנות מכבוד תורה למי שנתמנה לראש עד שיתעשר – מקרא דוהכהן הגדול מאחיו; וכן לתלמידים שאין להם במה להתפרנס ומוטלין על הצבור, כהך דב' דייני גזירות – אין שם נדנוד איסור. מיהו מהך עובדא דיונתן בן עמרם פ"ק דב"ב (דף ה'), שלא הו"ל לחם לאכול בשנת בצורת – ודאי קשיא; אלא דאף להרמב"ם נמי קשיא, שהוא פירש בהדיא דראב"ש בפרק השוכר את הפועלים (דף פ"ד), דקרי אנפשיה: היתה כאניות סוחר וכו', דשאני בעלי מומין בגופותיהם או זקנים באים בימים, שאין תחבולה להם אלא לקחת ממון מאחרים, ואם לא מה יעשו? הימותו? זה לא צותה התורה. וא"כ, יונתן בן עמרם שלא הו"ל תחבולה אלא להתנכר לפני רבי לומר לו פרנסני ככלב וכעורב, ולולא זאת היה מת מרעב, והא ודאי דמדינא מותר לו לקבל מתנה להתפרנס, שלא ימות ברעב; אלא בע"כ חסידות יתירה היתה בו על שאר חכמי דורות, דאע"פ שכולם נכנסו להתפרנס מאוצרו של רבי, הוא לא נכנס, ואין ממנו ראיה לאסור בשאר חכם. תדע, שהרי אף ר' חייא היה מקבל פרס מבית רבי כדאיתא בפרק הדר (דף ע"ז), דרב בי רבי חייא ורבי חייא בי רבי אמרי: אין אנו צריכין לערב, שהרי על שלחן של רבי סמוכין, ואיתא נמי בפ' ב' דייני גזירות, דכי הוה רבנן מפטרי מקמיה אלישע הוו פיישי (רש"י: אוכלי שולחנו) תרי אלפין ומאתים ומבי רב – אלפא ומאתים, מבי רב הונא תמני מאה. ופירשו: אוכלי שולחנו. ובס"פ הנזקין: ההוא שיפורה דמעיקרא הוה בי רב יהודה ולבסוף בי רבה וכו', ופירושו: שופר של נדבה השלוחה לבני הישיבה כמ"ש רש"י, ע"ש רב שרירא גאון, והסכים עמו ר"ת בתוספות שם, וכן הערוך – שמעינן דמעולם היו ת"ח מקבלים סיפוקם מן הנדבות ומראשי ישיבות. מיהו ודאי יותר מכדי סיפוק ודאי אסור לתלמידים, כמו שאמרו להדייה גבי ב' דייני גזירות, אטו ברשיעי עסקינן? וכו' מהר"ר מנחם מץ בתשובה. ואין היתר לקבל מתנות עד שיתעשר, אלא לראש ישיבה, שהוא כמו מלך וכהן גדול, כמו שנתבאר."

בתשובות ב"ח הראשונות (שאלה נ"ב) חוזר רבינו יואל על נימוקיו הנ"ל וכותב: „לפנע"ד יש הוכחות מדברי חז"ל, שנותן רשות לראש ישיבה ליהנות ולהתפרנס ממתנות כשהיה עני ומותר לו לקבל עד שיתעשר. ומביא ראיות מדברי התלמוד, שאמנם ממידת חסידות נמנעו רבים ממתנות, אבל לדינא שרי. וראיה ברורה מב' דייני גזירות שהיו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה, לרבינו תם כמשל צבור היו נוטלים, אף שהיה להם במה להתפרנס.

אמנם לר"י לא היו עסוקים במלאכה אחרת ולכן היה מוטל על הקהל לפרנסם, אפשר ליישב דדיני גזירות לא היו נתמנין לראשים על הקהל, אלא לגזור גזירות בלבד. אבל ראש ישיבה שהוא כמו כ"ג ומלך, שצריך להיות עשיר, כדי שישמעו דבריו, שרי לקבל עד שיתעשר. ואפשר לומר על אלה שלא רצו לקבל, כי היתה להם קצת פרנסה ולא היו צריכים לקבל יותר בכדי שישמעו דבריהם, כי בלאו הכי היו משתמעים. והא דתנן: אל תשים עטרה וכו', היינו דאינו לומד מתחלה כ"א כדי להתגדל, או כדי להסתפק מכבוד התורה; אבל מי שעוסק בתורה מאהבה לשמור לעשות ולקיים לא לתכלית אחר — יכול לקבל נתינות אף להתעשר וישמעו דבריו. וע"ז נאמר: ובשמאלה עושר וכבוד כי לא שיהא עיקר כוונתו בלימודו להשיג עושר וכבוד, אלא עיקר כוונתו כמי שאוחז דבר ביד ימינו בכח, לא יהיה אלא לאורך ימים, יום שכולו ארוך, אבל העושר והכבוד יהא טפל לזה, כמו שאוחז ביד שמאל שאינו אוחז בו בכח".

וכבר בהקדמתו לספרו „משיב נפש“ מפרש רבינו יואל את הפסוק: „פזר נתן לאביונים, צדקתו עומדת לעד“ — על המפזר כספו לתלמידיו שבאים ללמוד לפניו ונותן להם כדי סיפוקם, אז: צדקתו עומדת לעד, בלימוד התורה ולימודה. ושני הדברים האלה קיים רבינו יואל בגופו.

ובשיטה זו הוא גם נוקט בענין רכישת אתרוג בדמים מרובים בטוא"ח סי' תרנ"ו, וז"ל שם: גרסינן בבריתא בספ' לולב הגזול: ר"ג לקח אתרוג באלף זוז... להודיעך כמה מצוות חביבות על... וכו'. וקשה היאך עבר ר"ג על מ"ש: אל יבזבז יותר מחומש... שלא יבוא לידי עניות ויטיל עצמו על הצבור... בנשיא ליכא למיחש, כי דבלאו הכי צרכיו של נשיא מוטלות על הצבור, ואף להעשירו מדרשת הכהן הגדול מאחיו וכו'.

רבי דוד סג"ל, בעל הט"ז, מקבל את דברי חותנו בהסתייגות מסוימת. על דברי הרמ"א ביו"ד סי' רמ"ו ס"ק כ"א, הוא מעיר: „אבל אין לו לקבל דורונות מן הבריות וכו'. והא דאמרין הכהן הגדול מאחיו — גדלהו משל אחיו, ומייתי לה בפרק אלו נאמרים, דף מ', בההיא דאותיב רבי אבהו את רבי אבא דמן עכו לרישא, כדי שיתנו לו מנות ויעשרוהו כדפירש"י שם? היינו דרך חוק רבנות, שכן היה דרך חיוב ביניהם לתת מנות להראש, וזה היה כמו שכירות שלו. וע"ד מתפרש גם ההיא דאילפא ורבי יוחנן במסכת תענית, דמנוהו לרבי יוחנן לרישא מן כלל הקהל, אבל ליקח מתנות מיחיד אינו בכלל זה, אלא עיקר ההיתר שע"י זה תתקיים התורה אצל לומדיה,

שלא יצטרכו לבטל מלימודה בשביל טרדות המזונות; ואף אותם שיש להם איזה סך ממון משלהם, מ"מ יש התנצלות דאנו אין לנו לומר שיש שיעור לסיפוק כדי חייו, כמ"ש התוספות פרק איזהו נשך דף ע' לענין רבית מעכו"ם דשרי אפילו ללישנא קמא דהתם משום כדי חייו, לפי שיש עליו משא מלך ושרים מיקרי חבול כדי חייו; ואף אותם שאינם נותנים מס, מ"מ צרכי ישראל מרובים להוצאת בנים לת"ת ולהשיא בנותיו לת"ח. וכבר האריך רש"ל בפרק אלו טריפות בהיתר דברים כיוצא באלו לת"ח ליהנות מן הבריות, מי שהוא צריך לכך". „ונ"ל דודאי מי שאינו עשיר גדול יוכל ליהנות אף בהנאה מרובה, שע"י זה נעשה עשיר כדאיתא בפיאה: היו לו מאתים חסר דינר נוטל אפילו אלף דינר וכו'. והיינו ההיא דר' אבא ורבי יוחנן שזכרנו; אבל אחר שנעשה עשיר שיראה בדעתו שיש לו קרן שיוכל להתקיים על ידו, אין לו ליהנות כלל משל אחרים דרך מתנה. ומו"ח ז"ל מסיק לאב"ד שרי ליקח מתנות להתעשר שיהיו דבריו נשמעים נגד הבריות. ובאמת יצא שכרו של זה בהפסדו. דנמשך מכשול מזה, שמי שיש לו דין לפני האב"ד מקדים איזה זמן ונותן לו מתנה כדי לקרב לבו אליו ואין לו שוחד מוקדם יותר מזה. ולא עוד אלא שמקבל שכר תורתו בזה. וגדולה מזו אנו מוצאים ברבה בר אבון בפרק המקבל, שהיתה שעה דחוקה לו ואפ"ה לא רצה ליהנות מן מה שנותנים לו מן השמים; דשמע דקאמר: מאן הוא דאכל לעלמיה כרבה בר אבון; ק"ו במה שניתן לו לאדם ע"י אדם אחר כמותו. ע"כ כל אדם שאינו מוכרח לזה ודאי ירחיק מביעור זה וכיוצא בו, וק"ו מביעור הגדול שקצתן לחוטים אחרי הממון ותובעים כפיחם ליתן להם מתנות – הם מבזים התורה ולומדיה, דאפי' במתנות כחונה אסרו לשאול חלקו, ק"ו בזה שעון גדול הוא וצדיק באמונתו יחיה".

גם רבי שבתי כהן מעיר שם בפירושו „שפתי כהן" וכך הוא כותב: „עיי' בכסף משנה פ"ג מהלכות תלמוד תורה האריך לדחות דברי הרמב"ם; והאריך להביא ראיות להמתירין. והב"ח כתב „גם הב"י סתם דבריו, ולא פי' הדחיות לראיות הרמב"ם, גם לא הראה מקום הראיה כו'". ובאמת אע"פ שלא ביארו בב"י כתוב בבירור בכ"מ; וסיום דבריו שם: הכלל העולה, שכל שאין לו ממה להתפרנס – מותר ליקח שכרו ללמד בין מהתלמידים עצמם בין מהציבור. אחרי הודיע ה' אותנו את כל זאת, אפשר לומר שכוונת רבינו כאן היא, שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו, כדי להתפרנס מהבריות כדי ללמוד, אבל ילמוד מלאכה המפרנסת אותו, ואם

תספיקנו – מוטב, ואם לא תספיקנו – יטול הספקתו מהצבור ואין בכך כלום. ואפילו נאמר, שאין כן דעת הרמב"ם אלא כנראה מדבריו בפירוש המשנה – הא קי"ל: כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבינו ואחריו נוהגין ליטול שכרם מהצבור וגם כי נודע שהלכה כדברי רבינו בפירוש המשנה, אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום: עת לעשות לה' הפרו תורתך; שאלו לא היה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה, לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת חס ושלום; ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר ע"כ. וגם המהרש"ל פרק אלו טריפות סימן ט'... וכן הב"ח האריך בהתרות אלו."

ובס"ק שלאחריו (סי' כ"א) בד"ה אבל אין לו לקבל דורונות וכו' מעיר הש"ך: „ובכסף משנה שם משמע דאפילו דורונות מותר לקבל. וכ"פ מהרש"ל שם, שאין הכרע בדבר ומאן דקפיד – קפיד, שהרי לא כתיב בקרא: ולוקח מתנות ימות כו' ע"ש. וגם הב"ח האריך בזה דמותר לראש הישיבה או אב"ד לקבל מתנות עד שיתעשר, שהוא כמו מלך וכהן גדול, ע"ש. וכן נהג."

דברי רבינו יואל ומסקנותיו המרחיקות לכת עוררו את זעמו של רבי אליעזר אשכנזי, רבה של אפטה, וחברו של רבינו יואל מנוער. בספרו דמשק אליעזר על מסכת חולין פרק ג' דף פ"ח ע"ב, על מאמר התלמוד: אמר רב חסדא: איזהו תלמיד חכם – הרואה טריפה לעצמו, כותב רבי אליעזר אשכנזי בין השאר:

„...והנה קם תחתיים מהרי"ש (רבי יואל סירקיש) וראה את כל דבריהם וחיבא כל ראיות של כסף משנה ודחיות ראיות של הרמב"ם להתיר, ובאלו הם דברי עצמו וגנובים הם אתו ודרושים מעל ספר כ"מ חנ"ל; אלא שהוסיף מדברי עצמו שניתן לראש ישיבה ליחנות ולהתפרנס על ידי המתנות ומותר לו לקבל עד שיתעשר כדאמרי' בפ' אלו נאמרים, ר' אבהו וכו'... ובפ"ג דתענית: אילפא ור' יוחנן... ובהוריות, פרק כהן משיח: ר"ג ור"י... וכו' וכו' עכ"ל מהרי"ש ז"ל."

„ולחתיר תלונה מישראל שלא להכשל בדורות הבאים, שיאמר: הלא אדם גדול מישראל הוא שחיבר באורים על כל הארבע טורים, וגם תפס ישיבה בק"ק קראקא עיר ואם בישראל כמה שנים, לכן יש לסמוך עליו – ע"כ באתי להודיע טעותו. דמה שהביא הוא ראייה מרבי אמי, שהביא לעיל

בס' כסף משנה, דבגמרא משני: אדם חשוב שאני, משום דהתם עד כאן לא אמרו אפילו ליטול מעצמו שרי, אלא משום דכבר נשלח להם ההוא שקא דדינרי. ולשון זכה בהם משמע, שלא היו יודעים מי המשלח. ואפשר שהיה המשלח גוי וזכה בה ר' אמי מן ההפקר. תדע, שאם לא כן, אף על גב דאדם חשוב שאני – היה לו לחלוק עם תלמידיו, כדדרש ר"מ: מחצה לאהרן ומחצה לבניו. ולכן אין ראיה גם כן מדו"מ, דגם קטיעא בר שלום גוי שנתגייר היה ולא היו לו יורשים וזכה ר"מ במחצה וכן התלמידים במחצה מפי ירושה או הפקר, כיון לא היו לו יורשים. ומ"מ, בין לרב אמי ובין ר"מ שניהם לא היו נוטלים, לולא מטעם: והכהן הגדול מאחיו – גדלהו משל אחיו. והכלל דהך והכהן הגדול מאחיו, אין פירוש שיתנו לו מתנות עד שיתעשר, כדי שיהא דבריו נשמעים אלא ר"ל שהיו קובעים לו שכירות ולא מכיסם, אלא כדכתיב במלך: גם צאנכם יעשור וגומר. וביעקב אע"ה – הקשורים ליעקב וגומר. וכיוצא בו עושין לרבנים ולראשי ישיבות חק קבוע משכר החופה וכיוצא, וכמו שנוהגין עד היום. ובמהרי"ל היו נותנים לו חלק קבוע משכר שדכנות וכיוצא מדברים אלו. ובכח"ג מיירי כל הנך ראיות שהביא מהרי"ש, אבל ליטול מתנות אסור; א"כ באותו פעם שמינוחו, רשאי, כמעשה דיוחנן הסתת כשמינוהו לכ"ג, אבל שוב אחר כך כל ימיו – אסור, ולא כמ"ש מהרי"ש, דלעולם שרי ליטול להעשיר יותר, כדי שיהיו דבריו נשמעים, ואין לדבר סוף, עכ"ל הר"א אשכנזי.

הרשות בידי הר"א אשכנזי לחלוק על דעתו של רבינו יואל, המתיר לאב"ד ור"י לקבל מתנות עד שיתעשר; אולם למה הוא מתקיפו כך? אמנם, הוא מזכיר את שמו בר"ת, אבל גלוי וידוע לעיני כול, שהוא מתכווין אליו במילותיו: „חיבר באורים על ד' טורים, תפס ישיבה בק"ק קראקא וכו'". אם נבחון היטב את ראיותיו של הכסף משנה ואלו של רבינו יואל, נווכח שרבינו יואל הביא והסתמך על מקורות אחרים, שאינם מובאים ע"י הכסף משנה. רבינו יואל מביא רק אסמכתאות „שניתן רשות לראש ישיבה ליהנות ולהתפרנס ע"י המתנות, ומותר לו לקבל עד שיתעשר". בעל הכסף משנה לא הרחיק כך לכת וקובע רק: „שכל שאין לו ממה להתפרנס, מותר ליטול שכרו ללמד, בין מהתלמידים עצמם, בין מן הצבור; כן מותר ליטול שכר מהציבור לדון, או מבעלי דינים”.

נכון שרבינו יואל מביא ראיותיו של הכסף משנה המתכוונות לסתור את המובאות ע"י הרמב"ם, וגם הוא מביא דברי התשב"ץ, שרבינו יואל לא

ראה אותו (כפי שהוא כותב בפירושו). רבינו יואל דוחה את ראיותיו של הרמב"ם לפעמים בלשונו של בעל הכסף משנה, וגם מוסיף עליהם תשובות והנמקות משלו. אבל אין לומר שהוא,,ראה את כל דבריהם והביא כל ראיות של כסף משנה ודחיות ראיות של הרמב"ם להתיר, וכאלו הם דברי עצמו ונבוכים הם אתו ודרושים מעל ספר כ"מ הנ"ל".

רבינו יואל ראה בהרב וראש הישיבה במעמדם של מלך וכהן גדול (מאן מלכי – רבנן) והתיר להם לקחת מתנות – לא רק בכדי חייהם – אלא עד שיתעשרו. הוא נתן טעם חשוב לדבריו,,כדי שיהיו דבריו נשמעים". רבינו יואל הרגיש כנראה, על גופו, כיצד מתיחסים לאב"ד עני, הזקוק תמיד לחסדי ולכספי צבור, וכיצד מתיחסים לאב"ד עשיר ובעל נכסים, שאינו תלוי באחרים. ברח"ש, הניתן לרב, חזן ושוחט, משכר שדכנות, או משכר החופה – הוא ראה משום בזיון לתורה, נדבה לאביון. בהיתרו זה אמר להרים כבוד הרבנות והבאים אחריו (הט"ז והש"ך) החרו החזיקו אחריו.

עד הגיעו לקראקא לא היה מצבו הכלכלי של רבינו יואל שפיר (עדים שני המכתבים לחתנו בעל הט"ז). רק בקראקא בא אל הנחלה, החזיק ישיבה על חשבוננו – מתרומות הצבור – והעמיד תלמידים רבים. לא היה רק נאה מקיים, אלא גם נאה דורש.

הגט מווינה

אחת הפרשיות שהסעירו את גדולי ישראל בדור ההוא ושבה היה מעורב גם רבנו יואל היתה פרשת הגט מווינה.

מעשה בגט שכיב־מרע שסידר רבי יהושע פלק כ"ץ, בעל „ספר מאירת עינים" (הסמ"ע) ואחרי שהחולה הבריא, סירבה גרושתו לחזור אליו. וזה דבר הפרשה המובאת בתשובות מהר"ם מלובלין (סימן קכ"ב):

„נשאלתי על דבר המעשה תמוה וזר, שנעשה עתה מקרוב בווינה, בגט שכ"מ מהבעל צעיר לימים ר' יצחק בן מהר"ר אברהם וואלפ'ס מלבוב, לאשתו מרת בת־שבע בת הקצין הר"ר וייביס. וגופא דעובדא הכי הוה, שקודם שבא הרב המסדר אל השכ"מ, באו אליו ואמרו לו: הנה לא הבאת שטר־חליצה מאחיק, עשה נא זאת בחסדך ותן גט לאשתך; הלא לא יזיק לך, וכשתעמוד אי"ה מחלייך תחזור ותנשא לך ותהיה אשתך כבראשונה, ולא תתן הגט, רק שלא תהא אשתך צריכה לחלוץ לאחיק; על כן, עשה ותדבר כל מה שיאמר לך המסדר, על כל הן – הן ועל כל לאו – לאו, כי לא יזיק לך".

„וכן כשהמסדר בא אליו, אמר לו: תן גט לאשתך, כדי שלא תהא צריכה חליצה. ואמר לו, כי בזמן הזה אין מזכירים שום תנאי בעת נתינת הגט, אלא נותנים הגט סתמא, אבל מכל מקום אל תדאג, כי לא יזיק לך, כי לא תתן, אלא כדי שלא תצטרך אשתך לחלוץ ח"ו, אבל כשתעמוד מחלייך תחזור ותנשא לך להיות אשתך כבראשונה; גם אני אעשה לך קישור ובטחון מוחלט וגמור, שתהא בטוח בלי שום ספק, שתחזור ותנשא לך, להיות אשתך כבראשונה. והצעיר הנ"ל האמין להם ובטח בהם וסמך על דבריהם, כי הוא נער בן ט"ז שנה, הגר בארץ נכריה, ונתן הגט בסתם".

„וכשבאו לעשות הקישור, שכשיעמוד מחלייך, שיחזרו וישאו זה את זה כנהוג, לכדו את הנער במצודתם ולא התקשרו אותו בחרם הקהלות, דהיינו,

שלא כתבו, אם יעבור אחד מהם ולא ישאו זה את זה, יכריזו, או יחול עליהם חרם הקהל הנהוג, רק כתבו בסוף, שאם יעבור אחד מן הצדדים ולא יתרצה לישא זה את זה, שיתן לצד שכנגדו שני אלפים זהובים. והכתובה עם התוספות היתה ד' אלפים ושש מאות זהובים. והתנו שהכתובה עם התוספות תשאר בתקפה ולא תהא נמחלת, באופן שאם תחזור היא בה, והוא ירצה לתבעה בשני אלפים – תתבענו היא בעד ארבעת אלפים ושש מאות, וימצא עצמו עצור ועזוב ויצא נקי מכל נכסיו, כאשר הכול מובן ומבואר מתוך העתק הקישור והתנאים שביד הבעל הנ"ל. ויתר התחבולות אשר עשו, אשר מתוך מעשיהם ניכר, שתחלת מחשבתם לא היה אלא כדי לעשות פירוד בין הדבקים, שלא תשוב אליו עוד לעולם, וכאשר עשו בסוף... כשעמד מחליו אמרו לו: מה לך לשטר הקישור, כי הוא חייטא דקיטרא, ואם תרצה היא לא תשוב אליך עוד, כי נתת לה גט בסתמא, בלי שום תנאי, רק בא ונכתב לך תנאים חדשים, כאלו עתה נעשה השידוך מתחלה, אך באופן שתתן כל אשר לך, גם הבית שלך בלבוב לאשתך במתנה לחלוטין לעלמין. וכן עשה, כי הנער בן ט"ז שנה, וכתבו לו תנאי ועשו במרמה וכתבו בתנאים, שאם יחזור הוא, שיהא מחוייב לשלם לה הכתובה והתוספות במילואה דהיינו ארבעת אלפים ושש מאות זהובים, ועוד נוסף עליהם שני אלפים קנס. ועל זה הוציאו מתחת ידו חתימת ידו על שני אלפים, ואם תחזור בו היא, אזי תתן לו שני אלפים קנס, אבל מכל מקום היא תגבה ממנו כתובה ותוספות משלם, דהיינו, ארבעת אלפים ושש מאות זהובים, באופן שלא יהיה לו שום תביעה עליה, אם תחזור בה."

„וכאשר העלו במחשבתם כן הוציאו אותה לפועל לבסוף, ואמרו לנער, שאין נפשם חפצה בו, ואין לך שום זיקת בעל על אשתך, שכבר היא נתגרשה ממך בלי שום תנאי. ואם אתה תרצה לגבות ממנה הקנס, הלא, אדרבה, הקנס וגם כל מה שהכנסת משלך בשעת החופה – אינו מספיק לה לכדי כתובתה והתוספות שנשארת חייב לה. וגם הניחו לו חשבון שאינו צודק, שכמעט חציו של הסך שהכניס – הלך לטמיון, ויתר הדברים ותואנות, אשר העתירו עליו ועמדו עמו לדין. וכראות הנער כן, שיצא נקי מכל, מאשתו ומכל הנכסים שהכניס לה, חשב בדעתו: אמלטה נא דבר מה מנכסי והיתה לי לפליטה, ולא אצא נקי מנכסי מכל וכל. ונתקשר עמהם ופטר אותם מכל וכל, רק שהם יחזרו לו לערך אלף זהובים בעד כל מה שהכניס להם."

„ותיכף ומיד שידכו האשה הזאת לאיש אחר“.

„ועתה, מלכים מלכי התורה, השכילו, הביטו נא וראו הנעשה כזאת בימיכם, או בימות אבותיכם. ואם ראוי לסמוך על גט כזה להתיר האשה לעלמא. עד כאן תורף השאלה“.

הגאון ר' מרדכי יפה בעל „הלבושים“ משלים את הענין הנ"ל (שו"ת מהר"ם מלובלין שאלה קכ"ג) וזו לשונו:

„שמוע שמעתי והוגד לי, איך הובא הנה ק"ק פוזנא אגרת מיוחדת מדברי גט שכ"מ שנעשה וניתן בק"ק ווינא. והביאו האגרת ההיא לפני וקראוה באזני ושמעתי“.

„כותבו הרב המסדר הגט וזה נוסחו: כשבאתי לק"ק ווין באו אלי ואל הרב הגאון מהר"ר הענדל ז"ל, האלוף מהר"ר וייטיל בן הקצין הר"ר וויביש וגיסו האלוף מהר"ר הירץ בן מהר"ר שמואל, ובקשו מאתנו לסדר גט כריתות ליצחק בן מהר"ר אברהם ר' וואלפיש, שיגרש לאשתו בת־שבע בת הר"ר שמואל וויביש, כי הוא מסוכן, ולבת־שבע אשתו אין בידה שטר־חליצה מאחיו שדר בלבוב. וגם יצחק הנ"ל שלח אלינו לסדר הגט. ואחר שראינו ושמענו מפי הנכנסים והיוצאים ומפי הרופאים, שהוא צורך שעה – לא מנענו נפשינו מזה ונכנסנו לבקרו ודברנו על לבו דברי תנחומין וכנהוג. והיה דברו של יצחק הנ"ל אלינו: שלחתי אליכם אתמול, וגם עתה אני מבקש מכם, שתסדרו גט לאשתי, כי אני חולה, וגם לא הייתי בבריאות שלימה כל הימים שאני בכאן, ואולי ישתנה מזלי אחר הגט'. ואמרנו לו: דע שבזמן הזה אין נותנים גט על תנאי כבימים קדמונים, אלא הגט שנותן השכיב־מרע צריך להיות גט כריתות מכל וכל כשאר גיטין, בלי נדנוד ופקפוק בעולם, אך ורק שמקשרים זה את זה בחרם חמור ובקנס גדול, שכשיעמוד השכ"מ שיחזרו לישא זה את זה. והשיב לנו, שגם הוא יעשה כמו שעושין בזמן הזה עכ"ל“.

„ובסוף נגמר הדבר עפ"י הדברים הנ"ל, שהאיש והאשה הנ"ל ואביה ואמה קבלו בקנין־סודר בפני עדים, וחזרו כל הדברים הנ"ל בפני העדים בשעת הקנין־סודר בזו הלשון: שכשיעמוד כמר יצחק הנ"ל לילך על משענתו, אזי תוך שלשים יום יחזרו לישא זה את זה, ואם יסרב אחד מהם – יחרימו אותו בכל תוקף וגם יתן שני אלפים זהו' צד העובר לצד המקיים. עד כאן נדברו הדברים בשעת קנין־סודר בפני עדים“.

„ועל פי הדברים האלו סדרו האלופים הנ"ל את הגט וציוו לכתוב הגט כדת וכהלכה ובפניהם ועל פיהם ובפני שאר חשובים שהיו במעמד ההוא — מסר המגרש יצחק הנ"ל את הגט לאשתו בת־שבע בסתם".

„ולמחרת אחר הגט בא הקול לבית הכנסת שהכביד חליו דיצחק המגרש הנ"ל, וברכו אותו בבית הכנסת כנהוג וקראו לו שם אחר: ישראל".

„ואחר כך חזר כמר ישראל יצחק לבריא־ותו והלך על משענתו. ונתגלגלו הדברים שרצתה אם המגורשת ליסע לק"ק פראג, וקודם שהלכה נתוועדו יחדיו הנ"ל וקרובי האשה הנ"ל וחזרו לעשות קנין־סודר, וקבעו זמן שלשים יום לעשות נשואין שניים, לחזור ולישא זה את זה בתוך שלשים יום, ועל זה כתבו תנאים חדשים".

„ואחר כך הלך ישראל יצחק הנ"ל למסעיו עם גיסו מהר"ר הירץ לק"ק לבוב, למכור שם את נכסיו ולחזור לק"ק ווין אחר כך לעשות נשואין. ובין כך ובין כך נפלה מריבה וקטטה בלבוב בין ישראל יצחק הנ"ל ובין גיסו מהר"ר הירץ, השליח אתו מאשתו, עד שעשו הסכמה ביניהם, שעל ידי הגט שניתן בוויין ביניהם — יהיה גט גמור וכריתות גמורה, שהוא יקח אשה אחרת והיא תנשא לאחר על ידי גט זה, ותהיה פרידה גמורה ביניהם. ומחלו גם על החרם והקנס זה לזה שנעשו ביניהם, שיחזרו וישאו זה את זה, גם הלכו לפני ב"ד הגדול שבק"ק לבוב ועשה ישראל יצחק הנ"ל הודאה על זה והב"ד כתבו הדברים בפנקסיהם. וגם כתבו כתוב וחתום לידי מהר"ר הירץ הנ"ל, וז"ל הכתב: בפנינו דייני דמתא עמד כמר ישראל יצחק הנ"ל והודה בפנינו הודאה גמורה נאמנה ברצונו הטוב ובלב שלם, שהגט שנתן לאשתו בת שבע בק"ק ווין — הוא נעשה כדת משה וישראל, ככל הגיטין הכשרים שנעשו בישראל, בלי שום תנאי בעולם וברצונו הטוב ובדעת מיושבת. גם נשבע לפנינו, שלא יערער על הגט, לא הוא ולא שליחו מהיום והלאה, או להוציא ח"ח שום לעז. גם פוטר ומוחל על כל הקנסות וחרם הקהלות, שנתקשרו יחד לעשות נשואין מחדש קבל בשבועות ובקנסות ועונשים שלא לדבר דברים הנ"ל על הגט הנ"ל, והנעשה־נעשה היום ה' י"א אב שע"א לפ"ק פה ק"ק לבוב. פלוני דייין ופלוני דייין".

„וכל זה נעשה בהסכמת אחיו ואחיותיו וגיסיו ומחותניו דכמר ישראל יצחק. גם נעשה מעשה על זה שנשתדכה האשה הנ"ל לאיש אחר".

„וכשמוע הגאון האלוף מהר"ר מאיר, הרב דלבו, שהוא בעל דודתו של ישראל יצחק המגרש הנ"ל – עמד וערער על הגט ואומר, שהגט הזה הוא גט מוטעה, שהטעו את ישראל יצחק הנ"ל לתת הגט לאשתו, כמבואר דכתבו, ואומר שצריכים לחזור לישא זה את זה, או שיכתוב לה גט שני להתירה לעלמא, ושיעשו לו רצונו ולפייסו, כדי שיתן גט אחר. ושבאם לא – אזי תבא ממזרות לעולם. ואמר הטעם: מי שמע כזאת לדחות השכ"מ אחר שיעמוד מחליו, שכל שכ"מ, אף שנותר גט על דעת הנ"ל – אינו מועיל אלא לענין שאם ימות, שאינה צריכה חליצה, אבל אם עמד צריכה לחזור ולישא אותו. והביא ראיה מהמנהג, שהרי לא נשמע, שדוחים שכ"מ כשעמד מחליו, אלא חוזר ונושאה. עד כאן דברי האלוף הגאון מהר"ר מאיר לפי דברי הרב המסדר הגט."

והשיב לו הרב המסדר הגט וסיעתו, הא דאינו נשמע ונעשה כן, היינו מפני החרם והקנס שקבלו עליהם, מה שאין כאן בנדון זה דמחל המגרש אחר כך החרם והקנס וכנ"ל, ואם לא כן למה חוזרים ומקשרים זה לזה בחרם ובקנס או במשכנות, שבאם יעמוד יחזור וישאנה, הלא בלאו הכי צריך לישאנה, כיון שהגט לא נתן אדעתא דהכי. והביא ראיה ממה שכתבו התוס' בפ' איזה נשך דף ס"ו בד"ה קמ"ל וכו' – יעיין בדבריו וכו'."

„ועוד כתב הרב המסדר הגט ואמר בזה"ל: ושוב טען אחד מקרובי המגרש ואמר, שיש איש אחד ששמע מאם המגורשת, שקודם שקראו למסדרי הגט הנ"ל, דברה אם המגורשת לישראל יצחק הנ"ל ואמרה לו: תן גט לבתי ואל תדאג, שכשתעמוד אי"ה מחולייך אחזיר לך בתי ואטיב עמך על אשר שמעת בקולי ליתן גט, שלא תצטרך בתי לחליצה אם תמות ח"ו עד כאן דברי הטוען. ועל זה השיב הרב המסדר הגט וסייעתו וז"ל: גם ע"ז הסכמנו, שאין לפסול הגט מחמת זה שתאמר שע"ז סמך המגרש ונקט בלבו לגרשה ולא על זולתו, ולדמותו לההוא דזבין נכסי אדעתא למיסק לא"י ולא עלה, שכתבו בתוספות, והטור ח"מ הביאו סימן ר"ז, שהמקח בטל, אף שלא התנה כלל, מפני שאנן סהדי שאדעתא דהכי מכר, כיון שאמר כן בשעת המכירה שסתירתו בצדו, דהא איתא שם בגמרא שהמקח קיים, כיוון שלא דיבר כלום בשעת המקח והוי דברים שבלב. ואף שקודם לכן דיבר בפני כול שמוכר משום שדעתו לילך לארץ ישראל. ואם בממון כן – ק"ו בגט, דהלכה כאב"י שגילוי דעתא בגט לאו מילתא היא וכו' גם היא לא אמרה אלא פיטומי מילי ע"כ."

„ועוד אמר הרב מסדר הגט על מה שכתב בנמוקי-יוסף שם די ש להסתפק, אם אמרה אשתו כן לפניו קודם התחלת כתיבת הגט – אין הנדון דומה לראיה, חדא, ששם אשתו אומרת לו כן, מה שאין כן כאן דלא דברה אשתו עמו כן, אלא אם המגורשת. ועוד, דהרי אחר כך בשעת נתינת הגט דברו עמו מסדרי הגט הנ"ל שצריך ליתן גט בכל ענין, וקבל עליו לעשות כן, והיאך שהדיבור שמוציא מפיו סותר הדבר שבלב, הולכים אחר הדברים בפיו, כדכתוב בנדרים ובי"ד סימן רי"ז“.

„ועוד כתב הרב המסדר הגט וז"ל: „שהודאתו שהודה בלבוב בהודאה גמורה, שהגט שנתן בוין היה גט גמור בלי פקפוק בעולם, מורה שלא סמך על ההבטחה שהבטיחוהו בראשונה וכו'. והאריך שם בדברים דמיוניים עד שסיים דבריו ואמר: „יסכרו פי דוברי שקר, והעוברים חרם ר"ת בפומבי לאמור לשוני אתי – מי אדון לי". עד כאן הנוסח של הרב המסדר הגט, אשר צויתי להסופר להעתיקו מגוף האגרת, אשר כתב הרב המסדר, והוא האריך שם עוד בדברים הרבה ולא צויתי להעתיק כולם, אלא רק הדברים, אשר בנה עליו יסודו, להתיר איסורים חמורים, כאשר אבאר בעה"י. וגם הראיות אשר הביא מן הגמרא על הדברים הנ"ל לא צויתי להעתיק, כי כולם הם דמיונות דומות למרובות והנם למשא“.

לפני שנמשיך בתשובותיהם של רבי מאיר מלובלין ורבי מרדכי יפה – נשמע מה בפיו של רבי יהושע ולק שהתיצב בראש המתירים את האשה בת שבע להינשא לבעלה השני, בלי קבלת גטה בפעם השניה מבעלה הראשון כמר ישראל יצחק.

נשתמרה תשובה אחת מרבי יהושע ולק בנושא זה ומקומה בתשובת הגאונים בתראי, סימן נ"ב, „בגט ש"מ שניתן כדינו וקודם הגט קישרו בקנס זה עם זה, שיחזור וישא אח"כ. ויש גאונים מערערים לומר, דגט אינו גט“. וניתוסף עוד בסוגריים („ועיין עיקר השאלה מועתקת בש"ת מהר"ם מלובלין סימן קכ"א“). למי נכתבה התשובה? כנראה, לרבנו יואל בעל הב"ח, שהשיב לרבי יהושע ולק בשתי תשובות (ראה להלן).

בתשובתו זו הוא מתחיל: „נראה דאין צריך גט מחדש וגט הוא כשר. ואע"פ שבמספר מקומות בתלמוד הולכים אחרי אומדן הדעת, בכ"ז בגט הלכה כרבא בגמ' בבא מציעא, פרק מי שאחזו, שאם השכיב-מרע לא אמר: אם מתי יהא גט, ונותן את הגט סתם, אם עומד מחליו אינו חוזר, גזירה שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה“. והוא הולך ומסתמך על דברי הרי"ף, הרא"ש,

הרמב"ם והטור (סימן קמ"ה): „אמנם אפשר לבוא ולטעון, שיש לו הבטחה מצד חמותו, שהבטיחה לו קודם כתיבת הגט, שבתה תחזור אליו אחרי שיבריא, אבל מאידך טוענת החמות, שכל כוונתה היתה לגבי הקשר והקנס, שהתחייבה בשם בתה, אם היא תחזור בה והיא לא הוציאה מפיה תנאי שבתה צריכה לחזור אליו, ואם המגורש ויתר בסופו של דבר על הקישור והקנס, נמצא שלא סמך דעתו מעיקרא אלא על הקנס והחרם. אם היא מוכרתה לחזור אל הבעל אחרי הבראתו – לשם מה ההתקשרות במשכנות או בחרם? ור' יחיאל מפרי"ז, מבעלי התוספות, התקין בגט שכ"מ לגרש לחלוטין בלי פקפוק, להוציא נפשו מכל ספק, והיה מזיקים לבקש תקנת הקהילות לישא זה את זה מיד כשיעמוד, או לתת משכונות במקרה שלא יקיימו את דברם. ובפרט „שבשעת נתינת הגט ביטל המגרש כל מודעה עד עולם ובתיקון חז"ל גם מסר גט זה לאשתו ואמר בפירוש: תתקבלי גיטך זה ותהיי מגורשת ממני מעכשיו ומותרת לכל אדם". „גם מהר"ם יפה כתב כן בש"ע בסימן הנ"ל. „ועוד ראינו ממה שנוהגים, כשעומד השכ"מ וחוזרים ונושאים זה את זה, הוא מקדש אותה מחדש, ועושים סעודת נשואים וברכת אירוסין וברכת נשואין תחת החופה ובשעת סעודה". „וגם מהר"ם יפה כתב שם כן, ואילו היינו אומרים דאדעתא דהכי לא גירשה, ודאי לא היו מתקנים כל ברכות אלו לבטלה". ועוד, אשתו לא הבטיחה לו דבר, רק חמותו והסכים לתת גט בלי פקפוק, ויש גם הבדל בין הסכימה אשתו להסכימה חמותו. „ואף חמותו לא הבטיחה לו סמוך לכתיבת הגט, אלא קודם לכן". „והבטחתה לא היתה בפני עדים וקנין, ולא הוה לו לסמוך על הבטחתה, אלא צריך היה לפרוש התנאי בשעת מתן הגט". „ואם נחמיר עליה להצריכה גט מחומרא דאישות... נראה דאין להחמיר, ויש צד איסור בזה... שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה... ועוד דהרואים יבינו שצריכה גט מחדש ויקבעו הלכה כך ויתעגנו בנות ישראל, כשלא ירצה המגרש ליתן לה גט".

„וזה גם לא גט מוטעה, שהמהרש"ל בסימן כ"ד פוסק שהוא פסול, דזה דוקא אם הגט ניתן בתנאי כפול, כתנאי בני גד ובני ראובן. אבל כמה שמטעין אותו בלי תנאי והוא סובר שיתנו לו כך, אף אם אינו נותן לו הגט כשר".

אחרי שמביא עוד ראיות על גבי ראיות מהתלמוד ומפרשיו הוא מסיים: „וכך נראה לפענ"ד ברור ואמת, דבנדון דידן הוי הגט גט, ואינה צריכה גט מחדש כלל. ואי משום שהקול נתפשט מכוח המערערים, דאין גט זה גט, ויש

לחוש שיוציאו לעז עליה, והר"ן כתב בפרק המגרש, דבזמן הזה אין מבטלין קלא, די שאלא ישמעו בהביטול ויוציאו לעז — גם זה הבל ורעות רוח: חדא, שאין זה בכלל התקנות שחששו להן ז"ל, דהרי קול ושברו עמו, שהוציא קול דגט זה אינו כלום, משום שהיה שכיב־מרע והבטיחו לו לחזור ולישאנה, וכל זמן שלא ביררו דבריהם שאין זה גט לא נתחזק קול שני, דלא חששו לקול אלא באומרו פלוני קידש את פלונית, וב"ד חקרו ומצאו קול וכמבואר בגמרא ופוסקים וא"ע וב"י בסי' מ"ד, משא"כ בב"ד דלא נתחזק הקול בב"ד, אדרבה, מיד כשיצא הקול בדקו גאונים ומצאו דאינו קול. וכדומה לזה כתב מהרש"ל בתשובה סימן כ"ה (ובבית חדש בא"ע סימן מ"ו) וגדולה מזו כתב הריב"ש סימן קס"ג, כל שלא החזיק הקול בב"ד אע"פ שאמר שקידשה בפני פלוני ופלוני והם במקום קרוב ויבואו תוך הזמן, אין חוששין למנוע אותה מלהינשא. וכ"כ ב"י בשם תשב"ץ ורשב"א בסימן מ"ב.

„כ"ד הק' יהושע ולק בלא"א מהור"ר אלכסנדר מזורע כהונה, פק"ק לבוב.

(הערה קלה לתשובה זו החתומה ע"י בעל הסמ"ע. היא, כנראה, לא נכתבה כולה על ידו, ומי מתלמידיו הוסיפו בה מדבריהם. כי הנה מזכיר בסופה „וכדומה לזה... ובבית חדש בא"ע סימן מ"ו". כידוע נדפסו חידושי הב"ח על הטור, עשרים שנה ומעלה אחרי פטירתו של בעל הסמ"ע, בשנות התשעים למאה הרביעית).

אמנם לרבינו יואל טרם יצא שמעו בין גדולי ישראל. אותה שנה (שנת שע"א) הוא בן חמישים בלבד, ומקום כהונתו — בעלזא, שאינה מגיעה בהקיפה למעמדן של קראקא ולבוב, ברם רישומו כבר היה אז ניכר.

אחרי בחנו את הבעיה הוא נכנס בעובי הקורה ולצדו של בעל הסמ"ע. כדי לסתום את פי המערערים, הוא מעביר ביריד יערוסלב החלטה לטובת רבי יהושע פלק (ראה להלן בתשובתו). אולם המהר"ם מלובלין שאינו חת מפני כול, אינו מתפעל גם מהחלטותיו של יריד ירוסלב. הוא מתכוון לפנות למספר גדולי ישראל ולהציע לפנייהם להצטרף לעמדתו. משהגיעה הידיעה לאזניו של רבינו יואל הוא כותב את תשובתו (סי' צ' ב"ח החדשות) לבעל הסמ"ע, וזו לשונו:

„להארז אשר בלבנון שמו ינון, רחום וחנון יושע אותו מחץ גבור שנון, כיהושע בן נון, עוקר הרים וטוחן, בפלפולו בונה וסותר ובונה, ומיסד אפריון בזבולו, בהיכלו כבוד אומר כולו, ה"ה הרב הגדול בדורו, בהלו נרו

ובאורו ילכו בני גילו, למולו מול האלקים לשמוע מפיו תורה כהלכה וכשורה
ובסברא ישרה ברורה וזכה, מנופה ביי"ג נפה יפה וברורה יפה, ר"מ ור"ג
נ"י מאור מול פני המנורה העליונה, אור ישראל והודו והדרו כבוד האלוף
הגאון מוהר"ר ולק כץ נרו יאיר יזהיר יחי' עד ביאת הגואל אמן סלה, ע"ש
החבריא בני ישיבתו המתחממים באור גחלתו, היום יעמדו על הברכה
ויתברכו בברכתו ובאור תורתו, אמן סלה."

„אהובי אלופי ומיודעי, מלמדי ומודעי, עתה באתי להציע מול שולי
מעיל הדרת קודש תפארת עטרת הוד מעכ"ת מה שהעלטה מצודת צמידת,
בדבר הגט מש"מ שניתן בק"ק ווינא. ואם כי דברי אלה צרים וקצרים,
מלוקטים כמלקטי שכלים מבין עמרים הגדולים ובטלים ברוב תורתו דמר,
עכ"ז לא משכתי ידי אחור ולא נמנעתי מלהעלות על ספר ובדיו לפני רום
הוד כ"ת ולפני שאר רבותינו מה שנראה ברור לענ"ד בקיצור מופלג כראוי
לפלגות גדולים חקרי לב המעיינים בענינים המחודשים, המה צאן קדשים,
חכמי חרשים, נבוני לחשים."

„הגם לענין מעשה כבר גליתי דעתי הענוה והסכמתי עם רבותי וחברי
ביריד יערסלב, שאין בדברי המערערים על הגט שנזכר שום ממשות והם
בכלל מוציאי לעז, כאשר מפורש בכתבינו, אבל לאשר כל מה שכתבנו אז לא
היה מפי ספרים, כ"א מבחוץ מפי סופרים, אמרנו בגזרתנו לא יוסיפו עוד
לענות סרה אחרי רוב האזהרה, ולכך לא הארכנו בשום ראי' מן התלמוד
ופסקי הגאונים. אבל מעתה ששמעו, שהחכם בעל דודתו של המגורש
משתבח בעיר לכתוב מגילת סתרים לערער על הגט, וכאשר הבנתי ושמעתי
מפי אנשים חשובים, באתי לברר הדברים כשמלה לבנה, כפי קוצר שכלי
ומיעוט הבנה, ועם רום מעכ"ת אתווכח בגילה וברננה לקיים גזירתו דמר
ושאלתי לעיין בתשובתי, והיא אבן פנה, ראש אמנה אומנות אומן כהנא
רבא, תורה וגדולה במקום אחד ניתנה לו למנה, את אל רוחו נאמנה, וכל
מעשיו לשם שמים, יזכה לראות בבנין ירושלים, וינוחם בכפלים עם כל
אחינו בני ישראל הנפוצים בד' כנפות הארץ."

„תורף המעשה. שכיב מרע נתן גט לאשתו בפני ב' גדולי ישראל והמה
חכמים מחוכמים וסדרו את הגט ע"פ הנהגת רבינו יחיאל מפרי"ש, ליתן גט
גמור בלי תנאי. וכך אמרו לבעל: „הווי יודע שאין אנחנו נוהגין ליתן גט על
תנאי, אף שהוא ש"מ, אבל מקשרים עצמם בחרם ובקנס, שיחזרו וישאו זה
את זה בנשואים חדשים". והשיב הבעל: „טוב הדבר, כן נעשה גם אנחנו."

וכך עשו וכתבו גט ע"פ צויו, ונתן גט בלי תנאי, ואח"כ עמד הבעל וכתבו תנאים מחדש וקבעו זמן לנשואים שנית. ונתגלגלו הענינים והסיבות, שהבעל מחל מרצונו הטוב כל התקשרות שהיתה בחרם ובבקנס בפני ב"ד חשוב. ומעררים על הגט, באמרם שמעשה הגט ח"ו הי' בערמה ובחרמות. וראייתם ממה שבאה חמותו וקרובי האשה ודברו תחלה על לב הבעל שיגרשנה, והבטיחו בהבטחה גמורה כשיעמוד, תחזור לקחתו בנישואים שניים. והנה לפי הערעורים, כל כוונותיו בשעה שצוה לכתוב הגט ובנתינת הגט ליד האשה, היה הכל רק ע"ד שתחזור לקחתו ותהי' אשתו אם יעמוד מחליו, כאשר הבטיחוהו חמותו וקרובותיה קודם כתיבת הגט, ונמצא כשעמד הווית אשתו ואין כח במחילתו על ההתקשרות והחרם לבטל הקידושין הראשונים, דלפי ערעורו חשוב כגט על תנאי. ועוד מערערים ואומרים: אנו סהדי ואומדנא דדעתא דש"מ כשנותן גט אינו אלא לשם שמים, פן ימות ותהי' זקוקה ליבם, אבל דעתו וכוונתו, כשיעמוד תהי' אשתו, ונמצא הגט בטל מעיקרו והיא אשתו כבראשונה. ועוד יש אריכות דברים בערעורים אבל את אלה בלבד ראיתי להעלות על הספר, כי באלה הקרנות באו לנגח ולהזיק את הגט ברשות המזיק. ומעתה באתי להודיע דעתי העניה, שנראה דאין בדבר המערערים ממש".

ורבנו יואל הולך וסותר את דברי המערערים על הגט וגם אינו מקבל כמה מנימוקיו של רבי פלק הכהן:

א. באשר לאומדן דעתו של השכ"מ,, הלא הדברים פשוטים לדרדקי" שרק בעניני ממון מצאנו בכמה מקומות בתלמוד, שהולכים אחרי האומדן, אבל בעניני גטין קיימא לן, שאין הולכים אחרי האומדן. והוא מביא ראיה מהתלמוד (גטין, מי שאחזו), שפסקינן כרבא, שאפילו אם עמד השכ"מ אינו חוזר, אם לא מגרשה על תנאי. ואע"פ שמדאורייתא הגט אינו גט, באו רבנן ושרי אשת איש לעלמא. גזירה שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה, דכל המקדש אדעתא דרבנן מקדש וכו'. וגם בנדון דידן שמגרשה בלי תנאי ואמר כך בפיו, שלא הולכים אחרי אומדנות".

ב. במה שמערערים מצד שנכנסו קרובי האשה לפני כתיבת הגט והבטיחו לבעל להחזיר לו את אשתו, לכשיכריא – בזה יש להם סמך מן התלמוד (בבא מציעא, פרק איזה נשך) ונמצא כשעמד הגט פסול מספק. ורבנו יואל דוחה את דברי הר"פ כהן, שיש לחלק בין שהאשה עצמה אמרה

זאת, לבין שאמרה זאת אמה — לדעתו אין חילוק...,,מה לי אשתו, מה לי חמותו ושאר קרובים?"

ג. גם נימוקו האחר של הר"פ, שיש להבדיל בין סמוך לכתיבת הגט ובין קודם דקודם והלכך אם לא פירשה החמות דבריה בשעה שהש"מ ציווה לכתוב את הגט, לא חשוב כאילו צוה הבעל לכתוב אדעתה דידה, ומביא ראיה לסברתו מדברי הר"ן... אינו מוצא חן בעיני רבנו יואל. לדעתו,, יכול המערער לטעון ולומר, שציוה לכתוב את הגט אדעתא דחמותו, ואם יקום מחליו תחזור להיות אשתו, כאשר הבטיחוהו קודם שמסדרי הגט נכנסו אליו, שהרי פיתו אותו לתת את הגט, כדי שלא תיפול לפני יבם. וגם כולם היו עסוקים באותו ענין ולכן אינה הפסקה, ולפחות לא יצא מכלל ספק".

ד. ,,ואין לומר דהתנאי אינו תנאי משום שלא כפל אותו כתנאי בני גד ובני ראובן ואפילו עמד אינו חוזר, דהמעשה קיים והתנאי בטל, וכן הוא לדעת רוב רבوتינו התוס' והרא"ש — בקושטא, אין יד ואין רגל לערעור זה, כי אילו היה נותן לה את הגט סתם והיא היתה מקדימה ואמרה; אם תבריא — שלך אני, חשוב כאילו התנה בפירוש, ואם עמד מחליו יכול לחזור בו, אפי' לא כפל לתנאו. בנדון דידן, אע"פ, שהבעל הבין לפי הבטחת חמותו לפני כתיבת הגט, שכשיקום מחליו תחזור אליו ע"פ הנישואין הראשונים, ועל ההבנה זו היתה דעתו לכתוב לה את הגט ולתת לה על תנאי זה, מ"מ אחרי ששני החכמים מסדרי הגט נכנסו אליו והודיעוהו שלא יסדרו לו את הגט על תנאי, כי אין מנהגנו בכך, והוא הסכים לדבר ועשו חרם וקנס שישאו זה את זה, אם יעמוד, ואח"כ כתב ונתן גט, והודיע בפירוש לפני כתיבת הגט שהוא מצווה לסופר לכתוב גט ולעדים לחתום בלי תנאי, ופשוט הוא, שאפילו היה נותן את הגט בסתם, מאחר שהודיעוהו קודם, שהגט שהוא נותן הוא ללא תנאי, ואפילו היה שותק — המעשה שעשה בהתקשרותו בפני עדים בקנין סודר, בקנס ובחרם הוציא אותו מידי מחשבתו הראשונה, שהיתה על תנאי, ואפילו עשה מעשה בתחילה — בא מעשה ומוציא מידי מעשה ראשון. והרי ,,אנו נוהגין ע"פ הסדר שבידינו מגדולי אשכנז", שמצריכים לומר בלי שום תנאי".

ורבנו יואל ממשיך בתשובתו: ,,אפילו הבעל היה מתנה קודם כתיבת הגט עם אשתו אותו תנאי שהתנה עם חמותה, ואף היה מתנה אותו בתנאי כפול — אם חזר ובטלו קודם כתיבת הגט, בא דיבור חדש ומבטל את הדיבור הקודם. ואם עמד מחליו אינו חוזר. וכן פסק הרא"ש...".

רבנו יואל פונה עתה נגד המבקרים והמערערים וכותב: „ומעתה איך יכבד לבכם למרע ולערער שוב ולומר שגירשה על תנאי? ואם בעל תורה הוא – בזדון דברו הנביא בלי נבואת אמת מה לתבו בלי בר ומלאה, לא תגורו לאגור דבריהם מפניו, אוהב בהמון לא תבואה. זה הבל ורעיון רוח לאסור המותר בעיני הכול. ופשוט טפי מבעיתא בכותחא. אין זה כ"א אטלולא ואחוכא. וכבר התבאר מראש דברינו, שאיסור יש בזה להחמיר ולהצריכה גט אחר, שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה, וכמו שכתב מר והאריך בזה בכמה ראיות ברורות וסברות ישרות ונכוחות למבין, וכמעט לא הניח מר מקום להתגדר בו. אלא שאת אלה ראיתי להוסיף על דברי מר, שאם באנו להחמיר בנ"ד להצריך גט אחר, א"כ לא נמצא שוב רגלינו וידינו בביהמ"ד, דבכל גיטין יבואו הקרובים לערער ולהוציא לעז לומר, שמסר מודעה בפני עדים קודם כתיבת הגט ויעידו עדים על כך. או יאמר בפני עדים אני אגרשה ע"ת כך וכך ויאמרו התלמידים להצריכה גט אחר ויביאו ראיה מנ"ד, כשנצריך אותם גט אחר ואין לדבר סוף, שלאחר שיצריכו גט אחר יחזרו ויערערו אבל הדבר ברור ופשוט, דאפי' ידעין בודאי שמסר מודעא בפני עדים כשרים והיה לו ג"כ איזה אונס, אפילו הכי אם הוא מבטל בפנינו, אותה מודעה – לאו מודעה... והמוציא מפיו בזדון לבו להצריך גט אחר, הוא בכלל מוציא לעז, ועובר חרם ר"ת וכל הגדולים שהיו ברורו ועתיד ליתן את הדיו...".

החצים הללו מופנים, כמובן, כלפי רבי מאיר וסיעתו. דברים כדרבונות. באותם ביטויים משתמש גם לפעמים רבי מאיר כלפי מתנגדיו. בסוף תשובתו אומר רבנו יואל „שאין מדמין גט למתנת שכיב־מרע, משום דבמתנה אין בה היזק, אם הוא חלה לאחר מיתה, הלכך, בנותן מתנה סתם, אם עמד – חוזר, אבל גט שאינו חל לאחר מיתה כל עיקר, שאפילו מינה שליח בחייו ולאחר מיתה נמי עומד השליח במקומו ויש מקום לומר ויכול לגרש, דשליחו של אדם כמותו, אפ"ה אמרינן דלא הוי גט. הלכך אלים טפי כח הגט מכח המתנה, דאע"פ דבמתנה אם עמד חוזר, אפ"ה בגט אינו חוזר". והוא חותם: אני הצעיר יואל סירקש".

דברים מרעישים על רינוני המבקרים את הגט ותמונה ברורה יותר על הועידה ביריד ירוסלב אנו מוצאים בספרו של הרב בנימין אהרן סלניק „ספר משאת בנימין" בסימן ע"ה, וכך הוא מתאר את המקרה, ומוסיף פרטים חדשים:

„קול ענות וקול חלושה שמענו ביריד יערסליו, שע"א לפ"ק, בענין הגט ש"מ הניתן בק"ק ווינא, שנתן המגרש כמר יצחק בן מהר"ר אברהם לאשתו בת שבע, בת הר"ר פייבש. לקול השמועה נאספו שמה כל העדים לחקור ולדרוש אחר הקול הרעש הזה, אם יש בו ממש אם לאו. ואחרי החקירה והדרישה נתברר ונודע, שאיזה איש או אנשים הוציאו הקול, איך שקרובי האשה מרת בת שבע הנזכרת, בתחבולתם וחריצותם גרמו שזה המגרש כ"מ יצחק נפל למשכב ע"י סם שהשקוהו. עוד העמידו להרופאים שיאמרו אליו שהוא מסוכן למות ויצוה לביתו. וע"י זה מצאה ידם לפתות את כמר יצחק הנ"ל, שיגרש את אשתו בגט ש"מ ונמצא הגט בטעות, כי אלו היה יודע המגרש שהוא אינו מסוכן כודאי לא היה נותן גט לאשתו".

„עוד יצא הקול שקרובי האשה הנזכרת אמרו אל המגרש, שאע"פ שיאמר להרב המסדר את הגט, שהוא נותן את הגט בלי שום תנאי ושיור, מ"מ הדין הוא, שאם יעמוד מחליו — הגט בטל למפרע, אך שתקנת חכמים היא שיאמרו שהוא נותן בלי שיור. גם הבטיחוהו בדבריהם שתנשא לו אם יעמוד מחליו. ועל שתי הבטחות אלו, שהאמין להם נתן את הגט לאשתו. וע"י כן באו קצת מקרובי האשה על פתחי בעלי תריסין הנמצאים בכאן לעיין בשריותא דהאי איתתא, אם מותרת להנשא, כי אמרו שכל זה שקר ואויביו הוא דאפקוה לקלא, כדי לעגן את האשה ולהצריכה גט שנית. ומפני חששא דעיגונא שמענו לקולם ושקלנו וטרינו בהא עיגונא".

ואני הקטן בהיותי טרוד על היריד ושמעתי באי צילותא, ואף גם זאת, כי אין ספר בידי לבקש ולעיין בו, עם כל זה הוכרחתי לחוות דעתי, שבקול הזה אין בו ממש והגט הוא כשר כהלכתא, אין בו ספק ופקפוק בעולם וקול זה אינו אלא הברה בעלמא ולא כלום הוא, כדאמרינן בפ' המגרש: לא שישמעו לקול הברה, אלא כדי שיהיו נרות דולקות, כו'. ... דקול הברה לאו כלום הוא, אלא צריך שיהיה הדבר ברור. וק"ו בנ"ד שהרב הגדול המופלג מהר"ר פלק כהן נר"ו, שהוא היה המסדר הגט מוחזק ומופלג בחכמה ויראה עומד לפנינו וצווח ככרוכיא, כי בחבורתו היה הגאון מהר"ר הענדל ונצטרף עמו בנתינת הגט, ולא שמעו ולא הרגישו בשום תחבולה וערמה שבעולם, הן בעיניו ובעיני כל הנכנסים והיוצאים והמבקרים, אך שהיה ש"מ גמור, גם המגרש עצמו הודה בפני ב"ד דק"ק לבוב שהגט ניתן כהלכתו, בלי שום תחבולה וערמה ופסול בעולם. וא"כ אין לחוש לפי דוברי שקר וכל כה"ג

מצוה לבטל מחשבתם הרעה לבל יעשו פרי ולהוציא מן הכח אל הפועל ח"ו לעגן בת ישראל חנם".

„ויש מי שאומר, כיון שזה האיש המגרש כמר יצחק רך בשנים אנן סהדי שפיתוהו בחלקות לשונם ליתן גט, ובודאי שהוא האמין להם, והוי כאילו פירש בהדיא שהוא נתן הגט על תנאי, שאם לא ימות לא יהא גט. ויותר מזה, שיש מי שאומר, שלא זו בלבד הוא כך, אלא אף בכל גט ש"מ שבעולם הדין הוא, שאם עומד מחליו הגט בטל למפרע. ולא הצריכו חז"ל לומר שהוא נותן גט סתם בלי שום תנאי ושיור, אלא כדי שאם ימות יהא הגט כרת ומובדל ולא יצטרך ליבום וחליצה, ואילולא כך לא היה גט אפי' אם ימות, אבל אם עמד בודאי הוא כאלו פירש בהדיא, שלא יהא גט, אפי' גט למפרע. את הכל ישא הרוח, כי לא מיבעיא בשאר גט ש"מ שאין הדין כן, שהרי חז"ל התקינו שיתקשרו האיש והאשה בחרם ובקנס שישאו זה את זה אם יעמוד, ואלו היה הגט בטל למפרע לא היה צריך לזה התיקון דחרם וקנס, וגם לפ"ז היא כאשתו לכל דבר, ואם היתה מתה היה יורשה, וא"כ לא היה צריך לקידושין וחופה מחדש ולעשות ברכת אירוסין וברכת נישואין לבטלה, אלא אפי' בנדון דידן שהוא נער ורך בשנים, שיש לומר דהאמין לדבריהם ואדעתא דהכי נתן הגט — לא עדיף מגילוי דעת בגט, דקי"ל כאביי דלאו כלום הוא... ועוד אף אם אמר בתחילה בפ"י שיתן גט על תנאי שאם יעמוד יהא הגט בטל — מ"מ כיון שמסדר הגט שאל לו, אם הוא נותן את הגט סתם בלי שום תנאי ושיור ואמר: הן, וביטל כל המעשה והדיבור שאמר מקודם שיגיע ביטול לגט זה, אם כן דבריו האחרונים עיקר ובתרייהו אזלינן. ואין לומר, שלכך אמר המגרש שהוא מבטל דבריו הראשונים שהיה סבור שכל זה צריך לומר, כדי שיהא גט אם ימות, ומ"מ אם יקום לא יהא גט — אנו אין לנו אלא מה שאמר בפירוש ולא מה שבלבו. דאי לא תימא הכי אין לך גט כשר בעולם, שכל אחד יאמר: הייתי סבור כך וכך. ואין אלה אלא דברי רוח. ואם נאמר שנכוף האשה לישא אותו, כדי לקיים החרם והשבועה שקבלה על עצמה בפני המסדר הגט לישא אותו אם יעמוד — גם זה לאו מילתא היא מכמה טעמים, אלא שאין רצוני להאריך בזה, כי בג"ד שעשו שטר קישור תנאים מחדש, וגם לפני האב"ד דק"ק לבוב עמד ואמר, שהוא מוחל ופוטר על הכל — בודאי שגם זה הוא מחול ואין זה צריך לפנים להאריך בזה".

„סוף דבר העולה בידי, דאיתתא זו שריא לאינסובי ואין להחמיר שלא כדין במקום עיגונא. ואף שיש לחוש שיקבע הלכה לדורות ונפיק מינייה

חורבא. ומעתה כל מי שיוציא לעז יותר על זה הגט בדברים בעלמא – הוא עובר על חרם ר"ת וישכנו נח"ש דרבנן, והבא לטהר את האשה הזאת, מן השמים יסייעו לו, והדן אותי לכף זכות – מן השמים ידינוהו לכף זכות: דברי הקטן בנימו אהרן ב"ר אברהם סלניק ז"ל.

מתוך תשובתו של הנ"ל אנו למדים, כי רבי יהושע פלק היה ממסורירי הגט; מתנגדי הגט ובראשם המהר"ם ובעל הלבושים מזכירים אותו בשם „הרב המסדר" בלבד.

במלים „ויש מי שאומר" מתכווין, כמובן, רב"א סלניק למהר"ם. בתשובתו הוא גם מודיע שאחרי שהזוג התפרד ללא חזרה „עמד הבעל המגרש לפני האב"ד דק"ק לבוב", כלומר, לפני המהר"ם גופא, שהיה אותה שעה רבה של לבוב, וכנראה, לא מיחה עדיין על מעשהו של הבעל.

מיחסים את ר' בנימין אהרן לאחד מתלמידיו של המהר"ם (אוצר הפוסקים וכו'). זה אינו נכון ורואים זאת מתשובה הנ"ל, שמזכיר את המהר"ם בשם „האב"ד דק"ק לבוב" ולא בתוארים נוספים, כמו מורי ורבי וכו'. גם מתשובותיו ע"ו וע"ז (ראה להלן), שבהן הוא יוצא בכל החריפות נגד המהר"ם ומכנהו כל הזמן בשם „החכם" בלבד מתברר שהמהר"ם לא היה רבו. (גם המהר"ם מכנהו בשם „החכם" בתשובותיו בענין הנ"ל). היה תלמידו של המהרש"ל והיה קשיש מהמהר"ם. הוא גם אינו מתכתב עם המהר"ם, אם שהוא מזכירו בתשובתו סי' פ"ח וכורך את שמו בשמו של רי"פ כהן „ולפסק זה הסכימו שני מאורות הגדולים מהר"ר פלק כהן נרו ומהר"ר מאיר נר"ו אב"ד דק"ק לבוב". אולם בנו ר' אברהם, מתכתב פעמים אחדות עם רבנו יואל ופונה אליו כפנות תלמיד אל רבו וקורא לו „מחותני".

מענין שכל שלשת המקילים: בעל הסמ"ע, בעל „משאת בנימין" ובעל „הב"ח" משתמשים בתשובותיהם באותם הנימוקים. לפעמים מוסיפים נופך משלהם.

נעבור עתה לנימוקיו של ראש המערערים, המהר"ם מלובלין, לו היתה סיבה מספקת להתערב בדיון גט זה. הוא היה דודו של הבעל ואפו חרה מאד על אנשי ווינה, שעשו צחוק מיצחק הצעיר והבלתי מנוסה והציגוהו ככלי ריק. בשפתו הצחה והברורה, בלעגו השנון ובחריפות שכלו, נכנס ראשו ורובו בפתרון הבעיה שהיתה מבחינת תקדים בהלכה: גט שכיב מרע, שלפי תקנת חכמים אינו ניתן בתנאי אלא בהבטחה בעלמא, תוך קבלת קנס וחרם

— האם הוא כורת את הקשר בין הזוג לחלוטין, ורק החיתון השני הוא הקושר אותם מחדש, או בני הזוג עדיין קשורים זה לזה, כאילו היה תנאי ביניהם, וזקוקים מספק לגט שני, אם מי מהזוג מתחרט על הקישור והחרם ומחליט לא לחזור ולהינשא לשני.

וכה יאמר המהר"ם בתשובתו סי' קכ"ב. אחרי שהוא מביא את השאלה (הנזכרת למעלה) בנוסחתו הוא, הוא מתחיל: „הא מילתא צריכא עיונא, כי מלתא חדתא היא“. בהסתמכו על מקורות בתלמוד ובפוסקים הוא הולך ודוחה ראיותיהם של המקילים אחת אחת, ואומר בין השאר, כי „מעולם לא גמר הבעל בדעתו להיפרד מאשתו כל זמן שהוא בחיים ולא עלתה על דעתו, שהענין בינו לבינה יסתיים בקבלת קנס ומחילה על החרם, וכאילו התנה בפירוש עם אשתו, שתחזור אליו אחרי החלמתו... ואע"פ שנתן את הגט סתם ולא הזכיר שום תנאי בשעת הנתינה — יש לו דין תנאי, ולא דין גט סתם. ואף אם שותק הבעל — אנו איננו שותקים... ומה ששמעתי שרוצים המקילים לסמוך על זה שאומרים שהמסדר אומר שבפירוש אמר להש"מ שיתן הגט סתם בלי שום תנאי והודה השכ"מ לדבריו — אין לסמוך ע"ז להקל... דאם כן מוכיחים הדברים, שלא היתה הכוונה, כי אם להטעות את הנער... וגט מוטעה — פסול“. „וגם מה ששמעתי, שעתה כדי להנצל מהטענות שכתבנו, מהפכים הדברים ואומרים שהקישור לא עשו קודם נתינת הגט, כ"א לאחר הנתינה — הנה צללו במים אדירים והעלו חרם בידם, כי אדרבא לפי דבריהם אלה כ"ש שהגט בטל למפרע, שהרי בלי ספק הוא שלא נתרצה השכ"מ ליתן גט בחנם בלי טעם... וא"כ הוי תנאי גמור, כפי שהוכחנו למעלה בראיות ברורות... גם אם אמת היא שכן עשו — לא כדין וכתיקון עשו, ולכן אין בדברים האלה כדאי לסמוך עליהם להקל, רק להחמיר יותר. ועוד ראיתי שערוריה בעסק גט זה... שכל מעשיהם מתחלת החולי היה הכל ערמה ותחבולה כאשר יש על זה ידים מוכיחות... ובודאי בעיסק גט מדומה כזה אין דעת חכמים נוחה הימנו להפקיע הקידושין, כי מעשה רע וזר הוא לקשר קשרים על נער רד בשנים להטעותו להוציא גט מידו בתחבולה ובערמה. וכל המסייעים לזה ושהיה להם חלק בזה ראויים לעונש גדול“.

המהר"ם אינו מונה בפירוש את טענות המערערים כפי שהן מופיעות בתשובת „משאת בנימין“ הנזכרת לעיל, כגון, שסיממו את הבעל והשפיעו על הרופאים וכו'. הוא מזכיר אותן ברמז שקוף ואף מביע את דעתו שיש

להעניש בעונש גדול את כל המסייעים בכך ושהיה להם חלק בזה, כלומר את הרב יהושע פלק מסדר הגט...

בתשובתו הארוכה ממשיך המהר"ם: „ומה שרוצים המקילים לסמוך על מה שאומרים שהמגרש, אחר שעמד בדין עם המתנגדים בלבוב על ענין זה ועשו פשרה ביניהם ליתן לו מכל אשר לו – אלף זהובים, ומחל אח"כ על כל ההתקשרות ואמר שאינו חפץ בה עוד – יבושו ויכלמו ויחפרו בעלי הוראה כאלה... גם כל מה שעשה ומחל אחר כך לא היה אלא בשביל שראה שכלתה אליו הרעה מהם, שדעתם לגרשו מאשתו ולהחזיק בכל אשר לו – עשה כל מה שעשה למלט דבר מה מנכסיו, להיות לו לכסות צינים”.

המהר"ם מתעלם משום מה, שהוא יושב בראש הבי"ד בלבוב ובפניו אמר הבעל, שהוא מוחל ופוטר על הכול. ושלא מיחה באותה פשרה, אבל נשאר במיעוט, ובדבריו הנ"ל הוא מתכוין לבעלי-הוראה שישבו אתו בדין והכריעו נגד דעתו. ויתכן, שגם ר' יהושע פלק גופא יושב באותו חבר בבית הדין בלבוב.

והמהר"ם ממשיך: „גם מה שמהנדזין המקילים לומר שהמו"מ בעסק זה הוא בכלל מוציא לעז על הגט, שהחרים עליו ר"ת – לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש, והאומר זה הוא בכלל שאינם בקיאים ויודעים בטיב גיטין וקידושין... אדרבא, מי שמחזיק בידה שלא תשוב אליו ומתיר לה להנשא בגט זה לאיש אחר, הוא בכלל המתיר אשת איש לעלמא ומרבה ממזרים בישראל ונ"ד הגט אינו פסול מצד עצמו, אלא מצד האשה... וכי נאמר שהמורה המתעסק והמפקח בענין להצריך לאותה אשה גט אחר כשר – הוא בכלל מוציא לעז? חלילה לנו לומר כן. והלא כל התשובות של האחרונים מלאות מענינים כאלה, שנשאלו והשיבו להכשיר או לפסול גיטין שלא ניתנו או נסדרו כהלכה. וכן מעשים בכל יום ונעשו הרבה בזמננו על ידינו... ע"כ האומר הנזכר אינו אלא טועה, שרוצה להחזיק דבריו ולקיים מעשים שאינם מתוקנים, שנעשו על ידו בלי טעם נכון להקל באיסור חמור דאשת איש לכתחילה ולהתיר שתנשא האשה לאיש אחר לכתחילה בגט כזה שיש עליו כמה פקפוקים נכונים מצד הדין... וכן מה שרוצים המקילים להקל מטעם שהמגרש ביטל מודעות בשעת נתינת הגט – גם זה אינו אלא טעות, דאין ענין הזה בכלל ביטול מודעות”.

ומהר"ם מסכם דבריו: „לכך אני אומר שכל בעל הוראה שיחזיק לקיים ולהתיר לאשה זו שתנשא ע"י גט זה לעלמא עתיד ליתן את הדין, כי באיסור

חמור כזה סומכים להחמיר ולא להקל. כלל העולה, שלפי הדין הנראה לעניות דעתי מכל הלין טעמי שכתבתי – צריכה האשה הנ"ל גט אחר כשר מבעלה מרצונו הטוב, ואסורה לינשא לאיש אחר בגט הנזכר. כן נראה לפי ע"ד". והוא מוסיף: „ועתה אבא נגד המקילים בגט זה, לבטל ולסתור את דבריהם כל פרט ופרט בפני עצמו, וגם מצד הסברא, והם ט"ו סעיפים”:

„א. מה שהמקילים אומרים, שמאחר שעושים קישור בחרם ובקנס הוא מגרע ומבטל, שאין לו דין תנאי – אדרבא, הקישור עצמו יש לו דין תנאי, דכיון שקודם נתינת הגט מבטיחים אותו, שכשיעמוד יחזור וישאנה, הוי כמו תנאי, דאדעתא דהכי גירש, ושיעשו לו בטחון והתקשרות ע"ז בק"ס. אע"ג דהקישור הוי שאם לא ישאנה יהיה בחרם הקהלות – לא שייך לומר, שכשהיא תעבור ולא תרצה לישאנו, שתהיה מותרת לעלמא, רק שהיא בחרם הקהלות, דההתקשרות בחרם לא נעשה לבטל התנאי ושתהא מותרת בגט זה, רק להחזיק התנאי, כדי שלא תעבור על התקשרותה... ולכך, אם היא רוצה לעבור על השבועה, אזי על כל פנים מחוייבת לינשא לו מכח התנאי, כי על דעת זו גירשה, ואם לאו – הגט בטל למפרע... ה"ה, כשהקישור נעשה בקנס... אין הכוונה שתתן היא הקנס ותפטר בו, אלא שע"י זה היא מוכרחת לקיים התנאי ולחזור ולהנשא לו... כי הקנס לא בא לבטל התנאי, אלא לכופה שתקיים התנאי... ואם הוא ממון – צריך להיות סך חשוב שאינו מצוי שתעבור ותתן... ועוד שהרי הקנס שעושים בקישור הוא דרך אסמכתא, וכל דבר שהוא אסמכתא בדעת הקונה והמקנה שלא יבוא לידי כך, ואין עושים זה אלא לסמוך דעתו”.

„ב. מה שרוצים המקילים לחלק, דכאן לא היה תנאי בגט עצמו, אלא לכשיעמוד יחזור וישאנה, ונמצא דאף כשיעמוד חל הגט שעה אחת – אין ראוי לסמוך ע"ז, דהא אפי' אומר היום אי את אשתי ולמחר את אשתי, דשם א"א לחזור להיות אשתו כ"א בקידושין ונישואין שניים, ואפ"ה פסקו האלפסי והרמב"ם דלא הוי גט כלל... ובנ"ד הוי דרך תנאי והוי כאלו אומר הרי זה גיטך ע"מ שתחזרי ותנשאי לי – הוי לכ"ע תנאי גמור וצריכה לינשא לו ולקיים תנאה...”.

„ג. אפילו נקבל סברת המקילין, שבכל גיטי שכיב-מרע, הנתנים לפי מנהגו של מהר"י מפריש, מותרת האשה להנשא לעלמא, אחרי שתקבל עליה החרם והקנס – בנ"ד, שקודם נתינת הגט דברה עמו חמותו ויתר הקרובים והבטיחוהו שאשתו תחזור אליו כשיעמוד מחליו – דין שיעשה וידבר מה

שיצוה עליו המסדר, כי כן הוא סדר נתינת הגט שכ"מ, אם-כן, אע"ג שאמר לו המסדר שבזמן הזה נותנים גט סתם, אלא שמקשרים עצמם בחרם או בקנס לחזור ולישא זע"ז, והשכ"מ נענע לו ראשו – מ"מ מעולם לא גמר בדעתו שאשתו תהא פטורה ממנו ע"י החרם והקנס."

ד. ומה שהביא המתנגד ראייה מהא דקי"ל כרבה ורבא דאמרי גיטו לאו כמתנתו, משום גזירה שמא יאמרו יש גט לאחר מיתה – בנדון דידן אין זה גט סתם, אלא כדין מתנה בפירוש, שכשיעמוד יחזור וישאנה..."

ה. מה שאומר המתנגד לחלק ואומר שבימיהם לא היו עושים קישור, אבל בימינו שעושים קישור לא סמך הבעל אלא על החרם, או על הבטחת ממון, וגם לא הטילו תנאי בגט – כבר כתבנו שאין בדברים אלו ממש, משום שהקישור עצמו יש לו דין תנאי ואדעתא דהכי נתן הגט ואינו גומר בדעתו, שתנשא לאיש אחר והוא יקבל ממנה הקנס, או שתהיה בעונש החרם. ואע"פ שלא הטיל תנאי בגט עצמו, הבעל יכול לטעון, אילו ידעתי זאת לא הייתי מגרשה."

ו. ומה שרוצה לחלק, שלא הבטיחה לו אשתו, אלא חמותו – כבר הוכחנו, שאין חילוק בין שמתנה היא בעצמה עם הבעל, ובין אחרים הבאים מכוחה, ראין דרך שאשה ילדה כזאת תדבר דברים כאלה עם בעלה המזוטל על ערש דוי וכ"ש שידוע הוא שחמותו היא העקרית בענין זה והכל תלוי בה. ועוד, הלא חמותו תבעה ממנו הגט והיא שהבטיחה לו קודם ועפ"י דבריה נתן לאשתו את הגט, ולכך אין דברים הללו כדאיים לסמוך עליהם."

ז. מה שאומר המתנגד, שהבטחת חמותו לא היתה סמוכה לנתינת הגט – הוא הבל ורעות רוח, שהרי היו עסוקים באותו ענין, ולפי דבריהם נתן הבעל את הגט, כי לא נתנו הפוסקים שיעור לדבר, אלא משעה שהתחילו לדבר על כך, וזה מקרי תחילת נתינה."

ח. מה שאומר שהיה לו להזכיר זה בשעת נתינת הגט – הא באמת הזכירו זה, שיחזרו וישאו זא"ז, ולפי אותם הדברים עשו הקישור. הלכך כל מקום שפירש קודם הנתינה – די."

ט. מה שרוצה המתנגד להקל ולומר שהיה לו להזכיר בשעת שביטל את המודעות לפני נתינת הגט ולא ביטל – לא ידעתי מה אמר, שאם היה לו להתנות תנאי גמור, הא לפי מנהגו של מהר"י מפריש אין להבעל להזכיר שום תנאי בשעת נתינה. ואם רצה לומר, שהיה לו להזכיר בשעת מתן הגט את הקישור שנעשה ביניהם – למה היה לו להזכיר, הרי הקישור נעשה ונגמר?"

„י. מה שהוא אומר, שהמגורשת ואביה לא חזרו בהם בקישורם מעולם, אלא המגרש חזר בו — הוא שקר מוחלט, כאשר מבורר ביטולו“.

„יא. מה שהוא כותב, שהבעל עמד בב"ד הגדול והודה וקיבל עליו בכל חומר שהגט שנתן לזינה אשתו אין לו לפקפק עליו שום פקפוק בעולם — דברים הללו הם שטות גמור, כי אם יש באמת לפקפק על איזה גט, מה תועלת בהודאת הבעל, שמודה שאין לו עליו פקפוק? ואדרבא מתוך מעשיהם ניכר דמאחר שלא היו רוצים ליתן להנער אותו דבר מועט שנתפשרו עליו, עד שהכריחוהו לעמוד בפני הב"ד ויודה הנ"ל — הדברים ניכרים שהם בעצמם יודעים היו שיש לפקפק על הגט בגלל הדחיה שדחו אותו מאשתו, דאם כן, הודאה זו למה? ומהיכי תיתי לומר שיש פקפוק?“

„יב. גם מה שכתב, שבפירוש אמרו לו בשעה שצוה לכתוב הגט, שבזמן הזה אין נותנים גט על תנאי כלל וכו' וכן עשה — לא ידעתי טעמו בזה. הלא גם הבעל טוען שנתן הגט סתם בלי שום תנאי, אבל לא נתנו אלא על תנאי זה, שהבטיחו לו ונתקשרו ביניהם קודם הנתינה, שכשיעמוד תחזור אליו, ואם כן, אם הוא בעצמו מודה שזה הטעם הוא גדול על כולם ואין בו ממש — איך יסמוך להקל על הטעמים הקטנים ממנו? דמכל שכן אין בהם ריח ולא טעם“.

„יג. ומה שאומר, שאמר להשכיב מרע שיתן גט גמור להיות מותרת על ידו לכל גבר שתרצה ולא יהיה לזע"ז שום צד חיוב שתחזור ותנשא לו, כי אם מכח קבלת חרם מעתה — הם דברים שאין מדרך המסדר לדבר כן עם שום שכ"מ ולכך אין אנו מחוייבים לקבלם. וגם נשאל למסדר מפני מה דקדק כך לדבר דברים האלה להשכ"מ, מה שאין נהוג, אלא מתוך מעשיו ניכר שברעתו היה לרמות את הנער ולדחותו מאשתו. ואם אף דיבר הדברים באזני השכ"מ — מי יאמר לנו שהשכ"מ האזין לדבריו והודה עליהם ועל דקדוקם. הלא השכ"מ לא עלה במחשבתו שמבקשים לדחותו מאשתו ובתומו הלך ליתן גט על דעת שהבטיחו אותו שמשיעמוד תחזור אשתו אליו כבראשונה ולא נתן לבו לדקדוקי דברים אלה של המסדר. ואף ששמע והבין אותם, חשב בדעתו שתיקון סדר נתינת הגט כך הוא לדבר כדברים האלה, אבל הוא על הדברים הראשונים סמך, וגם המסדר דיבר דברים כאלה, הלא השכ"מ לא הוציא הדברים האלה מפיו, שנאמר שבזה ביטל הבטחות ותנאים ראשונים“.

„יד. לפי דברי המתנגד המקיל שאמר להבעל בפירוש שלא יהיה לאחד מהם שום צד חיוב, כ"א קבלת חרם, והקנס של ממון הוא לפי משמעות ההתקשרות — אם כן הטעה את הנער. ומה שאמר שהיה מרצון, אם ידע הנער שלא היה שם שום קנס, מאחר שהאשה תפסה משלה — במה סמך הנער על קנס הממון?"

„טו. וגם מה שכתב, שלא היתה כאן הטעה הואיל ומנהג הקהלות הוא להוסיף על הכתובה — הם דברי כסילות, כי מנהג הקהלות הוא כשהאשה מתאלמנת או מתגרשת מדעתו. ובנדון דידן שעשו לו קישור, שלא תדחה אותו לאחר שיעמוד מחליו, ואם לא תפסיד משלה כלום — איזה בטחון וקישור יש לו? גם החרם שכתבו בתוך שטר הקישור אינו חוזר אלא על הקנס של ב' אלפים, נמצא כשתתן לו הב' אלפים היא פטורה אף מן החרם, והואיל ולא היתה בידו כפיית ממון עליה, משום שלא מחלה על כתובתה והתוספות שהיא כפל כפלים — אם כן אין כאן לא חרם ולא קנס. סוף דבר אין בדבריו שום ממשות טעם וגם הם דברים שבדה עתה מקרוב בלבו".

ומהר"ם מסיים דבריו: „מכל הליו טעמיו שכתבנו נראה שאין להמקילים שום טעם נכון להתיר האשה מרת בת שבע הנ"ל להנשא לעלמא בגט זה, הן מצד הדיון, הן מצד הסברא עד שתקבל גט שני כשר מבעלה כהר"ר יצחק הנ"ל מרצונו הטוב, ואסורה להנשא לאיש אחר בגט הראשון הנזכר. והמסכים לדברינו יקבל ברכה ושלום. עד כה דברתי וכתבתי הנראה לע"ד מצד הדיון והסברא, למען האמת והשלום ומשפט צדק לאפרושי מאיסורא חמירא דאשת איש. ושלום על דייני וחכמי ישראל. נאום הטרוד מאיר בן מהר"ר גדליה ז"ל, ה"ה חתן המלך הגאון מהרר"ץ כ"ץ ז"ל ה"ה".

הוא מתחיל לתור אחרי רבנים וראשי ישיבות שיעמדו לימינו וליצור כח נגד החלטת הרוב בירוסלב. הוא מתכווין להעלות את הענין שנית ביריד לובלין, שעומד להתקיים בעוד מחצית השנה. הוא מצליח לאסוף מספר הסכמות, וכך הוא כותב בספרו: „ואלו הן הסכמות הגאונים, שהסכימו לדברי הנ"ל, מלבד מה ששלחו אלי הסכמתם בכתב מיוחד ונאבדו מתוך התשובות". אם אף היו הסכמות אשר נאבדו — לפחות היה לו להזכיר את שמות הגאונים הללו. מבין חמשת הגדולים שהסכימו לדבריו הגדול ובעל המשקל היה ר' מרדכי יפה בעל „הלבוש", שנרתם לעמדתו של מהר"ם, ואף עלה עליו בחומרתו ובקיצוניותו לפסול את הגט (ראה להלן את דבריו).

ארבעת האחרים: ר' יעקב הילפרין, ר' שמשון באכנר מלבוב (יתכן אחד מבית דינו), ר' אהרן אבא הלוי, הנזכר מספר פעמים בתשובות המהר"ם, הקורא לו „מחותני“. ור' צבי הירש ז"ק, הנזכר בתשובות אף הוא. יתכן שגם ר' יעקב הילפרין, הוא ר' יעקב, הנזכר בתשובות הנ"ל (ט"ו, קי"ז), והוא תלמידו הוותיק של המהר"ם. תשובותיהם של אלה הארבעה הן קצרות, ונביא אותן להלן בשלימותן.

„דברי פי חכם חן חן לחכמים ונבונים, בדקדוקי דברי הגמרא והפוסקים הראשונים והאחרונים, ואומדנא דמוכח שהמגרש הזה בעת נתינת הגט סמך דעתו אדברי הבטחת הראשונים שהבטיחוהו שכשיעמוד מחליו, שתחזור ותנשא אשתו לו בחופת נעורים, אעפ"י שהיה המגרש מוכרח עפ"י תקנת חז"ל בעת נתינת הגט לדבר שיגרש סתם בלי שום תנאי, מ"מ דעתו במחשבתו לא היה רק כשיתקיים ההבטחה שהבטיחה אותו חמותו. ואם כן אין זה גילוי דעת בגט, רק דעת ממש. ואם כן, עכשיו שחזרו מההבטחה הזאת ואינה מתרצה להנשא לו, ממילא היתה נתינת הגט למפרע בטעות. לכן גם אני מסכים שלא להתירה להנשא לאיש זר, כ"א שתתגרש שנית מבעלה כתיקון חז"ל. למען האמת באתי על החתום: נאום יעקב ב"ר אליקים ז"ל ה"ה היילפרין“.

„דאם יהיו כל חכמי פולין ורוסיא בכף מאזנים והרב הגדול מהר"ר מאיר נרו בכף שניה — מכריעה את כולם בפלפולו חריפא ובקיאות אשר הראה בתשובה הנ"ל. ואני הצעיר בחכמה ובשנים באתי כיוודא ועוד לקרא ואמרתי, שאין מחלקין כבוד לר"פ לאפרושי מאיסורא, והלכה כרבי מאיר לחומרא. ובאתי על החתום בקצרה, וכיד ה' הטובה עלי הרחבתי ביאור בקונטרס עפ"י התורה וגמרא וסברא. נאם שמשון בן מהר"ר יצחק ז"ל, באכנ"ר. החותם פה לבוב שע"ב לפ"ק“.

„ואף אני עמדתי על דברי הגאון נרו על דרך העיון וראיתי כי הם בנויים על האמת והצדק וסברא ברורה כהלכה וישרה. גם כי העליתי בקונטרס בדיו ודברי מסכימים לדבריו האשה לאסרה. בהא סליקנא ואמינא להצריכה גט שני ולפטרה. והמחמיר על ככה ישא מאת ה' ברכה. נאם אהרן אבא לוי“.

„אף כי לא עדיפנא מחברי, מ"מ כשראיתי את רבי מאיר מאחוריו, עפ"י העיון בתשובתו הנחמדת, אמרתי: נופת תטפנה שפתותיו, אשרי שומע חכמותיו, חכמותיו בחוץ ירוננו, ע"ד שמרדכי(מהר"ם יפה) יצא להסכים עמו להצריכה גט שני. בכן אני הצעיר ג"כ מסכים כרבי מאיר בגזירותיו

לחומרא ולאפרושי מאיסורא. נאם הקטן צבי הירש בן מהר"ר נתן זק ז"ל.
 בתשובותיו מביא המהר"ם רק תשובה אחת (קכ"ו), שהשיב ישירות
 לאחד ממתנגדיו. לפני תשובתו הוא מקדים ואומר: „והא לך תשובתי אשר
 השבתי לאחד מן המקילים בגט שכ"מ הנ"ל, שרצה לסתור דברי תשובתי
 הנזכרת, הגם שכבר יצא הדבר לאיסור". המקיל הזה הוא לא אחר מאשר
 רבי שמואל איידלש (המהרש"א), שהוא אגב גם מחותנו. והרי מכתבו אליו:
 „לדזיו ליה כבר בתיה שלום, הוא אהובי מחותני האלוף המרומם פ"ה נ"י
 ר"ג ור"מ מהר"ר שמואל סגל יצ"ו וכל המסתופפים בצל מעלתו, שלום".
 „ענין הגט מווינ"א. הנה יצא הענין לאיסור, שצריכה האשה גט שני,
 גם לפיים בעלה במידי דמתפיים. כדי שיתן לה גט שני מרצון, כאשר יובא
 בלי ספק לחוש אזני הכ"ת והעב' אין. אך עצור במלין מי יוכל ע"ד שראיתי
 העתק מדברי כ"ת, שכתבת על ענין גט הנ"ל, ולקחת הדבר לפשוט להיתר
 ותלית עצמך בדברים שאין להם שום מציאות, במחילה ממעלת כ"ת. ואפשר
 דלפום חורפא לא עיין מר לדקדק בדברי. ועתה אשיב לכ"ת על דבריו
 ראשון ראשון. וראשונה אומר ואציע הדברים וסדר התיקונים ומתוכם
 יתבררו דברינו". והוא הולך וסותר את דברי המהרש"א ומסביר את
 נימוקיו. „שלא כדברי הטועים", „ולא ידעתי טעמו דמר", „כל דברי כ"ת
 תמוהים בעיני ואינם מוכנים לי", „גם מה שכתב כ"ת ומה שאמר שסברא זו
 סברא דחווה היא וכו' דחה הדברים בגילא דחיתתא וכו'. במחילה ממר לא
 גילא דחיתתא היא, כי אם עמוד ברזל ודברים ברורים", „גם מה שכתב כ"ת
 וכתבת דברים שלא היו ראויים להיכתב, במחילה ממר, הפכת דברי והפכת
 כוונתי כו'".

ומהר"ם מסיים תשובתו: „והנה לא נשאר מקום להתגדר בו להקל
 באיסור חמור כזה ולא ידעתי על מה סמך כ"ת וכתבת שהוראה זו פשוטה
 וידועה להקל. ומה שעבר עבר, ועל כל פשעים תכסה אהבה, ע"ד ואת יהב
 בסופה. ויתר הדברים שמתו בפי מוביל כתב זה. כה דברי הטרוד מחותנך
 איש בריתך מאיר בן מהר"ר גדליה ז"ל ה"ה חתן המלך הגאון מהררי"ץ
 כ"ץ". שרבי שמואל איידליש לא חזר בו מדעתו אפשר לראות מדבריו בסוף
 מסכת גיטין:

„למען ידעו הדורות להבין ולהורות בגט שכ"מ שנותנין בדורות הללו
 בסתם בלי שום תנאי ע"פ תיקון הר"י מפרי"ש. הנה אחרי אשר זכיתי
 ללמוד מסכת גיטין, אמרתי כי יסודו הוא בעצמו מה שפירש ר"ת בתוספות

בפרק מי שאחזו, אההיא דכל היוצא למלחמת בית דוד וכו', ולכן היתה בת שבע מותרת לדוד, שהיו נותנין גט גמור בלי שום תנאי ובצנעה, וכשחזר מן המלחמה היה כונסה והיתה בת שבע פנויה גמורה כו', ולפי שגרשה בצנעה כו' ובפרק הזהב בתוס' מפורש יותר בזה, שהיו עושין בצנעה, כדי שלא יהיו רבים קופצים לישאנה. ומהשתא הוא בעצמו תיקון של הר"י מפרי"ש בגט שכ"מ שאנו נותנים בלי שום תנאי, אלא לפי שלא עושין כן בצנעה בשכ"מ, היו רבים קופצים לישאנה – תיקן הוא שיהו עושין שידוכין מחדש בקנס ובחרם לכונסה, כשיעמוד מחוליו. וזה נראה לי ברור, הגם כי כבר כתבתי, כי הדברים כמשמען וכפשוטן בתקנת ר"י מפרי"ש, דהוה גט גמור כמ"ש כבר בראיות והוכחות, מ"מ אמרתי להעלות על הספר דבר שנתחדש לי בזה".

נעבור עתה לתשובתו של מהר"ם יפה (שאלה קכ"ג בתשובות מהר"ם מלובלין). את גירסתו בענין הגט מסרנו למעלה, ועתה נשמע את תשובתו המשתרעת על פני 14 טורים:

„ואני בשמעתי את הדברים הנ"ל בעת שקראו את הדברים הנ"ל באזני עמדתי מרעיד ומשתומם על השמועה, ולבי בער כאש בקרבי על קצת רבנים שהעלו בלבם להחטיא את ישראל ולהתיר להם חומרות מאשת איש והרבות ממזרים בישראל. חלילה וחלילה. והציקתני רוח בטני ואמרתי למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט, רצוני לומר, למען ישראל המציונים במצות חמורות – לא אחשה ולמען קהל ה' הצריכים ליראת שלם בתכלית השלימות מצד היחוס – לא אשקוט ולא אניח מלהשיב על דבריהם ולחוות דעתי ולגלות טעותם ודמיונם בגיטין שהם דמיוניים שאינם אמתיים ואין להם דמיון אמתי בשכל".

„אך על דבריו האחרונים אשיב בראשונה, אשר קלל ואמר יסכרו פי דוברי שקר והעוברים חרם ר"ת כו' – אני אומר, קללת חכם היא והש"י יהפוך קללתו לברכה, כי לא דיבר נכונה; אשר אמר מי שמערער על גט זה עובר על חרם ר"ת כו' – טעות הוא בידו, כי לא החרים רבנו תם, אלא על מי שעמד בעת נתינת הגט והיה נראה לו שלא ניתן כהלכתו והוא שותק עכשיו, ואחר כך כשיצא לחוץ הוא מערער ומוציא לעז על הגט ההוא – על זה החרים ר"ת; או מי שהיה בעיר בעת כתיבת ונתינת הגט והיה יכול ללכת שם, ואחר הנתינה יאמר: אלמלא הייתי שם הייתי מערער על הגט שלא ליתנו מפני הריעותא שאני רואה בו עכשיו. אבל מי שלא היה בעיר בעת

נתינת הגט ואחר כך שומע מנתינת הגט ונראה לו שיש לו חלוקים וערעורים על הגט – היאך ישתוק, שמא באמת גט פסול הוא. ואם כדברי הרב המסדר הגט הנ"ל והנלווים אליו, הגיטין הניתנים בכל העולם, אף שיהיו בתוכם גיטין פסולים בודאי, ויהיו המסדרים מי שיהיו, יהיה אסור לערער עליהם מפני חרם ר"ת – חלילה וחלילה שמפי קדוש ר"ת יצא דבר כזה. ועוד אני אומר, שבנידון דידן שאין הערעור על שעת נתינת הגט, כי ודאי נתינת הגט היה הכל כמשפט וכהלכתו, שהרי ניתן משני גדולי עולם ואין הערעור נולד אלא מה שנתגלגל אחר מעשה הגט, שקצת יש שרוצים להקל תרי קולות גדולות לכתחלה: האחת, להתיר אשת איש לעלמא, והשנית, להרבות ממזרים בישראל, חלילה וחס להעלות על הדעת כן. והנדון הזה, אפילו מי שעמד שם בשעת נתינת הגט, יכול לערער."

„על כן אחוה דעתי לגלות חומר האיסור שיש בגט זה מי שמתירה להנשא לעלמא, וזה שהם רוצים לדמות גט הניתן מאהבה לגט הניתן מחמת שנאה ומחמת שלא מצאה חן בעיניו, ובאמת אינם דומין זה לזה, כאשר אבאר בעה"י."

„אך אקדים להם שאלה גדולה והיא כלולה לכל, וזה כי ידוע ומפורסם הוא במשנה סוף גיטין דף צ': ב"ש אומרים, לא יגרש אדם את אשתו אא"כ מצא בה ערות דבר וכו', מדלא אמר אסור לגרש, משמע שהיא עצה טובה, אבל הוא יכול גם בלי מציאת ערות דבר לגרשה... ואפי' מגרש מחמת אהבה... שכן שכיח ומצוי בבני אדם ששונאים אחד את חברו בלא טעם, כמו שאמרו חכמי המחקר: אהבה אין בה טעם, כך אני אומר שלפעמים יש שנאה בין בנ"א בלי טעם... אבל כשאנו רואים שלבעל יש על אשתו אהבה גמורה ובא לגרשה מתוך אהבה גמורה, כדי להצילה מחליצה... ובימי חורפי עמדתי זמן רב בתימא זו... ובכל פעם ששמעתי על חולה מסוכן בלי בנים ועם אחים, וקרובי האשה השתדלו להוציא ממנו גט, כדי להצילה מזיקת יבום – הייתי משתומם ומתמיה מהיכן למדו רבותינו וקדמונינו לומר כן, שהרי ידוע שזה אוהב את אשתו, שמא הגט אינו כורת ביניהם ואינה פוטרת אפילו מיבום. וכמה פעמים נשאתי ונתתי עם רבותי וחברי ולא השיבו לי דבר שיתיישב על לבי... עד שמצאתי משנה בפרק האשה רבא ונתיישבה דעתי... אם מגרשה מתוך אהבה אינה מתירה לעלמא, מפני שהוא מחזיקה לעצמה... ואין מכוונתו לכרות כריתה גמורה, שתהא נפרדת ממנו לגמרי... דבכל גט הולכים אחרי כוונת המגרש, אם מגרשה משום שלא מצאה חן

בעיניו — כוונתו לכריתה מוחלטת. אבל אם מחשבתו מתוך אהבה יוכל לגרשה ולשמור בה... וא"כ אין לאשה זו תקנה להינשא לבעל אחר אא"כ יחזור הוא וישא אותה...".

„ומעתה אני אומר בבירור ובפשיטות, שמה שנהגו קדמונינו ז"ל, שכשבא לידם גט כזה משכ"מ שגירש כדי להפקיע מזיקת היבם, שנהגו תמיד שעמד השכ"מ מחוליו עשו ביניהם נשואין חדשים בחופה וקידושין בלי פקפוק ובלי נדנוד — לא נהגו כך משום מנהג בעלמא או משום קישור החרם שביניהם, כמו שכתבו המקילין, אלא מפני שהיו סבורים מדין התורה שהגט הזה לא היה בו אלא ריח הגט, רצה לומר שהמגרש לא היתה כוונתו להתירה לעלמא, אלא להפקיעה מזיקת היבם, והיו סוברים שאשה זו אין לה תקנה אחרת להינשא לאחר, רק דוקא לבעלה הראשון... וזה שראו שהיו צריכים להשתדל מהשכ"מ ע"י אוהביו וקרוביו שיתרצה ליתן לה גט, כדי להפקיעה מזיקת אחיו, ושהיו צריכים להתקשר בפני עדים בחרם ובקנס שיחזרו וישאו זה את זה. וגם כשראו שהבריות היו מתמיהין על גט זה ובאו ושאלו, מפני מה נותן הבעל גט לאשתו, הרי לא היתה שנאה מעולם ביניהם. וצריכים להשיב להם, שהגט הוא לתקנת וטובת האשה... וכ"ז היה קודם נתינת הגט, והיה פרסום גדול, והוי כאלו אמר בפירוש: ואי את מותרת לכל אדם".

אחרי שמהר"ם יפה הכניס גורם חדש במצב הגט מווינא, שאפשר לקרוא לו גורם פסיכולוגי, והיא שהאשה עדיין קשורה לבעלה מבחינת האהבה, מבחינה רוחנית, ואין לפניה דרך אחרת אלא להינשא לו מחדש, ואף אסורה לה לקבל גט ממנו — פונה הוא לעבר הרב המסדר, הוא ר' יהושע פאלק, לסתור את דבריו וראיותיו: „א. בדבר גילוי דעת — נכון שבשאר גילוי דעת פסקינן דלאו מילתא היא, אבל גילוי דעת זה הוא הוכחה גמורה שכוונת הבעל היתה רק לפוטרה מן היבום ותו לא; ב. אין דמיון בין גט לעסקת ממון (כהוא שמכר נכסיו ע"מ לעלות לא"י ולא עלה, שהמקח קיים), כי בממון צריך כל אחד לדעת במה הוא מתעסק, מה שאינו כן לגבי גט, שהוא תלוי במחשבה, וכוונת הבעל היתה לקיימה ובאה מחשבה ומבטלת דיבור; ג. ומה שהרב המסדר רצה לחלק בין שאמרה החמות ובין שאמרה האשה — בנדון זה לא דיבר נכונה ולא חש לקימחיה, שהרי גלוי וידוע שהאם הזאת היא גברת הבית ולא ימרו את פיה, והבת היא עדיין ילדה ואמה דברה בשמה ובהסכמתה; ד. ומה שכתב, שאפילו אם האשה עצמה היתה אומרת זאת, אינו

אלא פיטומי מילי – הרי כתב שאחר שעמד מחוליו, היתה החמות צריכה לנסוע לק"ק פראג ונתוועדו יחד וקבעו זמן נישואין חדשים לאחר שלשים יום, וא"כ התכוונו באמת להחזיר לו את אשתו. ובוזה שהתוועדו יחד וקבעו זמן נישואין עומד בסתירה לזה שהבעל וויתר אח"כ בפני ביה"ד הגדול בלבוב והודאתו לא היתה הודאת אמת, אלא לחזק דבריו כנגד גיסו מהר"ר הירץ בענין הפשרה שעשו ביניהם."

„וכיון שכך הוא אומר אני... שהאשה הזאת אין לה תקנה להנשא לשום איש בעולם רק לבעלה הראשון ישראל יצחק הנזכר. ואפילו בגט שני לא יוכל להתירה לעלמא בשום אופן כלל וכלל. וחלילה להעלות על הדעת... שכוונתו היתה להתירה בשעת הנתינה, ובמחילת החרם והקנס משני הצדדים יוחזק כח הגט למפרע להתירה לעלמא, כמו שאמרו המקילים – חלילה וחלילה לכל הבא להתירה לעלמא. ע"י מחילה זו הרי מתיר א"א ומרבה ממזרים בישראל, חלילה, לא יעשה כן בישראל... ומה שאומר הרב המסדר, דאם כן למה מתקשרים חוזרים ומתקשרים זא"ז בחרם ובקנס... הלא בלאו הכי צריך לישאנה – אני אומר שגם בזה לא דיבר נכונה... אעפ"י כן צריכים קשור חזק ואמיץ משני הצדדים בחרמות ובקנסות ממנו וממנה, וזה מן האשה צריכים קישור חזק שתחזור ותנשא לו... שלא תאמר מה לי ולך? אשה אני עגונה ושוממה ואתה תשא אחרת כרצונך... ולא יהיה כח ביד הב"ד לכופה לחזור אליו. וע"י הקישור והחרם והקנס יש כח בב"ד לכופה אותה לחזור אליו בקדושין. גם מן הבעל צריכים ג"כ החרם והקנס, כי יש לחוש שכשיעמוד מחוליו יעלה בלבו טינא ומחשבה אחרת, או יתן עינו באשה אחרת ולא יחפוץ לקחתה ויאמר לה: מה לי ולך ולעיגונך? את תשבי עגונה כל ימך ואני אשא אחרת... ואל תשיבני מכל גיטי שכ"מ הנזכ' בגיטין, כי כל המגרשים והמגורשים לא היו מאמינים זל"ז, שחששו שמא יתעגנו ולחרם ולקנס לא נתנו את לבם... וזה ברור ופשוט בעיני. כל זה כתבתי בשמעי דברי האגרת הכתב הרב המסדר הגט הנ"ל."

„ואחר כך באה אלי האגרת והפסק שכתב הרב הגאון הגדול נ"י ר"ג מ"ו מוהר"ר מאיר יצ"ו מלבוב. יובן מתוכו שמעשה הגט היה על ידי שהטעו את המגרש הנ"ל, ומתוך כך פסק שיכול המגרש להתירה לעלמא בגט שני והאריך בדבריו."

„על זה אני אומר, אם הדברים ברורים הם כדבריו שהיה גט מוטעה, אם כן לא היה בכח כריתת הגט הראשון אפי' לפטרה מחליצה, מאחר שנעשה

בטעות ולא היה בכח הגט הזה לכרות ולהפריד האשה מבעלה, ואפי' לפוטרה מן החליצה, אם היו הדברים כן, א"כ עדיין היתה אדוקה בבעלה ואפי' ריח הגט לא היה כאן, א"כ בודאי שפיר והדין עמו, שאם היו הדברים כן, שיוכל הבעל לפוטרה בגט שני. אלא שבעיני נראה שהדבר קשה לברר. לכך אני אומר, שאין לאשה זו שום התרה בעולם להנשא לאיש, אלא לחזור להנשא לבעלה הראשון."

„כללא דמילתא: אין לזאת האשה בק"ק ווינא שום תקנה להנשא לאיש, כ"א לבעלה הראשון הנזכר. וכל המתיר אותה אפילו ע"י גט שני, הוא מתיר א"א לעלמא ומרבה ממזרים בישראל. וזה נכון ברור ופשוט בעיני, ולרוב פשיטותו אצלי לא הוצרכתי להעלותו בדפוס לבוש הבוץ והארגמן אשר לי, הואיל וראיתי שנוהגין כן בפשיטות בלי שום פקפוק כלל ואמרתי שמדין תורה נהגו כן ולא משום מנהג בעלמא כמו שאמרו המקילין. את הנראה לע"ד כתבתי וחתמתי: היום ד' א"ך טוב לחודש שבט שע"ב לפ"ק". מרדכי נקרא יפה בן א"א הר' אברהם ז"ל."

הוא אינו מסתפק בתשובתו הארוכה וממשיך להתווכח עם מתנגדיו וחוזר ומסביר את הקשר הסמוי בין הזוג – למרות גירושיהם – מבחינה פסיכולוגית.

והוא מוסיף על הראשונות: „אחרי אשר כתבתי וחתמתי פסק זה ככל הכתוב למעלה, שהיו בעיני דברים ברורים ואמתיים ונכונים לישרים בלבותם, ומתוקים לחיך לבעלי שכל ומדע לכל הקוראים בו, והראיתיו לקצת בעלי תריסין, עמודי עולם, ראשי ישיבות, לקרוא אותו, קצתם מהם יודו לדברי, וקצתם מהם יאמרו שמצאו דיבור בתוספות שסותר כל היסוד אשר הצבתי עליו כל הבנין, ואמרתי להם להראות לי אותו הדיבור, והראו לי דיבור אחד במסכת גיטין, ריש פרק המגרש דף פ"ב ע"ב בד"ה אפי' לא נתגרשה וז"ל: וא"ת, והא וראי' באיסור כהונה שאני, דהא אם לא התגרשה אלא מאישה ולא הותרה לשום אדם, פשיטא דאפי' לרבי אליעזר לא הוי גט כלל בעלמא, ואם מת מותרת להתייבם, אעפ"י שפסולה לכהונה, עכ"ל התוספות. והם הבינו מה שכתבו התוספות „ואם מת מותרת להתייבם, אעפ"י שהיא פסולה לכהונה", הרי ממש נגד הפסק הנ"ל שכתבתי, מפני שהם חושבים שגט כזה שהבעל אינו נותנו, אלא שתהא היא נפרדת ממנו ולא תהא מותרת לעלמא – אינו עוקר את זיקת היבם ומותרת להתייבם לעולם."

„אבל אני אומר שעדיין הם בחוץ ולא ירדו לסוף עומק דעת התוספות.

ע"כ אני צריך להקדים לך הקדמה. דע שהדבר פשוט הוא שהמגרש את אשתו שלא בגט גמור, אלא על מנת שיהא הוא נפרד לבדו ממנה ולא תהא מותרת לעלמא אשר דברה בזה התורה בפסוק: ואשה גרושה מאישה, כמו שמפורש למעלה, אינה מדברת באיש שעושה זה בלא טעם, דאטו בשופטני עסקינן? לא יעשה כן. והנה אני מצאתי שהרבה טעמים נמצאים לאיש שעושה זה שמגרש את אשתו ממנו לבדה ואינה מתירה לעלמא. וכבר ידעת שהוכחתי לעיל שזה הפסוק אינו מדבר אלא במי שמגרש מאהבה והרבה אופנים נמצאים במגרש מאהבה, לפעמים יש בה מאהבת ממון ולפעמים יש בה משום אהבת הבריות, ולפעמים יש בה שהוא רוצה להצילה מטרדת והיזק וטורח החליצה, כיצד לפעמים יזדמן לאשה שיש לה קרוב אחר שהוא עשיר ואוהב אותה והיה נותן לה מתנה מרובה, רק ששונא לבעלה ומחמת שנאת בעלה אינו נותן לה כלום, וכשהבעל רואה את זה מתוך אהבתו שאוהב אותה, שתתעשר היא אפילו בלא הוא – נותן לה גט שתהא נפרדת ממנו ואינה מתירה לעלמא, וחושב שמתוך כך יתן לה אותו האוהב (קרוב שלה) מתנות. ולפעמים יזדמן לאיש ואשה שנזדווגו יחד ואין זיווגם עולה יפה מחמת שרואין שמיום שנזדווגו יחד נעשית היא חולנית. ושמעתי כמה פעמים שהקרובים יאמרו אם יתפרדו זוג הזה, היתה היא חוזרת לבריא. וכתמוע בעלה את הדברים האלה, מתוך אהבתה הוא מגרש אותה, כדי שהוא יהיה נפרד ממנה, אבל אינה מתירה לעלמא, וחושב שאולי ישתנה המזל שלהם ויחזור וישא אותה. ולפעמים שאין להם בנים והוא נפל למשכב וירא שמא תפול לפני היבם ותהיה זקוקה לו וצער אותה, ומתוך אהבתה אותה מגרש אותה שתהא נפרדת ממנו ולא תהא זקוקה ליבם".

„אשר על זה בענין הצבתי יסוד כל הפסוק אשר כתבתי למעלה וכל זה הוא נכלל בפסוק: ואשה גרושה מאישה, כמו ששמע מלשון של רש"י בפרק האשה רבא. וכבר כתבתי למעלה, שכריתות הגט הזה אינו כורת בכח וחזק, כמו הגט שניתן אם לא תמצא חן בעיניו, לפיכך כשיזדמן גט כזה מחמת אהבת הממון שכתבתי, או מחמת אהבת הבריות, והוא נותן להגט סתם ואינו מזכיר בו שום דבר אחר, אינו עוקר בזה הגט, רק אישותו לבדו, אבל זיקת יבם אחיו אינו עוקר אותו, וכיוון שלא הותר כל האיסור שנאסרה מחמת קידושיו, שהרי אמר ואי את מותרת לעלמא, גם איסור היבום לא הותר ולא נעקר ממקומו. אם כן, אע"פ שנאסרה לכהן דהא נפרדה מבעלה הוא והוי ריח הגט אם מת, הזיקה לא נתעקרה, ואם מת מותרת להתייבם".

„ואני אומר שבגט הזה דיברו התוספות. וכבר ידעת מדברי, שכל עניני הגט תלויים במחשבה. אבל אם רואים ומרגישים בו שדעתו לעקור בגט זה גם כן זיקת היבם, כגון בניהון דידן במעשה הגט שבווין שאנו רואים בו שכוונתו היתה לעקור גם זיקת היבם — פשיטא שגם כוונתו מועילה, שפטורה היא מחליצה, שכל זה נכלל בפסוק ואשה גרושה מאישה, אבל היא עדיין אגודה ביה, שהרי לא התירה לעלמא. ואם כן מה שהוכחתי למעלה מפסוק זה ומפרש"י נראה שמעשה בגט בווין היה כך שכל מעשיהם וכל דבריהם היו מוכיחים שכוונת הבעל היתה להצילה מזיקת היבם".

„על כן לדברי הראשונים אני תוזר ואומר: כללא דמילתא, שהאשה הזאת מרת בת־שבע בת הקצין הר"ר ווייביש מק"ק ווין, אין לה תקנה להנשא לשום איש בעולם, כ"א לחזור לבעלה הראשון הנ"ל כמר ישראל יצחק הנ"ל במהר"ר אברהם ר' וואלפס. וכל המתיר אותה לאיש אחר אפילו בגט שני הוא מתיר אשת־איש לעלמא ומכשיל את הרבים להרבות ממזרים בישראל. להשומע יונעם. דברי החותם שנית מרדכי נקרא יפה".

פסק דינו של רבי מרדכי יפה לא היה לגמרי לפי רוחו של המהר"ם. אמנם הוא עמד לצדו בפוסלו את הגט מכל וכל, אבל מאידך דרש בתוקף שהזוג ינשא שנית וכפי שכתב: „וכל המתיר אותה לאיש אחר אפי' בגט שני, הוא מתיר א"א לעלמא", עם כל התוצאות הכרוכות בכך. ברור היה למהר"ם שהיחסים בין הזוג המגורש מעורערים ואין להם תקנה. עז היה רצונו ללמד לקח — לא את בת־שבע לבד — כי אם גם את אמה־חמותו של הבעל — להכריח את האשה לקבל גט שני מבעלה ואז יידרשו ממנה טבין ותקילין בעד הצער ובושת שגרמה לבעלה, בן אחות אשתו של המהר"ם.

הוא מצליח להשפיע על ר"מ יפה (הפניה שלו אינה בדינו) לשנות את דעתו ולסתור את הבנין היפה אשר בנה. וכך כותב המהר"ם בהקדמתו לתשובת רבי מרדכי הראשונה: „והא לך תשובת הגאון מהר"ר מרדכי יפה זצ"ל, שהשיב על ענין המתהווה בגט שכ"מ הנ"ל לפי סדר השאלה ששלחו אליו כת המקילין וקודם שהגיעו לידו דברי תשובתי, כאשר הוא הכל מבואר מדבריו, ואעפ"כ לא התיר באשה הנזכרת לעלמא אפילו בגט שני, רק שהוא מצריך אותה לחזור לבעלה הראשון; אבל אחר שבא לידו דברי תשובתי ויתאמתו לו כל הדברים — ביטל דעתו ועלתה גם כן הסכמתו להצריכה גט שני".

מדבריו מתברר, שהשאלה שהוא השיב עליה (בסי' קכ"ב) נשלחה לבעל

הלבוש לפני תשובתו של המהר"ם. ואכן גם הר"מ יפה מציין זאת בתשובתו (קכ"ג) ומוסיף בה את דברי ערעורו של המהר"ם בקצרה וגם את תשובותיו של מסדר הגט.

לפני שנעבור לתשובתו השניה (סי' קכ"ד) של רבי מרדכי יפה נביא את הקדמתו הקצרה של המהר"ם:

„והא לך הסכמת הגאון מוהר"ר מרדכי יפה הנ"ל שהסכים לדברי תשובתי הנ"ל, אחר שנתבררו לו שדברי כנים ואמתיים בענין המעשה שנתהווה בגט בוויין. בכן הסכים גם להתיר האשה בת-שבע הנ"ל לעלמא ע"י גט שני מבעלה כהר"ר יצחק הנ"ל, ולא שתהא לעלמא בגט הראשון הנ"ל כדברי המקילין, חלילה".

והרי תשובתו של הר"מ יפה בסי' קכ"ד:

„אמר מרדכי הנקרא יפה בן א"א הר' אברהם ז"ל".

„כבר כתבתי בפסק הראשון בעסק הגט שניתן בק"ק ווין, והסכמתי בו שאין לאשה הזאת תקנה להנשא לאיש אחר כ"א לחזור ולהנשא לבעלה הראשון כמר ישראל יצחק, כאשר הרחבתי בו המאמר בראיות ברורות ובסברות חזקות, אשר הוא באמת פסק נכון וראוי בכל דרכיו. וגם כבר ידעת שכתבתי כל הפסק ההוא על הכתב של המסדר הגט בטרם ידעתי טענת הרב הגאון הגדול נר ישראל מוהר"ר מאיר יצ"ו, שכתב שהיה הענין בסגנון אחר ממה שכתב הרב המסדר והוא שתלה כל כוונות שלו שהיו לו על גט שכ"מ הנ"ל מחמת שהיה גט מוטעה, לכך כתב הוא בפסק שיכול המגרש לגרשה בגט שני, שלא הותרה לעלמא בגט הראשון, אלא צריך לגרשה בגט שני. וכתבתי שם שאם היו נתבררים לי דבריו – הייתי מסכים עמו, אלא שלא נתבררו לי אז מה הוא הטעות. והנה עתה נודעו לי דבריו בבירור יותר, על כן חזרתי ועיינתי בפסקי הראשון ואחרי עיוני בו בעיון נמרץ, בעיון אחרי עיון, ראיתי מאחר שהצבתי יסודי על סברא חזקה, והיא שאמרתי הואיל וגרשה עד שנפרד ממנה אפי' מזיקת היבם, אם כן אין לה איש בעולם שיוכל להתיר האיסור שנשאר עליה באומרו: אי את מותרת לכל אדם דמי יתירנה, שהרי אין לה בעל בעולם, וזה אמרתי מכח סברא חזקה".

„הנה עכשיו בעיון העמוק אני אומר, אף על פי שסברתי זאת היא חזקה נאמנה ואמתית וגם פשטי הכתובים מורים על זה כאשר כתבתי, מכל מקום יש לבעל-דין לחלוק ולומר אעפ"י שהיא נפרדת ממנו בפירוד גמור כזה, מ"מ יש לאומר שיאמר, הואיל שהאיסור שנשאר עליה הוא בא לה מכח

קידושין שקידשה עצמה בראשונה ואסרה בקידושיו על העולם מחמת קידושין שקדשה, נוכל לומר ג"כ שיכול הוא עכשיו להתירה לעלמא בגט שני וגם יכול להמשיך פשטי הכתובים על זה."

„על כן אבוא להודיע להוד מעלתכם הרמה, החרים הגבוהים והרמים, חכמי ישראל גאוני עולם, אשר התאספו יחד לעת עתה בוועד החכמים להתווכח בפסק הגט הזה, שעלתה הסכמתי לצרף שני הטעמים יחד ולהסכים עם הרב הגאון הגדול והמרומם מהר"ר מאיר יצ"ו, שיכולה האשה הזאת להפטר ולהנשא לעלמא ג"כ בגט שני, אבל להתיר אותה לכתחלה על גט הראשון כאשר שמעתי שהעלו על דעת קצת המקילים – הוא דבר זר ורחוק וחלילה להתיר בישראל קולא גדולה בחומר גדול, שהוא איסור דאשת איש והרבות ממזרים בישראל. חלילה, חלילה, חלילה. לא תהא כזאת בישראל מכמה טעמים. כאשר גם שמתי כל הדברים בפי מאהבי חכם השלם, פאר התורה, הודה והדרה, האלוף מהר"ר בנימין דיין מפוזנ"ן נר"ו וכתבתי כל זאת לאהבת האמת והשלום."

„דברי מרדכי נקרא יפה חותם ע"ש ז' לאדר שע"ב לפ"ק בפוזנ"ן".
תשובה זו וכן התשובה שלאחריה (קכ"ה) נשלחו, כנראה, לוועד ג' ארצות, שהתקיים ביריד גראמניץ בסוף החורף שנת שע"ב. בתשובה הנ"ל מתעלם רבי מרדכי יפה מן ההחלטה שנתקבלה ביריד יערסלב, לפני כמחצית השנה (עיין ב„משאת בנימין" הנזכר למעלה), שהיתה לטובת המקילים. מהר"מ יפה, שהיה פעם ראש המדברים בוועד הנ"ל, נבצר ממנו לנסוע ליריד מטעמי בריאות, כפי שאנו קוראים בתשובתו הבאה.

וקודם ניתן את הקדמתו הקצרה של המהר"ם כמנהגו תמיד לתשובה

קכ"ה:

„והא לך האגרת שכתב הגאון מהר"ר מרדכי יפה הנ"ל לראשי הישיבות גאוני עולם ולראשי ופרנסי המדינה דג' מדינות יצ"ו עבור מקצת מן המקילים שהיו מתפארים ואומרים איך שפייסו ופתו את הגאון מהר"ר מרדכי יפה הנ"ל להסכים עמהם ולהקל באיסור חמור דאשת-איש כזה.

והרי פנייתו של הר"מ יפה לוועד ג' ארצות (שאלה קכ"ה):

„המאורות הגדולים המאירים לארץ ולדרים, הן הנה ראשי גליות אריאל, העומדים על משמרת תפארת ישראל, שלטי הגבורים, ראשי בני המעלה העולים במעלות הגבוהים והרמים, החרדים על דבריהם, משרתי עליון מוסדי ארץ ואיתנים, העומדים על הפקודים לעשות רצון קונם וחפץ

צורם, פרנסים וראשים ומנהיגים דג' ארצות יצ"ו, ועטרותיהם בראשיהם, בעלי תריסין, ראשי ישיבות, אשר כל בית ישראל נשען עליהם, מורים צדק ויחזיקו כל בדק, המה הגבורים המאירים והבהירים, היושבים ראשונה במלכות ולכל דבר אמת, ישמרם השומע אמת לעולם".

„אחרי הדברים והאמת אשר כתבתי בפסקי הראשון והאחרון, אשר גליתי בו דעתי בפשיטות, שאין לאשה המתגרשת מווינ"א שום התרה להנשא לבעל אחר, כי אם דוקא בגט שני מטעמים ידועים וגלויים אשר הארכת בהם הדיבור, והנה שמעתי שקצתם מן המקילים מתפארים לאמור לפתות אותי בפיתומי מילי, שאחזור בי מפסקי אשר כתבתי ולהסכים עמהם להתירה לעלמא על הגט הראשון שנעשה בק"ק ווין, אל אלהי הרוחות לכל בשר היודע ועד נאמן עלי, כי לא עלה במחשבתי מחשבת זר ופיגול לא ירצה, כאשר הם חושבים. והרי אני עכשיו מוטל על ערש דוי ל"ע ותולה בדיו מלך מלכי המלכים ית', שהוא יסעדני, לשלוח לי תרופה ורפואה מחולי הזה. הנני עומד לחזק ולאמץ דברי האחרונים שלא להתירה לעלמא, כי אם דוקא ע"י גט שני, וכל המקילין בדבר זה הם מתירים אשת-איש ומרבים ממזרים בישראל, חלילה, חלילה, חלילה, תלתא זימני, להעלות כן על הדעת לעשות מעשה כזה להתיר אשת-איש, כי עדין היא אגודה בבעל ישראל יצחק כמבואר בפסק שכתבתי".

„מובטחני שהחרדים על דבר ה' שיאותו דברי אלה בפניהם, וכן המוסכם אצלי, אם יגזור אל חי בחיים עלי לגלות פסקי בכל תפוצות הגולה אי"ה לבטל דעת המקילים באמרם, שרוצים להשתדל מאת רוזני וקציני דשלש ארצות יצ"ו לעשות הכרזה בקול חיל ביריד לובליו דהאידנא, להתיר המגורשת לעלמא. על אלה בקשתי שטוחה מהם יצ"ו, שלא ישגיחו לדברי המקילים ההם, ואדרבא, מעלתכם הרמה והנשאה יגערו בהם כנערה ונויפה שיסורו מדרכים האלו ולא יכשילו רבים ח"ו; ועמהם דבר אמת וצדק מאור"י תורתנו, ראשי ישיבות הנשאים והרמים, התעוררו, התעוררו, אל תשגיחו לדברי המקילים להסיר המכשלה הגדולה הזאת מישראל, וחלילה וחס לזרעא דאבא לחזור בי מפסקי האחרון שמסרתי ביד מאהבי ידיד ה' נשיא אלוקים, פאר התורה, האלוף מהר"ר בנימין דיין יצ"ו, ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת להתיר אשת איש לעלמא חלילה, דומיא דיוסף שאמר לאשת אדוניו ואיך אעשה וכו'. המשכיל יבין שיהיה ח"ו מעוות לא יוכל לתקון וק"ל".

„עד כה דברתי וגליתי את כל מצפוני באמת ובתום יושר לבבי, שהאשה הזאת מרת בת שבע בת הקצין מר וויביש מוויין אסורה לעלמא בלי גט שני, ובכן תקבלו שפע ברכה ושלוש מאת המקום, ואשרי למחכים למשפטים וחוקים של תורה ומתוקים. דברי המצפה לישועת ה' ית', חותם בידים רפות, ר"ח אדר שני שע"ב לפ"ק".

מרדכי נקרא יפה.

ובסוף המכתב:

„בהיות שהגאון הנזכר מוטל על ערש דוי, קלנו מראשו קלנו מזרועו, ידי הגאון כמהר"ר מרדכי יפה כבדים, וכמעט שאין רישומו ניכר, ביקש מאתנו לאשר ולקיים חתימתו, שהוא כתב ידו ממש, וכלם פה קדוש דברי פי חכם חן, בכן אשרנוהו וקיימנוהו. מרדכי בהר"ר יוסף, סופר, ושמע דק"ק פוזנא, ונאם יוסף סופר בלא"א שלמה הלוי ז"ל".

ימים ספורים אחרי כתיבת מכתבו המרטט נתבקש רבי מרדכי יפה לישיבה של מעלה (ד' אדר שני שע"ב). יש לשער שפנייתו הנ"ל הובאה לתשומת לבם של גדולי התורה ביריד גראמניץ, אולם היא נדחתה ברוב דעות על ידם (ראה להלן).

מהר"ם מלובלין לא אמר נואש במאמציו למשוך אחריו כמה מגדולי ישראל. הוא פונה לרבנו יואל ומסדר לפניו ראיותיו לביטול הגט. בתשובותיו לא נמצאת פנייתו זו אליו. יש לשער שתשובתו מס' קכ"ב נשלחה גם לבעל הב"ח.

רבנו יואל לא נסתמא מהכבוד שחילק לו המהר"ם, ויתכן שנרגז על הדברים החריפים שמשתמש בהם המהר"ם נגד רבי יושע ולק בעל הסמ"ע, כאילו ידו במעל הזה וכו'. הוא רואה במהר"ם נוגע בדבר, שהרי הוא דודו של הבעל. והוא מוסיף תשובה נוספת (ב"ח החדשות סי' צ"א) ובה משתמש במלים קשות נגד המהר"ם. הוא חוזר על הכינוי „החכם" פעמים אחדות ואינו חושך ממנו ביטויים שבהם אוהב המהר"ם להשתמש לגבי מתנגדיו, כגון: „מהפך הקערה על פיה", „דבריו נשברים ונסתרים", „הדברים ברורים לדרדקי".

וכך הוא כותב בתשובתו:

„אחרי כתבי מה שנראה לפע"ד להתיר האשה, ושאין בדברי המערערים ממש, הגיע לידי תשובה מהחכם הרב מהר"ר מאיר נ"י, בעל דודתו של הבעל המגרש כתב באיסורא דהאי איתתא. ולפי שרוב דבריו לא נראו לפי

הדין אמרתי להעלותם על ספר ולברר שאין בדבריו ממש לאסור האי איתתא ולא אאריך על פרטי דבריו, כי אם במה שדבריו נשברים ונסתרים בדרך כלל".

והוא הולך וסותר אחד אחד את בנינו של המהר"ם:

„א. מה שכותב החכם, שגט בלי תנאי נקרא, רק אם השכ"מ אומר בפירוש, שהגט יתקיים אף אם יקום מחוליו, או סתם – נראה שזה הוא טעות נמור מאחר שמסדר הגט הודיע לשכ"מ, שבזמן הזה אין מגרשים על תנאי, והגט הוא גט גמור. והחולה נהג בסדר הגט כבריא והודיע שמגרשה ברצון טוב בלי אונס ותנאי. ואיך יכול לעלות על הדעת, שהוא מגרשה על תנאי, שאם יבריא – לא יהא גט?"

„ב. מה שכותב החכם מדעתו, שבאם הבעל סמך על דברי מבטיחו אין צורך בכפילות התנאי – זה טעות גדול מן הראשון, מהפך הקערה על פיה, דיציבא בארעא וגיורא כשמי שמיא... ואין זה אלא דברי נצוח. וגם מה שכתב בשם „שלטי הגבורים" ודחה דבריו בהבל פיו – הנה נעלם ממנו, דהוא ז"ל העתיקם מדברי התוס' והרא"ש..."

ג. מה שכתב, שידוע שכל מסדר גט שכ"מ מקדים ומסביר לחולה את הצורך לתת את הגט ומבטיח לו שאם יקום מחוליו יחזור ויקחנה, ולכן אין לומר שביטל דבריו הראשונים ויש לו דין תנאי ולא דין גט סתם – עם כי הדברים דחויים ומעצמם הם נופלים, כי איך אפשר לומר שהמסדר הגט יסביר לחולה שעליו לתת גט סתם, משום שאנו מוזהרים לא לתת גט על תנאי, ולכן לגט יהיה דין של גט על תנאי. אף גם זאת מדברי עצמו אין להם מקום... אלא הדברים ברורים לדרדקי אע"פ שכוונת הבעל לחזור ולישאנה – ואנו עדים שכך היתה כוונתו – ובפרט שגילה לו מסדר הגט ואמר במפורש, שלא נוהגים לתת גט על תנאי, אלא בגט גמור, והחולה הסכים לדבריו, פשיטא שיש לו דין של גט גמור ולא גט על תנאי".

„ד. מה שכותב (המהר"ם), שיש לחשוש משום קלקולא, שהבעל יקלקל הגט, כמו במוציא אשתו משום שם רע שיכול הבעל לטעון, שעל דעת זו לא גירש, ואם הבעל שותק, אנו איננו שותקים – אין הנדון דומה לראיה אלא כי אוכלא לדנא – כי בנדון דידן יודע הבעל שנותן גט גמור ללא תנאי, והרשות ביד האשה להנשא לאחר, ולכן אינו יכול לקלקל את הגט, בטענה שאילו היה יודע – לא היה מגרשה. ובפרט שמעשה ההתקשרות בחרם ובקנס מוכיח שיכולה להנשא לאיש אחר, אם תקבל עליה את החרם.

„ה. מה שכתב, כי כוונת הר"י מפרי"ש לא היתה שהאשה תהא פטורה מלחזור לבעלה אם תקבל עליה החרם או תתן הקנס, אלא הקישור נעשה, שהבעל יהא בטוח שתחזור ותנשא לו כשיעמוד מחוליו — אין זה כלום דמה בכך שאין עושים הקישור מתוך כוונה זו — — — ואם תאמר, כמה הוא בטוח שתחזור אליו? תשובה לדבר, סמוך היה לבו, כי תחזור אליו כי אחרת תהיה בחרם כל ימיה וגם תשלם את הקנס, ואילו הבעל לא היה מוחל על החרם והקנס — אין ספק שהיתה חוזרת להיות אשתו. אלא שהוא לא חשק בה מאיזו סיבה, תהיה מה שתהיה, ומחל על הקישור מתוך רצונו הטוב. ומה שהוא (המהר"ם) אומר לפרש את דברי מסדר הגט, שמה שאמר לשכ"מ שעליו לגרש את אשתו ללא תנאי, פירושו שלא יהא תנאי בגט גופא — הדור, אתם ראו כמה דחק עצמו זה החכם לעגן את האשה בדברי רוח, כי מי שמע דברים כאלו לפרש באופן כזה את דבריו. הרי לפי זה יכול הבעל להוציא לעז על הגט ויטען שהתנה איזה תנאי קודם לנתינת הגט ואף יביא עדים על כך, שכוונתו במתן הגט ללא תנאי לא היתה אלא שלא להזכיר את התנאי.. אלא ברור שאין לנו אלה משמעות לשונו, לפי הבנת הפשוטה, שהוא מגרשה בלי שום תנאי, פקפוק ונדנוד בעולם."

„ו. ומה שהאריך עוד ואמר שמה שתיקן מהר"י מפרי"ש את הקישור בחרם ובקנס בא במקום התנאי, אם לא מתי, לא יהא גט, ולכן לא גרע מאילו התנה במפורש ולכן התקין לתת את הגט סתם ולא יזכיר תנאים בגט, וקישור זה יש לו דין כאילו נתן גט על תנאי בפירוש, וההבדל ביניהם הוא דבעל תנאי בפירוש אין בו ריח הגט, וע"י הקישור נותר בו ריחו של גט כו' — על דא ודאי יש לומר אין בדברים אלו לא ריח ולא טעם אלא הכל שאין בו ממש ודברים הפורחים באויר ורוח הולך ולא ישוב, כי הר"י מפרי"ש אומר מפורשות שבגט שכ"מ יש לגרש לגמרי ללא תנאי, לאפוקי נפשיה מכל ספקות וגמגום וכן היא דעתו של הרא"ש..."

„ז. מה שמערער החכם על הקישור, שנעשה בערמה ובטעיה, משום שלא נתקשרו בחרם הקהלות כו' וגם הקנס של שני אלפים זהובים נעשה בערמה, אחרי שהתנו שהכתובה והתוספת תשארנה בתקפן, ואם היא תחזור בה והוא יתבע ממנה את הב' אלפים — תחזור היא ותתבע ממנו ד' אלפים ושש מאות זהובים (דמי הכתובה והתוספות) — אלה הערעורים אין בהם ממש. כי מה שנוגע בענין החרם נאמן עלינו המסדר, שהבעל והאשה קבלו

על עצמם בחרם גמור שישאו זה את זה כשיעמוד מחוליו בנוכחותם של שני עדים כשרים ובקנין סודר. ולכן, אפילו לא היו מתחייבים עצמם בקנס, מספיקה היתה קבלת החרם, משום שרק בו היה הבעל סמוך ובטוח שתנשא לו. וכך מפורש בתקנת הר"י מפרי"ש, שחרם בלבד או משכנות מספיק, ואע"פ שלא אמרו בפירוש בחרם הקהללות – אין בזה חשש. דאין ספק, שהר"י מפרי"ש כתב זאת לפי דורו, שהיו מתקנות הקהללות ביניהן, שכל מי שיהיה מוחרם או מנודה לעירו יחרימו אותו גם ביתר הקהללות המשתתפות בתקנתן. ופשיטא שבאותן הקהללות שלא נתפשטה תקנה זו – די אם הצדדים מקבלים עליהם בחרם חמור שישאו זה את זה; ואם יעבור איזה צד יחרימוהו בעירו".

גם, המילה „הטעיה" אינה מתקבלת על הדעת. הרי יודע הבעל שעליו לשלם כתובת אשתו, שהיא נדונייתה שהכניסה מבית אביה לרשותו. ואם מצד התוספות שכתב לה – הלא היא רק ט"ו מאות והקנס – ב' אלפים, נמצא שהקנס עולה בה' מאות על התוספות. ולרווחא דמילתא, אין ספק שלא התכוונו להתקשר על חרם וגם על קנס, כי למה יתן העובר קנס אם הוא נמצא בחרם. אלא הברירה ביד המקיים, שיהיה צד העובר בחרם כל ימיו, או ישלם את הקנס ויפטור מן החרם. ועיקר הקישור הוא החרם ובו התקשרו הצדדים, ובחרם בודאי לא היה צד ערמה או הטעיה. ואף בקנס לא היה משום ערמה והטעיה, שהרי הציעו לפני הבעל תוכן ההתקשרות, שיהיה בטוח שתחזור אליו, והוא בקבלת חרם ובקנס ב' אלפים, והכתובה עם התוספות תהיה בתקפה, וסבר וקיבל זאת ובטוח היה שהיא לא תרצה להיות בחרם כל ימיה ואין כאן הטעיה".

„ולכן מה שכתב החכם שהטעיה זו היא בכלל גט מוטעה, שפסול – אינו אמת ואין הנדון דומה לראיה, שמה זה גט מוטעה? אם הבעל אומר לשליח: תן גט לאשתי על מנת שתתן לך מאתים זוז ולא נתנה לו – זה נקרא גט מוטעה, אם השליח נשלח ע"י האשה. אבל אם הוא בא בלי שליחות האשה והבעל אמר לו: תן לה גט על מנת שאני אתן לך מאתים זוז ולא נתן לו – אין זה גט מוטעה, שהרי כשנתן הגט ליד האשה, לא התנה שום תנאי. וא"כ בנ"ד לפי הנחתו של החכם, שההטעיה בקישור הגט לא היה מצד האשה, אלא מצד המסדר והגט ניתן ליד האשה בלי שום תנאי והיא לא הטעתו כל עיקר, פשיטא, דאין כח בהטעיתו של המסדר להבטיחו על משענת קנה רצון, לבטל הגט שנתן ליד האשה, מאחר שהאשה עצמה או שליחיה לא הטעוהו".

ורבנו יואל מסיים את תשובתו: „ כל זה כתבנו לרווחא דמילתא, ע"פ דרכו של החכם אבל לפי האמת, עקרם של הדברים הללו אין אלא לעז שיוציאו על המסדר, שחלילה וחס יטעה את הבעל בהתקשרותו להוציא אשתו מתחתיו במרמה ובהטעאה. דברים כאלה לא יאמינו על שום בר-אוריין, ק"ו על ת"ח גדול בדורו. ועל זה וכיוצא בזה החרים ר"ת וכל הגדולים בדורו. אני הק' והצעיר יואל סירק"ש".

שתי תשובות נוספות הקדיש רבי בנימין אהרן סאלניק בספרו „שו"ת משאת בנימין" לפרשת הגט מווינ"א. למי נכתבו התשובות? נראה, לכל הנוגעים בדבר. תשובה אחת נכתבה אחרי שובו של רב"א סלניק מיריד יעריסליו, ובה תשובה מנומקת ופרטים נוספים על הויכוח ביריד הנ"ל. בתשובה השניה הוא יוצא חוצץ נגד המהר"ם מלובלין על התקפותיו נגד הר' יושע ולק. הוא אינו מזכירו בשמו אלא בשם „החכם", ההולך ונשנה פעמים מספר. נימוקיו דומים לאלה של רבנו יואל ושל בעל הסמ"ע. והרי תשובתו בסימן ע"ה:

„הגם כי ביריד יערסליו שעי"א לפ"ק נועדו יחדיו גאוני עולם, המה ראו כן תמהו אודות הקול שיצא על הגט בק"ק ווינ"א, עד שכמעט כולם יחדיו הסכימו לדעה אחת לבטל הקול ההוא ולהכשיר הגט, ושתהא האשה הזאת מותרת להתנסבא לכל די תצביין ואנש לא ימחא בידה, גם אנכי הקטן הייתי במנין עמחם, כמבואר בפסק שכתבתי ביריד הנ"ל, אך מיראה ופחד חומרת אשת איש היה נדון רוחי בקרבי לאמר: אולי משגה הוא ושגיאות מי יבין מגודל הטרדות ואפס הפנאי שביריד, ושמעתא בעי צילותא, ויותר בזה שלא היה בידי שום ספר לעיין בדבר, על כן אחרי בואי לביתי בשלום נתתי אל לבי לדרוש ולתור על הדבר בעיון רב מתוך התלמוד ומתוך ספרי המחברים, עד שיגעתי ומצאתי אמרות טהורות ומחזקות, ככחי אז – כחי עתה, להתיר האשה ולבטל הקול, אף דקיימא לן כנהרדעי דלא מבטלינן קלא... הלכך קול זה שיצא על הגט הניתן בק"ק ווינא לא די דלא איתחזיק בב"ד, אלא אדרבא, כל גאוני הדור נתוועדו יחד בעיר יערסליו ובדקו אחרי הקול ומצאו שאין בו ממש. ועוד, שהקול הזה שהיו העולם מרננים וחשדו את קרובי האשה שהטעו את המגרש עד שנתן הגט, ובטעות נתן הגט, וזהו אמתלא, דאמרינן התם במתני' ובלבד שלא יהא שם אמתלא... ובנ"ד נמי אמתלא גמורה היא המשברת את הקול, דמימר אמרי עייני בהו רבנן בגיטא וגט כשר הוא ולא בטעות הוא כלל ומבטלינן ליה לקלא לכ"ע. ועוד אמרינן

התם, דלא חיישינן לקול אם לא שיצא הקול באותו יום ובאותה עיר, משא"כ הכא, שהגט ניתן בווינ"א והקול יצא בירסליו כמה חדשים אחרי נתינת הגט ודי בזה לביטול הקול".

„אמנם בעיקר דמילתא, שהמערערים אומרים, שגט בטעות הוא מחמת שהבטיחו את המגרש בבטחון גמור, ואמרו לו, שכאשר תקום מחליך תחזור ותנשא אליך; ואף אם יאמר הרב המסדר את הגט, שיהא גט גמור כלי שום תנאי בעולם וגם אתה תתרצה בכך, זהו כדי לצאת דין הגט, אבל מ"מ אם תעמוד, היא מחוייבת לחזור ולנשא לך; ועל דעת כן נתן הגט, ואלמלא שהיה יודע שלא תחפוץ לקחתו לא היה נותן הגט. עוד אומרים המערערים שאכיה ואמה של המגורשת השקוהו להמגרש סם שיפול על ידו למשכב, לומר שהוא שכ"מ, וגם העמידו עליו רופאים, שיאמרו מסוכן הוא; ובזה מצאה ידם לפתות את המגרש ליתן את הגט, ולולא זאת לא התרצה מעולם ליתן גט בטעות – הנה גם כל אלה דברי רוח הם מכמה טעמים חדא, שהרב המסדר את הגט הנ"ל בק"ק ווינא הוא המופלג בחכמה וחסידות מהר"ר פלק כחו נר"ו, עמד בפנינו ביריד יערסליו וצווח ככרוכיא, שכל זה שוא ושקר גמור הוא, ואויביו קרובי המגרש, הוא דאפקוה לקלא, כדי להצריכה גט שני ותהיה מוכרחת למלאות אמתחתו ברצי כסף ותרקבי דדינרי. גם צווח מהר"ף נר"ו, שהגאון מהר"ר הענדל ז"ל, קודם שנתבקש לישיבה של מעלה היה בחבורתו ונצטרף עמו בנתינת הגט ולא שמעו ולא הרגישו שום רמז משום ערמה ותחבולה בעולם, ואלמלא הרגישו בשום פקפוק ונדנוד בעולם, חלילה לנו להוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידינו. גם במעמד נתינת הגט היו שאר אנשים חשובים מפראג ומשאר קהלות קודש ולא נשמע ולא נראה דבר חיצוני. גם עשינו כפי מנהגינו לעשות בכל גט, לשאול את פי האנשים העומדים בשעת נתינת הגט, שחרם ר"ת הוא שלא להוציא לעז אחר נתינת הגט על הגט. ומי שקשה לו שום דבר בגט זה, יאמר מיד במעמד הזה. והנה לא היה שום נודד כנף, פוצה פה ומצפצף באותה פעם. גם נתעכב שם מהר"ף איזה ימים אחר הנתינה ולא נשמע קול לעז בעולם, וא"כ מי הוא זה ואיזהו אשר מלאו לבו לבדוק מן המזבח ולמעלה ולהרחיק אחרי אלו שני המאורות הגדולים?"

„ועוד שאף אם יהיה ממש בדברי המערערים, מ"מ אין בדבריהם ממש לפסול את הגט. ואע"ג דאמרינן... גט מוטעה פסול – לא מיירי שהטעוהו בדברים בעלמא... אלא אם התנה בתנאי כפול, ע"מ שתתני לי מאתים וזו...

כתנאי בני גד ובני ראובן... וכל כמה דלא איכפיל ליה לתנאיה, כגון בני"ד, אע"ג דדעתו היתה בכך על הבטחון שהבטיחוהו – לאו כלום הוא והגט כשר, דאינו אלא גילוי דעת בעלמא, וקיי"ל כאביי... ועוד נראה, שאפילו אם התנה המגרש בתנאי כפול קודם הכתיבה, שאם יעמוד תחזור ותנשא אליו – אפ"ה הגט גט לפי מנהגינו, שהמסדר את הגט קודם הנתינה מבטל כל תנאי כתקנת מהר"י מפרי"ש, שאין נותנים גט על תנאי, אפי' גט שכ"מ, כמו שאנו נוהגים עכשיו לבטל כל התנאים קודם הכתיבה, א"כ, דבריו האחרונים הם עיקר ומבטלים דבריו הראשונים..."

„ואכתי איכא למידק בני"ד לפי דברי המערערים שאומרים, שמעולם לא היה שכ"מ, אך ע"י סם שהשקוהו וע"י הרופאים שהעמידו עליו לומר שהוא מסוכן, התרצה ליתן גט; א"כ גרע גט זה משאר גט על תנאי ולא נתקיים – דאפילו הכי הגט הוא גט, לפי שבשעת נתינת הגט יש בידה לקיים התנאי ולא הוברר בשעת נתינת הגט, שלא תקיים התנאי אח"כ, אלא גט מעליא הוא מעיקרו ואין בו ריעותא כלל, אף שבסוף לא נתקיים התנאי, אבל הכא כל עצמו של הגט מעיקרו בטעות היה, שאלמלא היה יודע המגרש שאינו שכ"מ לא היה עולה על דעתו ליתן גט מעולם, והם המה שהטעוהו טעות זה ואיכא כאן ריעותא בעיקר הגט בתחילתו, ואף אי ליכא כאן טעות כלל, מ"מ הוי טעות בגט – הא נמי ליתא, דהא תנן גבי אילונית... ומה שטענו המערערים לכופ את המגורשת לישא אותו מחמת החרם שהטילו ביניהם, ועוד טוענים, שאף בלי חרם, הדין הוא שאם יעמוד הגט הוא בטל למפרע – כבר מבואר כל זה בפסק הראשון שכתבתי ביריד יערסליו, שכל זה דברי רוח הן, ואינני צריך לחזור ודי בזה שנית".

„כלל העולה מדברינו, שהאשה הזאת מותרת היא להנשא לכל מי שתרצה, כי הגט – גט גמור וכשר הוא, ולא חיישינן לא לקול שיצא ביריד יערסליו, כי אין בו ממש, כאשר ביארנו, וגם אין לחוש לבטחון שהבטיחו אותו קרובי האשה, שאם יעמוד תחזור לישא אותו. גם לא חיישינן לדברי המערערים, שאומרים שהשקוהו סם להמגרש ונמצא שגירושיו בטעות היו – לכל זה לא חיישינן, חדא, דאין להרהר אחרי גאוני עולם מסדרי הגט, הגאון מהר"ף כהן נר"ו והגאון מהר"ר הענדל ז"ל. ועוד, שאפי' אם הוא כדברי המערערים, הלא הוא לא תנאי כפול; ואפי' אם היה תנאי כפול, הרי ביטל את הכל, שהרי נוהגים לבטל בכל גיטין, ק"ו בגט שכ"מ עפ"י תקנות הר"י מפרי"ש. וגם אין להחמיר עליה משום חומר אשת איש להצריכה גט

שני. ואף מדינה אינה צריכה לגט, שכבר האריך בזה הרב ב"י בשם הרבה גדולים, שאין להחמיר בכזה כלל להצריך גט שני, דחומרא דאתי לידי קולא היא, ומעשה בורות הוא. ואדרבא, מצוה רבא לקצץ רגלי הרמאים, אשר עתק יצא מפיהם על בנות ישראל הצנועות, כדי להוציא ממון מידם, או להכעיס, וקולי קולות כאלו יחדלון... בקוץ מכאוב וסילון מכמה חורבא דנפיק ח"ו מיניה, אם יעשה מחשבתו הרעה כדי להוציא מן הכח אל הפועל, אשר יזמו לעשות. ובפרט בנ"ד, שגלוי ומפורסם הוא שהמגרש עמד בפני ב"ד וקהל ועדה, והודה הודאה גמורה שהגט גט גמור בלי שום עולה ופתלתול; גם הודה שפוטר ומוחל למגורשת על הקשר והחרם שנתקשרו יחד להנשא, אך מאחורי זמן נתלבשו קרוביו חרטה על הגט ולסיבה זו נתיעצו ונתעוררו ויקיצו ישיני אדמות עפר מעמי הארץ, קרובי המגרש, ויתנו את קולם בקול ענות חלושה להוציא לעז על הגט במקום שנתפרסמה שקריותם ובפניהם יענו כחשם. מעתה אין כאן בית מיחוש כלל, אך האשה הזאת מותרת, רצויה כקטורת, להיות גברת, לבעלה עטרת, במי שבוחרת, „דברי הק' בנימין אהרן בר אברהם סלניק ז"ל".

בעוד שבשתי תשובותיו הראשונות נמנע רבי בנימין אהרן מלהתקיף ישירות את מהר"ם מלובלין, והסתפק בשליחת חצים סמויים לעברו, כראש המדברים בשם המחמירים — הנה אחרי יריד גראמניץ שהתקיים בחודש ניסן שע"ב בלובלין ושבו העלו המהר"ם וסייעתו שוב את ענין הגט מווינ"א על שולחן הדיונים והסתייעו במכתבו האחרון (שהדהד כעין צוואה) של מהר"ם יפה — עובר רב"א להתקפה ישירה על רבי מאיר מלובלין.

כדרכו של רבנו יואל אף הוא אינו מזכיר את המהר"ם בשמו, אלא קוראו בשם „החכם". בתשובתו הוא מתאר את הדיון הנוקב שהתקיים ביריד הנ"ל, ועל עמדתו הבלתי פשרנית של המהר"ם, שכל „הדברים וההוכחות לא הועילו ויהי כמצחק בעיניו". וכה דברי הרב"א בתשובתו (שו"ת משאת בנימין סי' ע"ז):

„למען ידע דור אחרון, בנים יולדו יקומו ויספרו לבניהם המעשה אשר נעשה בימינו בשנת שע"א לפ"ק: שכיב מרע אחד נתן גט לאשתו בלי שום תנאי, וקבלו עליהם המגרש והמגורשת בת"ח בקנס, שאם יעמוד הש"מ מחליו שיחזרו וישאו זה את זה, הכל כתקנת רבינו יחיאל מפר"ש. ויהי כשעמד הש"מ מחליו לבשו קרעה על הקישור שנתקשרו לחזור לישא זא"ז. אז נתפשרו ומחלו ופטרו זא"ז הקשר שנתקשרו ובטלו החרם והקנס באופן

שהגט יעמוד בתקפו והאשה תנשא לכל מי שתמצה. אחר הדברים האלה נתחרט המגרש על מחילת ההתקשרות בעצת קרוביו ומיודעיו ובכללם חכם אחד אשר נשא לשוא נפשו כדי להחזיק ידי המגרש שתחזור ותנשא לו, או הפייסנו בתקבא דדינרי שיתן לה גט שני, שרא נרנא בתקנות רבינו יחיאל מפרי"ש להפוך כוונתו ותקנתו הטובה והנסוחה מאד – לחושך, באמרו שהרב ר"י מפרי"ש שתיקן ליתן גט ש"מ בלי תנאי, לא היתה כוונתו רק כדי שיהיה גט גמור אם ימות הש"מ, אכן כשיעמוד מחליו הגט בטל מעיקרו, כי אנן סהדי דאדעתא דהכי לא נתן הגט, וכאלו התנה הש"מ בתנאי גמור בפירוש, שאם לא ימות שיהא הגט בטל והאשה תחזור בעל כרחה לבעלה, או תתגרש בגט שני. כל זה כתב החכם ההוא והביא ראיות רעועות וקלושות לדבריו, בנויים על יסוד הנופל מאליו. וכבר בתרוחו, רדפוהו חכמי הדור על ככה, והוכיחוהו על פניו ביריד יערסליו שע"א, וביריד גראמניץ שע"ב, כולם כאחד: לנו ואמרו שלא זו העיר ולא זו הדרך ולא מן השם הוא לעשות פלסתר דברי איש האלוקים קדוש הוא הרב רבינו יחיאל ז"ל, ולעגן בת ישראל על לא דבר. דבלי ספק, שעיקר התקנה וכוונת הרב ז"ל שהגט הוא גט גמור, בין ימות בין לא ימות, ולא תישאר שום אישות ביניהם משעת נתינת הגט והלאה. ואפי' יעמוד מחליו היא מותרת לכל אדם, רק שיש עליהם עונש החרם והקנס, אם לא ישאו זא"ז לזמן שנתקשרו יחד".

„כל זה יותר מזה נתווכחו עם החכם ההוא וכל הדברים וההוכחות הללו לא הועילו ויהי כמצחק בעיניו. אשר לסיבה זאת נתעוררו חכמי הדור יצ"ו, כל אחד ואחד האריך למעניתו בטעמו ונימוקו לבטל דעת החכם הנזכר, שאין בדבריו ממש ואינם בכלל דברי אלוקים חיים בלי ספק. כאשר ראיתי חבילות חבילות פתקי חכמי הדור יצ"ו על ענין זה, ובקשו ממני הצעיר לחוות דעתי הקלושה בדבר הזה, הגם כי גאוני עולם ועמודי הארץ דבריהם אינם צריכים חיזוק, ואני כיהודא ועוד לקרא, עם כל זה האש הקנאה, קנאת התורה ועמודיה, אחזתני והציקתני עד שיתר לבבי נתר ממקומו, ומדאגתי לתלמידים הבאים שלא יקבעו הלכה לדורות ולזה חשתי ולא התמהמתי להתאבק באבק רגלי החכמים ולגלות מה שבלבי ודעתי, אף כי קלושה היא".

„ואען ואומר, חלילה לנו למיתלי בוקי סריקי בוותיקי, כאשר עלה על לב החכם ההוא ובלי ספק כי לבו הטעהו בנסותו אחרי קרוביו ומשפחתו, כי

אין אדם רואה חובה לעצמו ולקרוביו, ודברי חכמים, חכמי הארץ, יצ"ו, כדרבונות נטועות יחד ולא תמוט להלכה ולמעשה."

„וזה מכמה טעמים: חדא, כי פשוטן של דברי ר"י ז"ל כפי אשר הביא דבריו, המחברים הם המה: המרדכי פרק מי שאחזו, והגהות סמ"ק בשם ר' פרץ ושאר מחברים, משמע בהדיא שכתב ר"י מפרי"ש היתה בתקנתו, שיגרש הש"מ גירושין גמורים, הן ימות, הן לא ימות; ומפני טירוף הדעת הזקיקן להקשר בחרם הקהלות ובקנסות או במשכנות, שיחזרו וישאו זא"ז אם יעמוד מחליו. ובזה סמכיה אדעתא דש"מ, דלא מחזקינן אינשי ברשיעי לעבור על החרם; ואף אם יעבור יתן הקנס. וההתקשרות הזו אינה כלל בשביל אישות וקידושין הראשונים, אלא שידוכין חדשים הם, כמו שאנו נוהגים בשטרי התנאים ושידוכין דעלמא להתקשר הצדדים בחרם ובקנס, שלא יחזור אחד מהצדדים — אין עליו רק עונש החרם והקנס. ובש"מ נמי אין האשה שום צד אישות, שכבר פקעו הקידושין הראשונים ע"י הגט, ואין עליה רק החרם והקנס שנתקשרו. ובג"ד, כיון שמחלו ופטרו זא"ז מן החרם והקנס מעכשיו אין על האשה שום עון ואיסור ומותרת להנשא לכתחלה... ועוד שהחכם עשה את הרב ר"י מפרי"ש כניצול מהדוב ופגע בו הארי, שהרי כל עצמו של ר"י ז"ל לא תיקן תקנה זו, אלא כדי לאפוקי נפשיה מספיקא וגמגום שהיה מספק ר"ת, כמו שכתבו בתוספות... ובלי ספק לא ניחא למרייהו וגם לאותו צדיק נוח נפש לא ניחא ליה למימר הני מילי משמיה... האמנה, שזה קרוב לעשר שנים נתתי גט ש"מ על סדר ותיקון הר"י מפרי"ש, והאשה מיאנה לקיים הקשר, כי אמרה כבר היא מגורשת ממנו בגט גמור, ורצתה לקבל עליה עונש החרם והקנס, לולא שנכנסתי בעובי הקורה ברבות דברים ותחבולות עד שחזרה לבעלה; ואלמלא עמדה האשה בדעתה, לא היה עולה על דעתי לאסור האשה מלהנשא לאיש אחר מרוב פשיטות הדברים, וגם עתה אילו היה מעשה כזה בא לידי הייתי מתיר בלי גמגום... ועוד שהרי אנו נוהגים כשחזרו ונשאו זא"ז לעשות נישואין וקידושין... וברכה לבטלה היא, כל שכן לדברי החכם שהוא שהגט בטל מדאורייתא ואשתו גמורה היא, דאין לסדר לא קידושין ולא נישואין...".

„מכל הני טעמי שכתבתי נתברר יפה שאין בדברי החכם ההוא שום ממש; ויפה כווננו חכמי הדור יצ"ו והן אמת ותורתן אמת שכל גט ש"מ שנעשה בסדר ותקנת ר"י מפרי"ש — שהוא גט גמור וקידושין גמורים ומותרת לכל אדם, הן ימות הן יחיה. אלא שאין נכון לעשות כן מפני החרם

והקנס. גם שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, ואין לך עולה ורמאות גדולה מזו".

„כה דברי הכותב לשם שמים, עפ"י האמת שיש לו רגלים: בנימין אהרן ב"ר אברהם סלניק ז"ל".

כמשקל ל„מנשרו" האחרון של רבי מרדכי יפה מוסיף גם רבי אהרן בנימין, שהיה, כנראה, מראשי המדברים ביריד גראמניץ, מספר מלים מסכמות לתשובתו האחרונה:

„אם שלמים וכן רבים, מחצצים בין משאבים, בשער בת רבים, נגוזו ועברו דרך המלך מלכו של עולם, דרך אמת הטוב והישר כתקנת ר"י מפרי"ש, אשר איזן ותיקן בגט ש"מ שיתן בלי תנאי, שיהא גט גמור מכל וכל, כדי לאפוקי נפשיה מגמגום שגמגם ר"ת, ומפני טירוף הדעת שלא ידאג הש"מ, שמא לא תחזור אליו האשה כשיעמוד מחליו — תיקן הרב ז"ל שיתקשרו הש"מ ואשתו בחרם הקהילות ובקנס, שישאו זא"ז כשיעמוד מחליו".

„וע"י מעשה שהיה בזמנינו הורו חכמי הדור הלכה למעשה, שכל גט ש"מ הניתן ע"פ תקנת ר"י מפרי"ש, שמיד שתקבל האשה הגט לידה — פקעו ממנה הקידושין לגמרי ואין עליה שום אישות בעולם אף כשיעמוד מחליו; רק מצד החרם שנתקשרו חייבים האיש והאשה לישא זא"ז כשאר שידוכין בעלמא, שמתקשרים בחרם ובקנס. ויש כח בידם למחול זא"ז ואין לאחר מחילה כלום שום פקפוק או נדנוד משום אישות; ויכולה האשה להנשא לאחר".

„ובלי ספק שדברים אלו דברי אלוקים חיים הם, עומדים ברומו של עולם, כי כן האמת ופשוט הלשון כמרדכי ובקיצור מרדכי, וספר האגורה, וחגהות סמ"ק, וביותר תשובות מורי מהרש"ל ז"ל. ואם כן, איה פה ואיפוא ומי הוא זה ואיזהו אשר מלאו לבו לחלוק על האמת ולברות מלבו דברים זרים, לתלות בוקי סריקי בצדיק עולם, הרב ר"י מפרי"ש ז"ל, לומר שכוונת הרב ז"ל בתקנתו אינו רק שאם ימות, שיהיה הגט גמור, אמנם אם יעמוד מחליו — הגט בטל והרי היא אשתו כבראשונה ורחמנא ליצלן מהאי דעתא. וכבר הארכתי בענין זה בטעמים ונמוקים ובהא סליקנא ונחיתנא דהודאה זו תעמוד לקבוע הלכה לדורות, וכל הפורש ממנה כפורש מזו החיים, כי האמת יש לו רגלים, לכל מי שיש לו עינים, ומכווין לבו לשמים".

„דברי הק' בנימין אהרן ב"ר אברהם סלניק ז"ל".

לפני התוספות האחרונה הוסיף המחבר את ההערה הבאה: „וזהו שכתב הרב המחבר עם הסכמת רבנים“.

נראה שמהר"ם ז"ל הבין שהוא פסול להביע דעה, משום שהיה נוגע בדבר, ולכן עבר על דברי מתנגדיו בשתיקה. בספרו לא הביא את חליפת האגרות בינו ולבינם, שבודאי הצטיינו בחריפותם, כידו הטובה של המהר"ם. ויתכן שלעומת סוללת הגדולים שהתיצבה נגדו והרוב הגדול שהיוו מתנגדיו בשני הירידים – הם שהכריעוהו.

רבנו יואל לא הסתפק בשתי תשובותיו, אלא הכניסו בספרו „הב"ח“ להלכה ולמעשה. ואלה דבריו בטור אבן העזר סימן קמ"ח:

„כתב בסמ"ק בה' גירושין: ומהר' יחיאל מפרי"ש היה רגיל להצריך בגט ש"מ לגרש לגמרי בלא שום תנאי, כדי לאפוקי נפשיה מכל ספיקא וגמגום: אך היה מזקינם לקבל עליהם חרם של תקנות הקהלות לחזור ולישא אותה מיד כשיעמוד מחליו עכ"ל. ומביאו במרדכי... וכ"כ הרא"ש... נראה דא"צ להזיקו לש"מ שיאמר בפירוש שמגרשה בלא שום תנאי, אלא מגרש בסתם. וכבר עשה גדול אחד מעשה בזה עפ"י לשון זו... והנה זה לערך כ"ה שנה נעשה מעשה בק"ק ווינ"א, שגדול אחד היה מסדר גט לש"מ והיה מגרש בסתם וקבלו עליהם בחרם ובנתינת משכנות, שיחזרו וישאו זא"ז, ואחר כך חזרה בה האשה. וקם גדול אחד וחאריד בפסק שלו, ואמר שהקישורים בחרם ובמשכנות חשוב הוא כאילו התנה אם לא מתי לא יהא גט. וחלקו עליו כל הגדולים שבדור; ומלבד שכל דבריו נשברים ונסתרים והם היפך האמת, כמבואר באורד בתשובה שחיברתי ע"ז, עוד הוכחתי על פניו, והוא בעצמו צריך להודות, שלפי מנהגנו היא מגורשת גמורה בלא תנאי, שהרי לפי תקנת ר"י מפרי"ש נוהגים בגט ש"מ לקורעו אחר הנתינה, ככל שאר גיטין... ואי לפי דבריו של גדול, שהקישור של ר"י מפרי"ש שתיקן בגט ש"מ חשוב כאילו גירשה על תנאי נמי אין הגט חל אלא שעה אחת לפני מיתתו, שהרי בקושי הוא מגרשה – אם כן לפי זה היה צריך שלא יקרעו הגט, אלא יהא קיים עד סמוך למיתה שאז יחול הגט? אלא בע"כ לתקנת הר"י מפריש חל הגט מיד לאחר שמסר לידה, ולכן מקרעין אותו... והמערער בזה הוא בכלל מוציא לעז, שהחרים עליו ר"ת וכל הגדולים שבדורו“.

בעל הט"ז ר' דוד סגל הולך בעקבות תותנו הב"ח. בש"ע אה"ע סי' קמ"ה ס"ק ו' על דברי הג"ה... „ויש אומרים דלכתחלה אין לגרש על ידי

תנאי, רק יגרש סתם ולקבל בחרם הקהלות, או ליתן משכנות שכשיעמוד יחזרו וישאו זה את זה" (מרדכי פ' מי שאחזו) הוא כותב:

....תו נראה פשוט, דאם אומר הרב המסדר לפני ענין הגט של ש"מ, דיגרש אשתו שלא תזקק ליבם או חליצה, אלא שאין אנו מגרשים על תנאי כלל, והיא מגורשת ממנו לגמרי, אלא אח"כ חייבת לישא אותו; וכן הוא מתנה שחייב הוא לחזור ולישא אותה מחדש – אז אין צריך להזכיר בפירוש שלא על תנאי, כי בודאי על דעת (הרב) הוא מצוה לכתוב וליתן, דאפי' באמירה הוא מצוה ליתן, דאפי' באמירה של האשה בפ' איזהו נשך דף ס"ו, דהוא יהיב אדעתא דידה ואזלינן בתר דבורה אי לאו, דשם הוי פטומי מילי כמ"ש התוס' שם על מה שאמרו בגמ' קמ"ל. וא"כ כ"ש דאזלינן בתר דברי הרב המסדר, דהבעל יהיב על דעה שלו, דאדעתא דהכי יהיב או מצווה ליתן".

„וכבר נעשה בזה בווינא ע"פ מהר"ר פלק ז"ל וחלק עליו מהר"ם מלובלין, כמוזכר בתשובותיו סי' קכ"ב, ואמר, כיון שהזכירו תחלה בפניו שיחזור וישאנה מצד החרם והקנס ה"ל הנותן גט ע"ת ולא מועיל מ"ש המסדר, שאין נוהגין בש"מ ליתן ע"ת וכמו שהזכרנו. ואמר עוד בתשובה הזו, שהר"י מפרי"ש לא נתכוין שתהיה פטורה ממנו אם לא ימות, אלא אינו גט כלל אם לא ימות, וקבלת החרם והקנס הוא לחיזוק ע"ז. והאריך בזה בדברי דחיה. ואינה ע"צ האמת כלל. וכבר חלקו עליו כמעט כל הרבנים ומחו ליה מאה עוכלי בעוכלא, כמוזכר בתשובת משאת בנימין סי' ע"ה באורך, דודאי מגורשת גמורה היא תיכף, דהא צריך לחזור ולברך ז' ברכות ושאר הוכחות ברורות. וכן מו"ח ז"ל בסי' קמ"ח, מטעם דהא קורעין הגט תכף אחר הנתינה, כמו בשאר גיטין, והאריך בזה. ואני אמרתי, אם היה כאן (תנאי) בתחלת עסק הגט – לא היה גט, דהא איתא בסי' קמ"ז, דאפי' אמר התנאי בע"פ קודם כתיבת התורף, פסול הגט, אלא בשעת נתינה יאמר התנאי, אלא ע"כ דאין כאן תנאי לגמרי. והסכימו בזה שכל המערערים ע"ז הוא בכלל מוציא לעז על גט כשר ובח"מ סי' ר"ז כתבתי לענין הזה של מהר"ם הנ"ל ממעשה דאיזה נשך, דאינה ראייה כלל".

בעל הט"ז מזכיר את דברי חמיו רבנו יואל בסימן קמ"ח ואינו מסתמך על תשובותיו (בב"ח החדשות סי' צ' וצ"א), כשם שהוא מסתמך על תשובת משאת בנימין. יתכן שהוא לא ראה אותן וידע עליהן, משום שהם נדפסו לראשונה בקוריץ שנת תקמ"ה.

גם בעל בית שמואל פוסק שם (ש"ע אה"ע סי' קמ"ה ס"ק ט"ז): „וואם
 היא אינה רוצה לישא אותו – אין שום חשש של איסור, כיון שמגרש בלי
 תנאי, לכן מקרעין הגט. ועין דין זה בתשו' מהר"ם מלובלין סימן קכ"ב, וכל
 חכמי הדור חולקים עליו. ועיין ב"ח סימן קמ"ח ובתש' מ"ב (משאת בנימין)
 סימן ע"ה".

מבין הגאונים האחרונים יצא ר' אהרן, אב"ד ור"מ מקארלין, לפסוק
 הלכה כמהר"ם מלובלין בספרו „משכנות יעקב", חלק אבן העזר סימן ל"ד
 (עמוד קמ"א).

ז"ל שם: „שאלה: שכ"מ שגירש סתם בלא תנאי דמהיום ובו' בנהוג
 עתה, רק שהבטיחו לו כנהוג, ואח"כ שחזר לאיתנו אינה רוצה (האשה)
 להנשא לו. איך לדון בגט זה?".

אחרי שמביא ראיות לדבריו מהתלמוד והמפרשים לחיזוק דבריו הוא
 מסיים: „וכבר היה מעשה בדורות שלפנינו בימי הסמ"ע ומהר"ם מלובלין ז"ל
 בגט שכ"מ מווינא, שעברה (התירה) האשה הקשר ונתקשרה לאחר, ועמעמו
 (קיטרגו) עליו הרבה מהאחרונים, הרב מהר"ם לובלין ז"ל צווח ככרוכיא
 לבטל הגט, ועל ידו החזיק מהר"ם יפה ז"ל בעל הלבושים, הלא היא כתובה
 על ס' תשו' מהר"ם לובלין ז"ל, ורבים מהאחרונים קראו עליו מלא לסתור
 דבריו והשיגוהו הרבה כמבואר שם ובתשו' משאת בנימין ז"ל. אבל לפמ"ש
 בדברים אלה, דבריו ז"ל (של המהר"ם) יש להם יסוד מוסד בד' (בדברי)
 הש"ס ופוסקים, עיי"ש ודו"ק".

בעל „ערוך השולחן" מפטיר אחריו (אבן העזר סי' קמ"ה): „ומאד
 תמיהני על הגאון בעל משכנות יעקב סי' ל"ד, שערב לבו לחזק דברי
 המהר"ם מלובלין נגד כל גדולי הדור, וכל דבריו לפי מ"ש נדחו מכל וכל".
 בשנת שע"א, סמוך לעריכת הגט מווינ"א, הלך לעולמו אחד ממסדרי
 הגט, רבי חנוך הענדל, בעל „חכמת מנוח" על הש"ס. בשנת שע"ב נפטר
 רבי מרדכי יפה, בעל „הלבושים". בשנת שע"ד נסתלק רבי יושע ולק כ"ץ,
 בעל הסמ"ע. הרביעי, רבי מאיר מלובלין (בעל „מהר"ם מלובלין"), עקר
 מלכוּב עירו בשנת שע"ג, עקב הרדיפות מצד פרנסי לבוב, ובראשם ר'
 אברהם כ"ץ שרענצלעס (בעל שו"ת „איתן האזרחי"), תלמידו של הסמ"ע,
 ועבר לכהן כרבה של לובלין. הוא לא האריך ימים בה ונפטר בשנת שע"ו,
 בשנת החמישים ושמונה לחייו. האחרון, רבי בנימין אהרן סלניק, בעל
 „משאת בנימין" נפטר כנראה אחרי שנת שע"ט, זקן ושבע ימים.

אימת מפגיע על האר"י

(או: הרב והחזן)

בצד מעריציו הרבים קמו לו לרבינו יואל גם מתנגדים שהשפילוהו וירדו לחייו. נאמנים עלינו דברי בנו הר"ר שמואל צבי, המכונה הירץ, אב"ד דק"ק פינטשוב בהקדמתו לב"ח אורח חיים: „וכל מגמתו ושאלתו מאתו יתברך ויתעלה היתה כל הימים שיניח לו משונאיו אשר עליו קמים”.

מי שהתבטא על אנשי דורו „עם ד' אלה ומארצו ומתורתו יצאו ללחום להם טובין יביאו, נסתמו עיניהם ולבם שמו שמיר ואבן, תורת ד' מהבין”, או „אל תפנו אל רהבים ולהם כזבים, דלא אהנו להו שטותייהו לא בעלמא הדין ולא בעלמא דאתי, כי המה מעשי חידודים, לשון למודים ציורים ונאוצים, והבל פיהם שבושם” (בהקדמתו לפירושו על טור חשן-משפט) – אין פלא שקנה לו מתנגדים ובעלי דבבא.

נוסף על מתנגדיו הקטנים – בעלי-בתים וראשי-קהלה כבלו, בריסק וקראקא – קמו עליו רבנים גדולי תורה, שקראו עליו ועל דבריו תגר. אחד מהם היה הר"ר אליעזר אשכנזי, מחבר הספר רב הכמות ורב האיכות „דמשק אליעזר” על מס' חולין, שכיהן כדיין ורב באפט, גליל קראקא, ובסוף ימיו עלה לארץ ישראל ונפטר שם. הוא היה חברו של רבנו יואל ושניהם למדו בישיבתו של ר' משולם פייביש, רבה של קראקא. אחד ממתנגדיו היה רבה של לובלין באותה תקופה, הרב ליווא, (או לייבא) שהצדיק את מעשהו של החזן בקראקא והוציא דין לזכותו שלא בפני רבנו יואל ומבלי לשמוע את טענותיו. בשו"ת ב"ח החדשות סי' מ"ב מובא הענין באריכות, ומעשה שהיה כך היה:

בקראקא היה באותם הימים (שנות התשעים למאה הרביעית) חזן (בעל קורא), ששטם את רבנו יואל ועשה אותו לצחוק. החזן היה קל-דעת, אוהב את הטיפה המרה („שכור ומתהולל”) והתימר להיות בקי בשולחן-ערוך.

ראשית התנגשותו עם רבינו יואל היתה בדבר הישיבה הגדולה שהוקמה ע"י הרב. החזן הביע בגלוי את דעתו נגד הלימודים הנהוגים בישיבה „שהכול הבל". רבינו יואל, שעם תקיפותו היה גם עניו, הוכיחו על פניו ושאל אותו, מה בפיו להציע? השיבו החזן, שלדעתו עיקר הלימוד הוא ההתמדה במקרא, והיינו שעל כל תלמיד לדעת את קריאת התורה בטעמי המקרא וגם את הדקדוק, ואילו הלימודים בתורה שבעל-פה אין צורך רב בהם, כי הרי הכול אפשר למצוא בשולחן הערוך. רבינו יואל, שאף הוא צידד בלימוד המקרא, השיבו באורך-רוח, כי קשה לפסוק ברוב הדינים לפי שולחן-הערוך, שדבריו סתומים, כלשון הרמב"ם, ובפרט בדיני ממונות. ונוסף לכך אנו עדים שהרבה ספקות נפלו בדינים וברוב הדברים נחלקו גדולי עולם ובכדי להכריע בהם דרושה חכמה יתירה ובקיאות מרובה: ומי שאינו רגיל בלימוד התלמוד אינו יכול להורות נכונה. החזן המתיהר לא קיבל, כמובן, את דברי הרב והמשיך בהתקפותיו, כשהוא מנצל את ענווונותו של רבנו יואל המקשיב ומשיב על כל פטפוטי. הוא התחצף יותר והתריס נגד הרב: „למה אינך נזהר ב„חדש" ופוסק נגד השו"ע?" (הוא שמע כנראה על כמה גדולים שיצאו נגד דעתו של רבנו יואל, שהתיר את ה„חדש" בזמן הזה של גויים).

במקום לקיים „אל תען כסיל כאולתו", גלל לפניו רבינו יואל את כל ראיותיו ואת הסכמותיהם של גדולים אחרים לדעתו. אולם החזן הגיב על תשובתו בחוצפה יתירה בפני ראשי הקהל בקראקא: „מי אתה שנשא לבך להקל בדבר, ואין לי לסמוך על דעתך בדברים הללו". במקום להשתיקו בדברים החריש רבינו יואל, משום שנוכח כי הוא בשגעון ינהג.

בשבת הקרובה בשעת קריאת התורה עם פתיחת הספר עיין בו החזן לרגע ופסל אותו לקריאה. הרב שעמד על ידו על הבימה שאלו מה הפסול. השיב החזן, מפני שאין ריוח בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה. עיין הרב בספר ופסק שהספר כשר לקריאה, ונימק את דבריו, שהפסול הזה אינו אלא משום „זה אלי ואנוהו" – התנאה לפניו במצוות, והספר לא נפסל בכך. החזן החצוף לא התחשב בפסקו של הרב ובקריאה „הספר פסול!" גלל אותו והוציא ספר אחר.

ליד הרב נמצא גם החכם השלם ר' אבא והוא פנה אל הרב ואמר: „אם הספר לדעתך אינו פסול, הרי יש לחשוש לפגמו של הספר", ואף יעץ להרב לסלק את החזן מהבמה ולהזמין בעל קורא אחר במקומו. למען השלום לא

קיבל רבנו יואל את דעת החכם הזה מן הטעם, שעדיין לא נאמרה הברכה לפניו ואין כאן משום ברכה שאינה צריכה, ובפרט שהספר הראשון נגלל כבר והספר השני היה כתוב כתיקונו. אחרי בואו לביתו עיין הרב בספרים ומצא שדבריו היו נכונים. הוא הוכיח את החזן על פניו, אבל החזן עמד בשלו ולא קיבל את דברי הרב.

לא ארכו הימים והחזן שחיפש דרכים כיצד להציק להרב הישיש גילה בעיה חדשה. יתומה אחת שערכו מגבית לצורך נשואיה, והפת היתה אפויה וכל הסעודה מוכנה, התעקש החתן מלכת לחופה עד שלא יקבל תוספת על הנדוניה. הדברים הגיעו לערכאות של גויים, אולם לבסוף התפשרו הצדדים. החופה נערכה בליל שבת על-ידי רבינו יואל. והנה קפץ החזן ההדיוט בראש והתריס נגד הרב, שלדברי השו"ע (אה"ע סימן י"ג, והם מדברי הרא"ש) אין כונסין בתולה לחופה בשבת, משום שעל ידה הוא זוכה במציאתה. רבינו יואל לא טמן ידו בצלחת והוכיח לו מדברי הרמ"א בהלכות שבת, שיש להתיר לעשות חופה בשבת בשעת הדחק; והוא חיזק דבריו ממס' כתובות: הרי שהיה פתו אפויה כו', שכל מקום שיש לחוש להפסד מתירים חופה בשבת, וק"ו בן בנו של ק"ו ביתומה עניה שערכו מגבית בשבילה; ויתכן, שאם היו דוחים שוב את הנישואין היה החתן חוזר בו והיא היתה יושבת עד שתלבין ראשה...

החזן לא התחשב בדברי הרמ"א ולא קיבל ראיותיו של הרב. הוא אסף סביבו כמה ממתנגדיו של הרב – שכנראה לא היו חסרים בקראקא – ועשה את פסקו של הרב ללעג ולקלס כל אותו ליל שבת בדברי ליצנות והוללות. אחרי הפסח. עם התרתו של „החדש“, המשיך החזן בקלקלתו. בהסכו בסעודה בין חבורה שכולה „סריקין“, השתכר החזן וניבל פיו בפני בחורים ובחורות, „אשר כל שומעיו אמרו אוי למי שלימדו תורה, פה המליץ לעם הקודש וסניגורו, ממלא קיא צואה“ (כדברי רבינו יואל). בשכרותו יצא המרצע מן השק והוא התחיל לדבר דברי מינות על התלמוד ובעלי התוספות, הרא"ש והראב"ד ושאר גאונים. הקול הגיע עד לאזני רבינו יואל, שהביע צערו על הדברים שנאמרו ע"י החזן, והוא טיכס עצה עם ראשי הקהל, מה לעשות שדברי החזן לא יעשו להם מהלכים בקרב ההמון ויגרמו לידי חילול השם. ראשי הקהל אף הם הביעו את צערם והוסכם ביניהם לשלוח אחד מביניהם, את ר' קאפיל, שיטיפ לו קצת מוסר ולדרוש ממנו להפסיק את מעשיו המבישים. אולם החזן לא התפעל מראשי הקהל בכלל ומר' קאפיל

בפרט. והוא הוכיח אותו על פניו: „מי אדון ליי? התקשטו עצמכם תחילה, שלא לשתות „חדש“ כדברי רבכם ולאחר כך תקשטו אחרים!“...

לחזן ששמו לא נתפרסם היו כנראה „כתפים חזקות“ בקרב הצבור. אחרת אי־אפשר להבין עמדתם של פרנסי הקהל, שעמדו כאילו מרחוק ולא די שלא פיטרו את החזן החצוף ללא שהיות, אלא שאף לא נקטו עמדה במחלוקת זו. ויתכן שהיה קרוב לאחד מתקיפי הקהל.

הדינים ודברים נמשכו עד שבת דברים. כשהחזן הגיע בקריאת התורה לפסוק „ואת יהושע צויתי בעת ההוא“ נשתתק ולא המשיך. רבינו יואל שעמד כדרכו על ידו שאלו לפשר ההפסקה. השיב החזן, כי מצא טעות בספר התורה ובמקום „ההוא“ בוא"ו כתב הסופר „ההיא“ ביו"ד. הסתכל הרב בספר ופסק „אין בכך כלום! המשך בקריאה!“ החזן לא נכנע ודרש להוציא ספר אחר. רבינו יואל חזר ופסק, שאין להוציא ספר אחר, ור' אבא הנ"ל תמך בדעתו, אולם החזן החציף פניו וקרא: „הוציאו ספר אחר!“ אז פקעה סבלנותו של הרב וגער בחזן: „שתוק, עם הארץ שכמותך!“ וכשהחזן לעג לו בפניו, קרא אליו הרב: „אתה בנידוי, כדין לועג לדברי חכמים ומסרב לדבריהם! אפיקורס, לך לדרכך, או תמשיך לקרוא בספר!“ החזן השיב לו: „אתה בנידוי! למה את שותה „חדש“ וחולק על כל הגאונים האוסרים אותו?“.

אם החזן קיים את דברי הרב/והמשיך בקריאה באותו ספר, או הוציאו ספר אחר כדבריו, או ביטלו את הקריאה — זאת לא ידוע לנו. כן לא שמענו על תגובת ראשי הקהל, הגבאים וקהל המתפללים על בזיון רבם הגאון. רבינו יואל שמטבעו התנגד לנידוי וחרם הצטדק לאחר מעשה, שלא התכווין לנדותו אלא לומר לו, שעל־פי מעשיו ראוי הוא לנידוי, והנדוי היה אף הוא בתנאי, ואם יקיים את דבריו וימשיך בקריאתו או ילך לדרכו — לא יהיה נידוי.

קיצורו של דבר, החזן קרא עליו תגר בפני הרב ליבא מלובלין; נסע ללובלין וסיפר להרב שם על רבינו יואל ועל נידויו. במקום לפנות לרבה של קראקא ולבקש הסבר ממנו — כתב רבה של לובלין מכתב לקהלת קראקא והציע לפניה להשלים בין הרב ובין החזן; ואם הדבר לא יצא לפועל, אז אינו מחוייב החזן לקרוא את רבינו יואל לעלות לתורה, עד שלא יפייסו ויבטל את נידויו.

כאשר קרא רבינו יואל את מכתבו של ר' ליבא מלובלין חרה אפו ופנה

במכתב חריף להרב מלובלין (ב"ח החדשות סי' מ"ב) ובו הוכיחו על פניו. קטעים מהמכתב (בו הוא פורש לפניו את כל הענין כשמלה) מובאים להלן:
 „עץ החיים ועץ הדעת, בארץ תלאובות, שם מצאו מרגוע כל העם המתאווים להשיב הלבבות, גם נפשם החלושה שחזקה בכמה מעלות טובות, מלאך ד' בתוכנו להורות משפט ולרדות במקל ורצועה, לו לבדו ניתנה הארץ, ארץ חרדה ורעשה לקול השמועה, נתרי ככא ושיני דגברא, ואף נפלי מכורסייא לארעא מנהמת ארי דבי עילאי, ה"ה הרב המובהק, מרנא ורבנא קברינטא ר"מ ור"ג כמהור"ר ליבא גר"ו, אב"ד דק"ק לובלין קדישא, ישמריהו אל עליון".
 ור' יואל ממשיך:

„שמעה אזני וראו עיני מכתב מעלתך ע"ד החזן הכהן הנכנס ראשון לפני כס הוראתך, וע"כ באתי להציע לפניך הענינים שעברו מתחילה ועד הנה, כדי שלא אהיה נעשה בעיניך כמתעתע, ח"ו".
 בדבריו אלה מרמז רבנו יואל בתוכחה מוסתרת, על שהרב מלובלין שמע את דברי החזן, כאילו היה כהן שמברך ראשון, או שהיה כהן באמת – לפני ששמע את דעתו. אחרי שהוא מגולל לפני הרב מלובלין את פרשת החזן עד נידויו, הוא ממשיך: „אמנם ראיתי במכתבך כתבת וזו לשונך: „ועל אודות הנידוי אשר בינו ובין הרב שלכם תכניסו נא ראשיכם בעובי הקורה, אולי תוכלו להשוות אותם, ואם לאו אז הוא אינו מחויב לקרא את הרב שלכם מהרר"י לס"ת, באם יהא מוכרח להתפלל, עד אשר יסתלק הנידוי ע"י שיתפייסו יחד וכו'” ורבינו יואל הנעלב עד לשד עצמותיו ממשיך בסערת לבו:

„ודברים אלו שכתבת תמוהים מאד בעיני כל רואיהם, לא יכירם ולא ידעו מקומם איו, ואיזה רוח קדושה וטהורה עברה על מעלתך, שלא לקרא אותי לס"ת, אין זה אלא מפני שעלה על דעתך, שהנידוי שלי היה שלא כדין ונידויו – כדין. ובלי ספק, כי רשע ערום כזה הטעים טענתו לפניך בשקרים, ויופיים בניבו וצדיק ראשון בריבו. וכבר הזכירו רז"ל ע"ז וסמכו על המקרא לא תשא שמע שוא, וק"ו שלא ליתן חרב פיפיות בידי בעל הדין ולהראות בעיני ההמון, כדי שיבוא מזה חילול השם לומר, שהם ניתנים כתוב וחתום לכ"א הבא לנקש על דלתות פתחיהם בדברי תחנונים ורצויים, ריצוי דברים או שאר

ריצויים, ועתה באתי להעלות על ספר, שאפילו הייתי מנדהו ממש, כל עניני נידוי כדין הוא".

בדבריו אלה רצה רבנו יואל לרמז, כי החזן הוציא מהרב מלובלין את פסקו הנ"ל על סמך דברים חלקים (ריצוי דברים) או דברים שיש בהם ממש (שאר ריצויים). הוא אינו מעלה חשד של שוחד חלילה, ואחרי שהוא מוסר את נימוקיו וטעמיו הוא ממשיך:

„ומאחר שהתריתי בו פעם ושתיים ואעפ"כ החזיק בדעתו לעבור על דברי חכמים, אם כן אין לך מי שראוי לנדותו עד איסור יותר ממנו. ואם היה גדול הדור וכוונתו במחלוקת לש"ש — חל עליו הנידוי, דלא עדיף מרבי אליעזר הגדול במחלוקתו דמנו עליו וברכוהו. אכן לפי האמת אין לומר כך אפילו דרך גוזמא, באשר ידוע כי כוונתו לא היתה אלא לקנתר כאשר הועד אליו שאמר תחילה אפשר שאין צריך להוציא ספר אחר, ומששמע את הוראתי קרא: מעתה אני רוצה לעשות הפך דברך והוציא אחר, ולכן חל הנידוי עליו. טעם שני, ידוע הוא לכל מכיריו שאינו אלא כאחד מהתלמידים שכל כוחו אינו אלא במקרא וטעמים; ואפשר שכל ימיו לא למד אפילו הלכה אחת בתלמוד... ומעתה, הגם שאני יודע מיעוט ערכי, שאינני עומד במקום הרבנים הגדולים אשר בארץ, המה אנשי השם מעולם, מכל מקום זה ברור וידוע, שהחזן הזה אינו בערך להורות הוראה אפי' בפני שהוא פחות מערכי; כי כל ימיו עסק במקרא וטעמים, ואף זה בנגינות שותי שכר... גם בבין המצרים שראוי לכל אדם להתאבל בהם על חורבן ירושלים, חורבן הבית, היה הוא מרנן ומנגן בבתי משתאות וטוען כי אינו צריך להתאבל על ירושלים שהוא לא החריבה. וכבר השיב הרי"ף על הש"ץ העושה כן, דאם מוחין בידיו ואינו שומע, שמסלקין אותו... הלא שמעת אם לא ידעת, שהגאון מורי ורבי שלמה ז"ל החסיד רחא אותו בשתי ידיים והרחיקו מעדת הגולה לבלתי יתפלל בביהכ"נ להוציא הרבים ידי חובתם, כאשר שמעתי מפי מגידי אמת חשובי הקהל בלובלין, וכבר נתפרסם זאת ברבים. גם הרב המובהק מוהר"ר אייזיק מפרעמסלא החרים אותו על עניניו ועל רוע מעשיו בחוצפתו ושלא יתמנה ש"ץ ברבים... ואין לך פשיעה גדולה יותר ממי שפוקר בתלמוד ובגאוני ארץ, ומספר אחרי מיטתן של ת"ח עין העדה המאירים עיני כל דור בחיבוריהם ובפירושיהם, כמו האשר"י,

שאמר החזן עליו שהיה חנף ובלמו"ט (עצל), היה נוטל ממון — אוי לאזנים שכך שומעות, ולא יהא לו כוח ויד להוכיחו וליסרו ולהלקותו עד שיחזור מרעתו ומשטותו... ועל הראב"ד אמר בפירוש, שהוא יורד לגיהנם. ועל התוספות אמר שהם טינופים. אוי לו לנפשו המטונפת; נוח לו שלא נברא משנברא לדבר תוהו ולה"ר על התלמוד ועל התוס' ועל שאר גאונים. הביטו נא וראו, אם יש מכאוב כזה לשמוע חילול השם בפני רבים וביניהם עמי הארצים לא ידעו בין ימין לשמאל ובהמה רבה, ולא יבער חמתו כשלהבת קשורה בגחלת לרדוף אותו עד חרמ"ה, ולך נאה לקנאות לכבוד הגאונים ולכבוד התורה ולומדיה ולהרחיק אותו בנדויים ואלה בכל הקללה הכתובה בספר התורה, עד אשר ישוב מרעתו ומשטותו ולא ישוב עוד לכסלה ולהשתכר בחבורה שכולה סריקין. כי כל עניניו נמשכו מזה שיושב ביניהם ומשתכר שמתפאר שהוא חכם גדול בתורה שיודע לקרות התורה בטעמים מתוך ספה"ת ונזהר באיסור חדש ובזה הוא גונב לב בריות... והחזן ההוא דובר ברבים על כל הרבנים שבדור, שהם בורים ואומר שהגירסא הנכונה היא „שנה ולא קרא הרי זה בור" וכמו שנמצא בכמה נוסחאות; ושוב עשה פירוש על „ולא קרא", דהיינו, מי שאינו יודע לקרות בתורה בטעמים מתוך ס"ת, כמו שהוא קורא אותה. ואומר, שכל מקום שהוזכר שם בתלמוד „מקרא" או „קרא" פירושו כן וכו'; ומאחר שכל הרבנים שבדור אינם עושים כן, כולם הם בורים, וממילא מוציא לעז על כל הגיטין והחליצות... והשוטה ההוא מתפאר שהרב מוהר"ר בייניש מכריסק הסכים עמו ובלי ספק שקר ענה בהרב הנזכר... אמנם האיש הלז כבר דיבר תועה על הרב מהרש"ל, גם על רבנו תם לעג בדברי ליצנות, בדברים אשר לא ניתנו להכתב...".

„ועתה אחר שנתבררה טעותו והשגתו הקצרה... איך נשאו לבו להורות הלכה בפני, אפילו היה מורה כהלכה, כיון שאינו ראוי להוראה, כמבואר, ומק"ו שאני הוריתי תחילה כהלכה וכשורה, והנזכר הפקיר בי בפני רבים — אין לך אפיקורסות גדולה מזו, להחציף פניו אחר ההתראה פעם ושנים, וא"כ חל עליו הנידוי כדין". „הטעם השלישי. אפילו היה החזן ההוא חכם גדול בתורה וביראת חטא מה שאינו — וגם לא הייתי יכול להוכיח בראיה שטעה, כגון שהיתה הוראה בדבר שאין בו מחלוקת אלא שיקול הדעת, אפ"ה עשה

איסור להורות במקומי וכו' ועל איסור זה עבר החזן פעמים ושלש...".

ורבינו יואל ממשיך לספר מעוללות החזן שהתערב אף בענינים אחרים; שאינם „נוגעים לקריאת התורה, כמו בהלכות טריפות וכדומה:

„הנה הנהגתי לשוחט ובודק שאם ימצא נקבים בריאה יטריף את השחיטה אף אם אין תולעים על הריאה, מאחר שאין עינינו רואות שהריאה נקובה בתולעת; ושמא נתהוו הנקבים שלא מחמת התולעת. החזן שנודע לו על פסק־דינו של הרב, פנה אל הקצב ואמר: „אתה יכול לאכול את הבשר שהטריף הרב, עלי ועל צוארי?". מי שמע ומי ראה כאלה? להאכיל בידים מה שאסרו דבר בדבר התלוי בסברא וכו'? ועוד עשה (החזן), שהבודק הטריף ענינותא דורדא שנהפכה, והחזן התימר לבטל את המנהג ולהכשיר בדבר שנחלקו בו עמודי העולם ואשיותיה, וכבר נתפשט המנהג לאסור".

„וככה היה תוקע עצמו לדבר הלכה. ואינו מניח תפלין כחזה"מ ועובר על לא תתגודדו וכו'. אמנם כל מעשי החזן הם להבהיל את העולם ולכך עושה מעשים תמוהים ואינו חושש לכבוד הרבנים, והלואי שלא היה מבזה אותם בבזיונות אשר אינם ראויים להיכתב והס כל לאל להזכיר. וכמו שביזה אותי ברבים שלא בפני כמה פעמים, ובפרט בפני הנבון כמר עבריל נר"ו, לאמור שאני מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, להתיר, חדש', חלילה, שלא כתבתי רק לתת טעם למנהג כפי שעשו כל הגאונים הראשונים והאחרונים, כשראו שהמנהג סותר את התלמוד חקרו ודרשו ופשפשו עד מקום שידם מגעת לתת טעם למנהג שהונהג ע"פ גדולים, וכ"ש במנהג הזה שהגדולים בעצמם לא היו נזהרים באיסור שתיית חדש"... ולכן אין להרהר אחר המנהג שנהגו עפ"י גדולי ישראל, ומי שירצה להיות פרוש יחמיר לעצמו ולא יורה לאחרים... ודוקא למי שהורגל בשאר פרישות ומפורסם לחסיד, לא כמו שעושה המשוגע הזה שמדקדק באיסור חדש של גויים, שאין בו איסור יותר ולכל היותר מדרבנן ואינו נזהר בעבירות חמורות להשתכר כמעט כל יום ולנבל פיו...".

נראה שהרב ליבא מלובלין נמנה על החולקים בהיתר ה„חדש" ולכן מסביר לו רבינו יואל את עמדתו, מאריך בראיותיו וסותר את דברי

מתנגדיו (על הויכוחים בענין זה בפרק „חדש"). לבסוף הוא חוזר לענין החזן וממשיך:

„סוף דבר, מאחר שהחזן ההוא נשא לבו להורות הוראה במקומי, הופך דברי שלא כדין ובמקום שאני אוסר הוא מתיר ובמקום שאני מתיר הוא אוסר, וזאת לא פעם אחת ולא פעמיים, מורה הוראות בפני בהיפוך מדברי אחרי שהתריתי בו פעם וב' – פשיטא שהוא ראוי לנידוי וחל עליו הנדוי שלי שהיה כדין", וראוי היה לך לסדר לו תשובה על מעשיו, שלא יהיה חכם בעיניו לבזות התורה ולומדיה... אולם ממכתבך הנ"ל נראה ההיפוך, שהנידוי שנדייתו שלא כדין היה, וכנראה אין בכך אשם, לאשר שלא ידעת את הענין על בוריו וכל המעשים שנעשו; אלא שלא ראוי היה מצדך לתת כתוב וחתום דרך פסק דין ביד בעל הדבר טרם שמעת דברי שכנגדו בדין, כי על זאת הזהירה התורה כנודע".

„ומעת הגיע מכתבך רחפו כל עצמותי ונעויותי משמוע וכל שומעיו תצלנה אזניהם, אוי לי על בזיון התורה ולומדיה שהקרה לפניו! ומי יחוש לכבוד התורה ולומדיה יותר ממך צדיק ועניו, ועתה נתפתה לאיש משוגע בעניניו...". „ועוד אני אומר, שאפילו נידויי היה שלא כדין – אין ביד החזן לומר, אדרבה' נגדי, כאשר מבואר שאינו בדרך תלמיד, אפי' נגד פחות מערכי. ועוד, אפילו שבקינן ליה כל טעותיו, שנידויי שלא כדין היה ונידויו – כדין – הרי אמרתי אליו זאת בפני חשובי הקהל: רוצה אני להיות ציית דין בפניכם או בזבל"א והם ידינו אם הוא פשע נגדי או אם אני פשעתי נגדו. ועוד, מה ענין קריאה לס"ת לענין נידוי? ואם נפשך לומר, שאינו מחוייב לקרוא אותי לתורה, מאחר שאיני נותן לו שכירות – דבר זה ודאי לא עלה על דעת שום אדם בעולם; שהרי לפי מנהגינו אין כח לש"צ לעלות ולברך בתורה כשירצה הוא אלא בידי הסגן לצוות שיקראו אותו לתורה פלוני ופלוני, כי לכך הוא קונה המצוה בדמים יקרים לפעמים כדי לכבד את מכבדיו; ועל זה השכיר החזן עצמו לכתחילה והרי הוא משועבד לקרוא לתורה את כל מי שאומך לו הסגן. וכי יעלה על הדעת לומר, שאם יבואו אורחים, או יהיו לו לחזן שונאים שהוא מנדה אותם שאין הש"צ מחוייב לקרותם לס"ת אם נדרש ע"י הסגן? ומכל שכן בחזן ההוא, שבא בגבולי ויודע שהקהל עשו תקנה לקראני

לעלות לתורה בכל שבת, כנחוג, ועל דבר זה השכיר עצמו תחילה".
 רבנו יואל מסיים את מכתבו הארוך בהטפת מוסר להרב ליבא
 מלובלין:

„סוף דבר, במחילה מכ"ת, השתיקה בענין זה היתה יותר יפה לך
 מדיבורך אפי' תתנצל ותאמר שכתבת זאת דרך גוזמא, או דרך דחיה,
 או על צד כוונה אחרת הנעלמת מעינינו, בכל זאת אין בזה התנצלות
 ע"ד אמת לאיש כמוך המפורסם בשם טוב על כל בני גילו בתורה
 ובי"ח כולו – ועתה נתפתה לשוטה סר צילו. ובאמת אמרתי שחשובי
 הקהל יקיימו דבריך ככתבם וכלשונם. אולם הם חשו לכבודך וגם
 לכבודי ועל כבוד התורה, שלא יתחלל בפני ההמון. והנה בקשתי
 מכבודך, תביט בעין חמלה על דברי אלה, ואם פשעתי ח"ו – אקבל
 הדין באהבה כלולה; ואם פשע הוא נגדי – תיסרנו בנידוי ושמטא
 ואלה וחרפה ולקללה, ותקנא לכבוד התלמוד בבלי כלולה בכולה,
 וכבוד התוס' והראב"ד והרא"ש יעלה למעלה, שהורידם והשפילים
 בשבט פיו לא מסלולה, היה בעיניו זוללה, על זאת אליל יללה, מנחם
 מרעמו ומחשבתו לא צלולה, וכס ישיבתך יעלה למעלה לשם ולתהלה,
 עד ביאת הגואל שחוק פינו ימלא ולשוננו רינה ונעלה".
 „דברי הצעיר הק' יואל בן לא"א מוהר"ר שמואל זלה"ה".

תשובתו של הרב ליבא מלובלין – אם בכלל השיב על המכתב –
 אינה ידועה. כן לא ידוע יד מי היתה על העליונה במחלוקת בין הרב
 ובין החזן. האם בסופו של דבר פיטרו את החזן, או המש"ב בהתקפותיו
 על הרב?

מי היה החזן החצוף הזה? כנראה שלא היה צעיר אלא בא בימים.
 שהרי – כדברי רבינו יואל – דחה אותו הרב שלמה החסיד, רבה של
 לובלין, בשתי ידיים מלכהן כש"ץ בבית מדרשו והרב שלמה נפטר
 בשנת שנ"א, כארבעים שנה לפני המקרים האלה בקראקא. ויתכן
 איפוא שלחזן היו קשרים כלובלין.

ומי היה אותו „צדיק ועניו" הרב ליבא האב"ד מלובלין. על אף
 שרבנו יואל מרחיב עליו את התשבחות בראשית מכתבו אליו ומכתיר
 אותו בין השאר כר"מ (ריש מתיבתא) ור"ג (ריש גלותא) – אין
 רישומו ניכר בין רבני לובלין באותה תקופה. בקיצור אין מידע כלל
 עליו.

שמו אינו נזכר בין רבני לובלין (לא בספר „לקורות היהודים בלובלין" של ניסנבוים ולא בספרים אחרים) לא בחייו ולא במותו (בין נפטרי לובלין).

הוא אינו זהה לאותו ר' לייב, שרבנו יואל מזכירו כ„הרב מהר"ר לייב מלובלין" מספר פעמים בפירושו לאורח חיים (בסימנים של"ח, של"ט, שס"ט ועוד, וגם דוחה את דבריו במלים: „ואין לזה שורש ולא ענף בתלמידא וכד'"). ר' לייב זה הוא ר' לייב חנלי"ש, שכיהן כרבה של לובלין אחרי פטירת ר' שלמה ר' לייביש'ס, מתלמידיו של הרמ"א, וממנו נדפסו בספרי הטורים הגהות וחיידושים על ד' טורים (נפטר בשנת שנ"ז).

ר' ליבא מופיע פעם נוספת בב"ח החדשות סי' צ"ב. אולם הוא, כנראה, אינו ר' ליבא רבה של לובלין, לפי התואר שרבנו יואל פונה אליו: „לכבוד החכם השלם מהור"ר ליבא שיחי" (בענין גט של משומד), ולא בתור ר"מ ור"ג.

ויתכן שהוא אותו ר' ליבא, שמהר"ם משיב לו בתשובתו סי' כ"ד והמתחילה: „אלהים יענה את שלום אהו' מחותני, ר"מ ור"ג הגאון מהר"ר ליבא יצ"ו", מבלי לציין את שם מקום כהונתו.

גם ר' בנימין סלניק פונה אליו באותו תואר בספרו „שו"ת משאת בנימין" (סי' ז'), שנשאל „מהאלוף חכם בדורו ר"מ ור"ג מהור"ר ליבא סגל אב"ד בסטנוב". ויתכן שבאותן השנים (ש"ע – שע"ו) כיהן כרבה של סטנוב וממנה עבר ללובלין.

הרב החוקר ר' יוסף לווינשטיין, רבה של סירוצק, קובע במאמרו על תולדות מהר"ם מלובלין (הגורן ספר א', תרנ"ח, עמ' 4), כי הגאון מו"ה יצחק, המוציא לאור את תשובותיו של אביו, המהר"ם מלובלין, והמובא בתשובה סי' ק"ט שם, הוא, כנראה, חתנו של הגאון ר' ליבא אבד"ק סטנוב.

להנחה זו מגיע גם הרב ד"ר יצחק לוין שליט"א. בספרו „מבוקר לערב", ירושלים תשמ"ג, הוא מניח שר' ליבא מתשובת הב"ח ור' ליבא מתשובות המהר"ם מלובלין, ור' ליבא משו"ת משאת בנימין – היינו הך, אלא שהוא מפקפק בדבר.

בספרו הנ"ל הוא מפרסם תשובה נדירה מר' ליבא: „מעשה שהיה באוסטרא חדשה, שבאו הקדרים וכבשו העיר...". והוא מסיים: „יום

ו' ער"ח ניסן שע"ו... ישראל אריה הנקרא לייבא בן הגאון ר' משה זלה"ה".

יפה מעיר בעל „עיר הצדק" (למברג 1874) על הפרשה הזאת:

„אמנם מי יגלה עפר מעיניך האב"ד מלובלין? אשר אף כי לא מזדון לב, במרד ובמעל עשית זאת, וחובה עלינו ללמד זכות עליך כמשפט בהמונינו, ומכל שכן בחק חכמינו וסופרינו רק כי נפתית לחלקת לשון הנוכל ואיש תככים – מי יגלה עפר מעיניך וראית כי את כל משנאי הגאון בעל הב"ח כיסה רוח, גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה; תהום השכחה עבר עלימו, שמם בחושך יכוסה, ומעשיהם אבד זכרם המה, אין דורש ואין מבקש, וזכר הגאון בעל הב"ח עומד לנס ישראל, אליו ואל דברי חכמתו וספריו המסולאים, גדולים וגאונים ידרושו; וכל מעשה תקפו וגבורתו בהמון ספריו היקרים, אשר בחיק ינשאו ועל כפים חוקקו, לא תשכחנה מפי זרעו לעולם ושמו יעמוד לדור דורים. ובכל זאת יש ידים למשפט אשר לא יכזב, שהנסיבה האמתית לזרות דרכו והנהגתו של הרב אב"ד בלובלין נגדו היתה קנאת קדומה ושנאה נחושה שהיתה בלבו עליו מקודם לרגלי הדברים אשר הוכחנו אמתתם למעלה; ולולא זאת ישאר כל הדבר כחידה סתומה שנעלם פתרונה...".

לעילוי נשמותיהם

אבי מורי ר' אליעזר ב"ר שלמה סירקיס, נפטר בירושלים כ"ה אלול תשי"ב.
אמי מורתי מרת חיה בת ר' חיים רוטנברג, נפטרה בירושלים כ"ה סיון תשכ"ב.
אבי זקני ר' שלמה ב"ר אליעזר סירקיס, נפטר בירושלים ח"י מרחשון תש"ב.
אמי זקנתי מרת שרה בת ר' מרדכי הלמן, נפטרה בוורשה כ"ט מרחשון תרפ"ח.
אבי זקני ר' חיים ב"ר מרדכי קלמן רוטנברג, נפטר בוורשה ז' כסלו תרפ"ח.
אמי זקנתי מרת בלימה בת ר' יהודה לייב וילנר, נפטרה בסקריהיצין
י"ט תשרי תרצ"ג.

ונשמות אחי ואחיותי ובני ביתם הקדושים

שנספו בשואה:

אחי יהודה לייב, אשתו חנה ובתם שרה סירקיס.
אחותי יוטה רייזל, בעלה יוסף ובתם רבקה רוטנברג.
אחותי הענע רעכיל, בעלה משה ובניהם מינדיל ודניאל סטריקובסקי.
אחותי מיריל, בעלה פנחס יעקב ובנם חיים בהארייר.
אחי מרדכי קלמן, אשתו חנה ובניהם משה מנחם וחיים סירקיס.
גיסתי פייגה, אשת אחי אברהם צבי ובנם חיים סירקיס.
ונשמות בני משפחתי, הן מצד סירקיס והן מצד רוטנברג
שנספו בשואה - ה' ינקום דמם.

לזכר נשמת אשתי המנוחה
ינטה בת ר' מנחם מנדל שצרנסקי,
נפטרה בתל-אביב, י' אב תשמ"א.

ולטוב יזכר אחי המנוח
ר' אברהם צבי סירקיס ז"ל
נפטר בירושלים, כ"ג תשרי תשמ"ג,
שהודות לעזבונו מומנה הוצאת הספר הזה.

ת. נ. צ. ב. ה.

יבואו על הברכה
אחותי מרים תחי' ובעלה יצחק נ"י סירקיס
בעד תרומתם הנדיבה

